

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

XVII. YÜZYILDA ANKARA GAYRİMÜSLİMLERİ

CANAN ÇETİNKAYA

**TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

OCAK 2021

XVII. YÜZYILDA ANKARA GAYRİMÜSLİMLERİ

Canan ÇETİNKAYA

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

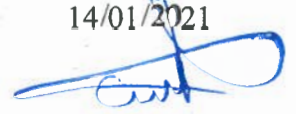
OCAK 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Canan ÇETİNKAYA

14/01/2021

XVII. YÜZYILDA ANKARA GAYRİMÜSLİMLERİ
(Doktora Tezi)

Canan ÇETİNKAYA

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ocak 2021

ÖZET

17. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri adlı çalışmada Osmanlı klasik döneminde önemli bir ticaret merkezi olan Ankara şehrinin gayrimüslim sakinleri ele alınmıştır. Bu anlamda şehrin sakini Ermeni, Rum ve Yahudilerin yanı sıra şehre Osmanlı ülkesi içinden veya Avrupa'dan ticari sebeplerle gelen gayrimüslimler de çalışmanın kapsamına girmektedir. Bu cümleden hareketle gayrimüslimlerin yerleşim yerleri, nüfuslarının dağılımı, sosyal ilişkileri, din ve ibadet özgürlükleri, ibadethaneleri, ekonomik faaliyetleri, iç ve dış ticaretteki rolleri, vergi kayıtları, aile hayatları ve işledikleri suçlar gibi konuların incelenmesiyle şehrin sosyo ekonomik yapısı içerisindeki rolleri değerlendirilmiştir. Genelde Osmanlı Devleti'nin özelde ise Ankara'nın sosyo ekonomisine ışık tutması hedeflenen çalışma, şehrin bünyesinde barındırdığı gayrimüslim nüfusun tüm yönleriyle ele alındığı müstakil bir sosyal tarih incelemesidir. Ana kaynağını Şer'ie Sicillerinin oluşturduğu araştırmada, Mühimme Defterleri, Cizye Defterleri'nin yanı sıra muhtelif arşiv kaynaklarından da faydalanılmıştır. Arşiv kaynaklarının sağladığı verilere ek olarak dönemin seyahatnamelerinden, Ankara ve gayrimüslimler üzerine yapılmış telif eserler, makaleler, tezler ve bildirilerden faydalanılmıştır. Tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan şehir Osmanlı Devleti'nde de önemli bir sanayii kenti olmasıyla öne çıkmıştır. Çalışmaya konu olan dönem itibarıyla Şer'ie Sicillerine yansıyan kayıtlarda geçen yer adları, kişi adları ve cizye haneleri dikkate alınmış, Cizye Defterleri'nde kayıtlı yerleşim yerlerinde sakin nefer sayıları ve kimliklerinden hareketle şehrin Hıristiyan ve Yahudilerinin demografik durumunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Kullanılan kaynakların çeşitliliği ve ele alınan dönem açısından Ankara'nın gayrimüslim nüfusunu ekonomik ve sosyal yönden inceleyen bu çalışmanın klasik dönem Osmanlı şehri bağlamında gayrimüslim çalışmalarına önemli bir katkı sunması amaçlanmaktadır.

Bilim Kodu : 117514
Anahtar Kelimeler : Ankara, Gayrimüslim, 17. yüzyıl, Ermeni, Rum, Yahudi
Sayfa Adedi : 274
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa Alkan
Öğrenci ORCID ID : 0000-0002-0304-5517

NON-MUSLIMS IN ANKARA IN THE 17th CENTURY

(Ph. D. Thesis)

Canan ÇETİNKAYA

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

January 2021

ABSTRACT

This study, called *The Non-Muslims in Ankara in the 17th Century*, deals with non-Muslims residents of the city of Ankara, which was an important commercial center during the Ottoman classical period. In this sense, the study also covers the non-Muslims coming from Ottoman territories or those coming from Europe for commercial reasons as well as the Armenians, Greeks and Jews residents. Based on this, the roles of non-Muslims within the socio-economic structure of the city have been evaluated by examining their settlements, distribution of population, social relations, freedom of religion and worship, houses of worship, economic activities, domestic and foreign trade, tax rolls, family lives and crimes that were committed. The study, which has intended to shed a light on the Ottoman state in general and the socio-economic structure of the city of Ankara in particular, is an independent social history examination dealing with all aspects of the non-Muslim population in the city. The study, the main source of which is the Sharia Court Registers, has also utilized various archival resources as well as Mühimme and Cizye registers. In addition to the data provided by archival sources, the study has utilized the travel books of the period, copyrighted works, articles, theses and papers on Ankara and non-Muslims. Hosting various civilizations throughout history, the city stood out by being an industrial city in the Ottoman State as well. The purpose here is to determine the demographic status of the city's Christians and Jews as of the period subject to the study, by considering place names, person names and Cizye households in the Sharia Court Registers, the number of residents and their identities. In terms of the diversity of the resources used and the period discussed, this study aims to make an important contribution to the studies on non-Muslim people within the context of the Ottoman city of the classical period.

Science Code : 117514
Key Words : Ankara, Non-Müslim, 17th Century, Armenian, Greek, Jewish.
Page Number : 274
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa Alkan
Student ORCID ID : 0000-0002-0304-5517

TEŞEKKÜR

Doktora sürecim ve tez çalışmam boyunca akademik anlamda veya maddî ve mânevî açılardan yanımda olarak fiziken ve ruhen oldukça yorucu olan sürecin tamamlanmasında desteklerini esirgemeyen hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Öncelikle gerek doktora ders döneminde ve gerek tez aşamasında her türlü desteğiyle yanımda olan ve akademik anlamda yardımlarını esirgemeyen başta tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ALKAN'a, akademik yönlendirmeleriyle bu zorlu süreci başarıyla tamamlayabileceğimize dair inancımızı güçlendiren Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ'e, her görüşmemizde güler yüzüyle karşılayan ve her zaman yanımda olduğunu hissettiren, akademik yönlendirmeleriyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN'a, doktora sürecim boyunca gerek akademik ve gerekse mânevî desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Sıddık ÇALIK'a en içten şükranlarımı sunarım.

Yine bu dönemde her anlamda yanımda olup akademik bilgi birikimi ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli arkadaşım Dr. Senem KARAGÖZ'e, her daim görüş ve önerilerini paylaşan değerli arkadaşım Nazenin Saadet Güler'e, doktora dönem arkadaşlarımdan Wameedh Sarhan Al- Rubaye'ye en içten şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Gerek arşiv taraması ve gerekse tez yazımı sebebiyle yaklaşık üç yıllık süre boyunca çalışmalarımı gerçekleştirdiğim Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın genel başkanı Prof. Dr. Uğur ÜNAL'a, çalışmalarım esnasında ihtiyacım olan arşiv kaynakları ve yayınlarına ulaşmam hususunda yardımlarını esirgemeyen Murat ŞENER ve Yüksel BULUT'a, arşivde geçirdiğim süre boyunca her türlü kolaylığı sağlayan ve samimi bir çalışma ortamı sunan görevli memur ve diğer bazı personele teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bu çalışmaya bursveren olarak katkı sağlayan ve tez yazım süresince kütüphanesinden faydalandığım Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak akademik hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen, bütün bu zorlu süreç esnasında bana güç katan aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANKARA GAYRİMÜSLİMLERİ

1.1. Nüfusları ve Yerleşim Yerleri.....	29
1.1.1. Yerleşim Yerleri	34
1.1.2. Nüfusları	38
1.1.2.1. Ermenilerin yaşadıkları mahalleler	47
1.1.2.2. Rumların yaşadıkları mahalleler	48
1.1.2.3. Yahudilerin yaşadıkları mahalleler	50
1.1.3. Kale İçi Mahalleleri	51
1.1.4. Müslümanlarla Beraber Yaşadıkları Mahalleler.....	53
1.1.5. Sadece Gayrimüslimlerin Yaşadıkları Mahalleler	56
1.1.6. Kaza ve Karyelerde Gayrimüslimler	57

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAŞAMLARI

2.1. Aile Hayatı	64
2.1.1. Miras Paylaşımı	67
2.1.1.1. Gayrimüslim kadınların miras hakkı	71

Sayfa

2.1.1.2. Terekeler	73
2.1.1.2.1. Terekelere göre gayrimüslimlerin kullandıkları bazı eşyalar	73
2.1.2. Evlenme ve Boşanma Kayıtları	76
2.1.2.1. Nişanlanma (Namzedlik)	77
2.1.2.2. Evlenme	78
2.1.2.3. Boşanma.....	80
2.1.2.4. Müslim ve Gayrimüslim Evlilikleri	83
2.1.3. Aile İçi Sorunlar.....	84
2.1.4. Nafaka ve Kisve Kayıtları.....	85
2.1.5. Ölüm Beyanlarına İlişkin Kayıtlar.....	87
2.2. Mülkiyete Dayalı Anlaşmazlıklar	88
2.3. Köle ve Cariye Edinmeleri.....	90
2.4. Sağlık Sorunları ve Gayrimüslim Cerrahlar	94
2.5. Komşuluk İlişkilerine Bağlı Sorunlar	98
2.5.1. Mahalleden İhraç Etme	99
2.5.2. Mülke Zarar Veren Yapı.....	100
2.5.3. Sosyal Yaşamda Mahremiyet	102
2.5.4. Atık Su Anlaşmazlıkları.....	103
2.5.5. Kavga ve Hakaret Davaları.....	104
2.5.6. Sınır İhlaline Dayalı Anlaşmazlıklar	106
2.6. Emanet Mal veya Eşya Davaları.....	107
2.7. Kayıp (Gaib) Davaları.....	108
2.8. Kaza Geçirmeye Bağlı Yaralanmalar	109
2.9. Lâkapları	111
2.10. Diğer	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAŞAM, DİN ADAMLARI VE İBADETHANELER

3.1. Dini Yaşam	117
3.2. Din Adamları	119
3.2.1. Din Adamlarının Azl ve Tayinleri ile Adet-i Pişkeş.....	121
3.2.1.1. Azil, tayin ve tebdiller	122
3.2.1.2. Adet-i pişkeş miktarları	125
3.3. İbadethâneleri.....	127
3.3.1. Kiliseler ve Diğerleri	128
3.3.2. Kiliselerin Bakım ve Onarımı.....	135
3.3.3. Kilise Masrafları ve Kiliseye Vakfedilen Mallar.....	137
3.3.3.1. Kilise masrafları.....	137
3.3.3.2. Kiliseye vakfedilen mallar	138
3.4. Din Değiştirmeleri (İhtidâ)	142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK FAALİYETLERİ

4.1. Gayrimüslimlerin Ekonomik Faaliyetlerine Yönelik Kayıtlar	147
4.1.1. Mülk Alışverişleri.....	152
4.1.1.1. Ev satışları.....	153
4.1.1.2. Bağ ve bahçe satışları	156
4.1.1.3. Atölye ve dükkân satışları.....	156
4.1.2. Alacak ve Borç Kayıtları	157
4.1.3. Kefalet Davaları.....	159
4.1.4. Ticari Faaliyetleri.....	160
4.1.4.1. Tüccarlar ve hanlar	162
4.1.4.2. Sof ticareti.....	164

	Sayfa
4.1.4.2.1. Sof işçiliği ve dokuma atölyeleri	166
4.1.4.2.2. Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar	170
4.1.4.2.3. İmtiyazlar ve yasa dışı uygulamalar	172
4.1.4.3. Tarımsal faaliyetler	175
4.1.4.3.1. Bağcılık faaliyetleri.....	176
4.1.4.3.2. Şarap üretimi ve meyhanecilik	178
4.1.4.3.3. Bahçe tarımı.....	181
4.1.5. İcra Ettikleri Meslekler	182
4.1.6. Ticari Ortaklıkları	185
4.1.7. Mukataa Eminliği ve Yahudi Mültezimler	186
4.2. Vergi Yükümlülükleri.....	191
4.2.1. Cizye Vergisi	191
4.2.1.1. Kanun dışı vergi tahsili	196
4.2.1.2. Vergi muafiyetleri.....	198
4.2.1.3. Vergiden kaçınma teşebbüsleri	199
4.2.1.4. Diğer vergiler	200

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUÇLAR VE SUÇLULAR

5.1. Öldürme ve Yaralama Suçları.....	206
5.2. Hırsızlık.....	208
5.3. Cinsel İçerikli Suçlar.....	211
5.3.1. Zina	213
5.3.1.1. Tecavüz suçu.....	215
5.3.2. Toplum Ahlakına Aykırı Davranışlar	217
5.4. Haneye Tecavüz ve Darp Suçları.....	219
5.5. Diğer Suçlar	222

	Sayfa
SONUÇ.....	225
KAYNAKLAR.....	231
EKLER.....	249
EK-1. Hz. Ömerin Kudüs'teki Gayrimüslimlere Verdiği Ahitname Sureti.....	250
EK-2. Hz. Ömerin Kudüs'teki Gayrimüslimlere Verdiği Ahitname'nin Türkçesi.....	251
EK-3. Yahudi Taifesinin Evlerinin Kilise Olarak Kullanıldığı Gerekçesiyle Müslümanlar Tarafından Hedm Edilip El Konulduğu ve Bu Evlerin Tamir Edilip Yeniden Tasarruflarına İzin Verilmesi Hususunda Şeyhülislamdan Fetvâ Alındığına Dair.....	252
EK-4. Ankara'da Sakin Yahudi Taifesinin Arzuhalleri ve Elllerinde Bulunan Fetvây-İ Şerifeleri Doğrultusunda Vergi Tahsili ve İbadetleri Sebebiyle Toplandıkları Hanelerine Müdahale Ettirilmemesi Hususunda Ferman Sureti.....	253
EK-5. 29 Şevval 1028 (9 Ekim 1619) Tarihli Sicil Kaydı: Ankara Kalesinde Sakin Gayrimüslimler Adına Düzenlenmiş Olan Bir Muafname	254
EK-6. Ankara'da Vaki Eşenhor Mahallesi'nde Sakin 54 Hane Zımminin Mahallede Bulunan Yeğen Bey Camisi Çevresinde İkamet Ettikleri Evlerinden İhraç Edilmelerine Dair	255
EK-7. Ankara Kalesi'nde Sakin Gayrimüslimlerin Kaleden İhraç Edilmeleri Talebi ve Gayrimüslimlerin Kaleye Hizmetlerinden Dolayı Elllerinde Muafname Olduğundan İhraç Talebinin Reddini İçeren Sicil Kaydı.....	256
EK-8. Vartan Veled-İ Avanis'in Ankara'nın Hekim Başılığına Atanarak Cizye ve Sair Vergilerden Muaf Olduğuna Dair Nişan Sureti.....	257
EK-9. Ankara Şehri Haritası (1924)	258
EK-10. Ankara Merkez İdari Haritası.....	259
EK-11. Ankara Şehir Planı (1959).....	260
EK-12. İzmir, Bursa Kastamonu, Ankara, Konya, Adana, Halep, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakir, Van Vilayetlerindeki Grek, Ermeni ve Müslüman Ahaliyi Gösterir Harita (1893-1897).....	261
EK-13. Yahudi Mahallesi	262
EK-14. Havra Yahudi Kilisesi	263
EK-15. Ermeni Mezarlığından Hacı Bayram İstikametine Bakış.....	264
EK-16. Tiftik Eğiren Ermeni Kadınları	265

	Sayfa
EK-17. Tiftik İşçileri ve Tiftik Tüccarları	266
EK-18. Geleneksel Kıyafetler İçerisinde Ankara'lı Müslüman ve Gayrimüslim Esnaf.	267
EK-19. Bent Deresi Mahallesi Tabakhane ve Bent Deresi	268
EK-20. Ankara Keçisi Gravürü.....	269
EK-21. 17. Yüzyılda Ankara Mahalleleri	270
EK-22. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Sistemi Veri Tabanında Bulunan Meşihat Kataloğu'na Göre 17. Yüzyıl Ankara Şer'ıye Sicilleri'nin Defter, Dosya ve Varak Numaraları ile Hicri Tarihleri	272
ÖZGEÇMİŞ	274

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları.....	35
Çizelge 1.2. 16 No'lu Ankara şeriye siciline göre gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ve cizye haneleri	39
Çizelge 1.3. Mad. 3660 no'lu cizye defterine göre Ankara'da mütemekkin zimmilerin alâ, evsat ve edna kayıtları.....	44
Çizelge 2.1. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtları.	60
Çizelge 2.2. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mahkemeye intikal eden aile odaklı kayıtlarının yerleşim yerlerine göre dağılımı.....	64
Çizelge 2.3. Pembe Handa mürd olan yorki nam zimminin yanında bulunan metrukât kaydı.....	75
Çizelge 2.4. Sicillere göre kadın ve erkek kölelerin menşeleri	92
Çizelge 2.5. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin sağlık problemleri ve gayrimüslim cerrahlar.	95
Çizelge 2.6. 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimler arasında kullanılan lâkaplar.....	112
Çizelge 2.7. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin ödedikleri vergiler	195
Çizelge 3.1. Ankara ve tevâbi Ermeni keferesi din adamlarının azl, tebdil ve tayinleri ile tayin için ödedikleri adet-i pişkeş miktarları.....	120
Çizelge 3.2. 17. yüzyıla ait sicillerde geçen kilise adları, buldukları yerler ve hangi sebeplerle mahkemeye konu oldukları.....	131
Çizelge 3.3. Kırmir Kilisesi'ne vekâleten atanan Serkis nam zimmi tarafından görev yaptığı 19 ay boyunca kiliseye ait gelir ve giderleri gösteren belgenin transkribi	140
Çizelge 4.1. 17. yy. Ankara şer' iyye sicillerinde yer alan kaza, mahalle, karye ve mevzii gibi yerleşim yerlerinde yaşanan ekonomik faaliyetler ve yerleşim yerlerine göre sicillerde geçme sıklıkları	148
Çizelge 4.2. Gayrimüslimlerin mülk alışverişleri ve müslim gayrimüslim arasında gerçekleşen alışverişlerin satış, hibe ve temlik ile takas açısından sayısal analizi	155

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.3. 17. yüzyılda Ankara'ya gelen ve Ankara'dan giden yerli veya yabancı tüccarlar ile ticaret metaları.....	161
Çizelge 4.4. 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin çalıştığı meslek kolları ve ikâmet ettikleri yerler.....	183
Çizelge 4.5. Şer'îye sicillerine göre 17. yüzyılda Ankara'da yahudi mültezimlerin mukâta'a emînlikleri, isimleri ve görevde oldukları tarihler	189
Çizelge 5.1. Sicillere göre 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin karıştıkları suçlar.	204

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Sicillere göre gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtlarının yüzdeler dilimleri.	63
Şekil 2.2. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin ailevi konularda mahkemeye yansıyan dava kayıtlarının yüzdeler dilimleri	67
Şekil 4.1. Ankara gayrimüslimlerinin 17. yüzyılda sicillere yansıyan ekonomik faaliyetlerinin yüzdeler oranları.....	152
Şekil 4.2. Sicillere Göre 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mülk alışverişlerinin yüzdeler oranları.	153

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
AE	Âli Emiri
AŞŞ	Ankara Şer'iyeye Sicilleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
C	Cilt
Çev	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DVNSMHM.d	Mühimme Defterleri
HAT	Hattı Hümayun
Haz	Hazırlayan
HRT	Haritalar
İÜ	İbnülemin
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
KLS.d	Kilise Defteri
Mad	Maliyeden Müdevver Defterler
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
PSK	Psikoposluk Kalem
S	Sayı
SOBİDER	Sosyal Bilimler Dergisi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Dergisi
TS.MA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
VEKAM	Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Merkezi

GİRİŞ

Konu, Amaç, Kaynaklar ve Araştırma Yöntemi

Neolitik çağlardan beri insanoğlunun yerleşim yerleri arasında yer alan Ankara, sırasıyla; Hititler, Frigler, Persler, Makedonlar, Galatlar, Romalılar ve Bizanslılara ev sahipliği yapmıştır.¹ Çeşitli devirlerde Ankyra, Ankras, Angora, Engürü, Engüriye gibi farklı isimlerle anıldığı bilinen şehir² Selçuklu ve Osmanlı belgelerinde Ankara olarak kaydedilmiştir. Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin yanı sıra bir dönem Ahilerin hâkimiyetine de girmiştir.³ 1143'te Selçuklu egemenliğine giren Ankara 1354 tarihinde Orhan Bey tarafından ele geçirilse de şehrin Osmanlılar tarafından hâkimiyeti I. Murad tarafından 1362 yılında sağlanmıştır.⁴

Hititler ve Frigler döneminde kent görünümü almaya başlayan şehir, Roma-Bizans dönemi idari ve ekonomik açıdan ilerleme kaydetmesiyle mimari olarak gelişmiş ve uluslararası bir ün elde ederek ticari yönden de gelişme kaydetmiştir.⁵ Türkiye Selçukluları döneminde yine önemli bir konumda olan şehir, Ahilerin hâkimiyetindeyken imar edilmiş ve bu dönem ekonomik hayat canlılık kazanmıştır.⁶ Selçuklular devrinde bir uc şehri olan Ankara, Osmanlılar devrinde de gelişmesini sürdürmüştür,⁷ Sultan I. Murad zamanında medreseler, hamamlar ve köprüler yapılmış⁸, 14. yüzyıldan itibaren bir ticaret şehri olarak öne çıkmaya başlamış⁹ ve bu gelişimini sonraki yüzyıllarda da sürdürmüştür. Öyleki 16. yüzyılda 3000'in üzerinde vergi mükellefine sahip iki şehirden biriydi.¹⁰

¹ Şerefligil, M. E. (1982), *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kadar Ankara*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, ss. 44-85, s. 44-49.

² Sargon, E. (1991), *Ankara*, **DİA**, C.3, İstanbul, ss. 201-203. Ayrıca Ankara ismiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Galanti A. (2005), **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar Yayınları, Ankara, s.11-13.

³ Akyol, H. (2013), *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Ankara*, **I. Uluslararası Hünkâra Vefâ Sempozyumu**, Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, ss.420-435, s.420.

⁴ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), **Osmanlı Tarihi**, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.117.

⁵ Yine bu dönemde Ankara'nın uluslararası ticarete pay sahibi olduğuna bir örnek de Hz. Peygamber (S.A.V)'in büyük dedesi Haşim b. Abdümenaf'ın ticari amaçlı olarak Ankara'yı ziyaretidir. Bkz. Akyol, H. (2013), **a.g.m.**,s.420.

⁶ Akyol, H. (2013), **a.g.m.**,s.421; Ayrıca Selçuklu dönemi Ankara'nın fethi ve gelişimi için bakınız. Baykara, T. (2012), "Bir Selçuklu Şehri Olarak Ankara", **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu**, C.1, Ankara, ss.127-130.

⁷ Özdemir, R. (1991), "Ankara", **DİA**, C.3, İstanbul, ss.204-209, s.205.

⁸ Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **Osmanlı'da Ankara**, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2, Ankara,s.7.

⁹ Ergenç, Ö. (1995), **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.14.

¹⁰ Koç, Y. (2007), "Nüfus", **DİA**, İstanbul, C.33, ss.294-299, s.295.

Ankara, 1393'te Anadolu Eyaleti'nin teşkil etmesiyle¹¹ 1462 yılına kadar Eyaletin merkez sancağı konumunda olmuştur.¹² 1463 tarihinde 11 idari birimden oluşan şehir, 1523/30 tahririnde Ankara merkez olmak üzere 6 idari birim olarak kaydedilmiş, 1571 tahririnde de yine 6 idari birimden oluşarak Kasaba, Çubuk, Murtazâbad, Yabanâbad, Ayaş ve Bacı nahiyelerine ayrılmıştır.¹³ 17. yüzyıla gelindiğinde ise Sancakbeyi tarafından idare edilen¹⁴ şehir Ankara, Çubuk (Çubukâbad), Çukurcak, Murtazâbad, Yabanâbad, Şorba (Çorba), Ayaş, Bacı ve Yörükân'ı Ankara olmak üzere dokuz kadılık bölgesine ayrılmıştır.¹⁵

Osmanlı'da Anadolu Eyaleti'nin önemli bir sancağı konumunda olan Ankara, coğrafi konumu ve ticaret yollarıyla bağlantılı olmasının yanı sıra bünyesinde barındırdığı etnik ve dini zümreler açısından da klasik dönem araştırmaları için önem arz etmektedir. Arşiv kaynakları, seyyahların notları ve Ankara şehir tarihi üzerine yapılmış çalışmalar dikkate alındığında şehrin barındırdığı gayrimüslim nüfusun kayda değer olduğu anlaşılmaktadır. Yine söz konusu çalışmalar ve arşiv kaynakları incelendiğinde klasik dönem Ankara'sında sakin gayrimüslimlerin nüfuslarına ve ticari faaliyetlerine yönelik bilgiler gayrimüslim özelinde kapsamlı bir çalışma yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli bir ticaret merkezi olan şehrin gayrimüslim ekseninde ele alınmamış olması bu çalışmanın yapılmasında önemli bir etken olmuştur. Bu anlamda şehrin sakini gayrimüslimlerin 17. yüzyıldaki nüfusları, etnik yapıları yerleşim yerleri iç ve dış ticaretteki etkinlikleri, ibadethaneleri ve gündelik yaşamlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle şehrin sosyo ekonomik hayatındaki rollerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyetin payitahtı Ankara'yı farklı yönleriyle ele alan Osmanlı klasik dönemine ait araştırmalarda, şehirde yaşayan gayrimüslim Ermeni, Rum ve Yahudilerin varlığından bahsedilmekle birlikte, şehrin gayrimüslim nüfusunu detaylı bir şekilde ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda dönem itibariyle şehrin gayrimüslim nüfusunun yüzyıl boyunca gelişimi ve değişimi nasıldı? Sosyal ve iktisadi anlamda ne gibi roller üstlenmişlerdi? Çeşitli açılardan şehrin gelişim ve değişiminde etkileri var mıydı varsa hangi alanlarda etkin olmuşlardı? Din ve ibadet

¹¹ Varlık, M. Ç (1991), "Anadolu Eyaleti", **DİA**, C.3, İstanbul, ss.143-144, s.143.

¹² Özdemir, R. (1991), "Ankara", **DİA**, C. 3, İstanbul, ss.204-209.

¹³ Erdoğan, E. (2004), **Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 25-27; Yerleşmelerin günümüzde tekabül ettikleri yerler için ayrıca bkz: Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.27-28.

¹⁴ Özdemir, R. (1991), **a.g.m.**, ss.204-209.

¹⁵ Taş, H. (2004), **17. Yüzyılda Ankara**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.34.

özgürlüklerine bağlı olarak nüfusun yerleşimi ve dini kurumlarının durumu nasıldı? Sosyal düzen içerisindeki konumları, yaşam tarzları ve işledikleri suçlar nelerdi gibi sorular çalışmanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle şehir tarihi kapsamında olup Ankara'yı konu alan ve 16-19. yüzyıl arasını kapsayan değerli çalışmalar yapılmıştır. Bizim çalışmamızı farklı kılan ise, klasik dönem Ankara'sında sakin gayrimüslimlerin ele alındığı hususi bir çalışma olmasıdır. Diğer yandan böyle bir çalışmanın ele alınan dönem itibariyle şehrin sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı ise, 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslim unsurlar nüfusları, sosyal ve ekonomik faaliyetleri çerçevesinde ele alınarak, yüzyıl boyunca ortaya çıkan sosyal hayat ve iktisadi yapının tespit ve tahlil edilmesidir. Bu anlamda nüfusları, Müslim gayrimüslim ilişkileri, aile hayatları, dîni kurumları ve din adamları, geçim kaynakları ve ödedikleri vergiler ele alındıktan sonra, karıştıkları suçlar incelenecektir.

Osmanlı gayrimüslimlerini bütünüyle ele alan önemli çalışmalar yapılmıştır.¹⁶ Gayrimüslim odaklı müstakil çalışmalar arasında ise pek çok yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Fakat bu çalışmaların dönem olarak genellikle yakınçağ tarihini kapsadığı görülmüştür. Rahmi Tekin tarafından hazırlanan ve 1520-1670 yılları arasını kapsayan çalışma¹⁷ ve Feridun Emecen tarafından hazırlanan *Manisa Yahudileri*¹⁸, Mınna Rozen'in *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*¹⁹ adlı eseri dışında klasik döneme ait olup bir şehri gayrimüslim odağında ele alan her hangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda araştırmamızın gayrimüslimlerin Osmanlı klasik dönemi ve Ankara ekseninde ele alındığı, şehir ve toplum, devlet ve tebaa ilişkilerine ışık tutacak türden bir sosyal tarih incelemesi olması hedeflenmiştir.

Çalışmanın ana kaynağını şer'iyye sicil defterleri oluşturmaktadır. Sicillere ait ilk çalışmaların 1930'lu yıllarda Halkevi dergilerinde yapıldığına işaret eden Yunus Uğur,

¹⁶ Bkz. Ercan, Y. (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara; Kenanoğlu, M. M. (2017). **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, Klasik, İstanbul; Eryılmaz, B. (1996), **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul.

¹⁷ Tekin, R. (2008), **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum.

¹⁸ Emecen, F. (1997), **Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri**, Eren Yayınları, İstanbul.

¹⁹ Rozen, M. (2013), **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

1935 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve 1938’de T. Mümtaz Yaman tarafından hazırlanan makalelerin bu alanda yapılan ilk çalışmalarından olduğunu ifade eder.²⁰ 15. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemi kapsayan şer’iyye sicillerinin sosyal ve iktisat tarihi kaynağı olarak gündeme gelmesi 1940’lı yıllardan itibaren Halil İnalçık öncülüğünde gerçekleşmiştir.²¹ Yerel tarih alanında sicil kullanımının ilk örneklerinden birini veren M. Çağatay Uluçay, sicillerin devlet arşivlerinin boş bıraktığı alanları doldurarak bürokratlar ve ulemâdan başka halkın günlük yaşamını yansıtan özellikte kayıtlar olduğunu ifade etmiştir.²²

Sözlükte okumak, kaydetmek ve karar vermek demek olan “sicil” kelimesi terim olarak şu anlamlara gelmektedir; İnsanlarla ilgili hukûkî olayları, kadılar tarafından verilen karar sûretlerini, hüccetleri ve yargıya dair çeşitli kayıtları içeren defterlere şer’iye sicilleri (sici llât-ı şer’iye), kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakâyi sicilleri veya sicillât defteri denmektedir.²³ “Osmanlı Devleti’nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler, Osmanlı hayatının; aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır.”²⁴ Sosyal tarih incelemelerinin başlıca kaynakları arasında yer alan sicil kayıtları, kullanılan dil ve anlatım özelliklerine bağlı olarak, yöresel kültürün tespit edilmesi hususunda da kayda değer kaynaklardandır.²⁵ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler* adlı çalışmasında sicil kayıtlarının genel tarih ve Yahudi tarihi hakkında özellikle önem taşıdığına vurgu yapmaktadır.²⁶ Kadı veya nâibi tarafından kayda geçirilen ve çeşitli türden

²⁰ Uğur, Y.(2003), “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri) Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S. 1, ss. 305-344, s.305.

²¹ Çınar, H. (2011), “Türkiye’de Üniversitelerde Şer’iye Sicillerine Dayalı Olarak Yapılan Çalışmalar”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 359-422, s.359.

²² Uğur, Y. (2003), “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri), Literatür ...,” s.307.

²³ Ahmet, A. (2009) “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.14, ss. 13-48, s. 22; Ayrıca bakınız. Tak, E. (2019), **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer’iye Sicilleri**, Türk Tarih Kurumu, s.69.

²⁴ Uğur, Y. (2010) “Şer’iyye Sicilleri”. **DİA**, İstanbul, Cilt 39, ss.8-11, s. 8

²⁵ Karagöz, S. (2013), “Şer’iye Sicillerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Kaynak Değeri,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 9, Sayı 55, ss, 452-460, s.1.

²⁶ “Bir belge dizisi Yahudiler hakkında, hatta genel tarih hakkında da özellikle önem taşımaktadır. Bu, kadılık makamının kayıtlarını içeren Sicil kayıtlarıdır. Bir Osmanlı taşra şehrinin kadısı sadece baş hukuki otorite değildi; aynı zamanda geniş idari ve hatta mali işlevler de yerine getirmekteydi. Kadıların çoğu zaman son derece ayrıntılı şekilde hazırlamış oldukları kayıtlar, araştırmacıya olayların gün be gün manzarasını sunmaktadır.” Bkz: Lewis, B. (1996), **İslam Dünyasında Yahudiler**, İmge Kitabevi, (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara, s.139.

belgeleri içeren şer'iyeye sicilleri, Osmanlının merkez ve taşra toplum yapısına ait önemli veriler sunmaktadır.²⁷

Arapçada kaf ve dad harflerinden meydana gelen kadı kelimesi ise “kada” kelimesinden türemiş olup yargıç anlamına gelmektedir.²⁸ Adlî ve mülkî görevleri olan Osmanlı kadısı, gayrimüslimlerin yaşamlarına müdahalesi olmamakla birlikte onların hukûkunu gözeterek mali yükümlülüklerinin takibini yapmak zorundadır.²⁹ Aynı zamanda kadı tarafsız olmakla ve yargılama süresince davacı ve davalıların çıkarlarını eşit şekilde gözetmekle yükümlüdür.³⁰ Ankara şer'iyeye sicillerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığına göre kadılar Müslim-gayrimüslim davalarında tarafsızlıklarını korumuşlardır. Sicil kayıtlarında yer alan ifadelerle kadı tarafından haksız bir tutum sergilenmediği gözlenmektedir.

Ankara şer'iyeye sicili defterleri ise ilk olarak 16. yüzyılın son çeyreğinde tutulmaya başlanmıştır. Ankara'nın 1 numaralı şer'iyeye sicil defteri H. 991-992 (M. 1583-1584) tarihlerine ait olup son defterin tutulduğu H.1348 (M.1930) yılına kadar toplamda 593 adet şer'iyeye sicil defteri bulunmaktadır. H.1270 (M.1853-1854) tarihi ile 1383 tarihleri arasında ise bazı kazalara ait müstakil sicil kayıtları bulunmaktadır. Bunlar Asiyozgat, Ayaş, Beypazarı, Boğazlıyan, Çiçekdağı (Aslında Mecidiye. Yanlış okunmuş.) Çubukâbad, Kalecik ve Zir kazalarıdır.

Ankara'nın 1 ve 2 numaralı defterleri Halit Ongan tarafından transkribe edilerek Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.³¹ 17. yüzyıl şer'iyeye sicillerinden 19, 41 ve 64 numaralı defterler ise, Hülya Taş tarafından hazırlanan *17. Yüzyılda Ankara* adlı doktora tezinde kullanılmıştır.³² Çalışmada yer yer bazı hükümlerin transkripsiyonlarına kısmî olarak yer verilmekle birlikte defterlerin tam transkripsiyonu bulunmamaktadır.

Ankara'nın 17. yüzyıla ait şer'iyeye sicillerinden iki tanesi Yüksek Lisans çalışmalarına da konu olmuştur. 19 numaralı şer'iyeye sicili Fulya Macun tarafından

²⁷ Uğur, Y. (2010), “Şer'iyeye Sicilleri”, *DİA*, s.8.

²⁸ Ortaylı, İ. (2016), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul, s.11.

²⁹ Ortaylı, İ. (2001), “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *DİA*, Cilt 24, İstanbul, ss,69-73, s.69.

³⁰ Atar, F. (2001), “Kadı”, *DİA*, C. 24, İstanbul, ss.69-73.

³¹ Ongan, H. (1958), *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara; Ongan, H. (1974), *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

³² Taş, H. (2004), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Ankara'nın 19 Numaralı Şer'ie Siciline Göre Şehir İçindeki Yaşayış, Etkinlikler ve Gelen Fermanların Tahlili adı altında Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır.³³ Tezde defterin tam transkripsiyonu yer almamakla birlikte bazı fermanların transkripsiyonuna yer verilmiştir. Yüksek Lisans çalışması olan bir diğer defter de yine 17. yüzyıla ait 61 Numaralı şer'ie sicilidir. Fuat Tezal tarafından hazırlanan tez *61 Numaralı Şer'ie Sicil Defterine Göre Ankara'da İctimai ve İktisadi Hayat (1680-1682)* başlığını taşımaktadır.³⁴ Fuat Tezal'ın çalışmasında defterin tam transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nin Osmanlı Arşivi veri tabanında Meşihat kataloğunda 492 ve 563 no'lu dosya aralıklarında kayıtlı olup 17. yüzyılda Ankara'ya ait 72 adet şer'ie sicili defteri bulunmaktadır.³⁵ Bunlardan ilki 8 numaralı defter olup, Hicrî 1010/ Miladi 1601/1602 tarihi ile başlarken yüzyılın son defteri 79 numaralı defter olup Hicrî 1111/Miladi 1699/1700 tarihlidir. Sözü edilen 72 defter içerisinde toplam 9.129 varak/poz bulunmaktadır. Bu varaklar içerisinde ise ele alınan döneme ait olup yalnızca gayrimüslimlerle ilgili kefare, zımmi, zımmiye, Nasranî, Ermeni, Rum, Yahudi, kilise ve cizye gibi kavramları içeren 7000'den fazla kayıt bulunmaktadır. Gayrimüslimlere ait kayıtların, siciller içerisinde çok az bir kısmı işgal ettiği düşünülürse defterlerin tamamında yer alan kayıtlara dair bir fikir sahibi olunabilir. Yapılan çalışmada 17. yüzyıla ait 72 defterin tamamı taranmış ve gayrimüslimlerin dâhil olduğu kayıtlar seçilmiştir. Tarama esnasında yazının silinmiş, kararmış veya çekim hatalarından kaynaklı görüntü bulanıklığı olması gibi nedenlerle okunamayanların yanı sıra, gözden kaçan kayıtların olması muhtemeldir. Taramalar esnasında tespit edilen bu kayıtların detaylı incelenmesi sonucu cizye ile ilgili olup cizye memuru tayini hakkında bilgi verenler, içinde zımmî kelimesi geçip doğrudan gayrimüslimler ile ilgisi bulunmayanlar ve yazıların kararmış, silinmiş veya görüntünün bulanık olması sebebiyle okunamayan kısımlar çıkarıldığında yaklaşık 6000 civarında kayıt incelenmiştir. Bu kayıtlar ise 17. yüzyıl Ankara'sında yaşayan gayrimüslimlerin şer'ie mahkemelere ne sıklıkta başvurdukları hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Yüzyılın tamamına yayılan dava kayıtlarına bakıldığında gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranları da dikkate alınarak, şer'ie mahkemeleri sıklıkla tercih ettikleri söylenebilir. Bu noktada Kenanoğlu da gayrimüslimlerin pek çok

³³ Fulya, M. (1990), "Ankara'nın 19 Numaralı Şer'ie Siciline Göre Şehir İçindeki Yaşayış, Etkinlikler ve Gelen Fermanların Tahlili", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

³⁴ Tezal, F. (2006), "61 Numaralı Şer'ie Sicil Defterine Göre "Ankara'da İctimai ve İktisadi Hayat" (1680-1682)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya.

³⁵ Ekler kısmında tablo halinde gösterilmiştir.

konuda kadının yargılama alanında olduklarını ve yine pek çok konuda kendi sert kurallarından kaçmak için Müslüman mahkemelerini kullandıklarını ifadeetmiştir.³⁶

Kayıtlar içerisinde evlenme, boşanma, miras, vasi tayini, nafaka, ölüm gibi ailevî; alacak borç ilişkileri, kefalet ve vekâlet, ticaret ve mülk alım satımı, icar ve vergi kayıtları gibi ekonomik; günlük yaşam, din, mimari yapı, kölelik ve sağlık problemleri, öldürme ve yaralama, hırsızlık ve zina gibi sosyal veriler yer almaktadır. Bunlara ek olarak Divân-ı Hümâyün'dan kadınlara yazılan ferman, berat ve nişan gibi kayıtlar ve yine merkeze yapılan şikâyet ve arzuhaller de bulunmaktadır. Tespit edilen veriler dikkate alındığında şer'îye sicil defterlerinden hareketle bir toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasi hayatına dair bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir. Yine bu defterlerde yabancı tüccarlar ve elçilere dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bu kayıtlar vesilesiyle uluslararası ticari ilişkiler hakkında kayda değer bilgilere ulaşmak da mümkün olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında şer'îye sicillerinin Osmanlı tarihi araştırmalarında tamamlayıcı nitelikte belgeler olduğu ve hatta satır aralarında barındırdığı ayrıntılı bilgilerin toplumsal hayatın bir fotoğrafını çektiği söylenebilir.

Kaynakların Kapsam ve Sınırlılıkları

Sicillerde yer alan kayıtlar sayesinde sosyo-ekonomik anlamda önemli bilgilere ulaşabilmektedir. Siciller üzerinden elde edilen istatistiki bilgi, gerek zaman zaman merkezden yazılan ferman, nişan, berat ve gerek gündelik yaşama dair mahkemeye yansıyan kayıtları içermekle birlikte kayıtların düzenli ve sistemli olmamasından dolayı olaylar veya şahıslar hakkındaki verileri sınırlamaktadır. Buna rağmen sosyal ve ekonomik hayata dair sağladığı ayrıntılı bilgiler ile kayıtlara geçen gündelik yaşamı adeta ete kemiğe büründüren kaynaklar olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla sicil kayıtlarını temel alan çalışmalar ile ele alınan dönemi pek çok açıdan değerlendirebilir, dönemin koşullarını en ince ayrıntılarına kadar irdeleyebiliriz. Fakat verilen istatistiki bilgilerin kesinliği söz konusu olamayacağından verileri incelerken bu durumu göz ardı etmemek gerekmektedir.

Şahıslar arası anlaşmazlıkları ihtiva eden kayıtlarda yeterli bilgi bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Dava kayıtları genelde davalı ve davacının kimliğini, yaşadığı yeri ve dava konusunu ele almaktadır. Genel anlamda siciller sosyal hayata dair ayrıntılı

³⁶ Kenanoğlu, M.M. (2017), **a.g.e.**, s.229.

bilgiler içermekteyse de kayıtların hepsinde aranılan sorulara cevap bulmak mümkün değildir. Çoğunlukla kişiler, lâkaplar, yer isimleri, han, hamam, cami mescid veya kilise gibi kurum adları ve kimi zaman meslekler de bu kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca tarafların dîni ve bazen etnik kimliği de ifade edilmektedir. Örneğin, sicillerde Yahudiler açık bir şekilde belirtilirken Ermeni ve Rumlar için genellikle zımmî/zımmîye gibi ifadeler kullanılmış olması etnik yapının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıkların ne kadarının mahkemeye intikâl ettiği veya ne kadarının etmediği konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ya da bir davada verilen durum bazen çok detaylı bir şekilde ele alınabildiği gibi, bazen de kısa bir özet verilerek ele alınmış olabilmektedir. Şer'iyye sicillerine dayalı sınırlılıklar ise söz konusu döneme ait diğer arşiv kaynakları kullanılarak giderilmeye çalışılacaktır.

Netice itibariyle ana kaynağını sicillerin oluşturduğu bir çalışma yapıldığında ele alınan konular mahkemeye intikal ettiği ölçüde değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Sicillerde yer alan kayıtlarla sosyo ekonomik hayata yönelik önemli ipuçları elde edilmekle birlikte toplanan verilerin belirtilen dönem için tespit edilen sayısal istatistiğin mahkemeye intikâl eden davaları içerdiği göz önünde tutulmalıdır. Nüfus tespiti noktasında Ankara'nın 16.yüzyıla ait tahrir defterlerini çalışan Emine Erdoğan ve yine avarız hanelerinden hareketle 16.yüzyıl sonlarındaki nüfusu tespit eden Özer Ergenç'in çalışmalarından faydalanılmıştır. 17. yüzyıl için ise aşağıda ayrıntıları verilecek olan üç cizye defteri kullanılmıştır. Cizyelerin yetersiz kaldığı noktalarda sicillerde tespit edilen cizye haneleri kullanılarak yüzyıl geneli için yaklaşık bir nüfus tespiti yapılmıştır.

Araştırmamızın diğer kaynaklarını Mühimme Defterleri ve Cizye Defterleri oluşturmaktadır. Cizye Defterleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin nüfus yapısı ve iktisâdi özelliklerini tespit etmek açısından kayda değer kayıtlar ihtivâ etmektedir. Osmanlı Devleti'nde önceleri cizye sayımı için ayrı bir uygulama yapılmamış tahrir sayımlarında cizyeye tâbi gayrimüslimlere de yer verilmiştir. Cizye defterlerine 15. yüzyıl sonlarında rastlanmakla birlikte müstakil defterlerin düzenlenmesindeki asıl artış 16. yüzyılın son çeyreğine rastlar. Tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıl başlarından itibaren ise daha sistemli tutulan cizye defterleri ortaya çıkmıştır.³⁷

³⁷ Özel, O. (2001), "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Haz. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), Ankara, s.6. Bkz: Orijinali Halil İnalçık & Şevket

Araştırmamızda kullanılacak defterlerden biri Mad. 7656 no'lu cizye ziyadesi defteri 29 Zilkade 1023 (30 Ocak 1615) tarihli olup yalnızca üç evkaf karyesini içermektedir. İkinci defter Mad. 15055 no'lu ve 21 Rebiülevvel 1099 (25 Ocak 1688) tarihine kayıtlı Ankara köyleri keferesini içeren bir icmal defteridir. Ankara'ya ait üçüncü ve son cizye defteri Mad. 3660 no'lu ve 29 Zilhicce 1103 (11 Eylül 1692) tarihli olup Liva-i Ankara'nın cizye yükümlülerini içermektedir. Sicillerdeki bazı eksiklikler bu defterlerin izin verdiği ölçüde giderilmeye çalışılacaktır.

Araştırmamızda kullanılan defter türlerinden biri de Mühimme Defterleri'dir. Mühimme defterleri "Osmanlılar'ın Dîvân-ı Hümâyun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Söz konusu adlandırmanın bu defterler için kullanılıp genelleşmesi XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olmuştur."³⁸ Cumhurbaşkanlığına bağlı Osmanlı Arşivinde bulunan 17. yüzyıla ait mühimme kayıtlarının taranmasıyla Ankara'da sakin gayrimüslimleri içeren konular tespit edilmiştir. Mühimme Defterleri'nde Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatının idari yapısı ve çalışma şekli, devletin tebaa ve esnaf ile münasebetleri, îmar, iskân ve iktisat faaliyetleri, iç ve dış siyaset ve yabancı devletlerle ilişkilere ait konular yer alırken daha sonraları (1649'dan itibaren) îdari ve adli konular *şikâyet defterleri* adlı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır.³⁹ Mühimme kayıtlarında yer alan ilgili hükümler taranarak çalışmanın kaynakları arasında yer almıştır.

Ankara'da yaşayan gayrimüslimler hakkında bize önemli bilgiler sunan kaynaklar arasında seyahatnameler de yer almaktadır. Arşiv kaynakları dışında seyyahların gezileri esnasında kaydettikleri notlar da kayda değer bilgiler sunmaktadır. Bu noktada 17. yüzyıla ait seyahatnamesiyle Evliya Çelebi başta olmak üzere 15.-18. yüzyıllar arasında Osmanlı coğrafyasına yaptıkları gezileri esnasında Ankara'ya uğrayan Alman seyyah Derrnschwam, Ogier Ghiselin de Busbecq, Polonyalı Simeon, Joseph Pitton De Tournefort, Aubry de La Motraye gibi seyyahların kayıtları oldukça önemlidir.

Pamuk (ed.) Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, 35-50'de yayınlanan makalenin gözden geçirilerek Evgeni Radoshev (ed.), Balkan Identities (Sofya-İstanbul)'e gönderilen nüshası.

³⁸ Kütükoğlu, M. S. (2006), "Mühimme Defteri", **DİA**, C. 31, İstanbul, s.523.

³⁹ Kütükoğlu, M. S. (2006), **a.g.e.**, s.523.

Literatür Kaynakları

Osmanlı gayrimüslimleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Yavuz Ercan tarafından hazırlanan *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler* isimli çalışmadır.⁴⁰ Çalışmada Osmanlı öncesi gayrimüslimler ile Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayrimüslim tebaanın din ve mezhep bakımından coğrafi dağılımına yer verilmiştir. Cemaatlerin kuruluşu ve patrikhanelerin kuruluşu ele alınarak dini kurumların içyapılarına değinilmiştir. Devşirme yönteminin Anadolu ve Balkanlar'daki Türkleşme ve İslamlaşmaya etkisini de ele alan çalışmada gayrimüslimlerin hukukî durumları da ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Zımmîlerin ödedikleri vergilerden bahseden yazar farklı zımmî topluluklarını yönetim, jeopolitik konum, din, mezhep ve toplumsal açıdan incelemiş ve Müslim gayrimüslim arasındaki kültür alışverişine de değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimler üzerindeki yönetiminin olumlu ve olumsuz sonuçlarının değerlendirildiği çalışma Osmanlı gayrimüslimleri hakkında araştırma yapacak olanların faydalanabileceği önemli kaynaklar arasındadır.

Bilal Eryılmaz'ın kaleme aldığı *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* adlı kitap da bunlardan biridir.⁴¹ Ancak yazarın önsözde belirttiği gibi, Osmanlı dönemi yazısını bilmemesi ve belgeleri okuyamaması gibi sebeplerle arşiv belgeleri kullanılmamıştır. 1990'da ilk baskısını yapan araştırmanın ikinci baskısı 1996 yılında genişletilerek basılmıştır. Gayrimüslimlerle ilgili olarak Gülnihal Bozkurt tarafından hazırlanan *Alman ve İngiliz Belgelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* adlı çalışmada öne çıkan çalışmalar arasındadır.⁴² Bu çalışmada azınlıkların son yüzyıldaki durumları yalnızca hukuki açıdan değerlendirilmiştir.

Osmanlı'da gayrimüslimlerle ilgili yapılmış çalışmalar arasında yerini alan bir diğer eser de Osmanlı gayrimüslimlerinin genel durumuna ilişkin olarak M. Macit Kenanoğlu tarafından yapılmış olan *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* isimli çalışmadır.⁴³ Kenanoğlu gayrimüslimlerin hukuki statülerini millet sistemi çerçevesinde

⁴⁰ Ercan, Y. (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara.

⁴¹ Eryılmaz, B. (1996), **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul.

⁴² Bozkurt, G. (1989), **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

⁴³ Kenanoğlu, M. M. (2017). **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**. KlasikYayınları, İstanbul.

ele almış, gayrimüslimlerin din adamları ve dini kurumları üzerinden Osmanlı Devlet'inin egemenliğinde gerek kurumsallaşmaları ve gerekse din adamlarının yetkileri hususunda ayrıntılı bilgiler verdiği kapsamlı bir çalışma hazırlamıştır. Özellikle ruhani reislerin adli, idari ve mali açıdan yetkilerine geniş yer veren Kenanoğlu, din ve vicdan hürriyeti, yaşam alanları, icra ettikleri görevler ve giyim kuşam gibi daha pek çok konuda bilgilere yer verdiği kitabında gayrimüslimlerin hukuki, ekonomik ve sosyal açıdan hak ve yükümlülüklerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Osmanlı gayrimüslimlerini ele alan çalışmalardan bir diğeri de Tankut Soykan tarafından hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler* adlı çalışmadır.⁴⁴ İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Osmanlı gayrimüslimlerinin hukûki statülerinin kavramsal tanımlamaları ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı'da gayrimüslimlere uygulanan hukuk üzerinde durarak zimmîlere uygulanan hukukun özellikleri, can ve mal güvenlikleri, özel hukuk ve kamu hukuku alanında tâbi oldukları hükümler ve gayrimüslim milletlerin tanıtımına yer vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayrimüslimlere dair yapılan genel çalışmaların yanı sıra son yıllarda belirli bir bölgeyi, şehri veya zaman dilimini ele alan bazı müstakil doktora çalışmaları da yapılmıştır. Bu anlamda 2005 yılında Ali İhsan Karataş tarafından hazırlanan *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*,⁴⁵ Rahmi Tekin tarafından 2008 yılında hazırlanan *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)*⁴⁶ 2009 yılında Musa Kılıç tarafından hazırlanan *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*⁴⁷, 2013 yılında Bilal Yıldız tarafından hazırlanan *Denizli Sancağında Gayrimüslimler (1876-1923)*⁴⁸, 2015 yılında Gülcan Aşşın Güneş tarafından hazırlanan *16. 17. Yüzyıllarda Anadolu Eyaletinde Gayrimüslimler*⁴⁹,

⁴⁴ Soykan, T. T. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Kitabevi Yayınları, İstanbul.

⁴⁵ Karataş, A. İ. (2005), "Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

⁴⁶ Tekin, R. (2014), **İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (152-1670)**, Birleşik Yayınevi, Ankara.

⁴⁷ Kılıç, M. (2009), "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836 -1876)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁴⁸ Yıldız, B. (2013), "Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

⁴⁹ Güneş, G. A. (2015), "16-17. Yüzyıllarda Anadolu Eyaletinde Gayrimüslimler", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

2018 yılında Enver Demir tarafından hazırlanan *Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler Ayıntab Örneği (1785-1865)*⁵⁰ ve 2019 yılında İsmail Asoğlu tarafından hazırlanan *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*⁵¹ adlı doktora çalışmaları yapılmıştır. Yine İstanbul’u konu eden bir başka çalışma da Firdevs Çetin tarafından hazırlanan *Batılı Seyyahlara Göre İstanbul’un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)*⁵² adlı doktora çalışmasıdır. Yakın dönem çalışmaları arasında yer alan bir diğer çalışma da Sevilay Kasap tarafından yapılmıştır. Kasap, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*⁵³ adlı çalışmayla 19. Yüzyılda gayrimüslimlerin istihdam alanlarını ve nedenlerini irdelemiştir. Gayrimüslim eksenli çalışmalar arasında yer alan tezlerden biri de Muhammed Ceyhan tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)*⁵⁴ adlı doktora tezidir. 2019 yılında tamamlanan bir diğer doktora çalışması da Nazlı Altunsoy’un kaleme aldığı *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*⁵⁵ adlı çalışmadır.

Bunların dışında müstakil gayrimüslim çalışmaları arasında Ankara ile ilgili olarak Rümeysa Karakaş Tahiroğlu tarafından hazırlanan *Ankara Ermenileri (1910-1920)*⁵⁶ adlı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Yüksek Lisans tezleri arasında yer alan diğer çalışmalara Mustafa Tekbaş’a ait *II. Meşrutiyet’ten Kurtuluş Savaşına Kadar Sivas’ta Gayrimüslimler*⁵⁷, Âdem Kızıkcapan’a ait *Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Tokat’ta Gayrimüslimler*⁵⁸, Çiğdem Düzgün’e ait *Şer’iyye Sicillerine Göre Tarsus’ta*

⁵⁰ Demir, E. ((2018), “Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler Ayıntab Örneği (1785-1865)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep.

⁵¹ Asoğlu, İ. ((2019), “Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880 -1910)”, **Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa.

⁵² Çetin, F. (2011), “Batılı Seyyahlara Göre İstanbul’un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁵³ Kasap, S. (2011), “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

⁵⁴ Ceyhan, M. (2016), “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁵⁵ Altunsoy, N. (2019), “Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırklareli.

⁵⁶ Tahiroğlu, R. K. (2010), “Ankara Ermenileri (1910-1920)”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

⁵⁷ Tekbaş, M. (2007), “II. Meşrutiyet’ten Kurtuluş Savaşına Kadar Sivas’ta Gayrimüslimler”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

⁵⁸ Kızıkcapan, A. (2009), “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Tokat’ta Gayrimüslimler”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

*Gayrimüslimler*⁵⁹, Polat Zelkif'e ait *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyon Karahisar'da Gayrimüslimler*,⁶⁰ Yakup Şahiner'e ait *Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-1648*⁶¹ örnek gösterilebilir.

Ankara ile İlgili Çalışmalar

Ankara'yı merkez alan bir araştırma söz konusu olduğunda öncelikle belli başlı çalışmaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tarihi süreç içerisinde şehrin ekonomik, sosyal ve demografik durumunu tespit etmeye yönelik farklı kaynak ve bakış açılarıyla hazırlanmış ve farklı zaman dilimlerini içeren kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar Ankara tarihi araştırmalarında başucu kaynağı olabilecek nitelikte olup arşiv belgeleri ve seyahatnamelerin yanı sıra faydalanılan önemli kaynaklar arasındadır.

Bu çalışmanın mekânını oluşturan Ankara kazası üzerine yapılan çalışmalar ile bizim çalışmamızın kesiştiği noktalarda söz konusu çalışmalardan da istifade edilecektir. Ankara üzerine yapılan çalışmalar arasında en eski olanı Avram Galanti tarafından iki cilt halinde hazırlanan ve 1950 yılında ilk basımı yapılan "Ankara Tarihi" isimli eserdir.⁶² Galanti çalışmasının birinci kısmını on altı bölüme ayırmış ve bu kısımda ilk çağlardan Türklerin şehre ayak bastığı tarihe kadar olan kısmını ele almıştır. İkinci kısım ise on beş bölüm olup Osmanlılar devrinden itibaren İstiklal Harbi'ne kadar ele alınmıştır. Arşiv kaynağı olarak birkaç mühimme kaydı kullanılan çalışmada vekayinameler, ansiklopediler ve seyahatnamelere ek olarak diğer bazı telif eserlerden de faydalanılmıştır. Çalışma bütün olarak Ankara'yı coğrafi, tarihi, siyasi ve iktisadi yönleriyle ele almaktadır.

Semavi Eyice tarafından kaleme alınan ve 1972 yılında basılan *Ankara'nın Eski Bir Resmi*⁶³ adlı çalışmada Türkiye'ye gelen yabancı seyyahlar ve seyahatnamelerinde yer alan notlar, resim ve krokiler ele alınmıştır. Ankara şehir tarihi açısından oldukça önemli olan çalışmada ilk olarak tarihi resimlerin öneminden bahsedildikten sonra seyyahların Ankara

⁵⁹ Düzgün, Ç. (2007), "Şer'iyye Sicillerine Göre Tarsus'ta Gayrimüslimler", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

⁶⁰ Zelkif, P. (2005), "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar'da Gayrimüslimler", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

⁶¹ Şahiner, Y. (2018), "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-1648", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

⁶² Galanti A. (2005), **Ankara Tarihi I-II**, Çağlar Yayınları, Ankara.

⁶³ Eyice, S. (1972), **Ankara'nın Eski Bir Resmi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

hakkında yazdıklarına ve izlenimlerine değinilmiştir. Son kısımda ise Hollanda Amsterdam'da *Rijksmuseum*'da bulunan ve bez üzerine yağlıboya olarak yapılan bir Ankara tablosu ele alınmaktadır. Eyice, Şehrin endüstri ve ticaret hayatının yanı sıra etnoğrafyasını da yansıtan resmi tanıtarak Ankara tarihi çalışmaları yapanlara önemli bir katkı sunmaktadır.

Özer Ergenç ise *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*⁶⁴ isimli doktora çalışmasında Ankara ve Konya'nın karşılaştırmasını yaparken iki şehrin 16. yüzyıldaki fiziki yapısı, kurumları ve sosyoekonomik yapısını ele almıştır. Ankara ile ilgili yapılacak bir araştırma açısından temel bir kaynak niteliğinde olan bu çalışmada Ergenç, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında Ankara'nın tahmini nüfusunu hesaplamış, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki sayılarını da ortaya koymuştur. Temel kaynağını şer'iyeye sicilleri oluştururken ikinci sırada tahrir defterleri yer almaktadır. Şehrin fiziki yapısı içinde dini, sosyal ve ticari kurumları ile yerleşme düzeni ele alınırken demografik yapısı ile nüfusun tespiti ve yapısına da değinilmiştir. Yönetim birimleri ve ekonomik faaliyet alanları ile birlikte sosyal hayata yönelik önemli bilgileri içeren çalışma şehir tarihi çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Ergenç'in çalışmasında yer alan nüfus, yerleşme ve ekonomiye dayalı bulgulardan çalışmamızın ilgili kısımlarında faydalanılmıştır.

Emine Erdoğan; *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*⁶⁵ adlı doktora çalışması ile 1463,1530 ve 1571 yıllarına ait tahrir defterlerinden hareketle 15. yüzyılın ikinci yarısının sonlarından 16. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde Ankara'nın idari, demografik ve ekonomik yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde idari ve coğrafi verilerin tespit ve analizini yaparken, ikinci bölümde demografik veriler üzerinde durmuştur. Şehir ve kır nüfusunu ayrı başlıklarda ele aldıktan sonra Ankara sancağının tahmini nüfusu hakkında bilgi vermektedir. Mali verileri ele aldığı üçüncü ve son bölümde vergileri ele alarak vergilerin tespiti ve vergilerin tahsis edildiği dirlik ve vakıfları incelemiştir. Sondaj metoduyla Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihini araştırma projesi kapsamında hazırlanan doktora tezinde ele alınan Ankara sancağı, tahrir defterlerindeki verilere göre hazırlanmış olup çalışma sancak ve şehir tarihi araştırmaları arasında önemli

⁶⁴ Ergenç, Ö. (2012), *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

⁶⁵ Erdoğan, E. (2004), "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.

bir yere sahiptir. Çalışmanın nüfusa dayalı bulguları bizim çalışmamızda 17. yüzyıl nüfus tespitlerinin temelini oluşturmuş gayrimüslim nüfusu ve yerleşim yerlerine ait bulgulardan bilhassa faydalanılmıştır.

Ankara şehir tarihi çalışmaları arasında yer alan bir diğer çalışma *XVII. Yüzyılda Ankara*⁶⁶ adlı doktora tezi olup Hülya Taş tarafından hazırlanmıştır. Tüsoktar (Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi) kapsamında hazırlanan çalışma 2006 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Sondaj metoduyla hazırlanan çalışmada Ankara'ya ait 19, 41 ve 64 numaralı üç şer'iyye sicili kullanılmıştır. Giriş dışında dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Ankara'nın sancak ve kaza ilişkisi, şehrin sof üretim faaliyetleri ve uzak alanlarla ilişkisi değerlendirilmiştir. Yönetimi ele alan ikinci bölümde askeri idari yönetim ve adli idari yönetime yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Ankara'nın yakın çevre ilişkilerinin Ankara planına yansımalarının yanı sıra geniş ve uzak çevre ilişkilerinin Ankara planına yansımaları ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Ankara'da kamusal alanda hayat ve özel alanda hayat başlıklarına yer verilmiştir. Bizim çalışmamızla örtüşen sof üretimi ve ticareti bağlamındaki bulgulardan özellikle faydalanılmıştır.

Jülide Akyüz tarafından hazırlanan Doktora çalışması ise *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)*⁶⁷ adlı çalışmadır. Çalışmada Ankara'ya ait 80, 131, 133, 190, 191 no'lu beş şeriye sicil defteri kullanılmıştır. Akyüz çalışmanın birinci bölümünde Şeriye sicillerini tanıtarak sicillerin Ankara tarihine katkısını ele almıştır. İkinci bölümde XVI. Yüzyıl Ankara'sını ele alan Akyüz, üçüncü bölümde şehrin demografik durumuna yer vermiştir. Dördüncü ve son bölümde ise toplumsal ilişkiler açısından ele alınan Osmanlı şehri, yönetim ekonomi ve sosyal hayat gibi başlıklar altında incelenmiştir. Akyüz'ün çalışmasından nüfus verilerini karşılaştırma amacıyla faydalanılmıştır.

*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*⁶⁸ adlı çalışma ise Rıfat Özdemir tarafından hazırlanmıştır. Dört bölümden oluşturulan çalışmanın ilk bölümünde Ankara şehrinin genel yapısını şehrin konumu, zanaat ve ticaret yerleri, yönetim örgütlerinin bulunduğu yerler,

⁶⁶ Taş, H. (2004), **XVII. Yüzyılda Ankara**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

⁶⁷ Akyüz, J. (2003), "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁶⁸ Özdemir, R. (1998), **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

dini ve sosyal yapılar ile mahalleler başlıkları altında ele almıştır. İkinci bölümde nüfus konusunu ele alan Özdemir nüfusun dağılımı, hareketleri ve yapısını incelemiştir. Üçüncü bölüme gelindiğinde sancağın idari taksimatı, ümera, ülema, imar ve sağlık hizmetlerini ele alarak şehir yönetimine dair bilgiler vermiştir. Dördüncü ve son bölümde ise şehrin ekonomisini; ekonomiyi etkileyen faktörler, esnaf grupları, ticaret, para ve fiyat hareketlerini inceleyerek kitabını nihayete erdirmiştir. Yine bu çalışma da Ankara ve dolayısıyla gayrimüslim nüfusun yüzyıllar içindeki seyrini karşılaştırmak açısından çalışmamızda kullanılmıştır.

Bunların dışında Muzaffer Arıkan'ın *H. 867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri*, Suraiya Faroqi tarafından hazırlanan ve 17. yüzyılda Ankara ve Kayserinin ev sahipleri ve evleri hakkında kaleme alınan *Orta Halli Osmanlılar*, Ahmet Nezih Turan'ın *Yabanâbad Tarihini Ararken*, Nejat Göyünç'ün *XVI. Yüzyılda Ankara*, Gönül Öney'in *Ankara'nın Dini ve Sosyal Yapıları*, Mübarek Galip'in *Ankara*, Şeref Aydoğdu'nun *Ankaram*, ve Nurettin Can Güleklî'nin hazırladığı *Ankara Rehberi*, adlı çalışmalar bulunmaktadır. Yine Mehmet Doğan tarafından hazırlanan *Ankara Sancağı'nda Tımar Sisteminin Dönüşümü*, Rümeyza Bilgili'nin hazırladığı *Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Ticaret: Ankara-Konya- Ayntab Örneği (1700-1750)*, Ercimet Sarıay'ın hazırladığı *II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti'nde Asayiş Suç ve Ceza* ve Muhsin Önal'ın hazırladığı *Türkiye'de Amerikalı Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri Çerçevesinde Ankara, İstanos ve Muratça İstasyonları (1862-1885)* adlı doktora çalışmaları bulunmaktadır.

İslam Toplumunda Gayrimüslimler

İslam Hukuku'na göre dünyadaki insanlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Müslüman olmayanlar ise müşrikler ve ehl-i kitaplar olarak ayrılır.⁶⁹ “Sözlükte “bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid” anlamlarındaki zimmet kökünden gelen zimmî (çoğulu zimem) “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” demektir. İslâm ülkesinde (dârüliislâm) vatandaş olarak müslümanlarla beraber yaşayan başka din mensuplarına zimmî yanında ehl-i zimme de (ehlü'z-zimme) denilir.”⁷⁰

⁶⁹ Ercan, Y. (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, s.1-2.

⁷⁰ Fayda, M. (2013), “Zimmî”, **DİA**, C. 44, İstanbul, ss.428-434. Ayrıca bkz: Bostancı, A. (1999), **İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslimler (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)**, Marmara

“Gayrimüslim” kelimesi ise, İslâm dinine inanmayan anlamında “kâfir, kafirun, küffar, kefere” gibi “küfir” kökünden türetilen kelimelerle ifade edilmiştir.⁷¹ Gayrimüslimlere ilişkin konular İslâm’ın tebliğ edilmeye başlamasından sonra zaman içinde şekillenmiş ve Müslümanlar Medine’deki müşrikler ve Yahudilerle bir anlaşma yapmıştır. *Medine Vesikası* adıyla anılan bu anlaşma İslam tarihindeki ilk yazılı anlaşma olmasının yanı sıra farklı inançlara sahip olanların barış içinde bir arada yaşamasına olanak sağlamıştır.⁷² Zimmi olarak adlandırılan bu insanlara tam anlamda bir dini hürriyet tanınması ve her çeşit saldırıdan korunmaları karşılığında Müslüman Devlet’e “cizye” denilen bir vergi ödemeleri şart koşulmuştur. Hatta Hz. Peygamber *Her kim antlaşmalı bir zimmiye zulmeder veya gücünün üzerinde bir yükümlülük yüklerse, kıyamet gününde benim hasmım olur*⁷³ diye buyurması ve *bir zimmiyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu duyamaz*⁷⁴ ifadeleri yer alan hadisleri İslam’ın gayrimüslimlere yaklaşımı açısından oldukça nettir. İslam ülkesinde yaşayan zimmilerin hak ve yükümlülükleri bazı istisnalar dışında Müslümanlarla aynıdır. İslam hukukçuları arasında yaygın olan söze göre “bizim lehimize olan şeyler onların da lehine, aleyhimize olan şeyler onların da aleyhine” şeklindedir.⁷⁵ Bu bakımdan İslam toplumunda gayrimüslimlerin hak ve hürriyetleri ile can ve mal güvenliklerinin koruma altına alındığı aşikârdır.

Hz. Peygamber’den sonra halifeler döneminde de gayrimüslimlere tanınan haklara önem verildiği görülmektedir. Hz. Ömer’in 636 tarihinde Kudüs’ün fethi sırasında orada bulunan gayrimüslimlere ibadet hürriyetini tanıyan bir ahitname verdiği bilinmektedir. Ahitnamede

Cem’i reâyâ ve papas ve râhip ve râhibeler nerede olurlar ise ve nerede bulunurlar ise tarafımızdan onlara eman olup ve bir zimmî ahkâm-ı zimmeti hıfz-u riâyet eyler ise bizler ki, hâlâ mü’minleriz ve bizlerden sonra gelip müteveli-i umur olan ehl-i îman tarafından ol zimmiyi siyânet ve emanla vikâye etmek vâcip olduğunu müştemildir⁷⁶

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.60; Akgündüz, A. (2008), **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, s.59; Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.7.

⁷¹ Özel, A. (1996), “Gayri Müslim”, **DİA**, C. 13, İstanbul, ss418-427.

⁷² Kenanoğlu, M. M. (2017). **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**. İstanbul: Klasik, s.28

⁷³ Söylemez, M. M. (2010), “İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.22, s.101.

⁷⁴ Bostancı, A. (1999), **a.g.t.**, s.79.

⁷⁵ Zeydan, A. (1994), “İslam Hukukuna Göre Zimmiler”, **D .E. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Çev. Hasan Güleç), S. VIII., ss. 431-440, s.433.

⁷⁶ BOA. HAT. 1516-47.s.6. ; BOA. A.DVNS. KLS. d. 10. s.5.

ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu ahitnamenin bir kısmının tercümesi şu şekildedir; “Bu Allah’ın kulu Ömer’in İlya halkına verdiği emandır. Bu onlara mallarına, canlarına, kiliselerine, haçlarına, hasta veya sağlıklı halkına, orada yaşayan diğer halklara verilen emandır. Onların kiliselerine yerleşilmeyecek, kiliseleri yıkılmayacak, daraltılmayacak, çevresi işgal edilmeyecektir. Haçlarına veya mallarından herhangi bir şeye dokunulmayacaktır. Dinlerinden dolayı aşağılanmayacak ve hiç birine zarar verilmeyecektir.”⁷⁷ Hz Ömer’in Kudüs’ü fethinde Kudüslülere verdiği bu ahitname gayrimüslimlere verilen haklar konusunda önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Can, mal ve ibadet özgürlüklerine dokunulmayan gayrimüslimlerin siyasi hakları açısından Müslümanlarla aynı olmadığı görülmektedir. Buna göre devlet başkanlığı ya da ordu komutanlığı gibi görevlere getirilemez.⁷⁸ İslam dünyasında gayrimüslimlere yalnızca inanç hürriyeti değil pek çok sıkıntılı duruma karşı devlet güvencesi de sağlanmıştır. Halid b. El-Velid’in⁷⁹ Hire⁸⁰ halkıyla yaptığı anlaşmada “Onlardan yaşlanan, zayıflayıp çalışamaz duruma düşen veya başına bir bela gelen yahut zengin iken fakirleşen, dindaşlarının sadakasına muhtaç olandan cizye almam; hicret edip geldiği takdirde veya İslam ülkesinde oturduğu müddetçe ona müslümanların beytü'-malinden nafaka verilir.”⁸¹ denilerek İslam ülkesinde yaşayan ve zor durumda olanlara kolaylıklar sağlanacağı ifade edilmiştir. İslam hukunda ehl-i kitab olan gayrimüslimlere İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşamayı kabul etmeleri koşuluyla “Allah ve peygamberin zimme” si verilir.⁸² “Şöyle ki, bir ülke İslâm devleti hâkimiyetine geçtiğinde burada oturan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip istedikleri yere giderler, ya da İslam devletiyle bir antlaşma yaparak eski yurtlarında yaşamaya devam ederler. Bu antlaşmaya zimmet antlaşması denir. Böylece İslam idaresine girmeyi kabul eden gayrimüslimler ya da zimmiler, cizye denilen şer’i bir vergi öderler.

⁷⁷ Söylemez, M. M. (2016) "Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1/S.2, ss. 33–56, s.38.

⁷⁸ “...Çünkü İslam devlet başkanlığı yahut İslam hukukçularının dedikleri gibi imamet, dini koruma ve dünyayı idare etme için Hz. Peygamber'den devralınmıştır. İslam hukukçularının ifadesiyle müslüman olmayanın bu makama oturamayacağı açıktır. Cihada gelince, savaş da onun bir çeşididir, bu da dini bir manaya dayanır. Yine açıktır ki böyle bir şeyde komutanlık görevi ancak müslüman olana verilebilir. Bununla beraber eğer zimmi harbe katılmak isterse, katılmak onun hakkıdır.” Bkz: Zeydan, A. (1994), *a.g.m.*, s.434.

⁷⁹ “Hz. Peygamberin Seyfullah ünvanını verdiği meşhur kumandan sahabi.” Bkz: Fayda, M. (1997), “Halid b. Velid”, *DİA*, İstanbul, C. 15, ss.289-292.

⁸⁰ “Bugün Irak’ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe’nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştur.” Bkz: Dakuki, H. A. (1998), “Hîre”, *DİA*, İstanbul, C.18, ss.122-124.

⁸¹ Zeydan, A. (1994), *a.g.e.*, s.437.

⁸² Küçük, C. (1986), “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi”, *Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu*, Ankara, ss. 61-86, s.62.

Buna karşılık İslam devleti de gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerini garanti altına alır, din ve ibadetlerini yapmalarına izin verir.”⁸³

İslam fetihleri ile birlikte gayrimüslimlerle Müslüman devletleri arasında bir takım anlaşmalara varılmış, gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerde hasar görmüş mabetlerinin tamir edilmesi hatta gerekirse yeni mabetler inşa edebilmelerine imkân verilmiştir.⁸⁴ Zimmiler, zimmet şartlarını yerine getirmediklerinde zimmilikleri ortadan kalkmaktadır. Hanbelî ve Malikî fihhına göre bir zimmi Müslümanlara karşı savaşır, Müslüman devletin yasalarını ve mahkemesini reddederse, cizye vermezse, Müslüman birini dinden döndürürse, Müslüman düşmanlarına yardımda bulunursa, kasıtlı olarak bir Müslümanı öldürürse, İslâm dinine, Allah’a Kur’an ve Hz. Muhammed’e hakaret ve küfür ederse, Müslüman bir kadın ile evlenir veya zina yaparsa, eşkıyalık ve soygunculuk yaparsa zimmilik ortadan kalkmaktadır.⁸⁵ Zimmiler ve Müslümanları birbirinden ayıran ve zimmilerin uyması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Necran Hıristiyanları tarafından Hz. Ömer’e gönderilen mektupta zimmet anlaşması çerçevesinde uyulacak kurallar ifade edilmiştir.⁸⁶ Yavuz Ercan bu kuralları Müslümanlardan farklı giyinmeleri, Müslümanlardan yüksek bina inşa etmemeleri, ibadet ederken yüksek ses çıkarmamaları ve çan çalmamaları, halka açık yerlerde şarap içmemeleri, domuz ve haç göstermemeleri, ölülerini gizli gömmeleri ve ardından ağlamamaları, ata binmemeleri, saç şekilleri ve isimlerinin Müslümanlardan farklı olması, silah taşımamaları ve kullanmamaları, süslü kemer takmamaları ve binek hayvanlarında eyer kullanmamaları olarak sıralandırmıştır.⁸⁷ Ancak uygulamada bu kuralların hepsinin yerine getirilmediği anlaşılıyor. Belgelerde yer alan suç kayıtlarında gayrimüslimlerin üzerlerinde bıçak veya silah taşıdıklarına dair

⁸³ Öztürk, N. (2001), “Osmanlı’nın Gayrimüslimlere Bakışı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 131, ss. 11-18, s. 13.

⁸⁴ Söylemez, M.M. (2010), **a.g.m.**, s.105.

⁸⁵ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.8-9.

⁸⁶ “... Bundan sonra şehrimizde ve şehirlerimizin dolaylarında, ne manastır, ne kilise ne Patrik evleri yahut tarihi dünya köşeleri bina etmeyeceğiz; Müslümanların gece veyahut gündüz, kiliselerimize girmelerine mani olmayacağız; bunların kapılarını, geçenlerin veyahut seyahat edenlerin girebilmeleri için açacağız; seyahat etmekte olan her Müslümanı evlerimizde kabul edecek ve onu üç gün barındıracağız; devletin düşmanlarının kiliselerimize ve evlerimize ilticalarına müsaade etmeyeceğiz; ...” Devamı için bkz: Nedkoff, B. C. (1944), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, **Belleten**, Çev. Şinasi Altundağ, C.8/S.32, ss.599-652, s. 602.

⁸⁷ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.9.

örneklere rastlanmış⁸⁸, bazı gayrimüslimlerin sarhoş olup mahalle ortasında gece yarısı olay çıkardıkları,⁸⁹ kılık değiştirip gezdikleri⁹⁰ anlaşılmıştır.

Görüldüğü üzere zimmet anlaşmasına aykırı hareket etmemeleri ve kendilerini Müslümanlardan ayıran kurallara uymaları şartıyla İslam toplumunda gayrimüslimlerin inanç, ibadet ve yaşantılarına müdahale edilmediği; can, mal, ırz ve namuslarının güvenceye alındığı, bazı sınırlamalar olmakla birlikte Müslümanlarla aynı şehirlerde ve mahallelerde yaşamalarına imkân tanındığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler

Çok dinli, çok dilli ve çok ırklı bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, tarihteki çoğulcu toplumların klasik bir örneğini teşkil etmektedir. Toplumsal hayat imparatorluğun bu din ve ırk çokluğu dikkate alınarak şekillenmiştir. Gayrimüslimlere yönelik uygulamalar İslâm dininin koyduğu esaslar çerçevesinde, devletin idealleri ve çıkarları doğrultusunda düzenlenmiştir.⁹¹ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere tanınan hakların şekillenmesinde Hz. Peygamber ve halifeler dönemi uygulamalarından örnek alınmış gayrimüslim tebaanın Müslümanlarla birlikte inanç ve ibadet özgürlükleri kısıtlanmadan yaşamaları sağlanmış, can ve mal güvenlikleri, ırz ve namusları ile dini kurumları İslam hukuku çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Devleti'nin İslam hukukunun zimmilere ilişkin kurum ve düzenlemelerini uygulamalarına temel olarak aldığı ve devletin “dinî alana müdahale etmeme” doğrultusundaki tavrı ile “din olarak benimsedikleri şeylerde gayrimüslimlerin serbest bırakılması”nı öngören İslam hukukunun prensiplerini benimsediğini ifade eder.⁹²

Malazgirt muharebesinden 14. yüzyıl başlarına değin Anadolu'nun hâkimi olan Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Hristiyanların azınlığa düştükleri bilinmektedir. Bu

⁸⁸ BOA, AŞS, 38, 26/146; AŞS, 32, 20/155; AŞS, 24, 68/776.

⁸⁹ BOA, AŞS, 41, 247119.

⁹⁰ BOA, AŞS, 16, 137/965.

⁹¹ Acun, F. (2005), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, 9-13 Eylül 2002, C. II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 1403-1411, s.1403.

⁹² Kenanoğlu, M.M. (2003), “Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak “Ruhani İltizam” Sistemi”, **Divan İlmi Araştırmalar**, S.14, 67-84.

dönemde Anadolu'da bulunan gayrimüslimler, Rumlar ve Ermeniler'e ek olarak Güneydoğu Anadolu'da bir kısım Süryani ve Yezidi nüfustan oluşmaktaydı.⁹³

Osmanlı Devleti'nde yönetilen toplumların din, örf adet ve geleneklerine müdahale edilmemiştir.⁹⁴ Gayrimüslimler Osmanlı ile ilk karşılaştıkları zamanlarda dahi Osman Gazi'nin fethettiği yerlerdeki Rum halkı yerlerinden edilmemiş, İslam'ın "zimmet" hukuku çerçevesinde korunmuş ve din adamlarının ayrıcalıkları tanınmıştır.⁹⁵ Osman Bey'in çevredeki gayrimüslimlerle komşuluk ilişkilerinin iyi olduğu bilinmektedir.⁹⁶ Osman Bey Karacahisarı fethettikten sonra bir imam, bir kâtip bir de kadı atamış, bir Müslüman ve bir Hıristiyan arasında çıkan bir kavgada Hıristiyandan yana hüküm vermiştir. Bu durum Osman Bey'in doğruluğu ve adaletseverliğini gören halkın Karacahisar pazarına daha sık gelmesini sağlamıştır.⁹⁷ Rumen tarihçi Nicolae Jorga'da Osmanlı Tarihi üzerine yaptığı çalışmada Osman Bey'in gayrimüslim halka adaletle hükmettiğini ifade eder.⁹⁸

Küçük Asya olarak bilinen Anadolu'da Yahudilerin varlığının başlangıcına dair kesin bilgiler mevcut değildir. Ege bölgesinde Yahudilerin varlığına dair ilk bilgi Tevrat'ta yer almaktadır.⁹⁹ Yahudilerin Osmanlı ile ilişkileri Orhan Bey'in fetihleriyle başlamış olup, Bursa, Gelibolu, Ankara ve Edirne Yahudileri önceden göç ettikleri bu şehirlere Osmanlı'nın fetihleriyle geri dönmüşlerdir.¹⁰⁰ 1326 yılında Bursa'yı fetheden Orhan Gazi'nin kentte bir Yahudi cemaati ile karşılaştığı bilinir.¹⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda

⁹³ Alkan, M. (2015), "Osmanlı'da Millet Sistemi", **Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, ss.85-92, s.87.

⁹⁴ Kazıcı, Z. (2007), "İslam Devletleri'nin Zimmi Tebaaya Bakışı", **Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Kitab**, İstanbul, ss.305-324, s.309.

⁹⁵ İnalçık, H. (2009), **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.12. Ayrıca bkz: Aşıkî, D. A.(2013), **Aşıkpaşazade Tarihi**, Kamer Yayınları, İstanbul, s.48-49.

⁹⁶ Aşıkî, D.A.(2013), **Aşıkpaşazâde Tarihi**, Kamer Yayınları, Hazırlayan: Ayşenur Kala, İstanbul, s.39-40; "Hatta Osman Bey aşiretleriyle yaylaya çıkarken eşyalarını Bilecik'teki Gayrimüslimlere emanet bırakır; dönüşte onlara yağ, peynir, halı gibi hediyeler verirdi." Bkz: Koçak, Z., Toprak, S. (2013), "Fatih Döneminde Gayrimüslimlere Gösterilen Hoşgörü", **I. Uluslararası Hünkâra Vefa Sempozyumu**, Gebze Belediyesi Kültür Yayınları 2, Gebze, ss.405-4019, s. 405.

⁹⁷ Aşıkî, D.A (2013), **a.g.e.**, s.49/59; Hammer, J. V. (2015) **Osmanlı Tarihi**, Kamer Yayınları, Hazırlayan: Hüseyin Tekinoğlu, İstanbul, s.19; Cezar, Mustafa. (2010), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 1, Ankara, s.42.

⁹⁸ "Diğer taraftan Osman Bey'in merhametli ve adil bir hükümdar olduğu da anlatılır: Hıristiyanları korur, sübaşlarına halkı din ayrımı yapmadan kollamaları yönünde emir verir ve kadılar tarafından yürütülen yargının yanı sıra Hıristiyan rahipler tarafından yürütülen yargılar da hoş görülürdü. Pazar vergileri, hiçbir yerde onun, her soydan tüccarın kesin güvenliğini sağlayan bölgesinde olduğu kadar düşük değildi ..." Bkz: Jorga, N. (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s.162-163.

⁹⁹ Sharon, M. S. (1992), **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.11.

¹⁰⁰ Gökdemir, O. (2012), **Türkiye'de Yahudi Hıristiyan Savaşları**, Destek Yayınevi, İstanbul, s.264; Sharon, M. S. (1992), **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.31.

¹⁰¹ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.68.

yaşayan Yahudiler köylü, zanaatkâr ve zengin tüccarlardır.¹⁰² Bununla birlikte Yahudilerin ve diğer ehl-i kitap dinlere mensup tebaanın iç işlerinde uygun gördükleri şekilde hareket etmelerine izin verilmiş ve koruma altına alınmışlardır. Yahudiler askeri olmasalar da bunun dışında her mesleği yapabilmişlerdir.¹⁰³ Ayrıca ne Selçuklular'da ne de Osmanlılar'da Hıristiyan ve Yahudi tebaayı Müslümanlaştırmak için özel bir çaba içine girilmemiştir.¹⁰⁴ Diğer yandan 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudi ve Hıristiyanların hukuki özerkliği kesinlikle mutlak olmayıp, din adamlarının kınamalarına rağmen aralarındaki problemleri çoğu zaman şer'i mahkemelerde çözmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁵

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra Gennadios Scholarios'u Hıristiyanların başına getirerek onu Osmanlı'nın ilk Ortodoks Patriği yapmış,¹⁰⁶ tutsak edilen Hıristiyanları ve şehrin fethi sırasında orada bulunan Yahudileri şehre yerleştirmiştir. Fatih, Yahudilere yeni sinagog inşa etmeyi yasaklamakla birlikte onlara din ve vicdan özgürlüğü vaadederek mevcut sinagogların tamir edilmesine ve bazı evlerin sinagoga dönüştürülmesine müsaade etmiştir.¹⁰⁷ Andre Clot, 1204'te dördüncü haçlı seferinde Latinler tarafından fethedildiğinde¹⁰⁸ ölü bir kente dönüşen İstanbul'u yeniden imar etmek isteyen Fatih'in gayrimüslim unsurların dini, ırkı ve etnik kökenine bakılmaksızın boş evlere yerleşmesine izin verdiğinden bahseder.¹⁰⁹ Şehirdeki Rumlara karşı dengeleyici bir rol oynayacağı ve imparatorluğun kalifiye elemana ihtiyaç duyması

¹⁰² Attalı, J. (2014), **Yahudiler Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**, Kırmızı Kedi Yayınları, (Çev. Berna Günen), İstanbul, s.205.

¹⁰³ Rozen, M. (2011), "Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839", **Türkiye Tarihi**, Kitap Yayınevi, Cilt 3, İstanbul, s.312.

¹⁰⁴ Faroqhi, S. (2010), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul, s.75.

¹⁰⁵ Faroqhi, S. (2010), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Ercan Ertürk), İstanbul, s.11.

¹⁰⁶ Kritovulos,(2018), **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Ari Çokona),İstanbul, s.109-110; Ercan, Y. (2001) **a.g.e.**, s.104.

¹⁰⁷ Sharon, M. S. (1992), **a.g.e.**, s.36.

¹⁰⁸ "Müslümanlar Kudüs'ü aldıklarında Hıristiyanlara karşı, kendilerini İsa'nın askerleri sayan bu adamlardan daha insanca davrandıklarını ifade eden tarihçi Nicetas Choniatas Norwich'in kaleminden: Mihrabı yaktılar, her ulustan inanışlara değin ait ne varsa parça parça edip aralarında paylaştılar, aynı şekilde kilisede değer taşıyan ne buldularsa aldılar. Kutsal vazoları, çizik çizik ettikleri gümüşleri, ön kürsüden, sıralardan, kapı ve duvarlardan koparttıkları altın ve gümüş parçaları daha bir takım öteki artıkları yüklemek için atları katırları ta kilisenin içine kadar getirdiler... Hayvanlar gibi davranıp bütün kadın ve kızların kendini tanrıya adanmış rahibelerin ırzına geçtiler. Bütün kent acı, umutsuzluk ve gözyaşına boğuldu." Bkz: Clot. A. (1994), **Fatih Sultan Mehmet**, Milliyet Yayınları, (Çev. Necla Işık), İstanbul, s.87-88.

¹⁰⁹ Clot. A. (1994), **a.g.e.**, s.89-91.

Yahudilerin şehre yerleştirilme nedenleri arasında olup, Fatih'in onlara evler, tarlalar ve bağlar vaatmesiyle İstanbul'a birçok Yahudi gelmiştir.¹¹⁰

Osmanlı Devleti kurulmadan önce Constantinepolis ve Batı Anadolu'da kendilerine *Romaniot* denilen ve Yunanca konuşan yerli Yahudiler bulunmaktaydı. Bizans Devleti bakıyyesi olan Romaniot'ların büyük göçten önceki nüfusları ve yayıldıkları alan hakkında ayrıntılı bilgi yoktur.¹¹¹ Osmanlılara Bizans'tan intikal eden Yahudilerin Rumca konuştukları bilinmekle birlikte Türkmen beylikleri egemenliğinde olan bazılarının Türkçe konuştukları iddia edilmiştir.¹¹² 15. yüzyılın başlarına gelindiğinde Almanya ve Fransa'dan Osmanlı coğrafyasına gelen ve *Aşkenazi* adını alan Yahudi göçmenlerden¹¹³ bahsedilmektedir. Ancak 1492 İspanyol ve 1496 Portekiz Yahudilerine uygulanan sürgün neticesinde 15. yüzyıl sonlarında Avrupa'dan kitleler halinde göçen *Sefardik* Yahudiler Aşkenazi'leri gölgede bırakmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı ülkelerine akın akın gelen Seferatlar başkent İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli kentlerine dağılmışlardır.¹¹⁴ İspanya'dan kaçan Yahudiler Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur.¹¹⁵ Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Yahudiler çeşitli devletlerin idaresinde kaldıkları süre boyunca gördükleri zulümden sonra Türkler'in idaresinde oldukça hür bir hayata kavuşmuşlardır.¹¹⁶ İsraili Profesör Şahak kitabında Antik Pers imparatorluğunun çökmesinden bu yana Doğu'da Yahudilerin durumlarının iyi olduğu ülkeler arasında en mükemmel İslamî örneğin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu yazar.¹¹⁷

¹¹⁰ Sharon, M. S. (1992), **a.g.e.**, s.36.

¹¹¹ Emecen, F. (1997), **a.g.e.**, s.18.

¹¹² Emecen, F. (1997), **a.g.e.**, s.19.

¹¹³ "Avrupa'da başgösteren veba salgınının (1348-1356) nedenini de Yahudilere yükleyen hükümdarlar, Yahudileri kovduklarında, bu Eşkenaz Yahudileri Osmanlı topraklarına sınırlar. Bunlardan başka Polonya, Rusya, Macaristan gibi yerlerden gelen Eşkenaz Yahudileri de olur." Bkz: Bahar, L. Beki, (2003), **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, Pan Yayıncılık, İstanbul, s. 36.

¹¹⁴ Lewis, B. (1996), **a.g.e.**,s.140; Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **Osmanlı'da Ankara**, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2, Ankara, s.228; Ruderman, David B. (2013), **Erken Dönem Yahudi Tarihi**, İnkılap Yayınevi, (Çev. Lizet Deadato), s.17/20; Rozen, M. (2013), **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)**, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.45-49.

¹¹⁵ Johnson, P. (Tarihsiz), **Yahudi Tarihi**, Pozitif Yayınları, (Çev. Filiz Orman), İstanbul, s.304.

¹¹⁶ " Türklerin gelişi, bir sülâlenin değişmesi değil, onlar (Yahudiler) için bir vaziyetin değişmesi idi. Yahudiler zulmetten nura esaretten hürriyete kavuşmuşlardır. Yahudiler Türklere yalnız galip ve toprağın efendileri nazariyle değil, kendi dinleriyle yakınlığı olan kardeş nazariyle bakmışlardır. Bil mukabele Türkler dahi, Hıristiyanların kendilerine ve dinlerine karşı olan husumetini bilerek, Yahudilere muhabbet bağlamışlardır. Türklerin Yahudilere itimat ve emniyetleri vardı. Çünkü onlarda (Yahudiler de) Yahudiliği İslâmiyete yaklaştıran sünnet, oruç, ibadethanelerdeki sadelik, gibi âdetlerin mevcut olduğunu görmüşlerdir." Bkz: Galanti, A. (1947), **Türkler ve Yahudiler**, Tan Matbaa, İstanbul, s.9.

¹¹⁷ Şahak, İ. (2004), **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, Anka Yayınları, İstanbul, s.107.

Emecen, Yahudilerin Osmanlı topraklarını tercih etme sebeplerini bazı yazarların, saray çevresindeki Yahudi hekimlerin padişah üzerinde etkili olmalarına ve din adamlarının çağrılarına dayandırdıklarından bahseder. Emecen, Hıristiyanlığın koyu bir şekilde hüküm sürdüğü ülkelerden zımmî hukukuna dayalı Müslüman bir devletin tercih edilmesinin oldukça doğal olduğunu da vurgular.¹¹⁸ Nitekim Mark R. Cohen çalışmasında Yahudileri anlatırken “Uğradıkları zulüm ister, kovulma, ister öldürülme, ister mala saldırı, isterse zorla din değiştirtme bakımından ölçülsün, İslâm Yahudileri, Batı Hıristiyanlığında Yahudilerin çektiğine uzaktan bile yaklaşacak ölçüde bir fiziksel şiddete maruz kalmadılar. Genelde bir grup olarak zimmîler, klasik sonrası dönemde artan baskı ve zulme maruz kaldıklarında bile, Avrupa’da rastlanan kasvetli koşullarla denk değildi.”¹¹⁹ ifadelerine yer vermiştir. 1523’te Yahudi tarihçi Eliyahu Kapsali İspanya’dan kovulan Yahudileri anlatırken Sultan Bayezid’in Yahudilere kucak açtığından ve onlara kötü davranılmasına müsaade etmediğinden bahseder.¹²⁰

Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlere tanıdığı haklar hususunda kilise defterlerinde bulunan ferman suretleri de yeterince fikir sahibi olmamıza imkân sağlamaktadır. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethinden sonra Kudüs’teki Rumlar da inanç ve ibadet haklarının korunması için Sultan’dan ahitname istemişlerdi. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Han tarafından verilen ve 862 tarihli kilise defterinde yer alan emr-i alişan suretinde “Kadimden Hazret-i Resul-i Ekrem salla’llâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin ve Hazret-i Ömer radya’llâhü anh hazretlerinin ve selatin-ı mâzıyeden sadaka ve ihsan ve ferman olunan hatt-ı hümayunları mücebince cenâb-ı celâletim sadaka ve ihsân ve fermân-ı âli-şânım olmuşdur”¹²¹ ifadeleri yer almaktadır. Çeşitli Hıristiyan mezheplerine ait Patrikhane ve Psikoposlukları içinde barındıran Kudüs, Hıristiyanlığın kaynağı ve merkezi sayılmasının yanı sıra Hz. İsa’ya atfedilen kutsal yerler ile Meryem Ana ve diğer Hıristiyan azizlerine ait binaların olduğu bölgedir. İslam egemenliğine girdikten sonra da varlığını sürdüren bu kutsal mekânların bakımı ve korunması Ermenilere verilmiş, Osmanlı yönetimine girdikten sonra ise padişahlar Ermenilerin ve Patrikhânelerin haklarını ele alan

¹¹⁸ Emecen, F. (1997), **a.g.e.**, s.20

¹¹⁹ “1348 ile 1350 arasında Avrupa’yı kasıp kavuran Kara Ölüm, Hıristiyan uygarlığı yok etme çabasıyla kuyuları zehirlediklerine inanılan Yahudilere karşı kitlesel soykırımlara tanık oldu. Kara Ölüm İslam dünyasına da sıçradı; fakat hiçbir yerde insanlar Yahudileri suçlamadı. Bkz: Cohen, Mark R. (2013), **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**, Köprü Kitapları, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, s. 261.

¹²⁰ Lewis, B. (1996), **Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul, s.26.

¹²¹ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.6; Ayrıca bakınız. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, (2019), **Kudüs’te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi**, Yayın No 2, İstanbul.

çeşitli fermanlar vermişlerdir.¹²² Kudüs Rumları için Sultan I. Selim Han tarafından verilen 19 Mart 1517 tarihli,¹²³ Sultan I. Süleyman Han tarafından verilen Aralık 1526 tarihli,¹²⁴ Sultan IV. Murad Han tarafından verilen 15 Ağustos 1634 tarihli,¹²⁵ Sultan IV. Mehmed Han tarafından verilen 14 Şubat 1657 tarihli¹²⁶ Emr-i Âlişân suretleri de aynı defterde kayıtlıdır. Sultan I. Selim Han'ın verdiği emr-i şerif suretinde “Emr-i şerîfim mücebince amel her kim bir gayri şekil ederse ve bozarsa Allâhü Teâlâ'nın kılıcına uğrasın” diye not düşülmüştür.¹²⁷ 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kudüs'te Müslümanlarla Hıristiyanlar aynı köylerde birlikte yaşamış ve hac ziyareti için Kudüs'e gelen Hıristiyan ve Yahudi kervanları da Osmanlı Devleti'nce korunmuştur.¹²⁸ Yahudiler Osmanlı yönetiminde Avrupa'nın geri kalanıyla kıyaslanmayacak şekilde bir bağımsızlığa sahip olmuşlardır.¹²⁹

Gayrimüslim Yahudi ve Hıristiyanlar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ülkeleri arasında bir ticaret ağı oluşmasında da etkili olmuşlardır. “16. ve 17. yüzyıllar boyunca sultanların tebaaları arasında bulunan Müslüman ve gayrimüslim tüccarlar doğuda İran ve Hindistan'la, batıda Venedik, Hollanda, İngiltere ve Fransa'yla ticaret yaptılar.”¹³⁰ 17. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğuna gelen bazı Yahudi Cemaatleri ticaret alanında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.¹³¹ Ekonomik faaliyetler söz konusu olduğunda Yahudiler hemen her alanda aktif olmuşlardır. Rozen, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilerin bahçecilikten süt ürünlerine, şarap ve et üretiminden madencilığe ve tekstile kadar daha pek çok alanda faâl olduklarından bahsetmektedir.¹³² Molly Green, İstanbul'un fethinden sonra Rum ve Yahudilerin imparatorluğun yeni mültezimleri, bankerleri ve tüccarları olarak hızla yükselişe geçtiklerinden bahseder. Fatih'in şehri iskân etme

¹²² Ercan, Y. (1988), **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.2.

¹²³ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.7, BOA. HAT. 1516. 47/10.

¹²⁴ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.8.

¹²⁵ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.9.

¹²⁶ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.10.

¹²⁷ BOA. A.DVNS.KLS.d. 9,s.7.

¹²⁸ Singer, A. (1996), **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul, s.10/54.

¹²⁹ Ruderman, D. B. (2013), **a.g.e.**, s.60.

¹³⁰ Faroqi, S. (2010), **Osmanlı İmparatorluğu...**, s.15-16.

¹³¹ Ruderman, D. B. (2013), **a.g.e.**, s.21.

¹³² “ ... Yahudi terziler, marangozlar, eczacılar, fırıncılar, balıkçılar, kalaycılar, ayna imâlatçıları, inci işlemeciler, camcılar, nalbantlar, top ve barut üreticileri, ressamlar, matbâacı ve ciltçiler, aktörler, dansçılar, müzisyenler ve akrobatlar vardı. Bkz. Rozen, M. (2013), **a.g.e.**, s. 225-231.

amacıyla göç ettirdiği kesimden başka Osmanlı yönetimine giren şehre gönüllü olarak gelen Rumlar da olmuştur.¹³³

Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında yaşayan gayrimüslimlerin hukuki alanda bazı mahrumiyetleri olduğu bir gerçektir. Bunlardan bazıları mahkemelerde Müslümanlar aleyhine şahitlik edememeleri, kılık, kıyafet hususunda getirilen bazı renkleri, bazı ayakkabı çeşitlerini giyme yasağı, seyahat etmedikleri sürece ata binmemeleri, silah taşımamaları, Müslüman komşularından daha yüksek ev inşa etmemeleri, cami etrafına yakın oturanların evlerini satmak veya oradan taşınmak zorunda olmaları gibi çeşitli kısıtlamalardır. Buna rağmen gerçek yaşamda uygulamalar bu kısıtlamalardan daha ılımlıydı.¹³⁴ Bu durum şer'îye sicillerinde yer alan kayıtlarda da görülmektedir.

Buraya kadar verilen örnekler dikkate alındığında İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra Müslümanların hâkimiyeti altına giren gayrimüslimlerin inanç ve ibadet haklarının korunduğu ve gözetildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan gayrimüslim tebaanın dini yaşamları konusunda önemli bir engelle karşılaşmadıkları söylenebilir.

¹³³ Greene, M. (2019), Katolik Korsanlar ve Rum Tüccarlar, Çev. Ayşe Betül Sayın, Dergah Yayınları, İstanbul, s.33.

¹³⁴ Faroqhi, S. (2010), **Osmanlı İmparatorluğu...**, s.60-61.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANKARA GAYRİMÜSLİMLERİ

Ankara’da Yahudi ve Hıristiyanların varlığı çok eski tarihlere dayanır. Milattan önce Augustus zamanında Ankara’da bir Yahudi cemaati olduğundan başka Ortaçağda da bir Yahudi cemaati olduğu bilinmektedir.¹³⁵ M.S 51 yılında Ankara’ya gelen Aziz Paul ve Aziz Timeteos tarafından burada Küçük Asya’da kurulmuş ilk kiliselerden biri olan Havari Kilisesi inşa edilmiştir.¹³⁶ 11. yüzyılın sonlarında Ankara’da Konstantinopolis patrikliğine bağlı bir piskoposluk olduğu bilinmektedir. 12. yüzyılın ortalarında Patriklik tarafından Ankara’nın baş Piskoposluğuna tayinler yapıldığından¹³⁷ bahseden Claude Cahen, 13. yüzyılda Ankara’da Greklerin ve helenleşmiş halkların yaşadığından bahseder.¹³⁸ Ernest Mamboury ise Müslümanlar fethetmeden önceleri Ankara nüfusunun Bizanslı Rumlar’dan Ermenilerden ve Yahudilerden oluştuğunu ifade eder.¹³⁹ Nitekim ilk Müslüman fetihlerinden önce Ankara’nın sekiz piskoposluğu olduğu bilinmektedir.¹⁴⁰

Ankara’nın Türkler tarafından fethi Malazgirt zaferinden sonraki yıllara dayandırılır.¹⁴¹ Şehre Müslümanların yerleşmesi ise Sultan II. Kılıçarslan¹⁴² döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ankara’da bir metropolit olduğu ve bu metropolitin şehirde çok az Hıristiyan kaldığı gerekçesiyle Amasra Psikoposluğu’na tayinini istediği bilinmektedir.¹⁴³ Türkler şehri ele geçirdiğinde şehir iç kale ve dış kaleden ibaret olup öncelikle iç kalede bulunan ve günümüzde Alâeddin Camiinin¹⁴⁴ altında kalan bir kilisenin

¹³⁵ Galanti, A. (1947), **Türkler ve Yahudiler**, Tan Matbaa, İstanbul, s.11.; Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **Osmanlı’da Ankara**, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2, Ankara, s.228; Barokas, Yakup. (1987), **Türkiye’de Yahudi Toplulukları**, Özel Yayın, İstanbul, s.37.

¹³⁶ Mamboury, E. (1934), **Ankara Gezi Rehberi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s.67.

¹³⁷ Cahen, C. (2012), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul, s.170-171.

¹³⁸ Cahen, C. (1979), **a.g.e.**, s.159.

¹³⁹ Mamboury, E. (1934), **Ankara Gezi Rehberi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.91.

¹⁴⁰ Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, s.204.

¹⁴¹ Ankara’nın fethine dair iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri Ankara’nın 1073 yılında Selçuklu Emiri Artuk Bey tarafından fethedildiğini ileri sürerken, diğeri ise fethin 1073 yılında Kutalmış Oğlu Mansur Bey tarafından gerçekleştirildiğini savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A., Çam, M. (2015), **Şehr-i Kadim Ankara**, Cilt 1, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, s.209.

¹⁴² “Anadolu Selçuklu Sultanı (1155-1192)” bkz: Özaydın, A. (2002), “Kılıçarslan II”, **DİA**, C.25, ss.399-403.

¹⁴³ Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A., Çam, M. (2015), **a.g.e.**, s.211.

¹⁴⁴ Camii Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın oğlu Muhyiddin Mesud Şah tarafından 1197-1198 yıllarında yaptırılmıştır. Bkz: Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A., Çam, M. (2015), **a.g.e.**, s.257.

mescide çevrilmesi ile etrafında yerleşmişlerdir.¹⁴⁵ Ertuğrul Gazi ve aşireti ise 1230'larda I. Alâeddin Keykubad tarafından yurtluk olarak verilen Ankara yakınlarındaki Haymana Ovası'nda bulunan Karacadağ bölgesine yerleşmişlerdir.¹⁴⁶ Daha sonra 1354 yılında Sultan Orhan zamanında fethedilen şehir Sultan Murad (1362-1389)¹⁴⁷ tarafından zaptedildiğinde orada küçük ve eski bir Musevi cemaati olduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Gazeteci Yazar Yakup Barokas Türkiye'de Yahudi Toplamları adlı çalışmasında 15. yüzyılda Ankara'da bulunan Yahudilere ait bir Sinagog olduğunu, İspanya ve Portekizden gelen Yahudi göçmenlerin de birer sinagog inşa etmesiyle Ankara'da üç sinagog bulunduğunu ifade eder.¹⁴⁹ Ancak Barokas'ın sözünü ettiği üç sinagog'a dair herhangi bir bilgi içeren farklı kaynaklara rastlanmamıştır. Yine 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya fetihleri esnasında birçok Ermeni'nin Ankara'ya yerleştirildiği bilinmektedir.¹⁵⁰ Ele aldığımız dönem kapsayan tespitlere ise ileride yer verilecektir.

Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde olduğu gibi Ankara'da da gayrimüslim unsurların yaşadığı ve ele alınan dönem itibarıyla nüfusa oranlarının azımsanmayacak ölçüde olduğu söylenebilir. Şer'iyye sicillerine yansıyan kayıtlara bakıldığında Ankara'da Ermeni, Rum ve Yahudi'lerin çeşitli sebeplerle mahkemeye başvurduğu veya dolaylı da olsa davalarda taraf oldukları anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda şehirde sakin olan ya da çeşitli sebeplerle buraya yolu düşen etnik ve dini unsurlar dikkate alındığında bir nevi Osmanlı'nın kozmopolit yapısı Ankara örneğinde de karşımıza çıkmaktadır.

Gayrimüslimler hakkında çeşitli bilgilere ulaştığımız diğer kaynaklar da seyahatnamelerdir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1555) İran'a giderken Ankara'ya uğrayan Alman seyyah Dernschwam seyahatnamesinde Ankara şehrinde, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler bir arada yaşıyorlar demektedir.¹⁵¹ Ankara Kalesi'ni gezen Dernschwam burada küçük kerpiçten yapılmış bir Ermeni Kilisesi olduğu gibi bir de cami olduğundan bahseder. Yine 1618 veya 1619'da Kudüsten yurduna dönerken uğradığı

¹⁴⁵ Akşit, A. (2018), "Ankara'nın Selçuklular Dönemindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar", **SOBİDER**, C.5, S. 21, ss.71-79., s.72-73.

¹⁴⁶ Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A., Çam, M. (2015), **Şehri Kadim Ankara**, Cilt 2, s.9.

¹⁴⁷ Bkz: İnalçık, H. (2006), "Murad I", **DİA**, İstanbul, Cilt 31, ss.156-164; "1350'li yıllardan itibaren Osmanlılar bir taraftan Bursa-İznik merkezli olarak güneye Batı Anadolu yönüne, diğer taraftan Kastamonu bölgesine ve Bolu istikametinde Ankara'ya uzanan kesimde önemli bir alanı nüfuzu altında bulunduran bir beylik olarak ön plana çıkmıştı." Bkz: Emecen, F. (2016), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.52.

¹⁴⁸ Galanti, A. (1947), **a.g.e.**, s.9; Bahar, L. Beki. (2003), **a.g.e.**, s.10.

¹⁴⁹ Barokas, Y. (1987), **a.g.e.**, s.37.

¹⁵⁰ Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, s.91.

¹⁵¹ Dernschwam, H. (1992), **a.g.e.**, S.250.

Ankara’da bir ay kalan¹⁵² Polonyalı Simeon ise dış, orta ve iç olmak üzere üç kat surla çevrili olduğunu söylediği şehri anlatırken şehrin üst kısmında bir kale ve Rumlara ait bir kilise olduğundan bahseder. Şehrin orta ve alt kısmında ise sekiz adet kilise bulunduğunu ve bu kısımlarda 200 hane Ermeni oturduğundan söz eder.¹⁵³ Kale içinde bulunan Ermeni kilisesinden bahseden bir diğer seyyah Tournefort’ta kilisenin çok küçük ve karanlık olduğundan söz eder.¹⁵⁴ Evliya Çelebi ise Ankara’yı tanımlarken “On mahalle Ermeni ve iki cemaat sayılır Yahudileri vardır. Ama Urum ve Kıptî azdır.”¹⁵⁵ demektedir.

17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarını kapsayan seyahatname yazarlarından biri ise De La Motraye’dir. La Motraye Ankara’nın nüfusunun Türk, Rum ve Ermenilerden oluştuğunu ifade eder. Rumların üç kiliseleri olup bu kiliselerin oradaki Rumlara fazla geldiğinden bahsetmektedir. Ermeniler’in ise şehirde, Rumlardan daha geniş bir iş hacmine sahip olduklarını ve beş altı kiliseleri olduğunu bildirmiştir. Ermeni kiliselerinin Rum kiliseleriyle güzellikte boy ölçüşebildiğini ifade ettikten sonra şehre iki mil mesafede olup Ermeni patriğinin makamı olan ve bizzat ziyaret ettiğini söylediği Meryem Ana Manastırı’nın tüm ülkede gördükleri içinde en güzeli olduğundan bahseder.¹⁵⁶ Ticaret ve dini yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümlerde sırasıyla ele alınacaktır.

1.1. Nüfusları ve Yerleşim Yerleri

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemlerde nüfus tespitine yönelik bir kayıt tutulmamakla birlikte vergi kalemleri ve vergi verenlerin isimlerini tespit etmek amacıyla sayımların yapıldığı ve bu sayımların tahrir defteri denilen defterlere kaydedildiği bilinmektedir. Esasen 15. ve 16. yüzyılları içeren tahrir defterlerine az da olsa 17. yüzyılda da rastlanmakla¹⁵⁷ beraber Ankara için bu durum söz konusu değildir. Ankara’nın son mufassal tahrir defteri 1571 tarihli olup 17. yüzyıla ait tahrir kaydı bulunmamaktadır. Tahrirlerin artık yapılmadığı dönemlerde özellikle 17. yüzyıldan itibaren yapılan cizye sayımları, cizye vergisinin kaldırıldığı 1856 yılına kadar devam etmiştir.¹⁵⁸ Ancak cizye

¹⁵² Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.71.

¹⁵³ Simeon, P. (2007), **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi**, Kesit Yayınları, (Çev. Resul Bozyel), s.191.

¹⁵⁴ Tournefort, J. de. (2013), **Tournefort Seyahatnamesi**, Kitap Yayınevi, (Ed. Yerasimos Stefanos), İstanbul, s.229.

¹⁵⁵ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, (2008),(Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.527.

¹⁵⁶ De La Motraye, A. (2007), **La Motraye Seyahatnamesi**, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 287-288.

¹⁵⁷ Özel, O. (2001), **a.g.e.**, s.1.

¹⁵⁸ Özel, O. (2001), **a.g.e.**, s. 5.

kayıtları noktasında da, Ankara’da yaşayan gayrimüslim nüfusunun yüzyıl boyunca gelişim ve değişimini izleyebilecek ölçüde defterlerin şimdilik bulunmadığı görülmektedir. Bu durum 17. yüzyıl Ankara gayrimüslimlerinin nüfus tespitine yönelik çıkarım yapmayı güçleştirmektedir. Yaklaşık bir nüfus tespiti için öncelikle cizye kayıtlarının dikkate alınması gerekse de arşiv kayıtlarında tespit edilebilen en kapsamlı defterin yüzyılın sonlarına ait olup 1103 (1692) tarihli olduğu görülmektedir.¹⁵⁹ Bahsi geçen defter dışında en erken tarihli olarak 29 Zilhicce 1023 (30 Ocak 1615) tarihli cizye ziyadesi defterinde Sultan Bayezıd evkafına tâbi üç köy kayda alınmıştır.¹⁶⁰ 21 Rebiülevvel 1099 (25 Ocak 1688) tarihli bir diğer defter ise merkez mahallelerini içermemekle birlikte Ankara kazası köylerinde sakin Yahudi ve keferelerin cizye kayıtlarını içeren bir icmal defteridir.¹⁶¹ Esasında cizye vergisinin her üç yılda bir yapılan teftişler neticesinde düzenlendiği¹⁶² bilinse de yukarıda değinildiği gibi şimdilik arşiv kayıtlarında yer alan ve Ankara merkezinde sakin gayrimüslimlere ait kapsamlı tek cizye kaydı 1692 tarihlidir. Bu cümleden hareketle Cizye Defterleri’nin yetersiz kaldığı dönemlere ait yerleşim yeri ve tahmini nüfus hesaplamalarında şer’iyye sicilleri’nde yer alan cizye kayıtlarının imkân verdiği ölçüde tespitlere yer verilecektir.

Şehrin 17. yüzyıldaki nüfus verilerini değerlendirmeye geçmeden önce yapılmış çalışmalarda tespit edilen verilerden de yararlanılacaktır. Bu noktada temel başvuru kaynakları ise Ergenç’in şer’iyye sicillerine dayalı çalışması ile Erdoğan’ın tahrirlere dayalı çalışmalarıdır. Özellikle Erdoğan’ın 16. yüzyıl tahrirlerine dayalı çalışması nüfusun yerleşimi ve tespiti noktasında çalışmamız açısından son derece kıymetli bilgiler sunmaktadır. Keza Ergenç’in çalışmasında avarız hanelerinden hareketle yapılan nüfus tespitleri de nüfusun değerlendirilmesi hususunda kayda değer veriler sağlamaktadır.

Ankara’nın en eski mufassal defteri 867 (1463) tarihli olup baş tarafından eksik olduğundan şehrin mahallelerinin durumu tespit edilememiştir.¹⁶³ 16. yüzyılda Osmanlı kentlerinin nüfusunda genel bir artıştan söz eden Barkan 1520-1530 arası Ankara nüfusunu

¹⁵⁹ BOA, Mad.d..3660/1103 Z 29

¹⁶⁰ BOA, Mad.d.. 7656 /1023 Z 29

¹⁶¹ BOA, Mad.d..15055/1099 Ra 21

¹⁶²“Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir “nev-yâfte yılı” adıyla genel bir teftiş yapılır, ölümler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) “nev-yâfte” olarak ilâve ve kaydedilirdi. Bu teftişler sırasında önceden tesbit edilmiş olan cizye mükellefi sayısının düşürülmemesine hükümetin tâlimatı çerçevesinde dikkat edilirdi.” Bkz: İncılık, H. (1993), “Osmanlı’da Cizye”, C. 8, **DİA**, İstanbul, ss.45-48

¹⁶³ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.11-12.

14.872 olarak hesaplarken, 1571-1580 dönemi nüfusun 29.007 olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁴ Şehrin nüfusu ve nüfus yapısına dair bilgi edinmek için ise daha hususi araştırmalardan faydalanmak gerekmektedir. Şehrin gayrimüslim nüfusu hakkında bilgi sahibi olduğumuz en erken tarih 15. yüzyılın sonlarına isabet etmektedir. 894 (1489) yılı cizye kayıtlarına göre Ankara'nın gayrimüslim nüfusu 728 hane 46 bive olarak hesaplanmıştır.¹⁶⁵ 16. yüzyılda Ankara ve Konya'nın karşılaştırıldığı çalışmada Ergenç Kanuni döneminde Ankara'da 302 hane Hıristiyan (Ermeni ve Rum), 28 hane Yahudi bulunduğunu tespit etmiş ve bu devirde Ankara'da 87 mahalle olup 71 mahalle tamamen Müslüman iken, dokuz mahallenin Hıristiyan ve yedi mahallenin de çoğunluğu Müslüman olmak üzere karışık olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶ Ergenç'in tespitine göre Kanuni döneminde Ankara'da gayrimüslim nüfus 1650'ye tekabül etmekteydi. Yine Ergenç'e göre 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında 23 ila 25 bin arasında olduğunu tahmin ettiği Ankara nüfusunun %11-15'lik kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.¹⁶⁷ 1589-1598 yıllarında şehirde gayrimüslimlere ait 11 mahalle olduğunu ifade eden Ergenç 1598 tarihinde Ankara Yahudilerinin nüfusunu yaklaşık 450-500 olarak tespit etmiştir.¹⁶⁸

Ankara'nın tahrir defterlerinden hareketle şehrin nüfusunu tespit eden Emine Erdoğan'a göre ise 1523-30 tahrirlerinde gayrimüslim nüfus 365 hane 64 mücerred ve üç muaftan oluşmaktaydı. Gayrimüslimlerin bu tarihte genel nüfusa oranlarının %18 olduğunu ifade eden Erdoğan, Hıristiyan hanelerini 337 hane 59 mücerred ve üç muaf olarak tespit ederken Yahudileri ise 28 hane ile beş mücerred olarak tespit etmiştir.¹⁶⁹ Barkan'ın, hanenin 5 kişi olduğu varsayımına dayalı nüfus tespit yöntemine göre¹⁷⁰ bu tarihte Ankara'da mevcut Hıristiyan nüfusu 1759 olarak hesaplanırken, Yahudi nüfusun 145 olduğu söylenebilir.¹⁷¹ 1571 tarihine gelindiğinde ise, Ankara'da genel nüfus artışı ile beraber gayrimüslimlerin nüfusunda da artış olduğunu ifade eden Erdoğan, toplam 737

¹⁶⁴ Barkan, Ö. L. (1970), "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, Çev. Mehtap Özdeğer, London Oxford University press, Newyork, ss.163-171. s.169.

¹⁶⁵ Barkan, Ö. (1964), "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançosu", **Bellekten**, C.1, S.1, ss.1-119. s.24.

¹⁶⁶ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.64-65.

¹⁶⁷ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.65.

¹⁶⁸ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.65.

¹⁶⁹ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.115.

¹⁷⁰ Barkan, Ö. L. (1953), Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, **Türkiyat Mecmuası**, ss.1-25, s.12; Nüfus tespiti hususundaki farklı yaklaşımlar için ayrıca bkz: Göyünç, N. (1979), "Hane Deyimi Hakkında", **İÜFTD**, İstanbul.

¹⁷¹ Buradaki nüfus hesaplamasında Barkan'ın yöntemi esas alınmış mücerredlerin hesaplanmasında ise Feridun Emecen'in yöntemi kullanılmıştır. Bkz: Emecen, F. M. (1989), **Manisa Kazası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.55.

neferden 62 neferi Yahudilerin oluşturduğunu ve gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranının %14 olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² Yine Erdoğan'ın tespitlerinden ve Barkan'ın yönteminden hareketle Hıristiyan nüfusu 3.375 iken Yahudi nüfusu 310 olarak hesaplanmaktadır. Bu da 16. yüzyıl sonlarında Ankara'da gayrimüslim nüfusunun 3.685 olduğu anlamına gelmektedir.

Erdoğan'ın hesaplamalarına göre 1523/30 tarihlerinde Ankara nüfusu 12.078 iken 1571 tarihinde bu rakam 26.241'e yükselmiştir.¹⁷³ Buna göre şehrin nüfusunda yüzyılın başlarından sonlarına kadar iki katından fazla bir artış yaşanmıştır. Diğer yandan Erdoğan'ın tespiti Ergenç'in 17. yüzyılın başlarını işaret eden nüfus tespiti ile de örtüşmektedir.¹⁷⁴

1701'de Ankara'da bulunan Tournefort'a göre ise kentin Türk nüfusu 40 bin olup kentte yaklaşık dört beş bin Ermeni ile 600 kadar da Rum bulunmaktadır. 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın başlarına değin gayrimüslim nüfusun artış oranının, Erdoğan'ın çalışmasına konu olan 1523-30 ve 1571 tahrirleri arasındaki oranla aynı olduğu varsayılırsa Tournefort'un nüfus konusunda verdiği bilgiler tutarlı görünmektedir. Erdoğan ve Ergenç'in hesaplamaları esas alındığında gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranı üzerinden yapılan çıkarım da Tournefort'un verdiği bilgilerle uygunluk göstermektedir. Tournefort'un yaklaşık 45.000 olarak bahsettiği nüfusun %14'ü 6.300 olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda 18. yüzyıl başlarına değin Ankara nüfusunun artış oranı ve gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranı Erdoğan'ın tespiti ile örtüşmektedir.

18. yüzyılda Ankara'yı çalışan Jülide Akyüz'ün avarız haneleri üzerinden yaptığı nüfus tespiti ise, Erdoğan ve Ergenç'in tespitlerindeki nüfus artışına uygunluk göstermediği gibi Tournefort'un verdiği rakamlarla da örtüşmemektedir. Akyüz'e göre Ankara nüfusu 1702 tarihinde 13.775, 1798'de ise 13.200 olarak hesaplanmıştır.¹⁷⁵ 1702 tarihine ait olan 13.775 kişilik nüfusa ise muaflar ve askeri zümreyi ekleyerek 18. yüzyıl başlarında Ankara nüfusunu 16.345 olarak hesaplamıştır.¹⁷⁶ Yine Akyüz'ün tespitlerine

¹⁷² Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, .116.

¹⁷³ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.93.

¹⁷⁴ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.59.

¹⁷⁵ Akyüz, J. (2003), **Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.82.

¹⁷⁶ Avarız haneleri temel alınan hesaplamada kullanılan yöntem şöyledir. 1702 tarihi için 275,5 avarız hanesi olup bu sayının 5 ile çarpımı neticesinde 1377,5 gerçek hane olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra gerçek hane olan 1377,5 sayısı tekrar 5 ile çarpılmış 6887,5 sayısı elde edilmiştir. Çıkan sonucun erkek nüfusu

göre gayrimüslim erkek nüfus 2.821 olup bir o kadar da kadın olduğu varsayımından hareketle şehirde yaklaşık 5600 civarında gayrimüslim bulunmaktaydı.¹⁷⁷ Akyüz'ün genel nüfus tespiti daha önceki araştırmalarla örtüşmemekle beraber gayrimüslim nüfusu noktasında yaptığı tespitin Tournefort ile tutarlılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Akyüz'e göre şehrin gayrimüslim nüfusu bu tarihte genel nüfusun yaklaşık %34-35'ine tekabül etmektedir.

Rifat Özdemir'in 19. yüzyılın ilk yarısını ele aldığı çalışmada ise 1785-1836 yılları arasında tespit edilen avarız haneleri üzerinden tek tek nüfus tahminleri yapılmıştır. Özdemir yaptığı analizlerden sonra ele aldığı tarih aralığında şehrin nüfusunun 20.103 olduğunu tahmin etmiştir.¹⁷⁸ Diğer yandan Özdemir nüfus tespitinin avarız haneleri esas alınarak yapılmasının ne kadar yanıltıcı sonuçlar verebileceğini ayrıntılarıyla anlatmıştır.¹⁷⁹ 1830 genel nüfus sayımında Ankara için tespit edilen rakamlara göre şehirde 6.108 Müslüman 5.050 Hıristiyan ve 135 Yahudi tespit edilmiştir. Ancak Musa Çadircı'nın kendi yaptığı sayımlara göre 6.303 Müslüman erkek ve Yahudiler dâhil 5.157 gayrimüslim bulunmaktaydı.¹⁸⁰ Çadircı'nın sayımına göre Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun toplamı ise 11.460 rakamını vermektedir. Sayımda büyük küçük bütün erkeklerin sayıldığından dolayı bir bu kadar da kadın olabileceği varsayıldığında şehrin nüfusu 22.920 olarak hesaplanmaktadır. Genel nüfusun içinde gayrimüslim oranı ise %45'lere tekabül etmektedir. Tournefort'un 18. yüzyıl başları için ifade ettiği 45.000 rakamı doğruysa 1830 nüfus sayımına kadar geçen zamanda gayrimüslim nüfus artmaya devam ederken Müslüman nüfusun düştüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun sebebine ilişkin öngörülerde bulunmak için çeşitli arşiv kaynaklarından faydalanılarak yüzyıllar içerisindeki nüfus değişimleri ve sebeplerinin incelenmesi gerekmektedir. Salgın hastalıklar, kıtlık, yangınlar ve askerî faaliyetler şehirlerin nüfusunda âni azalma veya artışların sebepleri

temsil ettiği ifade edilerek kadın nüfusun da bir o kadar olacağı varsayımıyla 6887,5 sayısı ikiye katlanmış ve 13.775 sayısı elde edilmiştir. Son olarak bu sayıya 70 asker ve 2500 muaf zümre eklenerek 16.345 sayısına ulaşılmıştır. Bkz: Akyüz, J. (2003), **a.g.e.**, s.81-82.

¹⁷⁷ Akyüz, J. (2003), **a.g.e.**, s.84.

¹⁷⁸ Özdemir, R. (1998), **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.115.

¹⁷⁹ "1785 tarihinden 1836 tarihine kadar geçen 51 yıllık süre içinde avarız hanelerine dayanılarak tespit ettiğimiz tahmini nüfus, 7275 ile 65190 kişi arasında değişmektedir. Bu rakamlardan hangisi doğrudur? Hangisini ölçü olarak alacağız? Doğruya en yakın rakam hangisidir? Bu sorulara olumlu cevap bulmak çok kolay görünmüyor." Bkz: Özdemir, R. (1998), **a.g.e.**, s.110.

¹⁸⁰ Çadircı, M. (1980), "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları I**, ss.109-132, s.113.

arasındadır.¹⁸¹ Çalışmamızın gayrimüslim odaklı olmasına bağlı olarak genel nüfus noktasında mevcut çalışmaların tespitlerinden faydalanılmıştır.

1.1.1. Yerleşim Yerleri

Yüzyıl boyunca sicil kayıtlarına yansıyan Ankara mahalleleri, yalnızca gayrimüslimlerle ilişkili kayıtların taranmasıyla elde edilen verilere göre 95 olarak tespit edilmiştir.¹⁸² Sicillerin tamamının incelenmesi durumunda bu sayının daha da artması muhtemeldir. Bu mahallelerin kaç tanesinin gayrimüslim mahallesi ve kaç tanesinin karışık mahalle olduğu da yine sicil kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Gayrimüslimlerin yerleşim yerlerinin yüzyılın başından sonuna kadar geçen sürede giderek arttığı anlaşılmaktadır. Ankara merkezli bazı çalışmalar bu süreci 16. yüzyılın sonlarından itibaren izleyebilmeyi mümkün kılmaktadır. Ergenç 16. yüzyılın sonlarında Ankara'da 11 zımmi mahallesi olduğunu yedi mahallede de Müslümanlar çoğunlukta olmak üzere gayrimüslimlerle karışık olduğunu tespit etmiştir.¹⁸³ Erdoğan ise 1571 tarihli tahrir göre yalnızca gayrimüslimlerin sakin olduğu 6 mahalle ve Müslim gayrimüslim karışık olan 17 mahalle ile kale içinde Zenberekçıyan ve Nevbetciyan denilen bir cemaatten bahsetmektedir.¹⁸⁴ Buna göre 16. yüzyıl sonlarında 24 mahallede gayrimüslimlerin sakin olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise yüzyıl boyunca şeriye sicillerine kaydedilen yerleşim yerleri tablodaki gibidir.

¹⁸¹ Koç, Y. (2007), **a.g.m.**, s.296.

¹⁸² Bkz: Ekler, 17. Yüzyılda Ankara Mahalleleri

¹⁸³ Ergenç, (2012), **a.g.e.**, s.65.

¹⁸⁴ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.85-86-87-88.

Çizelge 1.1. 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları¹⁸⁵

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim-Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
1	Ankara	-	M-G	1885
2	Ankara Kalesi	-	M-G	436
3	Ahi Mahallesi	-	M-G	7
4	Ahi Yakub Mahallesi	-	M-G	8
5	El-Hac Doğan	-	M-G	239
6	Kazur Ali Mahallesi	-	M-G	43
7	Yenice Mahallesi	-	M-G	74
8	Hatun/Hatunî Mahallesi	G	-	138
9	Keyyalin Mahallesi	G	-	279
10	Dibek Mahallesi	-	M-G	127
11	Hendek Mahallesi	-	M-G	71
12	Kurd Mahallesi	G	-	127
13	Çakırlar Mahallesi	-	M-G	77
14	Kebkebur-ı Müslim Mahallesi	-	M-G	85
15	Kebkebur-ı Zimmi Mahallesi	-	M-G	225
16	Sed Mahallesi	-	M-G	108
17	Makramacı Mahallesi	-	M-G	88
18	Behlül Mahallaesi	-	M-G	142
19	Eşenhor Mahallesi	-	M-G	159
20	Tiflis Mahallesi	-	M-G	30
21	Hallacı Mahmud Mahallesi	-	M-G	12
22	Belkis Mahallesi	-	M-G	20
23	Mihriyar Mahallesi	G	-	151
24	Hacı Mansur Mahallesi	-	M-G	27
25	Boyacı Ali Mahallesi	-	M-G	29
26	Hacendi Mahallesi	-	M-G (Y)	46
27	Kale/Kale İçi Mahallesi	G	-	2
28	Valtarin Mahallesi	-	M-G	107
29	Öksüzce Mahallesi	-	M-Y	42

¹⁸⁵ Sicil kayıtlarında yer adları belirtilirken mahalle, karye ve kazaların isimlerine yer verilmekle birlikte kayıtların önemli bir kısmında yalnızca şehir merkezi (Ankara) kullanılmıştır. Yine Ankara kalesi, içinde mahalleleri barındırmasına rağmen bazı kayıtlarda yalnızca “Ankara Kalesi” olarak ifade edilmiştir. Bu noktada mahkemeye müracaat edenlerin hangi mahallelerde sakin oldukları tespit edilememektedir. Yine de tespit edilen mahalle ve karye yerleşimleri dışında “Ankara” ve “Ankara Kalesi” adı altında sicillere yansıyan dava sayılarını görmek için tabloda kaydedildiği gibi verilmiştir. Gayrimüslimlerin sakin oldukları yerleri verirken mahalle yerleşimlerine ek olarak karyeler ve karyelerin bağlı oldukları kazalar parantez içinde gösterilmiştir.

Çizelge 1.1. (devam) 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları

30	Suluk Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	25
31	Yakub Naal Mahallesi	-	M-G	31
32	Balaban Mahallesi	-	M-G	17
33	Debbağın Mahallesi	-	M-G	23
34	İmam Yusuf Mahallesi	-	M-G	36
35	İmaret Mahallesi	-	M-G	3
36	Kâfir Köyü Mahallesi	-	M-G	51
37	Konurca Mahallesi	-	M-G	12
38	Mescid-i Şerif Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	1
39	Papani Mahallesi	-	M-G	7
40	Serik Mahallesi	G	-	1
41	Taş/Taşra Hisar Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	5
42	Şemseddin Mahallesi	-	M-G	5
43	Şehabeddin Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	2
44	Yanartaş Mahallesi (Ankara kalesi)	-	M-G	1
45	Yahudi Mahallesi	G	-	3
46	Ermeni Kapısı Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	4
47	Dellal Karaca Mahallesi	-	M-G	10
48	İstanoş karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	38
49	Erkeksu Karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	21
50	Kesanoş Karyesi (Ayaş)	-	M-G	5
51	Miranoş Karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	19
52	Busaklar Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	12
53	Saray Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	11
54	Kulsarı Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	11
55	Ülinbiş Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	4

Mahkemeye yansıyan kayıtlarda geçen yer adları ve mahkemeye başvuran gayrimüslimlerin dikkate alındığı analize göre 17. yüzyıl boyunca Ankara'da 45 mahalle

ve 8 karyede gayrimüslimlerin sakin oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu 45 mahalle içerisinde ise Müslim ve gayrimüslimler 39 mahalle ve 8 karyede karışık olarak yaşarken 6 mahallede yalnızca gayrimüslimlerin ikamet ettiklerini söylemek mümkündür.

Söz konusu kayıtlardan yola çıkarak yüzyıl içinde gayrimüslimlerin bir mahalle ilk ne zaman yerleştikleri ya da bir mahalden ne zaman ayrıldıklarını tespit etmek güçtür. Ancak sicil kayıtlarında tespit edilen mahalleler gayrimüslimlerin 16. yüzyıl sonlarından itibaren giderek farklı alanlara yayıldıklarını ve Müslümanlarla birbirlerinin mahallelerinde ikamet etmeye başladıklarını göstermektedir. Zîrâ Erdoğan çalışmasında 1571 tahririnde Ankara'da kale içi ve kale dışı yerleşmeler açısından toplam 87 mahalle bulunduğunu ve kale içinde yer alan altı mahalleden beşi Müslüman iken bir mahallenin gayrimüslim olduğunu tespit etmiştir.¹⁸⁶ Ergenç ise 1589-1598 yıllarında Ankara'da 11 zımmi mahallesi olduğu ve kale sakinlerinden önemli kısmının gayrimüslim olduğunu ifade etmiştir. 67 mahallenin tamamen Müslüman olduğunu ifade eden Ergenç yalnızca yedi mahallede az miktarda gayrimüslim bulunduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Diğer yandan yine Erdoğan'ın çalışmasında değerlendirdiği 1571 tahririne göre Müslüman ve gayrimüslimlerin yalnızca 17 mahallede beraber yaşadıkları görülmektedir.¹⁸⁸ Sicil kayıtlarında ise Ankara'da 95 mahalle tespit edilmiş olup gayrimüslimler ve Müslümanların yüzyıl boyunca beraber yaşadıkları 39 mahalle olduğu tespit edilmiştir. Bu cümleden hareketle 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyıl sonlarına değin gayrimüslimlerin nüfuslarının ve Müslümanlarla ortak yaşam alanlarının yüzyıl öncesine göre iki katından fazla olduğu ve şehrin mahalle sayısında gözle görülür bir artış yaşandığı tespit edilmektedir.

Sicil kayıtlarına dayanarak hangi mahallede ne kadar gayrimüslim olduğu bilinemese de mahkemeye müracaat eden gayrimüslimlerin sakin oldukları yerlerden yapılan başvurunun sıklığı dikkate alınarak bazı mahallelerde çoğunlukta oldukları tahmin edilebilir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin genellikle ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı kale içinde ve kale çevresinde yer alan mahallelerde sakin oldukları anlaşılmaktadır. Başvuru yerine göre mahkemeye en sık başvuru yapılan yerlerden Ankara şehir merkezine kayıtlı 1885, Ankara Kalesi'nden 436, Keyyalin Mahallesi'nden 279, Elhac Doğan Mahallesi'nden 239, Hatuni Mahallesi'nde 138, Dibek Mahallesi'nden 127, Kebkebur-ı

¹⁸⁶ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.89

¹⁸⁷ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.65.

¹⁸⁸ Tablo 7: Ankara mahallelerinin nüfus durumunu gösteren tablo. Bkz: Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.85-86-87-88.

Zımmi Mahallesi'nden 225, Kurd Mahallesi'nden 127, Sed Mahallesi'nden 108, Behlül Mahallesi'nden 142, Eşenhor Mahallesi'nden 159, Mihriyar Mahallesi'nden 151, Valtarin Mahallesi'nden 107 kayıt bulunmaktadır. Mahkemeye intikal eden dava sayılarına bakıldığında bu mahallelerde gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu söylenebilir. Diğer yerlere ait kayıtlar ise 1-100 arasında değişmektedir. Bu başvurular ile tahrir kayıtlarında geçen verilere göre gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahallelerin örtüştüğü görülmektedir.

1.1.2. Nüfusları

Gayrimüslim nüfusu tespit etme noktasında sicil kayıtlarında bahsi geçen cizye haneleri ve belirlenen cizye miktarlarının nüfusun yapısı, yerleşim yerleri ve tahmini bir nüfus öngörüsüne sahip olma hususunda kayda değer olduğu aşikârdır. Öyleki bazı defterlerde tespit edilen kayıtlar mahalle mahalle gayrimüslim hane sayılarını içerdiğinden nüfus tespiti noktasında dikkate değer veriler sağlamaktadır. Bu noktada sicil kayıtlarında belirtilen cizye haneleri düzenli ve sistemli bir kayıt içermemekle birlikte, verilerin imkân verdiği ölçüde nüfus hesaplamalarında kullanılacaktır. Elde edilen sonuçlar değerlendirilirken mevcut cizye kayıtları ile karşılaştırılarak muhtemel bir nüfus öngörüsünde bulunulacaktır. Yüzyılın sonlarına ait olup en kapsamlı tek defter olan 1692 tarihli cizye defterinin tahlil edilmesiyle nüfus tespiti nihayete erdirilecektir.

Sicillerde yer alan cizye kayıtları arasında bazı gayrimüslimlerin perakende olarak kaydedildikleri görülmektedir. Bu şekilde kaydedilen gayrimüslimler Ankara'nın yerlisi olmayıp farklı şehirlere Ankara'ya gelip yerleşenlerdir. Bunların şehirde yaşayan diğer gayrimüslimlerden ayrı defterlere kaydedildiği anlaşılmaktadır. 4 Safer 1020 (18 Nisan 1611) tarihli bir ferman suretine göre Ankara merkezde 107 hane, Hisariçi Mahallesi'nde 39 hane, Kalecik karyesinde 27 hane, Uruş karyesinde 10 hane ve cemaati Yahudiyân 50 hane olmak üzere toplam 233 hane gayrimüslimin kaydedildiği görülmektedir.¹⁸⁹ Söz konusu fermanda, zikredilen yerleşim yerlerinde sakin gayrimüslimler perakende keferesi olarak kaydedilirken Ankara'nın diğer mahallelerinde sakin gayrimüslimlerden bahsedilmemiştir. 16 no'lu şeriyeye siciline göre ise, mahalle mahalle hane sayılarının verildiği görülmektedir. 16 no'lu defterde 1024-25 (1615-16) senesi cizyelerini ödeyen gayrimüslim haneleri ve yerleşim yerleri yazılmıştır.

¹⁸⁹ "... Ankara kazâsının perâkende keferesinden nefsi-i Ankara'da yüz yedi hâne ve mahalle-i Hisariçi otuzdokuz hâne ve karye-i Kalecik 27 hâne ve cemâ't-i Yahudiyân Ankara elli ve Uruş nam karye on hâne cem'an ikiyüzotuzüç hâne olub..." Bkz: BOA, AŞS, 13, 41/659

Çizelge 1.2. 16 No’lu Ankara şerhiye siciline göre gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ve cizye haneleri¹⁹⁰

Nefs/Kaza	Mahalle/Karye	Hane
Ayaş kazası	Uruş Karyesi	9
Ankara	Hacı Doğan Mahallesi	8
Ankara	Kurd Mahallesi	15
Ankara	Makramacı Mahallesi	6
Ankara	Eşenhor Mahallesi	24
Ankara	Mihriyar Mahallesi	10
Ankara	Hisariçi Mahallesi	39
Ankara	Keyyalin Mahallesi	9
Ankara	Dibek Mahallesi	7
Ankara	Beypazarı Mahallesi	9
Ankara	Kâfir Köyü Mahallesi	11
Ankara	Kuşhan Mahallesi	25
Ankara	Kebkebur-1 Zimmi Mahallesi	22
Ankara	Yahudiyan Taifesi	-
Ankara	Sed Mahallesi	-
Ankara	Hendek Mahallesi	-
Ankara	Kaleiçi Mahallesi	-
Ankara	?	-
Toplam	18 Yerleşim	194 Hane

16 numaralı sicil defterinde kayıtlı cizye hanelerinin toplamı 194’tür. Ancak cizyelerini ödedikleri ifade edilen gayrimüslimlerden Yahudiyan taifesi,¹⁹¹ Sed Mahallesi,¹⁹² Hendek Mahallesi,¹⁹³ Kaleiçi Mahallesi¹⁹⁴ ve ismini netleştiremediğimiz bir mahallenin¹⁹⁵ cizye haneleri kaydedilmemiştir. Tabloda görüldüğü gibi 1615-16 yıllarında Ankara’da 17 mahalle ve bir karyede hane sayıları verilmeyenleri de dikkate alırsak 200’den fazla gayrimüslim hanesi olduğu tahmin edilebilir. Daha önce yukarıda 13 no’lu defterde bahsedilen perakende keferesi cizye haneleri ise 1019 (1611) tarihi için 233 hane olarak ifade edilmiştir. 16 no’lu defterde zikredilmeyen Kalecik karyesinde 27 hane ve yine aynı defterde haneleri verilmeyen Yahudi taifesinin 50 hane olduğu görülür. Sicil kayıtlarında verilen bilgilere göre cizye hanesi ifade edilmeyen dört mahalleden her birinde ortalama 5’er hane olduğu varsayılırsa 17. yüzyılın başlarında Ankara’da yaklaşık 447

¹⁹⁰ Defterde gayrimüslimlerin yaşadıkları karye ve mahalle isimleri yanı sıra cizye haneleri de verilmiş, bazı mahallelerde sakin gayrimüslimlerin cizye haneleri yazılmayıp yalnızca cizyelerini ödedikleri ifade edilmiştir.

¹⁹¹ BOA, AŞS, 16, 156/1057

¹⁹² BOA, AŞS, 16, 167/1143

¹⁹³ BOA, AŞS, 16, 167/1145

¹⁹⁴ BOA, AŞS, 16, 167/1147

¹⁹⁵ BOA, AŞS, 16, 167/1150

hane gayrimüslim olduğu tahmin edilebilir. Söz konusu kayıtlarda zikredilmeyen ancak sicil kayıtlarında yer alan Erkeksu, Miranos¹⁹⁶ ve Kesanos karyelerinde de gayrimüslim nüfusun olduğu bilinmektedir. Örneğin 22 Cemaziyelahir 1057 (25 Temmuz 1647) tarihli kayda göre Erkeksu adlı karyenin 27 cizye hanesi bulunurken¹⁹⁷ 24 Ramazan 1086 (12 Aralık 1675) tarihli kayıta 42 cizye hanesi¹⁹⁸ olduğundan bahsedilmektedir. 28 yıllık bir zaman diliminde Erkeksu karyesine kayıtlı zimmilerin cizye hanelerinde 15 hanelik bir artış olduğu görülmektedir. 1095 Cemaziyelevveli (Nisan 1684) başlarına ait bir kayıta ise Erkeksu, Miranos ve Kesanos adlı karyelerin toplam 70 cizye haneleri¹⁹⁹ olduğu ifade edilmiştir.

Kayıtlara göre 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında çeşitli şehirlerden Ankara'ya gelip yerleşen gayrimüslimler olduğu anlaşılmaktadır. 1030 senesi Rebiülahir (Şubat 1621) ayına tarihlenen bir kayıta Maraş vilayetinden olan 24 hane zimminin Ankara'da sakin oldukları ve 24 nefer üzerinden cizyelerinin alındığı ifade edilmiştir.²⁰⁰ 1047 Cemaziyelevveli (1637 Ekim) tarihli sicil kaydında ise Kayseri'li olup Ankara'da sakin olan 46 nefer Ermeni'nin perakende cizyesi olarak 360'ar akçe ödediklerinden bahsedilmektedir. 4 Şaban 1040 (8 Mart 1631) tarihli bir başka kayıta Sultanhisarı'nda Elhac Bektaş Kazası'ndan zulm sebebiyle kaçıp Ankara'ya yerleşen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir.²⁰¹ Yine Sinop'tan Ankara'ya ticaret için gelen Rum taifesinden perakende cizyesi talep edilmesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuran tüccarların Rumili tarafından Sinop'a geldikleri ve cizyelerini Sinop'ta ödediklerine dair ellerinde emr-i şerif olduğu anlaşılmıştır.²⁰² Ayrıca Kayseri'den geldikleri anlaşılan bazı gayrimüslimlerin 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Ankara'ya yerleştikleri ifade edilmektedir. Söz konusu kayıt 1052 (1642) tarihli olup 62 nefer Kayseri perakendesinin 80 seneden beri Ankara'da sakin olduklarından bahsedilmektedir. Ancak 62 nefer zimminin daha önce kayseri defterine kayıtlı iken sonradan Anadolu perakende defterine ihraç edildikleri ifade edilmiştir.²⁰³ Bu durumda neredeyse bir yüz yıl kadar Ankara'da sakin olup Kayseri defterine kayıtlı olmaları da bu süre zarfında Ankara'da bulunan gayrimüslim nüfusu

¹⁹⁶ 1530 tarihinde Miranos karyesinde sakin gayrimüslim hanelerinin gelirleri Ankara Kızıl Bey vakfı adına kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan, M. (2018), "Ankara'da Kızıl Bey Vakfı: Vâkıf, Vakıf ve İmaret", *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 1, Ankara, ss.316-330, s.323.

¹⁹⁷ BOA, AŞS, 34, 33/252

¹⁹⁸ BOA, AŞS, 58, 22/126

¹⁹⁹ BOA, AŞS, 65, 26/143

²⁰⁰ BOA, AŞS, 19, 40/427

²⁰¹ BOA, AŞS, 24, 34/389

²⁰² BOA, AŞS, 27, 72/383

²⁰³ BOA, AŞS, 31, 15/93

konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Kayıtlarda Ankara'ya nereden geldikleri ve ne zaman yerleştiklerinden bahsedilen gayrimüslimlerin mevcut cizye hanesine dâhil olup olmadıkları tespit edilememektedir. Bir an şehrin merkezinde ikamet eden gayrimüslim hanelerine dâhil oldukları düşünülürse de tabloda gösterilen mahallerdeki cizye hanelerine dâhil olmaları gerekirdi ki bu durumda farklı şehirlerden gelip yerleşenlerin cizye ödemelerinin ayrı ayrı kayıt altına alınmaması gerekirdi. Ayrıca yukarıda verilen örnekte bahsedilen perakende gayrimüslim haneleri 16 no'lu defterde verilen hane sayılarıyla da örtüşmemektedir. Ankara'da sakin oldukları süre boyunca cizye sayımlarında farklı defterlerde kayıtlı olmaları sebebiyle Ankara'da kaydedilen cizye hanelerinde yer almamış olmaları muhtemeldir. Zira 22 Zilkade 1047 (7 Nisan 1638) tarihinde Ankara kadısına gönderilen bir buyuruldu kaydında, Kayserili olup Ankara'da sakin olan 45 nefer zimmînin cizyelerini kadimden beri Kayserili zimmîler ile birlikte verdikleri ifade edilmiştir.²⁰⁴ Bahsedilen 45 nefer zimmînin Ankara'da sakin olduğu halde Kayseri defterine kayıtlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada nüfus konusunda sicillerden hareketle bir çıkarım yapmanın sağlıklı bir sonuç vermeyeceği oldukça açıktır. Diğer yandan söz konusu nüfusun ikamet yerleri ile cizye ödedikleri yerlerin farklı olması tahrir ya da cizye defterlerinde kayıt altına alınan gayrimüslim nüfusa yönelik tespitler için de aynı sıkıntıyı doğurmaktadır. Nitekim yerleşim yeri esas alınarak yapılan vergi sayımlarının eksik veya hatalı olabileceği de göz önünde tutulmalıdır. Yine de sicillere kaydedilen gayrimüslim hanelerine dayanılarak nüfusun tespitine yönelik ihtimalli değerlendirmeler yapılabilir. Diğer yandan yukarıda bahsi geçen ve perakende olarak kaydedilen gayrimüslim nüfusun Ankara'da sakin oldukları halde, ilk geldiklerinde perakende olarak kaydedilmiş olup uzun yıllar perakende defterine tâbi olmaları mümkün gözükmemektedir. Nitekim yine yukarıda Kayseri defterine kayıtlı olup Ankara'da sakin olan gayrimüslimlere ait örnek bu ihtimalli desteklemektedir. Bu durumda nüfus hesaplamalarında defterlerde karşımıza çıkan hane veya nefer sayılarından hareketle yapılan değerlendirmelere şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir.

Kefere taifesinin cizye hanelerinden bahseden bir başka kayıt ise 1085 yılı Muharrem (Nisan 1674) ayına aittir. 17. yüzyılın son çeyreğinin başlarına ait olan bu sicil kaydına göre Ankara'da 331 cizye hanesi bulunmaktadır.²⁰⁵ Söz konusu kayıta bahsedilen gayrimüslimlerin Ankara şehri sakinlerinden olduğu ifade edildiğine göre şehir merkezi

²⁰⁴ BOA, AŞS, 29, 59/361

²⁰⁵ BOA, AŞS, 57, 10/45

dışında kalan karyelerde sakin gayrimüslimlerin burada verilen hane sayısına dâhil olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1087 (1676) yılına ait bir başka sicil kaydında Murtazâbad Kazası'na tâbi İstanos adlı karyede 85 cizye hanesi olduğundan bahsedilirken²⁰⁶ 1090 (1679) yılına ait bir kayıta Ayaş Kazası'na tabi Kesanos adlı karyede 70 cizye hanesi olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁷ Yüzyılın başından sonuna kadar sicil kayıtlarında verilen bilgilere göre genel gayrimüslim nüfusta bir artış olduğu gözlenmekle birlikte 1611 yılında 50 hane kaydedilen Yahudi taifesinin 1100 (1689) yılında 40 hane oldukları kaydedilmiştir. Sicillerde kaydedilen Yahudi nüfusta azalma görülürken cizye defterlerinde belirtilen rakamlara göre Yahudi nüfus artmıştır. Ancak sicillerde verilen rakamlara karyelerde sakin Yahudilerin dâhil edilmediği düşünülürse Yahudi nüfusun yüzyılın başından sonuna azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. 1103 (1692) tarihli cizye defterinde Ankara merkezinde kayıtlı Yahudi 31 neferdir. 1099 (1688) tarihli icmal defterine göre ise karyelerde sakin 51 nefer Yahudi kaydedilmiştir. Buna rağmen 17. yüzyıl içinde Ankara'da Yahudi nüfusunda dikkate değer bir azalma olduğu açıkça görülmektedir. 1688 tarihli icmal defterine göre karyelerde sakin Yahudiler ile 1692 Cizye defterine göre merkezde sakin Yahudilerin nefer sayıları toplandığında 17. yüzyılın sonlarında Ankara genelinde Yahudilerin 82 nefer oldukları anlaşılmaktadır.

Ankara gayrimüslimlerine ait rastladığımız en erken cizye ziyadesi kaydı 29 Zilkade 1023 (31 Aralık 1614) tarihli olup Ankara'da bulunan İstanos, Erkeksu ve Kesanos adlı vakıf köylerinde sakin gayrimüslimleri içermektedir.²⁰⁸ Deftere göre İstanos karyesinde 42 hane, Erkeksu Karyesinde 11 hane ve Kesanos adlı karyede 44 hane olmak üzere bu tarihte üç karyede toplam 97 hane gayrimüslim bulunmaktadır. Daha önce yukarıda bahsedilen 447 rakamına bu üç karyede sakin gayrimüslimler de eklenirse yüzyılın başları Ankara geneli için 538 gayrimüslim hanesine ulaşılır. Arşiv kayıtlarında 1614 yılı Ankara genelini içeren daha kapsamlı bir cizye defterine henüz rastlanmamıştır. Yalnızca Ankara Kazası karyelerini ele alan kefare ve Yahudi cemaatin kaydedildiği cizye defteri ise 21 Rebiülevvel 1099 (24 Ocak 1688) tarihli olup toplam 40 karyede sakin 617 nefer gayrimüslimi içeren bir icmal defteridir.²⁰⁹

²⁰⁶ BOA, AŞS, 58, 69/551

²⁰⁷ BOA, AŞS, 60, 28/139

²⁰⁸ BOA, Mad.d.. 7656 /1023 Z 29

²⁰⁹ BOA, Mad.d..15055/1099 Ra 21

Ankara'da sakin gayrimüslimlere ait en kapsamlı cizye defteri aşağıda tablo haline getirilmiş olup bu defterde karyelerde sakin gayrimüslimlere yer verilmemiştir. Tabloda yer alan 31 mahalle dışında Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimler, Kurşunlu Han ve Yeni Han'da ikamet edenler, Acem tüccarı ve perakende gayrimüslimler ayrı ayrı kaydedilmişlerdir.

Çizelge 1.3. Mad. 3660 no'lu cizye defterine göre Ankara'da mütemekkin zimmilerin âlâ, evsat ve edna kayıtları.²¹⁰

YER ADI	ALÂ	EV SAT	EDNA	MUAF	YEKÜN NEFER
Ankara Kalesi	15	73	119	-	207
Kale Mahallesi	-	-	-	-	19
Çakırlar Mahallesi	5	12	15	-	32
Sed Mahallesi	-	15	19	7	41
Tiflis Mahallesi	1	9	12	-	22
Mihriyar Mahallesi	4	22	28	-	54
Eşenhor Mahallesi	3	27	20	9	59
Hallacı Mahmud Mahallesi	-	-	19	5	24
Yenice Mahallesi	-	2	18	3	23
Balaban Mahallesi	-	4	4	1	9
Mervarid Mahallesi	4	26	9	-	39
Hacı Mansur Mahallesi	1	6	9	4	20
Kurd Mahallesi	1	19	37	4	61
Yakub Naal Mahallesi	2	19	20	5	46
Kebkebur-1 Müslim Mahallesi	1	13	18	5	37
Hatun Mahallesi	-	26	20	5	51
Hendek Mahallesi	4	9	18	7	38
Kâfir Köyü Mahallesi	-	9	15	5	29
Dibek Mahallesi	1	24	15	2	42
Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	-	49	34	5	88
Belkıs Mahallesi	-	5	13	7	25
Behlül Mahallesi	2	23	43	2	70
İmam Yusuf Mahallesi	-	8	6	-	14
Hacı Doğan Mahallesi	-	34	59	8	101
Boyacı Ali Mahallesi	-	6	5	-	11
Keyyalin Mahallesi	3	49	44	6	102
Afi Mahallesi	-	1	5	-	6
Öksüzce Mahallesi	-	-	-	7	7
Yahudiyan Mahallesi	2	3	25	1	31
Şemseddin Mahallesi	-	1	1	-	2
Tabakhane Mahallesi	1	10	13	-	24
Bostaniye Mahallesi	-	-	5	3	8
Kurşunlu Han	2	6	5	-	13
Yeni Han	-	2	5	-	7
Der beyan-ı Perakende	1	12	69	1	83
Acem Tüccarı cizyeleri	19	40	32	2	93
Toplam Nefer	72	564	779	104	1,538²¹¹

²¹⁰ Defterde mahallelerde ikamet eden gayrimüslimlerin yanı sıra hanlarda kalanlar, ticaret sebebiyle gelenler ve perakende gayrimüslimler de yer almaktadır.

²¹¹ Ankara Kalesinden olup çeşitli şehirlere ticaret amacıyla giden ve âlâ, evsat, edna'ya kaydedilmemiş olan 19 nefer tüccarı içermektedir.

3660 no'lu Mad defterine göre 1692 tarihinde Ankara merkezinde Kale ve 31 mahallede gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Defterde Ankara merkez mahallelerinde sakin gayrimüslimlerin mahallelere göre âlâ, evsat ve ednâ sayılarının yanı sıra Ankara'lı olup çeşitli şehirlere giden tüccarlar, Ankara'da misafir olmakla Yeni Han ve Kurşunlu Han'da kalan gayrimüslimler, perakende olarak kaydedilenler ve Acem tüccarının nefer sayıları verilmiştir.

Cizye defterleri üzerinden nüfus hesaplamaları yapılmakla birlikte hane ve nefer açısından farklı katsayılar kullanılması farklı nüfus verilerine ulaşılmasına sebep olmaktadır.²¹² Söz konusu defter 1691 cizye reformundan sonra tutulduğu için yapılacak hesaplamada nefer üzerinden gerçekleştirilmelidir. Hane dikkate alınarak yapılan nüfus tahminlerinde 5 katsayısı kullanılırken nefer esas alındığında katsayı olarak 3 veya 4 kullanılmıştır.²¹³ Buna göre 1692 tarihli 3660 no'lu defterde kayıtlı toplam 1.538 nefer bulunup bu rakamın 3 ile çarpımı 4.614 sonucunu verirken aynı rakamın 4 ile çarpımı 6.152 olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu hesaplama dâhil edilen Acem tüccarı, perakende taifesi ve hanlarda kalan gayrimüslimler çıkarıldığında nefer sayısı 1.342'ye düşmektedir. Bu durumda $1.342 \times 3 = 4.026$ iken $1.342 \times 4 = 5.368$ olarak hesaplanmıştır. Merkez kazaya ait cizye hanelerine 1688 no'lu cizye ziyadesi defterinde yer alan karyelerde sakin 617 nefer gayrimüslim de dâhil edildiğinde Ankara genelinde tüccarlar, hanlarda kalanlar ve perakendeler dışında toplam 1,959 nefer gayrimüslim olduğu görülmektedir. Bu rakamı da nefer bazında kullanılan katsayılarla çarptığımızda $1.959 \times 3 = 5.877$ iken, $1.959 \times 4 = 7.836$ gibi bir rakama ulaşılmaktadır. Yapılan hesaplara göre 17. yüzyıl sonlarında Ankara genelinde sakin Ermeni, Rum ve Yahudilerin toplam nüfusu yaklaşık 6.500-7.000 civarında olmalıdır. Erdoğan'ın 16. yüzyıl sonlarını kapsayan nüfus tespitine göre, 17. yüzyılda nüfus artış oranlarının sabit kaldığı ve gayrimüslimlerin genel nüfusa oranının %14 olduğu varsayılırsa şehrin toplam nüfusunun bu yüzyılda 45.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda 19. yüzyılın ilk yarısı için yapılan tespitler dikkate alındığında 17. yüzyılın başlarında yapılan tespitlere kıyasla iki yüz yıllık zaman dilimi içerisinde şehrin genel nüfusunda 18. yüzyıla değin artış yaşandığı,

²¹² "Bu defterler üzerindeki kapsamlı çalışmalarıyla tanıdığımız Bruce McGowan, 1691 tarihinden önceki cizye defterlerindeki toplamları "hane", bu tarihten sonrakileri, anılan "cizye reformu"na atıfla, "nefer" olarak kabul etmiştir. Çalışmalarında aynı defterleri kullanan Machiel Kiel de aynı yaklaşımı paylaşmıştır. Buna karşılık R. Jennings ve M. Todorova 1691 tarihinden önceki tarihlere ait kimi özet cizye defterlerindeki "hane" ile aslında evli-bekâr bütün yetişkin erkeklerin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir." Bkz: Özel, O. (2001), **a.g.e.**, " s.20.

²¹³ Özel, O. (2001), **a.g.e.**, s. 21.

18. yüzyıldan itibaren ise Müslüman nüfus azalırken gayrimüslim nüfusun artış eğilimi gösterdiği söylenebilir. Nitekim yukarıda da değinildiği üzere 1830 nüfus sayımına göre gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranının %45'lere tekabül ettiği görülür. Diğer yandan bizim tespitlerimize göre de yüzyıl sonlarında Hıristiyan nüfus artmaya devam etmiştir. Ancak Yahudilerin nüfusunda Ergenç'in tespitine kıyasla düşüş gözlenirken, Erdoğan'ın tespitine kıyasla durağanlık gözlenmektedir. Daha net ifadeyle yukarıda değinilen cizye kayıtlarında verilen nefer sayıları Yahudilerin nüfusunda kayda değer bir artış olmadığını kanıtlamaktadır.

Tabloda görüldüğü gibi cizye vergisi ödeyenler ekonomik durumlarına göre üçe ayrılmışlardır. Âlâ olarak kayıtlı olanlar 72 nefer, evsat 564 nefer ve ednâ 779 nefer olarak kaydedilmiştir. Buna göre âlâ olarak kaydedilen ve ekonomik durumu iyi olan gayrimüslimler en az nefer sayısına sahipken, en düşük vergi yüküne sahip olan ve ednâ olarak kaydedilenlerin en yüksek nefer sayısına sahip olduğu görülür. Söz konusu kayıtlar dikkate alındığında yüzyılın sonlarında Ankara'da sakin gayrimüslimlerin çoğunluğunun gelir düzeyinin düşük olduğu ileri sürülebilir. Nitekim 1691 cizye reformuna göre cizyenin hane temelinden çıkarılıp belli bir yaşa gelmiş yetişkin erkek nüfusun hepsinden alınması ile muafiyetler kaldırılarak malüller hariç rahiplerin hepsi ve herhangi bir mülk ya da kazanca sahip olmayanlar da cizye yükümlüsü sayılmışlardır.²¹⁴

Defterde kaydedilen 104 neferin ise âlâ, evsat ya da ednâ sınıfına dâhil edilmemesi bu kişilerin muaf olduğunu düşündürmektedir. Yine tablonun ikinci satırında yer alan kayıttaki Ankara Kalesi'nden olup ticaret sebebiyle uzak diyarlara giden 19 tüccarın listesi verilmektedir. Ancak bu tüccarların vergi verip vermedikleri hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Muaf olduklarına dair bir not yer almamakla birlikte her hangi bir vergi türüne dâhil edilmemeleri muaf olabileceklerini düşündürmektedir.²¹⁵

Ankara Kalesi ve mahalleler dışında Kurşunlu Han'da sakin 13 nefer ve Yeni Han'da yedi nefer kaydedilmiştir. Perakende gayrimüslimler 83 nefer olarak kaydedilirken Acem tüccarı olarak kayda geçirilen 93 nefer bulunmaktadır.

²¹⁴ Özel, O. (2001), **a.g.e.**, s. 9.

²¹⁵ BOA. MAD.d.,3660, H.1103 Z 29, V.3.

1.1.2.1. Ermenilerin yaşadıkları mahalleler

Ankara'nın 17. yüzyıla ait sicil kayıtlarında bahsi geçen gayrimüslimler Hıristiyanlar; Rumlar ve Ermenilerden oluşmaktadır. Arşiv kayıtlarında yer alan belgelerin yanı sıra bu dönemde Ankara'ya uğrayan seyyahların notları da bunu doğrulamaktadır. Yine sicil kayıtlarında yer alan ibadethanelerine dair bilgiler ve ödedikleri vergileri içeren kayıtlar sayesinde Ankara'da sakin olanların dışında ticaret için farklı şehirlerden gelen yerli tüccarlar ve Avrupa ülkelerinden gelen yabancı tüccarlar hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sicil kayıtlarına göre 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslimler arasında Ermenilerin nüfus bakımından Rum ve Yahudilerden daha fazla olduğu söylenebilir. Ergenç'in çalışmasında daha çok 16. yüzyılın sonları için ifade ettiği gibi²¹⁶ 17. yüzyıl gayrimüslimleri arasında da Ermenilerin ve Rumların sayıca fazla olduğu anlaşılabilir. Birlikte kesin bir durum tespiti yapmak mümkün değildir. Yine de mahkeme kayıtlarında davalı veya davacı olarak sıklıkla Ermenilere rastlanması bunu doğrular niteliktedir. Kayıtlarda kimi zaman isimlerin yanında Ermeni, Rum, Nasranî ve Nasraniye ifadeleri yer alırken kimi zaman da yalnızca zımmi, zımmiye gibi ifadeler kullanılması Ermeni ve Rumları tespit etme noktasında sıkıntı yaratmaktadır. Diğer yandan Ermeni nüfusun Rum ve Yahudilerden fazla olduğu seyyahların notlarında da ifade edilmiştir.

Polonyalı Simeon şehrin civarında Stanos (İstanos), Bendos ve Erkapısı (Erkeksu) adlarında üç adet Ermeni köyü olduğundan bahsederek bütün köylerde sof dokunduğunu da eklemektedir.²¹⁷ Evliya Çelebi ise Erkeksu karyesinin bir Müslüman köyü olduğundan bahsetmektedir.²¹⁸ Oysa sicillerde yer alan kayıtlar incelendiğinde Erkeksu adlı karyede gayrimüslimlerin²¹⁹ ve Müslümanların birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır.²²⁰ İstanos adlı köyde Ermeniler'in varlığını doğrulayan Çelebi "Bu kasabanın ekseriyyâ re'ayaları Ermenilerdir. "Bin adet sof (yün) ve muhayyer (hareli kumaş) işlenir tezgâh vardır" derler ama dere içi olduğundan havası gayet sıcaktır. Lâkin hoş muhayyeri olur, beğenilir ve Ermeni kızları meşhurdur." der.²²¹ Ankara Ermenilerinin yalnızca şehir merkezinde değil

²¹⁶ Ergenç, Ö. (2012), a.g.e., s.65.

²¹⁷ Simeon, Polonyalı. (2007), a.g.e., s.191.

²¹⁸ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ...**, (2008), a.g.e., s.533.

²¹⁹ BOA, AŞS, 57, 60/302; BOA, AŞS, 21, 28/293

²²⁰ BOA, AŞS, 31, 36/254; BOA, AŞS, 69, 13/64

²²¹ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ...**, (2008), a.g.e., s.533.

kırsal alanlarda da yaşadıkları ve kırsal alanlarda yaşayanların çoğunluğunun geçimini sofçulukla sağladığı anlaşılmaktadır. Sicillerin yanı sıra seyahatnamelerde de kaydedildiği gibi Ermenilerin büyük ölçüde ticaretle meşgul oldukları görülmektedir. Gayrimüslimlerin ekonomik hayatı daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sicil kayıtlarında Ermeni olarak kayda geçen gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerin tespiti yapılmakla beraber bu durum bütün kayıtlar için geçerli değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi kayıtlarda çoğu zaman zımmi ya da zımmiye ifadelerine yer verilmiştir. Siciller incelendiğinde Ermenilerin Ankara Kalesi'nde yer alan Suluk Mahallesi,²²² Kurd Mahallesi,²²³ Sed Mahallesi²²⁴ ve Ermeni Kapısı Mahallesi'nde²²⁵ olmak üzere Valtarin Mahallesi'nde,²²⁶ Hatun Mahallesi'nde,²²⁷ Hacı Doğan Mahallesi'nde,²²⁸ Keyyalin Mahallesi'nde,²²⁹ Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi'nde,²³⁰ Kebkebur-1 Müslim Mahallesi'nde,²³¹ Eşenhor (Aşhor) Mahallesi'nde,²³² Belkis Mahallesi'nde,²³³ Çakırlar Mahallesi'nde²³⁴ Kazur Ali Mahallesi'nde,²³⁵ Boyacı Ali Mahallesi'nde,²³⁶ Behlül Mahallesi'nde,²³⁷ Mihriyar Mahallesi,²³⁸ Dibek Mahallesi,²³⁹ Yakup Naal Mahallesi'nde²⁴⁰ sakin oldukları görülmektedir. Buna göre 18 mahallede sakin olan gayrimüslimlerin açık bir şekilde Ermeni olarak kaydedildikleri tespit edilmiştir.

1.1.2.2. Rumların yaşadıkları mahalleler

Ankara'da Ermenilerin yanı sıra Rumların da varlığının kesinliği sicillerde ve seyahatnamelerde Rumların adlarının geçmesinin yanı sıra onlara ait kiliselerin varlığını bildiren kayıtlarla da desteklenmektedir. Buna rağmen belgelerde Rum ifadesine oldukça

²²² BOA, AŞS, 30, 39/349

²²³ BOA, AŞS, 32, 25/210

²²⁴ BOA, AŞS, 37, 45/210

²²⁵ BOA, AŞS, 22, 3/2

²²⁶ BOA, AŞS, 20, 47/537

²²⁷ BOA, AŞS, 30, 42/379

²²⁸ BOA, AŞS, 31, 81/659

²²⁹ BOA, AŞS, 31, 84/689

²³⁰ BOA, AŞS, 32, 10/54

²³¹ BOA, AŞS, 32, 43/368

²³² BOA, AŞS, 32, 56/481

²³³ BOA, AŞS, 32, 65/534

²³⁴ BOA, AŞS, 32,62/514

²³⁵ BOA, AŞS, 34, 7/32

²³⁶ BOA, AŞS, 39, 12/65

²³⁷ BOA, AŞS, 30, 70/639

²³⁸ BOA, AŞS, 32, 83/622

²³⁹ BOA, AŞS, 29, 16/118

²⁴⁰ BOA, AŞS, 30, 44/401

az rastlanır. Sicillerde genellikle kefere veya zimmî olarak isimlendirilmekle beraber çok ender olarak Rum ifadesi kullanılmıştır. Bu durum Rumların yaşadığı yerleri tespit etmeyi güçleştirmektedir.

Ankara'da 17. yüzyılda Rumların varlığına dair bilgi veren seyyahlardan biri Polonyalı Simeon'dur. Simeon şehrin üst kısmında Rumlara ait Panaia adında bir kilise olduğundan bahsetmektedir.²⁴¹ De La Motraye ise Rumların nüfusunun az olduğunu vurguladıktan sonra Ankara'da üç kiliseleri olduğundan bahseder.²⁴² Evliya Çelebi ise Ankara'da Rum azdır der fakat diğer seyyahlar gibi Rum kiliselerinden bahsetmemiştir.²⁴³ Bir tane kentte ve bir de Ankara Kalesi'nde Rum kilisesi olduğundan bahseden diğer seyyah Tournefort'tur.²⁴⁴

Sicil kayıtlarında yüzyılın başlarında Kurd Mahallesi'nde bulunan ve Nikola kilisesi²⁴⁵ olarak kaydedilen bir Rum kilisesi olup yüzyılın sonlarında Aya Nikola²⁴⁶ adıyla varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Günümüzde yapılan saha araştırması neticesinde Ankara Kalesi'nde iç kalede bir kilise kalıntısı olduğu ve sözü edilen Kurd Mahallesi'nin de kale içinde olduğu tespit edilmiştir. 23 Safer 1107 (3 Ekim 1695) tarihli bir kayıta Rum taifesinden Simkon, Lefter, Haçadur, Simon, Dimitri adlı Rumların mahkeme huzurunda kiliselerinde kendi inançlarına göre ibadet ederken sarhoş bir zimmi tarafından saldırıya uğradıkları ifade edilmektedir.²⁴⁷ Ancak burda bahsedilen kilisenin ismi ve yeri zikredilmediğinden bahsi geçen Nikola kilisesi mi yoksa başka bir kilise mi olduğu net değildir. 22 Receb 1088 (20 Eylül 1677) tarihli bir kayıta Ankara'da sakin Rum papazlardan bahsedilmektedir.²⁴⁸ Rum Papazlar ifadesinin kullanılması Ankara'da birden fazla Rum kilisesi olabileceğini akla getirmektedir. Yine 17. yüzyılın farklı dönemlerinde Ankara'da Psikoposluk yapan dört Rum'dan bahsedilmektedir.²⁴⁹ Şehirde Rumlara ait bir

²⁴¹ Simeon, P. (2007), **a.g.e.**, 191.

²⁴² De La Motraye, (2007), **a.g.e.**, 287.

²⁴³ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ...**, (2008), **a.g.e.**, s.527.

²⁴⁴ Tournefort, J. De. (2013), **a.g.e.**, s.229.

²⁴⁵ BOA, AŞS, 13, 12/169

²⁴⁶ BOA, AŞS, 74, 136/555

²⁴⁷ BOA, AŞS, 76, 9/29

²⁴⁸ BOA, AŞS, 59, 135/1010

²⁴⁹ "... Arsenios sene 1610, Grigorios sene 1617, Lavtentios sene 1630, Gerassimos sene 1668..." bkz: Galanti, A. (2005), **a.g.e.**, s.243.

metropolithane bulunduğu ve buranın arşivlerinin 1916'da yangında mahvolduğu bilinmektedir.²⁵⁰

Ergenç kişi isimlerinden hareketle 16. yüzyıl sonlarında Eşenhor, Valtarin ve Kebkebur-ı Zımmi mahallelerinde oturanların Rum olduğunu tespit etmiştir.²⁵¹ Ancak 17. yüzyıl sicil kayıtlarına göre bu üç mahallede Ermenilerin de sakin oldukları görülmektedir.²⁵² Hatta 1084 (1673) tarihli bir kayıta Eşenhor Mahallesi'nde Müslümanlar ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve gayrimüslimlerin 16. yüzyılın sonlarından bu tarihe değin burada Müslümanlarla beraber yaşadıkları ifade edilmiştir.²⁵³ Netice itibariyle sicil kayıtlarından hareketle Ankara'da sakin Rumların Kurd Mahallesi dışında sakin oldukları yerler net olarak tespit edilememektedir. Ancak Ergenç'in ifade ettiği üç mahalle ile birlikte dört mahallede Rumların yaşadığını söylemek mümkündür.

1.1.2.3. Yahudilerin yaşadıkları mahalleler

Sicil kayıtlarına göre Ankara'da 17. yüzyılda sakin olan gayrimüslimler arasında en az nüfusa sahip olanlar Yahudilerdir. Buna rağmen belgelerde sıklıkla karşımıza çıkan Yahudiler şehrin ekonomik yapısında önemli roller üstlenmişler iç ve dış ticarete oldukça aktif olmuşlardır. Sicil kayıtlarında Yahudilerden bahsedilirken her zaman isimlerinin yanına Yahudi oldukları yazılmış zımmi tabiri onlar için kullanılmamıştır. Bu sebeple Yahudilerin ikamet ettikleri yerler Ermeni ve Rumların ikamet ettikleri yerlere nazaran daha açıktır.

Vergi kayıtlarında Yahudilerden bahsedilirken genellikle cemaat veya taife olarak bahsedilmiş sakin oldukları mahalleler belirtilmemiştir.²⁵⁴ Ancak sicil kayıtlarına bakıldığında Ankara'da bir Yahudi Mahallesi'nden bahsedildiği görülmektedir.²⁵⁵ Yahudilerin sakin oldukları diğer mahalleler ise Öksüzce Mahallesi,²⁵⁶ Hacendi Mahallesi²⁵⁷ ve Hacı Ashab Mahallesi,²⁵⁸ olmak üzere şehir merkezinde toplam dört mahallede sakin oldukları anlaşılmaktadır. Hacendi Mahallesi'nden yapılan başvurular ise

²⁵⁰ Galanti, A. (2005), **a.g.e.**, s.244.

²⁵¹ Ergenç,Ö. (2012), **a.g.e.**, s.65.

²⁵² BOA, AŞS, 20, 47/537;BOA, AŞS, 32, 10/54; BOA, AŞS, BOA, AŞS, 32, 56/481

²⁵³ BOA, AŞS, 56, 128/857

²⁵⁴ Bkz: Tablo 1; Mad.d..3660/1103 Z 29; Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.88.

²⁵⁵ BOA, AŞS, 40, 18/97

²⁵⁶ BOA, AŞS, 23, 19/172

²⁵⁷ BOA, AŞS, 69, 7/29

²⁵⁸ BOA, AŞS, 43, 16/59

bize bu mahallede yalnızca Yahudilerin sakin olduğunu göstermektedir. Bu noktada Hacendi Mahallesi'nden yapılan başvurulara yalnızca Yahudilerin yer alması ve sicillerde bahsedilmesine rağmen 1692 yılına ait cizye defterinde Öksüzce Mahallesi yer alırken Hacendi Mahallesi'nin yer almaması Yahudi Mahallesi²⁵⁹ olarak kayda geçirilen mahallenin Hacendi Mahallesi olabileceğini akla getirmektedir. Kuzeyinde Samanpazarı, güneybatısında Eskiçioğlu Camii, doğusunda Şengül Hamamı bulunan Yahudi Mahallesi günümüzde İstiklal Mahallesi adını almıştır.²⁶⁰ Öksüzce Mahallesi'nde ise Yahudiler, Müslümanlar ve Ermeniler'in bir arada yaşadıkları tespit edilmiştir. Hacı Ashab Mahallesi'nden mahkemeye müracaat edenlere göre burada Yahudilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ve diğer mahallelere göre bu mahallede daha az Yahudinin ikamet ettiği söylenebilir.

1.1.3. Kale İçi Mahalleleri

Şehre hâkim bir tepe üzerinde kurulan Ankara Kalesi 978 metre yüksekliğinde bir tepenin üzerinde bulunmaktadır.²⁶¹ Ankara Kalesi'nin ilk ahalisi yerli Hıristiyan ve Rumlardan oluşurken 12. yüzyıl'da Ankara'nın Türk hâkimiyetine girmesiyle²⁶² kale içindeki gayrimüslim ahali, kale dışına yaptıkları konutlara taşınmıştır.²⁶³ Kale içinde bir Hıristiyan Mahallesi olup burada oturanların bir kısmı Ermeni'ydi. Hristiyan cemaatine mensup kişilerin isimleri arasında Melikşah, Gökçe, Aydın, Kutlu, Arslan, Emirşah, Murad gibi tamamen Türkçe olan isimler bulunmaktaydı. Bu durum Ankara'da sakin diğer Hıristiyan mahallelerinde de görülmüştür. Bunların Bizanslılar zamanında Anadolu'ya yerleştirilen Hristiyan Türkler olması muhtemeldir. Kalede Müslümanlarla birlikte oturan Hristiyan halk yine Müslümanlarla beraber kalenin korunması ve hizmetlerinden sorumlu olduklarından, vergi muafiyetleri bulunmaktaydı.²⁶⁴ Sicil kayıtlarında da bahsi geçen gayrimüslim isimlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Vergi muafiyetleri ile ilgili kayıtlara ise ileride yer verilecektir.

Ankara'nın 16. yüzyıla ait üç tahrir defterine dayalı olarak nüfus verilerini hesaplayan Emine Erdoğan, Ankara Kalesi'nde 1523/30 tahririnde 70 hane 12 mücerred

²⁵⁹ BOA, Mad.d..3660/1103 Z 29, V.15.

²⁶⁰ Bahar, L. B. (2003), **a.g.e.**, s.84.

²⁶¹ Erdoğan, E. (2005), "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.1, S.6, ss.249-262, s.249.

²⁶² Cahen, C. (1979), **a.g.e.**, s.109.

²⁶³ Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **a.g.e.**, s.62.

²⁶⁴ Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **a.g.e.**, s.63.

olmak üzere 82 gayrimüslim nefer olduğunu, 1571 tarihinde ise bu sayının 142 haneye ulaştığını tespit etmiştir.²⁶⁵ Ergenç ise 1589 tarihinde Ankara Kalesi'nde 110 cizye hanesi bulunduğunu tespit etmiştir.²⁶⁶ 3660 no'lu cizye sayımına göre ise 1692 yılında Ankara Kalesi'nde bulunan gayrimüslim nüfus yüzyıllık zaman zarfında neredeyse iki kat artmıştır. Söz konusu defterde kalede sakin 207 nefer cizye yükümlüsü kaydedilmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına değin Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslim nüfusunda önemli bir artış olduğu gözlenmektedir.

Erdoğan'nın tespitlerine göre 16. yüzyılda Ankara Kalesi'nde Güzeloğlu Mescidi Mahallesi, Dudıran Mescidi Mahallesi, Aşağıkapu Mescidi Mahallesi, Yazıcı Şa'b(Şihab?)üddin Mescidi Mahallesi, Câmi Mescidi Mahallesi adında 5 Müslüman mahallesi ile bir de gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı.²⁶⁷ Ergenç'in sicillerden hareketle yaptığı tespite göre ise 16. yüzyılın sonlarında Ankara Kalesi'nde Dış Hisar da Fişenkoğlu Mescidi, İç Kale'de Misafir Mescidi, Suluk Mahallesi ve Şemseddin b. Ramazan Mahallesi yer almaktaydı.²⁶⁸

17. yüzyıl sicil kayıtlarından bizim elde ettiğimiz verilere göre Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimlerin de yaşadığı mahalleler Kale/Kale içi Mahallesi, Suluk Mahallesi, Mescid-i Şerif Mahallesi, Taş/Taşra Hisar Mahallesi, Şhabeddin Mahallesi, Yanartaş Mahallesi, Ermeni Kapısı Mahallesi, Kurd Mahallesi, Sed Mahallesi ve Saka Mahallesi olmak üzere on mahalleden oluşmaktadır.

Kale sakini gayrimüslimlerin bazıları Ankara'nın fethi ile buraya yerleşmişken sonradan yerleşenlerin de olduğu tespit edilmiştir. 7 Muharrem 1032 (11 Kasım 1622) tarihli bir sicil kaydında gayrimüslimlerin kaleden ihraç edilmelerinin talep edildiği ve kale sakini gayrimüslimlerin itirazları neticesinde ihraç talebinin reddedildiği ifade edilmektedir. Buna göre Silahdarlar zümresinden Abdülmümin tarafından Dersâdetten Ankara kadısına gönderilen fermanda, Ankara Kalesi'nde kadim sakin olan ve sonradan gelen gayrimüslimlerin ihraç edilmeleri istenmiştir. Buna mukabil kale sakini gayrimüslimler mahkemede kale içinde virane evleri alıp mâmur eylediklerini, bazıları 30 yıldan beri ve bazılarının şehrin fethinden bu yana kalede sakin olduklarını hatta kalenin

²⁶⁵ Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.90.

²⁶⁶ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.63.

²⁶⁷ Erdoğan, E. (2005), **a.g.m.**, s.253.

²⁶⁸ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.16

muhafazasında görevleri olduğundan bazı vergilerden muafnameleri olduğunu ifade ederek ihraç talebine itirazlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca gayrimüslimler kendilerine Sultan Selim Han (1512-1520) ve Sultan Süleyman Han (1520-1566) zamanlarında da muafname verildiğini ifade ederek ihraç kararına itirazlarını dile getirmişlerdir.²⁶⁹ Kale dizdarı Abdülbaki Ağa ile kale kethüdası Süleyman Bey'in gayrimüslimler lehine şahitlikleri neticesinde kaleye hizmetleri olduğu ve ellerinde muafname bulunmasına binaen ihraç talebi reddedilmiştir. Bu kayıttan hareketle kalede sakin gayrimüslimlerin bazılarının şehrin fethiyle buraya yerleştikleri, sonradan gelenlerin kullanılamaz haldeki evleri kendi imkânlarıyla onarıp yerleştiği ve bazılarının kale muhafazasında görev alarak yaklaşık yüz yıldan fazla bir süreden beri kimi vergilerden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır.

1.1.4. Müslümanlarla Beraber Yaşadıkları Mahalleler

17. yüzyılda Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelerde artış olduğu anlaşılmaktadır. Sicil kayıtlarına dayanarak net bir tarih tespit edilmese de en azından Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları yerleşimlerin bu yüzyılda giderek arttığını söylemek mümkündür. Geçmiş yüz yıllara ait çalışmalarda tespit edilen ve yalnızca gayrimüslimlerin ya da Müslümanların yaşadığı ifade edilen mahallelere bakıldığında, 17. yüzyılda buralarda Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir.

Faroghi'ye göre 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında Ankara'da Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı 23 mahalle bulunmaktaydı.²⁷⁰ 17. yüzyıl sicillerinde ise gayrimüslim ve Müslümanların 39 mahallede beraber yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunlar arasında gayrimüslimlerin yoğun olduğu yerler ise Ankara Kalesi, Keyyalin Mahallesi, Kâfir Köyü Mahallesi, Elhac Doğan Mahallesi, Hatuni Mahallesi, Hendek Mahallesi, Dibek Mahallesi, Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi, Kurd Mahallesi, Makramacı Mahallesi, Sed Mahallesi, Behlül Mahallesi, Eşenhor Mahallesi, Mihriyar Mahallesi ve Valtarin Mahallesi olarak tespit edilmiştir. Müslümanların gayrimüslimlere göre daha yoğun nüfusa sahip olduğu mahallelerin ise Ahi Mahallesi, Ahi Yakub Mahallesi, Tiflis Mahallesi, Hallacı Mahmud Mahallesi, Belkıs Mahallesi, Hacı Mansur Mahallesi, Boyacı Ali Mahallesi, Suluk Mahallesi, Balaban Mahallesi, Çakırlar Mahallesi, Debbağın Mahallesi,

²⁶⁹ BOA, AŞS, 20, 78/883

²⁷⁰ Faroghi, S. (2009), **Orta Halli Osmanlılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev, Hamit Çalışkan, İstanbul, s.49.

İmaret Mahallesi, Konurca Mahallesi, Kebkebur-ı Müslim Mahallesi, Mescid-i Şerif Mahallesi, Papani Mahallesi, Serik Mahallesi, Taşra Hisar Mahallesi, Şemseddin Mahallesi, Şehabeddin Mahallesi, Yanartaş Mahallesi, Yenice Mahallesi, Delal Karaca Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır.

Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları bazı mahallelerde Müslüman nüfus fazlayken bazılarındaysa gayrimüslim nüfus öne çıkmıştır. Bu durumda her ne kadar çoğunluğa bakarak mahallenin Müslüman veya gayrimüslim mahallesi olduğuna dair bir çıkarsama yapılırsa da neticede ortak yaşadıkları yerleşim yerleridir ve zaman içinde nüfus oranlarının değişmesi söz konusu olabilmektedir. Örneğin bir Ermeni Mahallesi olan Mihriyar gibi gayrimüslim mahallesi olduğu bilinen bazı mahallelerde az da olsa Müslümanların yaşadığı, ev ve iş yeri gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir. 25 Şevval 1053 (6 Ocak 1644) tarihli sicil kaydında Mehmed beşe bin Abdullah'ın sakin olduğu Mihriyar Mahallesi'nde Hacı Arslan veled-i Simkon adlı zımmiye üç tezgâhlı bir sof karhanesini 90 aded esedi kuruşa sattığı kaydedilmiştir.²⁷¹ Yine 7 Rebiü'l evvel 1090 (18 Nisan 1679) tarihli sicil kaydına göre esasen İmam Yusuf Mahallesi'nde sakin Mustafa Çelebi ibn Abdullah'ın Mihriyar Mahallesi'nde bir evi olduğunu yaptığı satış sözleşmesinden anlıyoruz. Ayrıca evin sınırlarının tarif edildiği kayıta komşuların zımmi ve Müslümanlardan oluştuğu tespit edilmiştir.²⁷² Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus söz konusu kişilerin baba isimleridir. Bu kişilerin baba isimlerinin Abdullah olması mühtedi olabileceklerini de akla getirmektedir. Diğer yandan kayıtlarda mühtedi oldukları hakkında herhangi bir ifadeye de rastlanmamıştır.

Gayrimüslimlerin Müslümanlarla iç içe yaşaması zaman zaman bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Yan yana veya bitişik evlerde oturan Müslim ve gayrimüslimlerin mülklerine inşa ettikleri bir duvar²⁷³ veya bir odanın diğerinin mahremiyetini ihlal eden penceresi²⁷⁴ sık sık dava konusu olmuştur. 1028 Şevval (1619 Ekim) ayının sonlarına tarihlenen bir sicil kaydında Örtmeli Mahallesi sakinlerinden Ahmet Çelebi bin Hasan adlı kimse Kemar veled-i Yakob adlı Yahudinin bir duvar ve üzerine inşa ettiği odanın hem evinin gün ışığı almasına mani olduğunu hem de haremine nazar ettiğini bidirip kaldırılmasını talep etmiştir. Mahkmeden görevlendirilen mimar başlıkların teftişleri

²⁷¹ BOA, AŞS, 32, 18/135

²⁷² BOA, AŞS, 60, 21/105

²⁷³ BOA, AŞS, 74, 134/547

²⁷⁴ BOA, AŞS, 56, 17/143

sonucunda Kemar adlı Yahudinin duvarının kapı ve pencerelerine cam yapılması kararlaştırılmıştır. Ahmet Çelebi'nin isteği komşusunun inşa ettiği yapıyı tamamen ortadan kaldırmak olsa da mahkeme heyetinin meseleyi yerinde gördükten sonra Yahudi Kemar'ın aleyhine bir karara varmadığı görülmektedir.²⁷⁵

Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşayan gayrimüslimleri belki de en çok mağdur eden konu camiye yakın evlerde kalmakla ilgilidir. Faroqhi'nin de belirttiği gibi cami çevresinde oturan gayrimüslimlerin zaman zaman evlerini satıp başka yerlere taşınmak zorunda kaldıkları olmuştur.²⁷⁶ Eşenhor Mahallesi'nde sakin gayrimüslimlerin böyle bir duruma maruz kaldıkları görülmektedir. 7 Muharrem 1084 (24 Nisan 1673) tarihinde kaydedilen davada Eşenhor Mahallesi'nde bulunan Yeğen Bey Camisinin²⁷⁷ yakınlarındaki evlerde ikamet eden gayrimüslimlerin evlerinden ihraç edildikleri ve evlerini Müslümanlara satmaları istendiği anlaşılmaktadır. Mahalle sakini gayrimüslimlerin mahkemeye müracaat etme sebepleri ise cami çevresinde bulunan 54 hane zımmi evlerinin Müslümanlara satılması hususunda anlaşmaya varılmışken Ankara sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa'nın siz emre itaat etmediniz diyerek kendilerinden 800 gurus talep ettiğinde mahalle sakini bazı gayrimüslimlerin üzerlerine düşen miktarı ödemek istemedikleri hakkındadır.²⁷⁸ Aynı mevzu hakkında kayda alınan bir diğer davada ise Eşenhor Mahallesi'nden bazı gayrimüslimler mahkeme huzurunda evleri ile cami arasında yol olduğu ve kendilerinin yetmiş seksen seneden beri bu mahallede ikamet ettikleri halde ehl-i örf taifesi tarafından evlerinden ihraç edilmekle tehdit edildiklerini ileri sürmüşlerdir.²⁷⁹ Eşenhor Mahallesi ile ilgili söz konusu kayıttan anlaşılan odur ki bu mahallede Ermeniler, Rumlar ve Müslümanlar birlikte yaşamaktadır. Ayrıca cami çevresinde gayrimüslimlere ait 54 hane bulunması, Müslümanlarla beraber yaşadıkları düşünüldüğünde buranın büyük ve kalabalık bir mahalle olduğunu göstermektedir. Diğer bir nokta ise söz konusu kayıt ile

²⁷⁵ BOA, AŞS, 18, 11/64

²⁷⁶ Faroqhi, S. (2010), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.176.

²⁷⁷ "Anafartalar Mahallesi'nde eski Adliye binasının arkasında yer almaktaydı. 1917 yılındaki yangında harap olmuştur. Aslı, Bizans Dönemi'ne ait Klemens Kilisesi adlı bir yapıdır. Hızır Yeğen Bey tarafından 1438 M. yılında camiye çevrilmiştir. Aslı kilise olan yapı, 19. yüzyıldan önce harap olduğundan, terk edilerek yanına yeni bir cami yapılmış, yeni yapılan bu cami 1917 yılında yanmıştır." Bkz: Dağ, M. N., İnan, A. S. (2016), **Ankara Vakıf Eserleri**, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara, s.173. Ayrıca Clement Kilisesi için bakınız: Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıç, A., Çam, M. (2015), **Şehr-i Kadim Ankara**, Cilt 1, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, s.169.

²⁷⁸ BOA, AŞS, 56, 65/442

²⁷⁹ BOA, AŞS, 56, 128/857

gayrimüslimlerin bu mahallede ikametlerinin 16. yüzyılın sonlarına kadar gittiğidir. Ancak bu daha önce bu mahallede ikamet etmedikleri anlamına da gelmemektedir.

1.1.5. Sadece Gayrimüslimlerin Yaşadıkları Mahalleler

Kayıtlarda karşımıza çıkan yerleşim yerlerini dikkate almakla birlikte söz konusu yerleşim yerlerinde gayrimüslimlerin ikametlerinin başladığı veya bittiği tarihin tespitinin her zaman mümkün olmadığı açıktır. Mahkemeye intikal eden kayıtlarda genellikle kesin bir tarih belirtilmemiştir. Bu sebeptendir ki gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerle ilgili yüzyıl boyunca sicillerde görülen yer adlarının genel toplamı verilmektedir.

1041 Rebiülevvelinin (1631 Ekim) başlarına tarihlenen bir sicil kaydına göre Ankara'da yedi kefare mahallesi ve bir Yahudi mahallesi olmak üzere yalnızca gayrimüslimlerin yaşadığı sekiz mahalle olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁰ Ancak bu mahallelerin isimlerinden bahsedilmemiştir. Diğer yandan bir yerin gayrimüslim mahallesi olması orada Müslümanların yaşamayacağı anlamına da gelmemektedir. Yüzyıla ait bütün siciller dikkate alındığında Hatuni Mahallesi, Keyyalin Mahallesi, Mihriyar Mahallesi, Kurd Mahallesi, Kale Mahallesi, Yahudi Mahallesi ve Ermeni Kapısı Kurbu olarak adlandırılan yer ile toplam yedi mahallenin gayrimüslim mahallesi olduğu görülmektedir. Bunlardan Hatun Mahallesi önceden Kirişçiler olarak bilinen mahalle olup adını mahalleye mescid inşa ettiren Melike Hatun'dan almıştır. Mahalle Yeğen Bey Camii'nin²⁸¹ altında İmamYusuf ve Kebkebur'ı Müslimin olarak bilinen mahallelerin bitişiğinde yer almaktadır.²⁸² Keyyalin Mahallesi At Pazarı'nın batısında olup hisarın yakınında yer almaktaydı. Mahalle aynı zamanda Kapan Han'ı, Tuz Han'ı, Kapan²⁸³ gibi önemli ticari yapıları da barındırıyordu.²⁸⁴ Kale Mahallesi ve Ermeni Kapısı kurbu olarak kaydedilen mahallelerin kalede olduğu bilinmektedir. Yahudi Mahallesi de daha önce değindiğimiz üzere bugünkü İstiklal Mahallesi'dir. Kurd Mahallesi'nin ise Ankara Kalesi'nde olduğunu tahmin edebiliyoruz. Zira kale içinde günümüzde Kurt Sokağı denilen bir sokak yer almaktadır. Ancak Mihriyar Mahallesi'nin yeri tespit edilememiştir. Hülya taş tarafından

²⁸⁰ BOA, AŞS, 25, 57/476

²⁸¹ 1917 yangınında harap olan camii Anafartalar Caddesi eski adliye binasının arkasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Erdoğan, A.-Günel, G. Kılıcı, A. (2007), "Osmanlı'da Ankara," **Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, s.226.

²⁸² Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.21.

²⁸³ "... Un, buğday, meyve ve diğer yiyecek maddelerinin, yani şehrin iaşesi ile ilgili ticaretin yapıldığı yerdir..." bkz: Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.14.

²⁸⁴ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.9/11/14.

hazırlanan *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmada Eşenhor, Valtarin, Makramacı ve Sed mahallelerinin gayrimüslim mahallesi²⁸⁵ olduğu belirtilmişse de sicil kayıtlarında bu mahallelerde Müslümanların da yaşadığı tespit edilmiştir.²⁸⁶ Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Yeğen Bey camisine yakın oldukları gerekçesiyle Eşenhor Mahallesi'nde sakin gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satıp başka yerlere taşınmak zorunda kalmaları da bunu kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan bu mahallelerde gayrimüslimlerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.6. Kaza ve Karyelerde Gayrimüslimler

Sicillere göre gayrimüslimlerin sakin olduğu kırsal yerleşim yerleri Murtazâbad Kazası'na bağlı İstanos, Erkeksu ve Miranos, Ayaş'a bağlı Kesanos ve Çubukâbad'a bağlı Busaklar (Pursaklar), Karacaviran, Örenkuş, Saray, Kulsarı ve Ülinbiş, Kasaba Nahiyesi'ne bağlı Ovacık ve Kiçiviran ve diğer Bavlum, Balgat adlı karyelerdir. Mahkemeye yapılan başvurular dikkate alındığında gayrimüslimlerin bu karyelerde yoğunlaştığı söylenebilir.

Sicil kayıtlarında İstanos, Erkeksu, Miranos, Kulsarı, Saray, Solfasol, Busaklar, Karacaviran, Ovacık, Kiçiviran, Örenkuş, Bavlum, Ülinbiş, Balgat adlı karyelerde Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve bazı karyelerde sofçuluk öne ıkarken²⁸⁷ bazılarında en çok bağcılıkla meşgul olunduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁸ Gayrimüslimlerin yaşadığı bütün karyeler dikkate alındığında ise mahkemeye yansıyan dava konuları bakımından İstanos, Miranos ve Erkeksu karyeleri yoğun olarak sofçuluk yaparken diğer karyelerde bağ ve bahçe tarımı öne çıkmıştır.

Karyelerde sakin gayrimüslimlerin zaman içerisinde bazı sebeplerle yaşadıkları yerleri terk ederek şehir merkezine taşındıkları anlaşılmaktadır. 1054 Rebiülahir ayının (1644 Temmuz) sonlarına tarihli sicil kaydında Erkeksu ve İstanos adlı karyelerden kırk sene önce zulm sebebiyle göçüp Ankara'ya yerleşen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir.²⁸⁹ Köylerin boşalmasına sebep olan unsurlar Celali Eřkıyası²⁹⁰ yanısıra

²⁸⁵ Taş, H. (2004), **a.g.e.**, s.248.

²⁸⁶ BOA, AŞS, 15, 42/673; BOA, AŞS, 56, 47/329; BOA, AŞS, 58, 43/257; BOA, AŞS, 56, 55/378; BOA, AŞS, 17, 44/386; BOA, AŞS, 39, 8/33

²⁸⁷ BOA, AŞS, 21, 28/293; BOA, AŞS, 59, 134/729

²⁸⁸ BOA, AŞS, 31, 22/147; BOA, AŞS, 32, 40/342; BOA, AŞS, 39, 14/79

²⁸⁹ BOA, AŞS, 32, 108/750

sefere giden askerlerin kimi zaman yağmacılığa girişmeleridir. Nitekim 1579 İran Seferi sırasında Ankara yolunda köylerde sakin reayanın asker baskısından kaçması ve köylerin boşalması neticesinde ordunun yol değiştirmesi gerekmiştir.²⁹¹ 1054 Rebiülevveli sonlarına (1644 Haziran) tarihli bir kayıta Erkeksu karyesinden göçüp Ankara'ya gelen Ermenilerin altmış seneden beri Kebkebur-ı Zımmi, Keyyalin ve Behlül Mahallelerinde ikamet ettikleri ifade edilmiştir.²⁹² İkamet ettikleri karyelerden evlerini barklarını bırakıp şehre yerleşen gayrimüslimlerin genellikle eşkıya zulmünden kaçtıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan gayrimüslimlerin 16.yüzyılın son çeyreğinden bu yana bahsi geçen üç mahallede sakin oldukları tespit edilmektedir. 4 Şaban 1039 (19 Mart 1639) tarihli sicil kaydında vergi tahsiline ilişkin bir davadan anlaşıldığına göre bazı gayrimüslimler karyelerinde zulme uğradıklarını, ev ve barklarını bırakıp Ankara'ya yerleştiklerini ifade etmişlerdir.²⁹³ Mahkemede verdikleri ifadelerle göre sakin oldukları karyelerden ayrılış tarihleri 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Akdağ'ın verdiği bilgilere göre bu dönemde devlet görevlilerinin usulsüz yollarla köylüden vergi tahsil etmeleri veya köylüleri kendi angarya işlerinde çalıştırmaları, göçerlerin sürekli yer değiştirmeleri esnasında hayvanlarının köylünün ekinlerine zarar vermeleri gibi sebepler²⁹⁴ ve dolayısıyla Celali eşkıyaları²⁹⁵ köylerden kentlere yapılan göçleri giderek arttırmıştır. Anlaşılan o ki Ankara'nın kır kesiminde sakin olan gayrimüslimler de benzer sorunlar sebebiyle sakin oldukları köylerden şehir merkezine göçmek durumunda kalmışlardır. Buna bağlı olarak kırsal alanlarda sakin gayrimüslimlerin nüfusu azalırken merkezdeki gayrimüslim nüfusu artış göstermiştir.

²⁹⁰ Celali Eşkıyası zamanlarında köylerdeki nüfusun şehirlere göç ettiğine dair bakınız. İnalçık, H. (2014), **Devlet-i Aliyye II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.8.

²⁹¹ İnalçık, H. (2004), **a.g.e.**, s.138.

²⁹² BOA, AŞS, 32, 46/390

²⁹³ BOA, AŞS, 24, 34/389

²⁹⁴ Akdağ, M. (1995), **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"**, Cem Yayınevi, İstanbul, s.95.

²⁹⁵“Halbuki “Büyük Celali Kavgası” olarak nitelediğimiz sürekli iç karışıklıklar serisi köyden kasabaya ve kasabadan şehre hatta başşehre kadar Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve siyasi bütün örgütlerini derinlemesine, genişlemesine kapsayan büyük çaplı toplumsal kavga idi.” Bkz: Akdağ, M. (1995), **a.g.e.**, s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAŞAMLARI

Sosyal ve yerel tarih çalışmalarında ana kaynak niteliğinde olan şer'iyeye sicilleri ictimâî, idâri, iktisâdi ve hukûki olmak üzere Osmanlı toplumunu çeşitli yönleriyle ele alan önemli kaynaklardır. Bu anlamda sicil kayıtlarının içeriğinin çeşitliliği sosyal tarih açısından ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Yüzyıl boyunca kaydedilen defterlere bakıldığında gayrimüslimlerin şer'i mahkemeleri sıklıkla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu mahkemelere başvurmakla sorunlarını islâm hukukuna göre çözüme kavuşturmayı tercih edenler azımsanmayacak kadar çoktur. Yine arşiv kaynakları incelendiğinde Ankara'da sakin gayrimüslimlerin Müslümanlarla iç içe yaşadıkları ve Ankara özelinde yaşanan birlikte yaşama olgusunun Osmanlı toplum yapısının genel durumunu yansıttığı söylenebilir.

Toplumsal yaşamın insan ilişkilerindeki rolü bu gün olduğu gibi yüzyıllar öncesinde de gündelik hayatın önemli bir parçası olmuştur. İnsanın toplumsal bir varlık olması hasebiyle yaşadığı çevrede bir takım sosyal ilişkiler içinde bulunması kaçınılmazdır. Kimi zaman isteğe bağlı olsa da çoğunlukla insan yaşadığı çevrede kendi kontrolü dışında gelişen bir topluluğun parçası olabilir. Bu da insanın kendisi ve çevresi arasında istemli veya istemsiz çeşitli ilişkiler ağı oluşturmaya sebep olmuştur. Sicillerde yer alan çeşitli kayıtlar bu noktada bir toplumun sosyal hayat içerisindeki konumunu belirlemek ve yaşanan sıkıntıların neler olduğunu anlamak açısından kayda değer bilgiler sunmaktadır.

Şer'iyeye sicillerinde yer alan kayıtlar incelendiğinde Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarına dair çeşitli verilere ulaşılmıştır. Bu kayıtlar sayesinde ekonomik uğraşları, yaşadıkları mahalleler, mekânları, kişi adları, komşuluk ilişkileri, dini yapıları, eğlence hayatları, giyim kuşam ve mutfak eşyaları, sağlık problemleri, karı koca ilişkileri ve işledikleri suçlar gibi sosyal yaşamdan izler bulmak mümkündür. Öyle ki kimi sicil kayıtlarında verilen cizye haneleri yaklaşık bir nüfus öngörüsünde bulunmaya olanak sağlayabilmektedir.

Sicillerde tespit edilen verilerin değerlendirilmesi aşamasında, kaydedilen davaların konusu ve belgelerde geçme sıklığını tespit edebilmek için yer ve konu bakımından aynı türden davaların mahkemeye kaç kez konu olduğunu gösteren bir tablo oluşturulmaya çalışılmıştır. Tabloda mahalle, karye ve diğer yer adları, sicillere yansıyan konuların dağılımını görmek açısından aynı tablo içinde kullanılmıştır. Bu noktada taraflar arasında mülkiyete bağlı anlaşmazlıklar, kapı komşuluğuna dayalı mülke zarar veren yapılar, mahremiyet ihlali, atık suyu anlaşmazlıkları, kavga ve hakaret davaları, kölelik, azl ve tayinler, sağlık problemlerini içeren kayıtlar, din değiştirme, emanet eşya, gaib, sınır ihlali, kaza geçirme gibi davaları içeren kayıtların yanı sıra diğer başlığı altında mahkemeye daha az konu olan davaların ele alındığı bir tablo oluşturulmuştur. Bu kayıtlar Ankara gayrimüslimlerinin 17. yüzyılda içinde buldukları sosyo-ekonomik hayata dair kayda değer veriler sunmaktadır.

Çizelge 2.1. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtları.

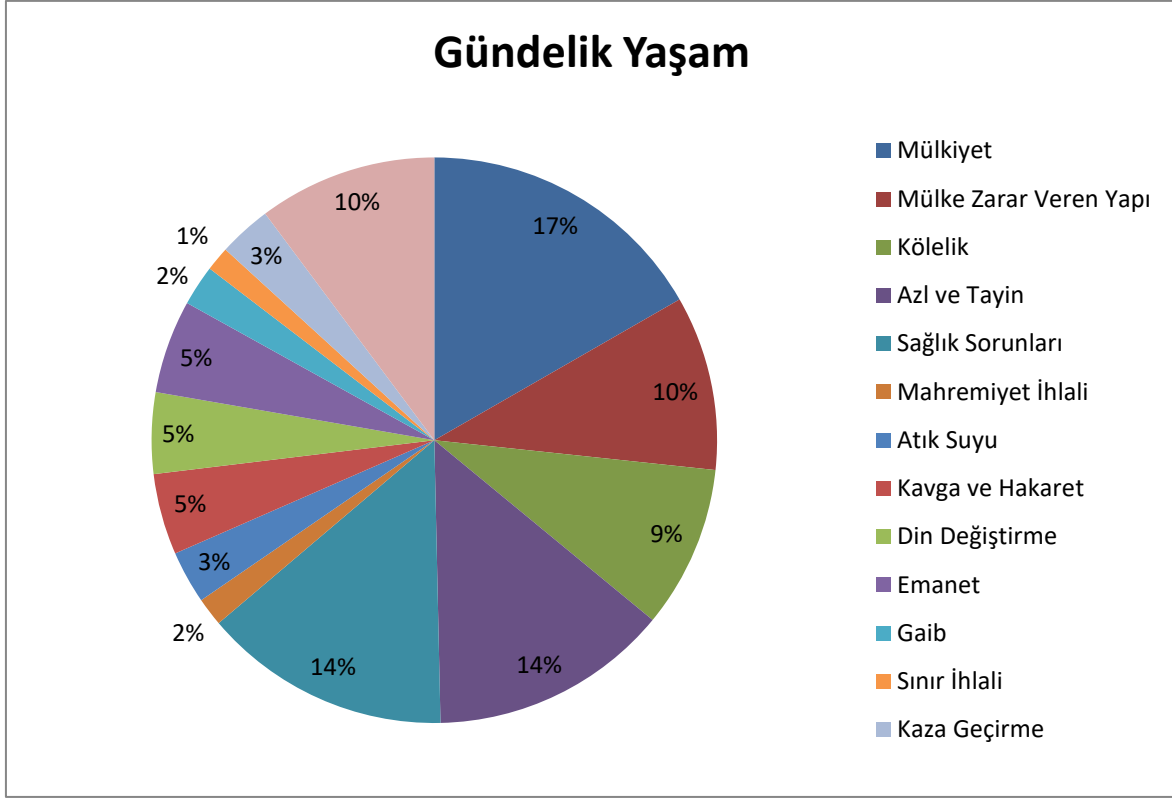
Yer Adı	Mülkiyet	Mülke Zarar Veren Yapı	Kölelik	Azl ve Tayin	Hastalık ve Tedavi	Mahremiyet İhlali	Atık Suyu	Kavga ve Hakaret	Din Değiştirme	Emanet	Gaib	Sınır İhlali	Kaza Geçirme	Diğer
Ankara	14	4	21	54	8	-	2	12	12	12	9	-	-	20
Ali Bey Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Ahi Yakup Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ankara Kalesi	6	5	5	2	5	-	2	2	1	2	-	-	1	3
Ayaş Kazası	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bademli Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Balaban Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Behlül Mahallesi	1	1	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	1
Belkıs Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Buryacı Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyacı Ali Mahallesi	2	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Büyük Esat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Çakırlar Mahallesi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Çubukâbad Kazası	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Delal Karaca Mahallesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dibek Mahallesi	6	1	-	-	4	1	-	-	1	-	-	-	1	5
Elhac Doğan Mahallesi*	6	3	-	-	2	-	3	1	-	1	-	-	2	1

Çizelge 2.1. (devam) 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtları.

Sed Mahallesi	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Solfasol nam Karye	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sulak Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şemseddin Mahallesi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şorba Kazası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Uruş nam Karye	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Valtarin Mahallesi	5	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Yahudi Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Yakub Naal Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Yanartaş Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenice Mahallesi	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3
Yenişehir Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	88	43	40	59	61	7	13*	20	22	23	10	6	13	44

Sicillerde gayrimüslimlerle ilgili doğrudan veya dolaylı olarak mahkemeye yansıyan gündelik yaşama dair kayıtların toplamı 433 olarak tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda gayrimüslimlerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarının yanı sıra Müslümanlarla aralarında vuku bulan sorunlar da yer almaktadır. Tabloda bulunan 433 kayıttan 341'i gayrimüslimler arasında iken kalan 92 kayıt Müslim-gayrimüslim arasındaki sorunlarla ilgilidir.

Gündelik yaşamla ilgili meselelerin mahkemeye ne derece yansıdığı veya hangi meselelerin yansımadağı noktasında kesin bir bilgi elde etmek mümkün olmamakla birlikte siciller vasıtasıyla bundan yüzyıllar öncesinde yaşamış insanların sosyal hayatları hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Gündelik yaşamla ilgili konuların sosyal hayata dair kayıtlar içindeki oranını görmek için sicil kayıtlarından elde edilen veriler grafiğe dönüştürüldüğünde aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2.1. Sicillere göre gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtlarının yüzdeleri.

Grafikten de anlaşılacağı üzere 17. yüzyıl Ankara'sında yaşayan gayrimüslim tebaanın şer'i mahkemeler yoluyla hak arayışları üzerinden mülkiyete dair meseleleri, dini konular, sağlık problemleri, azil ve tayinleri, ortaklıkları ve komşuluk ilişkileri, kölelik vs. gibi konular sınıflandırılmıştır. Tablodaki yer isimleri sicillerde geçtiği gibi kullanılmış olup yüzyıl boyunca kaydedilen ve gündelik yaşama ait olan kayıtların genel bir krokiyi çıkarmak amaçlanmıştır. Grafiğe göre gündelik yaşam kategorisinde ele alınan mülkiyet davası %17, mülke zarar veren yapı %10, kölelik %9, azil ve tayin %14, sağlık sorunları %14, mahremiyet ihlali %2, atık suyu anlaşmazlıkları %3, kavga ve hakaret davası %5, din değiştirme %5, emanet %5, kayıp %2, sınır ihlali %1, kaza geçirme %3 ve diğer kategorisi %10'luk bir paya sahiptir. Olayların geçtiği yere göre sınıflandırılmasında mahkemeye müracaat eden kişinin yaşadığı veya olayın gerçekleştiğini bildirdiği yer esas alınmıştır. Bunu yaparken alfabetik sıra kullanılıp mahalle, karye veya nahiye gibi yer adları belgelerde geçtiği haliyle aynı tabloda birlikte yer almıştır. Bazı dava kayıtlarının belgelerde geçme sıklığı dikkate alınarak bir veya iki defa karşılaşılan ya da bir başlık olarak ele alınması için gerekli sayısal verisi az olan kayıtlar tabloda diğer başlığı altında ele alınmıştır.

2.1. Aile Hayatı

Toplumun en küçük birimini oluşturan aile anlayışı her kültüre ve inanca göre farklılık göstermekle birlikte içinde bulunduğu toplumun şekillenmesi ve dini, ahlaki, hukuki ve iktisadi yönleriyle sosyokültürel yapının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda Ankara özelinde gayrimüslim aile yapısının tespit ve tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları hakkında sicil kayıtlarında yer alan evlenme, boşanma, miras, nafaka, aile içi sorunlar, vasi tayini, ölüm ve tereke kayıtları aile yapısının tespit ve tahlili açısından kayda değer veriler sunmaktadır. Verilerin analizi ve değerlendirilmesi noktasında aile hayatının ayrıntıları alt başlıklarda ele alınacaktır.

Sicillerde yer alan aile ile ilgili kayıtlar arasında evlenme, boşanma, ailevi sorunlar, nafaka ve kisve, ölüm, vasilik davaları, miras davaları ve tereke kayıtları tespit edildikten sonra tablo haline getirilmiştir. Buna göre aile başlığı altında ele alınan konularda 57 farklı yerden yapılan başvurularda toplamda 1.403 dava kaydı tespit edilmiştir. Mahalle veya karyelerden yapılan başvuruların içinde 43 evlenme, 27 boşanma, 12 aile içi sorun, 96 nafaka davası, 36 ölüm beyanı, 250 vesayet davası, 906 miras davası ve 33 tereke kaydı bulunmaktadır.

Çizelge 2.2. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mahkemeye intikal eden aile odaklı kayıtlarının yerleşim yerlerine göre dağılımı

Yer Adı	Evlenme	Boşanma	Ailevi Sorunlar	Nafaka ve Kisve	Ölüm	Vesayet	Miras	Tereke
Ahi Mahallesi	-	-	1	-	-	-	2	-
Ahi Yakub Mahallesi	-	-	-	-	-	1	2	-
Ankara	13	11	6	18	7	27	92	13
Ankara Kalesi	6	2	1	9	5	25	98	6
Balaban Mahallesi	-	-	-	2	-	4	2	-
Behlül Mahallesi	1	2	-	7	5	13	37	1
Bestani Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-
Belkıs Mahallesi	-	1	-	1	-	2	4	-
Boyacı Ali Mahallesi	-	-	-	-	-	1	3	1
Busaklar nam Karye	-	-	-	-	-	-	2	-
Çakırlar Mahallesi	3	-	-	-	-	6	26	-
Debbağın Mahallesi	-	-	-	-	-	1	7	-
Dellal Karaca Mahallesi	-	-	-	-	3	-	1	-

Çizelge 2.2. (devam) 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mahkemeye intikal eden aile odaklı kayıtlarının yerleşim yerlerine göre dağılımı

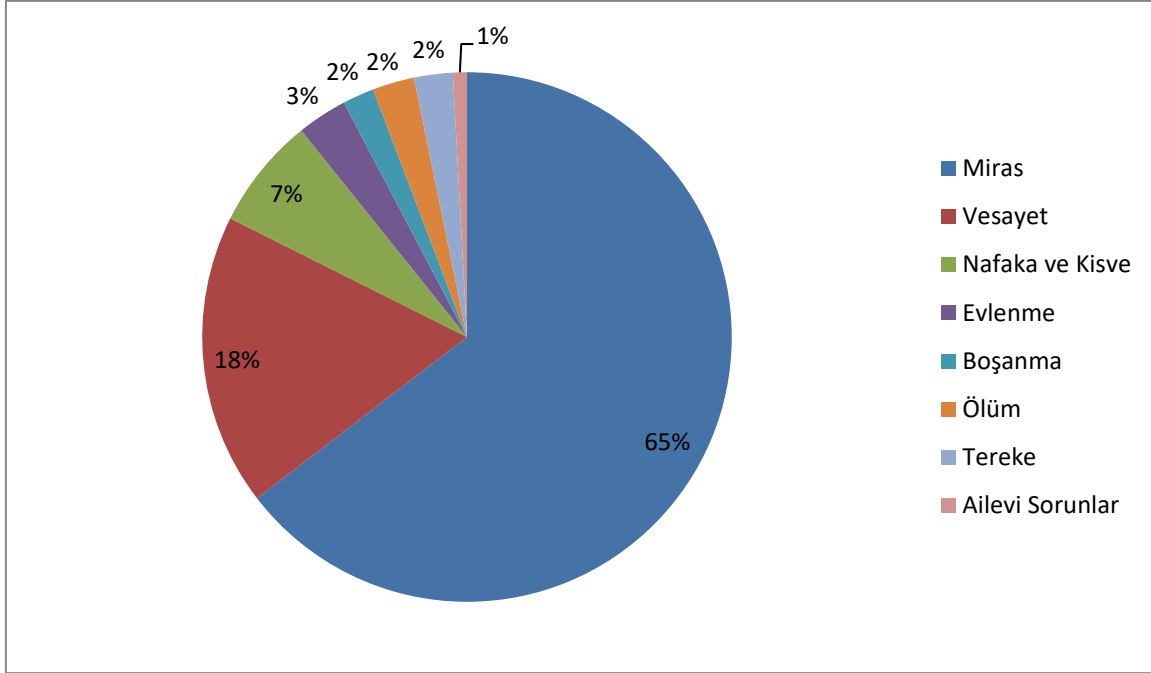
Dibek Mahallesi	1	-	-	4	-	12	25	1
Eşenhor Mahallesi	-	1	1	9	-	8	38	-
Hacı Arap Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-
Hacendi Mahallesi	-	-	-	-	1	-	10	-
Hacı Doğan Mahallesi / Elhac Doğan Mahallesi	4	2	-	3	2	22	62	1
Hacı Mansur Mahallesi	-	-	-	2	-	1	2	1
Hacı Sinan Mahallesi	-	-	-	1	-	-	-	-
Hallacı Mahmud Mahallesi	-	-	-	-	-	-	4	-
Hatun Mahallesi/ Hatuni Mahallesi	2	1	-	4	1	13	34	1
Hendek Mahallesi	-	-	-	1	-	-	20	-
Hisar Mahallesi	-	-	-	-	-	-	1	-
İbni Gökçe Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-
İmam Yusuf Mahallesi	-	-	-	2	-	2	11	1
İstanos nam Karye (Murtazâbad Kazası)	-	-	-	-	-	1	3	-
Kafir Köyü Mahallesi	-	-	-	4	1	9	11	-
Kazur Ali Mahallesi	-	-	-	1	-	4	8	-
Kebkebur-ı Müslim Mahallesi	-	-	-	2	2	5	32	-
Kebkebur-ı Zımî Mahallesi	2	1	-	6	3	13	70	2
Keçi Viran nam Karye	-	-	-	-	-	-	8	-
Keyyalin Mahallesi	3	2	1	3	1	8	75	1
Konurca Mahallesi	-	-	-	-	-	1	3	-
Kulsarı nam Karye (Çubukâbad Kazası)	-	-	-	-	-	-	6	-
Kurd Mahallesi	2	-	-	-	-	10	26	-
Kureyş Mahallesi	-	-	-	-	-	-	1	-
Makramacı Mahallesi	1	-	-	4	-	5	27	1
Mihriyar Mahallesi	1	2	-	8	1	12	43	1
Miranos nam Karye	-	-	-	-	-	-	1	-
Mukaddem Mahallesi	-	-	-	-	-	-	1	-
Öksüzce Mahallesi	1	-	-	-	-	-	10	-
Örenkuş nam karye (Çubukâbad kazası)	-	-	-	-	-	-	2	-
Sarrac Sinan Mahallesi	-	-	-	-	-	-	1	-
Sabuni Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-
Sed Mahallesi	1	-	1	-	-	10	37	-
Sulak Mahallesi	-	-	-	-	1	3	1	-
Şemseddin Mahallesi	-	-	-	-	-	-	2	-
Tiflis Mahallesi	-	-	-	2	-	3	10	-
Tülüce Mahallesi	-	-	-	-	-	-	2	-
Valtarin Mahallesi	-	-	-	2	1	8	22	1
Yakub Na'al Mahallesi	1	-	-	-	2	1	7	-
Yenice Mahallesi	-	-	1	1	-	11	13	1
TOPLAM	43	27	12	96	36	250	905	33

Mahkemeye intikal eden aile odaklı davalara bakıldığında miras davasının %65 gibi bir oranla öne çıktığı görülür. 1.402 dava kaydının 905'inin miras davası ile ilgili olması gayrimüslimlerin gündelik hayatta karşılaştıkları ailevi problemlerin başında miras paylaşımının olduğunu göstermektedir. Aile hayatını etkileyen diğer problemlere göre miras hususunda yapılan başvuruların öne çıkması diğer problemlerin daha az yaşanmasından ziyade ekonomik kaygıların her zaman olduğu gibi daha fazla hissedilmesine bağlı olabilir. Örneğin aile içinde yaşanan bir problem aile üyeleri arasında bir şekilde çözülebilir veya bazı problemlerle yaşamaya devam edilebilir, ancak ekonomik mal varlığı gibi konuların kesin ve resmi kararlara ihtiyacı vardır. Bu sebeptendir ki insanın ekonomik kaygıları bütün zamanlarda ön planda olmaktadır.

Miras davası kayıtlarını takip eden diğer bir konu ise %18'lik bir oranla vesayet davalarına ilişkin kayıtlardır. Vasilik ile ilgili kayıtlar da yine miras gibi ekonomik kaygılara dayandırılabilir. Genellikle babaları ölen sabî çocukların ihtiyaçları ve mal varlıklarını gözetmek için²⁹⁶ mahkeme tarafından bir vasî tayin edilmektedir. Tayin edilen kişi genellikle baba veya annenin yakın akrabası²⁹⁷ olmaktadır. Vesayet davalarının ardından %7'lik bir oranla nafaka ve kisve kayıtları gelmektedir. Nafaka ve kisve davaları ise yine anne veya babası ölen ve buluğa ermemiş bakıma muhtaç çocuklara ebeveynlerinden intikal eden para veya mal üzerinden günlük giderleri göz önünde bulundurularak nakdî yardım tayin edilmesi ile ilgilidir. Grafikte yer alan diğer dava kayıtlarından evlenme %3, boşanma %2, ölüm kayıtları %2, tereke %2 ve ailevi sorunlar %1 olarak hesaplanmıştır.

²⁹⁶ AŞS, 20, 12/122; AŞS, 18, 15/92; AŞS, 28, 109/250

²⁹⁷ AŞS, 19, 25/174; AŞS, 20, 20/245; AŞS, 24, 7/42

Şekil 2.2. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin ailevi konularda mahkemeye yansıyan dava kayıtlarının yüzdelerine göre dağılımı

2.1.1. Miras Paylaşımı

“Sözlükte “kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamlarındaki irs (virâse) kökünden türeyen mîrâs kelimesi, çok defa irs ile eş anlamlı olmak üzere “bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey” mânalarında kullanılır.”²⁹⁸ İslâm miras hukukuna göre mirasçı olmanın bazı şartları bulunmaktadır. Bunlar; kan hısımlığı, evlilik bağı ve velâ²⁹⁹ olarak üçe ayrılır.³⁰⁰ İslâm hukukunda Müslüman ve zımmi arasında mirasçılık söz konusu değildir.³⁰¹ Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler miras paylaşımı konusunda serbest bırakılmışlardır.³⁰² Miras meselesinde gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi oldukları yaygın bir görüş olsa da literatürde bu konunun kilise hukukuna tabi olmadığını savunanlar da bulunmaktadır.³⁰³ Kenanoğlu gayrimüslimlerin miras davalarının şer’i mahkemelerde

²⁹⁸ Aktan, H. (2005), “Miras”, *DİA*, C. 30, İstanbul, ss. 143-145, s.143.

²⁹⁹ “Ölenin hiç mirasçısı bulunmadığında tereke bazı mezheplere göre miras payı, bazılarında göre ise sahihsiz mal hükmünde olmak üzere devlete kalır.” Bkz: Aktan, H. (2005), *a.g.m.*, s.144.

³⁰⁰ Okur, K. H. (2007), “İslam Hukukunda Miras Engeli Olarak Müslüman ve Gayrimüslim Arasındaki Din Ayrılığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi VII*, S/3, ss. 95-119, s.96.

³⁰¹ Özgökmen, A. (1996), *Konya Şeriye Sicilleri Işığında Müslim Gayrimüslim Münasebetleri (1700-1800)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.35.

³⁰² Ercan, Y. (2001) *a.g.e.*, s.206.

³⁰³ Kenanoğlu, M. (2017), *a.g.e.*, s.313.

görüldüğüne dair pek çok kayıt olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Gayrimüslim kadın ve erkekler miras taksimi hususunda yoğun bir şekilde şer'î mahkemelere başvurmuşlardır.³⁰⁵ Ankara şer'îye sicillerinde de gayrimüslimlerin miras taksimi için kadıya müracaat ettikleri tespit edilmiştir.³⁰⁶ Hatta sicillerde mirasla ilgili kayıtlar dikkate alındığında miras taksimi için tamamıyla şer'î mahkemeleri tercih ettikleri öne sürülebilir. Gayrimüslimlerin şer'î mahkemeleri tercih etmelerindeki etken bazı noktalarda İslâm hukukunun daha avantajlı olmasıyla ilgilidir. Zira Yahudi hukukunda iki yahudiden biri mirasçı olabilirken diğersinin olmaması söz konusu olup İslâm dininde ikisi de mirasçı olabilmektedir.³⁰⁷

Sicillerde yüz yıllık zaman dilimi içerisinde, gayrimüslimlerin miras davalarına ilişkin 906 kayıt olup bu davalar aile konulu kayıtlar içerisinde %65'lik bir orana sahiptir. Miras davaları hakkındaki kayıtlara bakıldığında kimi zaman iki kardeş arasında geçen bir anlaşmazlık,³⁰⁸ kimi zaman ölen babadan intikal eden mirasın kardeşler arasında paylaşımı³⁰⁹ ve bazen de zımmiye bir kadının ölen kocasından kalan miras için mahkemeye başvurması³¹⁰ gibi kayıtlara rastlanmaktadır.

Mirasa konu olan taşınır veya taşınmaz mallar arasında ev,³¹¹ ev ile birlikte kârhâne ve bağ,³¹² bağ ve bahçe,³¹³ kahvehâne,³¹⁴ ev eşyası³¹⁵ dükkân gibi çeşitli gelir kaynakları yer almaktadır. Miras kalan ev eşyaları arasında ise bakır ayaklı sahan, yassı sahan, şamdan, cam tas, maşrapa, sini, leğen, tava, tencere, kazan, sandık, sepet, kalaylı kap, döşek, yasdık, kilim, keser ve sof dokuması³¹⁶ gibi çeşitli eşyaların bulunduğu görülmektedir. Miras paylaşımında bahsedilen menkul ve gayrimenkuller gayrimüslimlerin gelir düzeyleri hakkında da fikir vermektedir. Buna göre bir ailenin miras paylaşımına

³⁰⁴ Kenanoğlu, M. (2017), **a.g.e.**, s.320.

³⁰⁵ Koçak, Z. (2018), "Osmanlı Toplumunda Zımmi Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C.7, S/1, ss. 167-210, s.193.

³⁰⁶ BOA, AŞS, 53, 6/37; BOA, AŞS, 53, 45/293

³⁰⁷ Deveci, Z. (2015), **Şeyhü'lislam Ebu's-suûd Efendi'nin Fetvâlarında Osmanlı Gayrimüslimleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, s.65.

³⁰⁸ BOA, AŞS, 8, 27, sayfa 51, sıra 2

³⁰⁹ BOA, AŞS, 9, 148, soldan 3. sıra

³¹⁰ BOA, AŞS, 12, 31/461; AŞS, 12, 33/486

³¹¹ BOA, AŞS, 23, 29/287

³¹² BOA, AŞS, 25, 36/328

³¹³ BOA, AŞS, 19, 39/403

³¹⁴ BOA, AŞS, 20, 23/280

³¹⁵ BOA, AŞS, 28, 91/372

³¹⁶ BOA, AŞS, 28, 115/203

konu olan mallar arasında bazen ev, karhane ve boyahane³¹⁷ gibi taşınmazlar yer alırken bazen de bir takım eşyanın paylaşımı söz konusu olmuştur.³¹⁸

Sicillerden anlaşıldığına göre bir gayrimüslim din değiştirdiğinde miras hakkı düşmektedir. Ancak miras pay edildikten sonra din değiştirmesi halinde payına düşen miras artık kendi malı sayılmıştır. Konuyla ilgili bir dava kaydında Müslüman olup Mehmed Paşa bin Abdullah adını alan mühtedinin babası öldüğünde zımmi kardeşleri arasında miras taksimi yapılmıştır. Aradan iki üç sene geçtikten sonra kardeşlerden biri daha Müslüman olup Osman adını aldıktan sonra ölmüştür. Osman adlı mühtedi miras taksiminden sonra öldüğü için mirastaki payı Müslüman olan diğer kardeşe düşmektedir. Bu durumda Mehmed adlı mühtedi ölen kardeşi Osman'ın mirasının kendisine intikâl ettiği halde diğer kardeşi Ayvati'nin hakkını vermek istemediğini ifade etmiştir. Mahkemede bulunan şahitler de İsfendiyar adındaki zımmi kardeşin İslâmı seçip Osman olduğuna şahitlik edince mirasın Mehmed Paşa adlı mühtediye verilmesine karar verilmiştir.³¹⁹

Bazı durumlarda babanın hayattayken evladıyla bir takım sözleşmeler yaptığına rastlanmıştır. Örneğin 1051 yılı Muharrem (1641 Nisan) ayında Haçatur veled-i Seltanşeh adlı zımmi oğlunun oturduğu evde, elindeki nakit ve ev içinde mevcut eşyalarda hiçbir hakkı ve müdâhili olmadığını ifade etmektedir.³²⁰ Baba hayattayken neden böyle bir sözleşme yapıldığı ifade edilmemişse de vefatı durumunda oğlunun mal varlığı üzerinde varsa diğer mirasçıların hak talep edememesi ile ilgili olması muhtemeldir. Bu durumun tam tersi olarak baba malından feragat eden gayrimüslimlere de rastlanmıştır. 10 Rebûlâhir 1053 (28 Haziran 1643) tarihinde Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi sakinlerinden Serkis veled-i Kayabali adlı zımmi aynı mahallede babasına ait olan ev için “mahalle-i mezbûrede vâki babamın mülkü olup hududu ve semeni malum olan menzilde benim alaka ve müdahilim yokdur” diyerek bir hak talep etmediğini beyan etmiştir.³²¹ Bir ailede baba vefat ettiğinde kalan mallar vefat edenin eşi ve çocukları arasında pay edilmiştir. Belkıs Mahallesi sakinlerinden Gökçe adlı Nasranî öldüğünde muhallelfatından yirmi dört sehinden üç sehimi eşine, yedi sehimi kızına ve on dört sehimi ise oğluna intikal etmiştir. Daha sonra anne de vefat edince kalan malların altı sehinden dört sehimi oğluna ve iki

³¹⁷ BOA, AŞS, 24, 9/74

³¹⁸ BOA, AŞS, 28, 91/372

³¹⁹ BOA, AŞS, 24, 13/124

³²⁰ BOA, AŞS, 30, 29/252

³²¹ BOA, AŞS, 31, 84/694

sehimi kızına pay edilmiştir. Anne ve babalarından intikal eden mirastan toplamda dokuz sehim hissesi olan kız evlatlar ise yirmi sekiz esedi gurus karşılığında mirastaki hisselerini kardeşlerine devretmişlerdir. Burada önemli olan gayrimüslimlerde miras paylaşımında kızlara da hak verildiği ancak kızların mirastan aldıkları payın erkeğe verilenin üçte biri kadar olduğudur. Diğer yandan aile reisinin vefatı durumunda eş ve çocuklar arasında yapılan miras paylaşımında eşe düşen hissenin mirastaki en düşük pay olduğu anlaşılmaktadır.

Aile büyüklerinin ihtiyarlayıp kendi ihtiyaçlarını göremediklerinde bakımlarını kız veya erkek evladlarının üstlenmesi gayrimüslimlerde de olağan bir durumdur. Behlül Mahallesi'nde yaşayan Katun beşe adındaki nasraniyenin yaşlı ve yatalak olup damadı ve kızıyla yaşadığı anlaşılmaktadır. Mal varlığını bakımını üstlenen kızı ve damadına bırakmak isteyen Katun beşe'nin evindeki eşyalar mahkeme heyeti tarafından kaydedilmiştir. Buna göre Sed Mahallesi'nde bir ev ile beraber üç pare altun küçümen, bir altun boğmuk (gerdanlık), bir velense (battaniye), bir çift cübbe, üç yorgan, üç yasdık, bir döşek, bir sarı kese, yedi sahan, bir kevgir, bir kepçe, bir tepsi, bir tas, bir güğüm olmak üzere çeşitli eşyalarının da damadı ve kızına intikal edeceğini taahhüt etmiştir.³²² Katun beşe aynı zamanda “bi- emrillâhi teâla ecel isabet edüb helak olursam veresemden bir ferd kızım Sara ve damadım mezbur Karagöz'den dâva ve nizâ olmasun” diyerek hem mal varlığını bakımını üstlenen kızı ve damadına bırakmış, hem de diğer mirasçılarının mallar üzerinde hak talep etmesine mani olmuştur.

Aile reisinin öldüğü esnada çocuklarının henüz bülûğa ermemiş olması miras için bir vasi tayin edilmesini gerekli kılmıştır. Bu durumda çocukların bülûğa ermelerine kadar babalarından kalan miras vasi tayin edilen kişi tarafından zaptedilmiştir. Çocuklar büyüüp yetişkin yaşa gelince mahkemeye müracaat ederek bülûğunu dava edebilmişler böylece üzerlerindeki vesayeti kaldırmışlardır. Ankara Kalesi'nde sakin Kirkor veled-i Maydros'a babası vefat ettiğinde küçük olması nedeniyle bir vasi tayin edilmiştir. Kirkor bülûğa erdikten sonra buluşunu dava ederek rüşdünü ispatladıktan sonra vasisi Azariye adlı zimmiden miras hakkını talep etmiştir. Buna göre Kirkor'a babasından kalan taşınmaz mallar Ankara Kalesi'nde bir ev, Kiçiviran karyesinde bir bağ olarak kaydedilmiştir. Diğer eşyalar ise on beş ayaklı sahan, sekiz kısa sahan, altı şamdan, iki cam tas, bir maşa, bir sini, bir leğen, bir tava, iki tencere, bir kazan, bir sandık, bir sepet, bir kalaylı kap, iki döşek, iki

³²² BOA, AŞS, 67, 81/sayfa 1, sıra 2.

yasdık, bir kilim, bir kese, bir velense, bir sof dökmesi gibi ev eşyaları olup vasiden teslim alındığı kaydedilmiştir. Kırkor mahkemedede vasi Azariye’de olan bütün haklarını devraldığını ve kendisinde mirasa dair hiçbir alacağı kalmayıp bundan sonra da aynı sebeple hiçbir şekilde talepte bulunmayacağını ifade etmiştir.³²³ Bu kayıttan hareketle ebeveynleri ölen küçük çocukların miras üzerindeki haklarının korunduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.1. Gayrimüslim kadınların miras hakkı

Osmanlı Devleti’nde “fiil ehliyetine sahip olan kadınlar her türlü hukuki işlemi yapabilmişler, alım-satım, hibe, mirasla intikal, vasiyet gibi yollarla menkul ve gayrimenkul malların maliki olabilmişlerdir.”³²⁴ Gayrimüslim kadınlar da miras paylaşımı ve diğer haklara sahip olmuşlar ve haklarını aramak için şer’i mahkemelerin yolunu tutmuşlardır. “Öncelikle ehliyet açısından değerlendirilecek olursa, gerek şahıs varlığı ile ilgili hukukî işlemlerin yapılması (velayet), gerek mallarının korunup idare edilmesi (vesayet) açısından, ehliyetsiz ya da eksik ehliyetli gayrimüslim kadına tam bir koruma sağlanmış olduğu görülmektedir.”³²⁵ Hak arayışında olan kadınlar açısından önem arzeden bir husus da yaşadıkları yerin mahkemeye olan mesafesidir. Kırsal kesimde ikamet edenlerin şehirlerde yaşayanlara göre daha dezavantajlı olması muhtemeldir. Nitekim Ankara sicillerinde yer alan başvurularda kadınların şehir merkezinde ikamet etikleri görülür.³²⁶

Kadınlar haklarını koruma girişimlerinde kimi zaman kendilerine vekil tayin etmişler³²⁷ kimi zamanda bizzat kendileri mahkemeye başvurmuşlardır.³²⁸ Sicil kayıtlarında varislerin arasında bulunan kız evlatların da paylarına düşen hisselerini aldıkları anlaşılmaktadır.³²⁹ Miras davasına ilişkin kayıtlar arasında -geneline oranla oldukça az görünmekle birlikte- gayrimüslim kadınların da doğrudan miras hakkı için mahkemeye başvurduklarına dair 70 adet kayıt mevcuttur. Ancak miras paylaşımı için müracatta bulunanın erkek de olsa, kardeşler arasında yer alan kız çocukları veya evlenmiş

³²³ BOA, AŞS, 28, 115/203

³²⁴ Akyılmaz, G. (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Özel Sayı, ss. 325-364, s.331.

³²⁵ Örtsen, S. E. (2016), “Aile Hukuku Ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.65, S.3, ss.893-935, s.897.

³²⁶ BOA, AŞS, 19, 71/948; BOA, AŞS, 20, 59/657; BOA, AŞS, 29, 35/230

³²⁷ BOA, AŞS, 19, 39/403

³²⁸ BOA, AŞS, 19, 31/279

³²⁹ BOA, AŞS, 27, 46/243

kızlarla birlikte ölen kişinin zevcesinin de mirasda hak sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Miras davalarında kadınların genellikle vekil tayin ederek mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Vefat eden annesinden kalan mirasdan kendi hissesini almak için mahkemeye başvuran Tamam binti Kirkor adlı Ermeniye vekil kullanarak mirastan hak talebinde bulunmuştur.³³⁰ Ancak haklarını korumak için bizzat müracaat edenlere de rastlanmaktadır. Babalarından miras kalan ev ve menkûlâtın hak talep eden Mihir binti Bali adlı Ermeniye bizzat bulunduğu mahkemede kardeşi Dursun'u dava etmiştir.³³¹ Maryem ve Şuşan adlı nasraniyeler ise mahkemeye bizzat müracaat ederek Kardeşleri Bedros'u dava etmişlerdir. Anne ve babalarından kendilerine intikâl eden ev ve eşyalardaki hisselerinin mukabelesinde Bedros'tan bir miktar para alan iki kız kardeş³³² vekil kullanmadan şer'i mahkemede hakkını arayan gayrimüslim kadınlar arasında yer almışlardır.

Miras paylaşımına ait kayıtlarda gayrimüslim kadınların mahkemeye gelip mirastan kendi paylarına düşen hisseleri talep etmeleri ile ilgili örneklere sıklıkla rastlanmaktadır. Ölen annelerinden kendilerine intikal eden hisseleri için mahkemeye başvuran Meyrim, Ayvati, Altun ve Ağseberit adlarında dört kız kardeşin erkek kardeşleri Arton'u şikâyet ettikleri miras davasında kendilerine kalan evlerde altı sehinden birer sehim hisselerini talep ettikleri ve mirastan paylarını aldıkları³³³ anlaşılmaktadır. Benzer şekilde bizzat mahkemeye müracaat eden gayrimüslim bir kadın tarafından ölen kardeşinin çocuklarına açılan miras davası da babalarından kalan mallarla ilgilidir. Buna göre Limli isimli zımmiye Dibek Mahallesi'nde olup babasından intikal eden evleri, boyahanesi ve karhanesindeki hissesini talep etmektedir. Kardeşinin oğulları Yahya ve Yasef ise boyahanenin yıkılıp harap olduğunu ev ve karhanenin ise elli yıldan beridir babalarının tasarrufunda olduğunu ifade etmişlerdir.³³⁴

Sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre evli ve çocuklu bir gayrimüslim erkek öldüğünde mirası eşi ve çocukları arasında pay edilmiştir.³³⁵ Çocukların mirastan pay alması için kız veya erkek olması farketmemektedir. Altı oğlu ve üç kızı olan Gabriel'in ölmesiyle zevcesi ve çocukları mahkemeye müracaat ederek hakları olan mirastan

³³⁰ BOA, AŞS, 30,70/639

³³¹ BOA, AŞS, 31, 30/195

³³² BOA, AŞS, 39, 52/333

³³³ BOA, AŞS, 15, 78/1293; AŞS,15, 83/1385

³³⁴ BOA, AŞS, 24, 9/74

³³⁵ BOA, AŞS, 54, 44/273

üzerlerine tayin edilmesini talep etmişlerdir.³³⁶ Kocasını ölen gayrimüslim kadının bir başkasıyla evlenmesi durumunda miras hakkı düşmektedir. 12 Cemaziyelahir 1084 (24 Eylül 1673) tarihli sicil kaydında ölen kocasından kalan mirasta hakkı olan ve küçük kızlarının miras hakkını korumak için vasi tayin edilen annesi yeniden evlendiğinden miras hakkı düşmüş, kızının mirastaki payı kassam³³⁷ defterine kaydedilmiştir. Böylece yeni bir evlilik yapan kadın eski kocasından kalan haklarını kaybederken ölen şahsın kız çocuğunun hakları muhafaza edilmiştir.

2.1.1.2. Terekeler

Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuka göre miras taksimi için vefat edenlerin arkalarında bıraktıkları borç, alacak, mal ve eşyaların kaydı tutulmuştur. Kassamlar veya kadılar tarafından hazırlanan listeler ölen kişiye ait bütün menkul ve gayrimenkuller ve tahmini piyasa değerleri ile yazılmış, varsa borç ve alacakları tespit edilmiş, mirasa konu olan malların toplam değeri hesaplandıktan sonra varislere düşen paylar tespit edilmiştir.³³⁸ Osmanlı Devleti'nde ölen kişinin devlete borçlu olması, varislerinin küçük olması veya bir varisin miras taksimi için başvuru yapması gibi durumlarda miras kassamlar tarafından taksim edilmiştir.³³⁹ Bunların dışında ölenlerin mirasları aile arasında taksim edildiğinden miras paylaşımı mahkemeye intikal etmemiştir. Ancak mirasçısı olmayanlar ya da mirasın hepsini hak eden varisin olmaması durumunda ölen kişinin malları devlete kalmıştır.³⁴⁰

2.1.1.2.1. Terekelere göre gayrimüslimlerin kullandıkları bazı eşyalar

Gayrimüslimlerin miras paylaşımı konusunda bazen bir varisin isteği üzerine malların taksim edilmesi için mahkemeye başvurması bazen de bilinen bir varisin olmaması sebebiyle ölenlerin mallarının beytülmal emini tarafından tahrir edilmesiyle tereke kayıtları oluşturulmuştur. Varis olmadığı durumlarda ölen kişinin malları devlete

³³⁶ BOA, AŞS, 56, 5/40

³³⁷ "İslâm hukuk literatüründe ganimet, şirket ve miras gibi konularda her türlü menkûl ve gayrimenkûl malı bölerek şâyi hisseleri belirli hale getiren kişi ya da resmî görevliye kâsım veya kassâm denilmiştir." Bkz: Öztürk, Said. (2001), "Kassâm," *DİA*, Cilt 24, İstanbul, ss.579-582, s.579.

³³⁸ Sabev, O. (2013), "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke Ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, S.1, Ankara, ss. 259-272, s.259; Ayrıca bkz: Ertaş, F.C., Şişman, Bülent, (2012), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi - Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.4, ss.197-222.

³³⁹ Bilgin, A., Bozkurt, F. (2010), "Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 2, ss. 1-31, s.3-4.

³⁴⁰ Bilgin, A., Bozkurt, F. (2010), *a.g.e.*, s.4.

kalmaktaydı. Tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre bilinen bir varisi olmayan zımminin muhalefatının bir varis gelinceye kadar emanet olarak zaptedildiği görülmektedir. Aşağıda Pembe handa ikamet eden Yorki adlı zımminin yanında bulunan eşyalarının kaydı verilmiştir.

Çizelge 2.3. Pembe Handa mürd olan yorki nam zimminin yanında bulunan metrukât kaydı³⁴¹

Eşya Adı	Adet	Kıymet
Mai Londra çuka	14	140
Kırmızı Londra kellepuş	15	150
Beyaz Kütahya köhne velense	4	150
Alaca köhne kilim	1	50
Siyah aba tulum	1	100
Siyah kuzu kürkü köhne	1	40
Urgan	6	50
Kırmızı Üsküdar çuka parası	-	800
Mai Londra ve siyah çuka	-	800
El leğeni	1	150
Yol sahanı	2	100
Bakraç-1 sagir	2	80
El tapası	1	40
Tas	1	40
Demür otu	2	60
Mai dülbend	1	40
İstanbul ipliği tura	1	30
Yeşil ibrişim dirhem tahminen	20	80
Beyaz köhne ihram	1	50
Küçük yol sofrası	1	20
Pelas (Aba)	1	50
Yeşil pars çuka ferace	3	420
Köhne yastık	1	20
Arak	40	400
Boz aba çakşır	3	210
Boz aba dolama	2	420
Beyaz aba top	3	300
Çuka parası	-	300
Mikras (makas)	1	40
Bal mumu	2	80
İznik Tabak	3	10
Kaşık ma zarf	-	40
Köhne aba çakşır	1	40
Köhne cin (pantolon)	1	20
Don ve gömlek	-	50
Gırar (çuval)	2	120
Dimi (kumaş)	2	120
Heybe	1	40
İplik dökme	-	50

³⁴¹ BOA, AŞS, 32, 117/799

Pembe handa ikamet eden Yorki adlı zimmî öldüğünde bilinen bir varisi olmadığından yanında bulunan eşyaları tespit edilmiş, adet ve fiyatları kaydedilmiştir. 27 Safer 1054 (5 Mayıs 1644) tarihli tereke kaydında Yorki'ye ait kap kacak, kılık kıyafet, değerli eşya ve paralarının kaydedildiği görülmektedir. Kaydedilen metrukâtın bir varis gelinceye değin emanet olarak muhafaza edileceği ifade edilmiştir.

İmam Yusuf Mahallesi sakinlerinden Simkon Papaz veled-i Yanbol adlı zimmî öldüğünde mal varlığı zevcesi ile çocukları arasında pay edilmiştir. Simkon'un varisleri olan oğlu ve kızının küçük olmasından dolayı miras taksimi mahkemeye intikal etmiştir. Simkon'un mirasa konu olan malları arasında İmam Yusuf Mahallesi'nde 80 esedi değerinde bir ev, Toklu Deresi mevziinde 10 esedi değerinde bir bağ da yer almaktadır. Bunların dışında Çuka, Çakşır (pantolon), yasdık, kilim, aba, kuzu kürkü, şamdan, tencere, gibi çeşitli kap kacak, giyim ve ev eşyaları bulunmaktadır.³⁴²

23 Şaban 1095 (5Ağustos 1684) tarihli tereke kaydına göre Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi sakinlerinden Kamer binti Agob adlı nasraniye öldüğü zaman muhalledatının eşi ve dört çocuğu arasında pay edildiği anlaşılmaktadır. Kamer'in Serkis ve Uğurlu adlarındaki iki oğlunun akil baliğ olmadıklarından dolayı mirastaki hakları babalarına devredilmiştir. Bu durumda miras ölen kadının kocası ile akil baliğ olan oğlu Abraham ve kızı Sara arasında pay edilmiştir. Malların eş ve çocuklar arasında pay edildiği tereke kaydında değerli eşyaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. İncili saç bağı, altın cebe miskal, altın zincir, altın tılsım, altın boğasi, sim kuşak, çenber ve çeki, kadife kaftan, alaca kaftan, münakkaş gömlek, peşkir gibi eşyaların yanı sıra yastık, döşek, cam tas, tencere ve sepet gibi mutfak eşyaları da yer almaktadır.³⁴³

2.1.2. Evlenme ve Boşanma Kayıtları

Gayrimüslimler arasında gerçekleşen evlenme ve boşanmalar kendi din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Bazı belgelerde gayrimüslimlerinin nikâhlarının patrikler veya vekilleri tarafından yapılabileceği belirtilmiştir.³⁴⁴ Sicillerde ise eskiden beri nikâh kıyma işini papazların yaptığı ifade edilmiştir.³⁴⁵ Belgelerde genellikle bu durum gayrimüslimler

³⁴² BOA, AŞS, 77, 181/672

³⁴³ BOA, AŞS, 65, 114/640

³⁴⁴ Kenanoğlu, M. (2017), **a.g.e.**,s.308.

³⁴⁵ BOA, AŞS, 55, 9/46

hakkında yer alan ifadeye göre “bir zimmiye erinden kaçarsa veya bir zimmi avret almalı veya boşamalı olsa, aralarına rahib-i mezburdan başka hiç kimse girmeye ve karuşmaya”³⁴⁶ diye ifade edilmektedir. Gayrimüslimlerin kendi inançlarına göre evlenmeleri için bazı koşulları sağlamaları gerekmiştir. Hristiyanlar için her iki tarafında Hristiyan olması, mezhep farklılıkları olmaması, bir erkeğin tek bir kadınla evlenebileceği gibi koşulların yerine getirilmesi gerekiyordu. Mutlaka kilisede yapılması istenen nikâh bir dinsel başkan gözetiminde gerçekleşmeliydi.³⁴⁷ Diğer yandan inançları ve dini emirlerine göre evlenen gayrimüslimler düğün merasimleri düzenleyerek örf ve adetlerini yerine getirmişlerdir.³⁴⁸

Gayrimüslimlerin evlenme veya boşanma gibi durumlar için şer’i mahkemelere başvurduklarına sıkça rastlanmaktadır. Osmanlı kanunnamelerinde de gayrimüslimlerin nikâh işlemlerinde kadınların yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Erzurum Vilayeti Kanunnamesi’nde kadınların kazâ sakini keferelerden “nikâh akçesi ve resmi kısme” adı altında bir ödeme talep etmemeleri ifade edilmiştir.³⁴⁹ Ankara gayrimüslimleri için de bu durumun değişmediği sicillere yansıyan evlenme ve boşanma kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yine sicil kayıtları dikkate alındığında gayrimüslim evliliklerinde çok eşliliğe rastlanmamıştır. Gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında evlenme girişimine dair kayıtlar bulunmakla birlikte bahsi geçen evliliklerin gerçekleşmediği görülmektedir.

2.1.2.1. Nişanlanma (Namzedlik)

Evliliğin ilk aşaması olan nişanlılık süreci Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimler arasında da yaygın olarak görülmektedir.³⁵⁰ “İslâm hukuku çerçevesinde, gelenek ve göreneklere uygun olarak aile birliğinin ilk adımını teşkil eden nişanlanma, hem kız hem de erkek tarafının birbirilerini tanımaları açısından önemli bir süreçtir. Bu süreç içerisinde taraflar birbirilerine aile, neseb, maddî varlık, fikir ve düşünce olarak

³⁴⁶ Özcoşar, İ. (2003), “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.7, ss. 124-139, s.131.

³⁴⁷ Ercan, Y.(2001), **a.g.e.**, s.204.

³⁴⁸ BOA, AŞS, 17, 12/105; BOA, AŞS, 27, 11/574

³⁴⁹ “liva i mezbûrede kadı olanlar tahtı kazalarında vâki' olan keferenün âyîn'i bâtıla'ları üzere /izhârlarına ve rûsumu kısmeletlerine sabî ve sabîyye ve sahibi gâyib olanlardan gayrı madâm,-ki teleb itmeyeler ellerinde olan ahkâmı şerife mucebince 'âmil olub hilâh emri şerif nikâh akçesi ve resmi kısme deyü neslerin almayalar”, Barkan, Ö. L. (1943), **Kanunlar 1**, s.69.

³⁵⁰ Sak, İ. (2012), “Şer’iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)”, **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 7, ss.117-135, s.120.

uyum sağlayıp sağlayamayacaklarını test edip görürler.”³⁵¹ Bazı ailelerin kızlarını küçük yaşlarda bir erkekle sözlediği veya nişanladığı gibi durumlar da söz konusudur.³⁵² Sicillerde yer alan 22 kayıta evlenmek için bir şekilde nişan veya sözleşme olmasına rağmen bir süre sonra nişanın bozulup evlilikten vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Nişan akdi yapıldığında damat adayı tarafından bazı hediyelik eşyalar, giyim kuşam, ziynet veya bir miktar para verildiği ve evlilik gerçekleşmediğinde bunların taraflarca birbirlerine iade edildiği görülmektedir.³⁵³ Çakırlar Mahallesi’nden Avanis evlilik gerçekleşmediği için daha önce vermiş olduğu 300 kuruşluk altın zinciri ile donluk ve gömleklik kumaşları namzed olduğu kızın kardeşinden talep etmiştir.³⁵⁴ Bu gibi örnekler gayrimüslimler arasında da evlilik öncesi kız tarafına çeyizlik bir takım eşyalar ve hediyeler verildiğini kanıtlamaktadır.

Ebeveynler tarafından küçük yaşta sözlener veya nişanlanan kızların nikâh işlemleri belli bir yaşa geldiklerinde gerçekleştirilmiştir. Genellikle yaşları küçük olan kız çocuklarına kendisine talip olan bir aday ile akıl baliğ olduğunda evlendirilmek üzere söz kesilmiş ve bu sözleşme karşılığında kız tarafına bir takım hediyeler verilmiştir. 1072 (1662) tarihli sicil kaydına göre Haçatur adlı zimmî kızını Toros adlı zimmîye üç sene evvel nişanlamıştır. Toros nişanlısına çeyiz olarak iki altun, dört zirâ darayı (iranda dokunan bir kumaş), üç zirâ bürümcek (ipek kumaş) gibi hediyeler vermiştir. Haçatur kızının düğününü yapmadan ölünce Toros’un nişanlısıyla evlenme talebi reddedilmiştir. Toros’un nişanlısı üç sene evvel akıl baliğ değilken şimdi yetişkin olup kendi kararını verebileceğini ve Toros ile evlenmeye rızası olmadığını ifade etmiş, eşyaları iade edeceğini söylemiştir.³⁵⁵ Söz konusu kayda göre gayrimüslim kızların akıl baliğ olduklarında evlilik konusunda kendi kararlarını alabildikleri anlaşılmaktadır.

2.1.2.2. Evlenme

Evlenme konusunda kendi hukuklarına tabi olan zimmilerin nikâh işlemleri haham, patrik veya onlar tarafından tayin edilen vekillerce yürütülmüş, düğün merasimleri de

³⁵¹ Sak, İ. (2012), **a.g.m.**, s.120.

³⁵² Karagöz, S. (2012), “Şer’iye Sicil Defterlerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Önemi 1 No’lu Ayntab Şer’iye Sicili Örneği,” **IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri (Muğla)**, Sayı 1, ss 681-694, s.686.

³⁵³ AŞS, 15, 43/695, AŞS,24, 50/590, AŞS, 27, 47/247, AŞS, 53, 23/145,

³⁵⁴ AŞS, 58, 59/355

³⁵⁵ BOA, AŞS, 47, 57/350

onların dini emir, örf ve adetlerine göre yapılmıştır.³⁵⁶ Ancak gayrimüslimler evlenme ve boşanma hususlarında sıklıkla şer’i mahkemeleri tercih etmişlerdir.³⁵⁷ Zımmiler istemeleri halinde kadı mahkemelerine başvurarak İslâm hukukuna göre mehr-i mu’accel ve mehr-i mü’eccel şartıyla evlilik yapabilmişlerdir.³⁵⁸ Hatun Mahallesi sakinlerinden Marta binti Agob ve Asvadır veled-i Haçatur mahkeme huzurunda evlenirken Marta, “Hazret-i Resul-ü Ekrem şer’iyet mutahharası üzerine” diyerek şer’i kanuna göre babasının izni ve hazır bulunanların şهادetleriyle evlendiğini beyan etmiştir.³⁵⁹

Sicillerde evlenme ile alakalı 21 dava kaydı yer almaktadır. Evlenme ile ilgili görülen davalarda kimi zaman mihrî muaccel beyan edilmiş kimi zaman nikâh akdinin gerçekleştiği bildirilmiş kimi zaman da nikâh akdine rağmen zevciyet mümkün olmadığı gibi şikâyetler ile mahkemeye başvurulmuştur. Özel hayata ilişkin mahkemeye yansıyan davalar arasında çiftler arasında görülen anlaşmazlıklara ek olarak mahrem sayılabilecek konuların da dava edildiği kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Çakırlar Mahallesi’nden Avedik veled-i Haçatur adlı zımmî mahkemeye gelip Maryem adlı zımmiyeye on gün önce talip olduğu ve rızasıyla nikâh yaptıklarını ancak Maryem’den karı kocalık talep ettiğinde reddedildiğini bildirmiştir.³⁶⁰ Bir başka ilgi çekici örnekte ise Hatun Mahallesi’nden Toros adlı zımmî Susan adlı nasraniyeyi dava etmiştir. Buna göre Susan’ın kocasının kayıp olduğu ve bundan 20 ay önce Susan’ı boşadığını, 4 ay önce ise Susan’ın kendi rızasıyla evlendikleri halde karı koca ilişkisi talep ettiğinde Susan’ın razı gelmediğini ifade etmiştir. Toros mahkemedeki eşi Susan’ın kendisiyle karı kocalık muamelesi içinde olması için talepte bulunmuştur. Şahitlerin 20 ay önce gerçekleşen boşanma ve 4 ay önce gerçekleşen nikâhı doğrulaması üzerine Susan adlı nasraniyenin nefsinin Toros’a teslim etmesine karar verilmiştir.³⁶¹ Bu örnekler dikkate alındığında mahkemenin özel hayata müdahale edebildiği görülmektedir. Zira davaya konu olan şey nikâh gerçekleştiği halde eşler arasındaki karı kocalık ilişkisi gibi mahrem sayılabilecek bir durumdan ibarettir. Mahkemede verilen kararın özel hayata etkisinin takibi yapılamasa da bu tür davaların sicillerde yer alması şer’i mahkemelerin özel yaşam üzerinde yaptırım gücü olduğunu göstermektedir.

³⁵⁶ Sak, İ. (2012), **a.g.m.**, s.123.

³⁵⁷ Kenanoğlu, M.M. (2017), s.310.

³⁵⁸ Sak, İ. ((2012), **a.g.m.**, s.123.

³⁵⁹ BOA, AŞS, 74, 74/317

³⁶⁰ BOA, AŞS,79, 32/145

³⁶¹ BOA, AŞS, 53, 18/115

Evlenme konulu davalardan bir diğeri de Kale sakinlerinden Asvadır adlı zımminin davasıdır. Asvadır adlı zımmi, Avanis, Melkun, Asvadır, Kirkor ve Karabit adlı papazları dava edip “kadîm’ül eyyamdan zımmi taifesinin zevceleri helâk veya talâk olduğunda bir başkasıyla tezviç murad eylediğinde âyin ve bâtıımız üzere papazlar akdi nikâh edegelmişler iken zevcim helak olmakla tezvic murad eylediğim kişi ile nikâhımı yapmadılar” diyerek mahkeme huzurunda söz konusu papazlardan davacı olmuştur. Konu ile ilgili olarak araştırma yapıldığında papazlar nikâhı kıymadıklarını itiraf etmişler ve mahkeme Asvadır’ın nikâhının kıyılmasına karar vermiştir.³⁶² Gayrimüslimlerin nikâh işlemleri üzerinde yetkili olan papazların uygun görmedikleri durumlarda nikâhı kıymama hakkına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan şer’i mahkemenin nikâh kıyma hususunda gayrimüslim din adamlarına müdahale edebildiği görülmektedir.

Sicil kayıtlarına yansıyan bir diğeri nikâh akdi ise Müslüman olup Mahmud bin Abdullah adını aldıktan sonra zevcesi ile islâmi usullere göre yeniden nikâh kıyan mühtedi hakkındadır. İslâm dinini seçtikten sonra zevcesi Güher adlı zımmiyenin rızasıyla yeniden nikâh kıydıkları mahkeme huzurunda kayıt edilmiştir.³⁶³ Buna göre kocası Müslüman olan kadınlara yeniden nikâh kıyma noktasında her hangi bir zorlama olmaksızın rızasının gözetildiği söylenebilir.

2.1.2.3. Boşanma

Gayrimüslimlerin boşanma hususunda da diğeri pek çok konu gibi şer’i mahkemeleri tercih ettikleri anlaşılmıştır. Hristiyanlıkta boşanmanın gerçekleşmesi İslâmiyet’e göre daha zor olduğundan şer’i mahkemelerin tercih edilmiş olması anlaşılabilir bir durum olsa gerektir.³⁶⁴ Hanefî, Şâfi ve Hanbelî mezheplerine göre gayrimüslim bir erkek şer’i mahkemeye başvurduğunda dîni hukukları göz ardı edilerek evliliğini sonlandırma hakkına sahiptir.³⁶⁵ İslâm hukukunda ve Yahudilikte boşanma hakkı erkeğe verilmişken Hristiyanlıkta boşanma neredeyse imkânsız hale getirilmiştir.³⁶⁶

³⁶² BOA, AŞS, 55, 9/46

³⁶³ BOA, AŞS, 34, 28/217

³⁶⁴ “Karı kocanın boşanması için de İslâmiyet’teki “talak” kolaylığına karşılık, Hristiyanlıkta bir takım zorlaştırıcı koşullar vardı. Bir kere Hristiyan bir koca karısını kendi kendine boşayamazdı. Boşanma işlemini de ancak kilise yapardı.” Bkz: Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.205.

³⁶⁵ Örtsen, E. S. (2016), **a.g.m.**, s.912-913.

³⁶⁶ Sak, İ.(2012), **a.g.m.**, s. 125.

Ayrıca gayrimüslim kadınların da boşanmak için kadıya müracaat edebilmeleri şer'i mahkemelerin tercih edilmesini sağlamış olmalıdır.³⁶⁷

Sicil kayıtlarına göre gayrimüslimler boşanma amacıyla 27 defâ kadıya müracaat etmişlerdir. Boşanma sebepleri arasında karı kocanın geçimsizliği, kadının darp edilmesi, eşler arasında cinsî münâsebet bulunmaması, kocanın çalışmak için uzak diyarlara gidip uzun süre dönmemesi gibi sebepler yer almaktadır. Karı koca arasında münâsebet bulunmaması ile ilgili bir davada Andon adlı zımmî eşi ile aralarında ilişki olmadığından ayrılmak istediğini ve küçük kızına günlük üç akçe nafaka ödemek karşılığında eşiyile anlaşarak boşanmak istediklerini ifade etmiştir.³⁶⁸

Geçimsizlik ve darp ile ilgili kayıtlara da sicillerde sıklıkla rastlanmaktadır.³⁶⁹ 24 Rebiü'l âhir 1064 (14 Mart 1654) tarihli kayda göre Meyrim adındaki Nasrâniye'nin mahkemeye müracaat etmesinin sebebi kocası tarafından darp edilmesiyle ilgilidir. Meyrim'in ifadelerinden anlaşıldığına göre kocası kendisini daha önce de darp etmiştir. Kocasını Meyrim'e "eğer bir dahî seni darp edersem benden boş ol" demiş fakat daha sonra yeniden darp etmiştir. Meyrim ifadesinde kocasının kendisini yeniden darp ettiği halde zevciyet üzere ilişki beklediğini ifade etmiş ve uzaklaştırılmasını talep etmiştir. Şahitler de Meyrim'in ifadesini doğrulamışlardır.³⁷⁰ Bundan hareketle Osmanlı toplumunda kocasından şiddet gören kadınların günümüzdekine benzer şekilde kocasından şikâyetçi olarak uzaklaştırma talep edebildiği anlaşılmaktadır.

Eşini boşayan erkeklerin kadınlara sonraya bırakılmış mehr (mehr-i mü'eccel), hukûken tekrar evlenmesi yasak olan bekleme süresi nafakası (iddet nafakası) ile oturacakları yer (me'ûnet-i süknâ) gibi haklarını vermesi gerekmektedir.³⁷¹ Kalecik Kazâsı'ndan olup Eşenhor Mahallesi'nde ikâmet eden Şehriyar adlı zımmî ve zevcesi Nazlı adındaki Nasrâniye arasında meydana gelen geçimsizlik boşanmalarına sebep olmuştur. Şehriyar, Nazlı tarafından vekil olarak mahkemede bulunan babası Gebrail adlı zımmî huzurunda Nazlı'ya mihri muaccel olarak kendi malından beş sehim (hisse) verdikten sonra bir altın boyun bandı, bir altın yüzük, bir ibrik ve bir sepet karşılığında

³⁶⁷ BOA, AŞS, 21, 26/271

³⁶⁸ BOA, AŞS, 27, 105/549

³⁶⁹ BOA, AŞS, 56, 85/587

³⁷⁰ BOA, AŞS, 39, 34/213

³⁷¹ Solak, İ. Uysal Z. (tarihsiz), "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)", **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır**, ss.991-1004, s.996.

boşandıklarını beyan etmiş, vekil Gebrail'in de tasdik etmesiyle boşanma gerçekleşmiştir.³⁷²

En çok rastlanan boşanma nedenlerinden biri kocanın çalışmak için uzak diyarlara gidip uzun yıllar dönmemesinden kaynaklanmıştır.³⁷³ Bu tür boşanmaların ilginç yanı kocanın gitmeden önce belirli bir süre dönmediği takdirde boşanmanın gerçekleşeceğini beyan etmesidir. Musa veled-i Solomon'un eşi Sara'dan boşanması bu duruma örnek verilebilir. Musa adlı Yahudi eşi Sara'ya mahkeme huzurunda iki seneye kadar dönmezse kendisinden boş olup istediği kişiyle evlenebileceğini ifade etmiştir.³⁷⁴ Benzer bir dava kaydı ise Mihail adlı zımmînin eşi Beste binti Antos adlı Nasrâniye tarafından yapılan başvuruya ilgilidir. Buna göre Beste'nin kocası Mihail üç sene önce giderken bir seneye kadar dönmezsem zevcim Beste benden boş olsun ve kimi isterse evlensin demiştir. Mihail bir sene sonra dönmeyince Beste adlı Nasrâniye başkasıyla evlenmek istemiş fakat kayınvalidesi Şehri buna izin vermemiştir. Şahitlerin de Beste'nin söylediklerini doğrulaması üzerine mahkeme Beste'nin Mihail'den boşanmasına karar vermiştir.³⁷⁵

Evliliği sona erdiren bir başka mesele de din değiştirme ile ilgilidir. 9 Şaban 1009 (13 Şubat 1601) tarihli sicil kaydına göre İskender adlı mühtedî İslam dinini kabul ettikten sonra eşi Marseki'den Müslüman olmasını istemiş, Marseki adlı zımmîye kabul etmeyince onu boşamıştır.³⁷⁶ Bazı gayrimüslimler ise anlaşmalı boşanma yolunu tercih etmişlerdir. David veled-i Hader ile eşi Horsebimi anlaşmalı boşanma yolunu seçenlerdendir. Aralarındaki anlaşmaya göre David küçük kızını annesinden almayacak, Horsebimi de kızını babasına vermemesi karşılığında hiçbir şekilde nafaka ve kisve talebinde bulunmayacaktır.³⁷⁷ Esasında boşanmalarda genellikle kadın kocasından mihr-i muaccel ve nafakasını almıştır. Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Bülbül binti Acı Agob adlı nasraniye eşi Yakob veled-i Kirkor'dan boşanırken mihr-i muaccel bedeli olan 1000 akçe ve iddet nafakası olarak da 500 akçe almıştır.³⁷⁸ Örneklerden hareketle Osmanlı mahkemelerinde evlenen veya boşanan kadınların şer'i kanunlar doğrultusunda haklarının muhafaza edildiği ve kadının mağduriyetinin engellendiği görülmektedir.

³⁷² BOA, AŞS, 55, 13/68

³⁷³ BOA, AŞS, 15, 81/1343

³⁷⁴ BOA, AŞS, 61, 1/11

³⁷⁵ BOA, 65, 81/458

³⁷⁶ BOA, AŞS, 8, 3, Sayfa 5, Sıra 3

³⁷⁷ BOA, AŞS, 19, 36/366

³⁷⁸ BOA, AŞS, 64, 6/18

2.1.2.4. Müslim ve Gayrimüslim Evlilikleri

“İslam hukûkunda evlenecek kişiler arasındaki din farkı, kural olarak geçici bir evlenme engelidir. Müslüman erkekle ehl-i kitap kadının evlenmesi, bu genel hükmün istisnası kabul edilirken; Müslüman erkeklere ehl-i kitap dışındaki gayrimüslim kadınlarla evlenme izni verilmemektedir.”³⁷⁹ Müslüman bir kadın zımmi bir erkekle evlenemezken Müslüman bir erkeğin ehl-i kitab olan zımmi bir kadınla evlenmesi mümkün olabilmıştır.³⁸⁰ Müslüman bir erkekle evlenen zimmî kadınlar dinini değiştirmek zorunda değildir. Zimmî kadın Müslüman bir erkekle evlendiğinde şahitlerin Müslüman olması gerekmez. Ayrıca doğan çocuklar Müslüman olurlardı.³⁸¹

Sicil kayıtları içerisinde yer alan üç davada Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmek için aday olduğu ancak aralarında nikâh yapılmadığı dolayısıyla evliliğin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.³⁸² Bunlardan biri Şahbule adlı zımmiye ve Ali adlı Müslim arasında yaşanmıştır.

Medîne-i Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi sâkinlerinden Şahbule Binti Simkon nam nasrâniye meclis-i şer'i hâtürü'l-lâzımü't-tevkırde Ali beşe bin Abdullah nam kimesne mahzârında üzerine dava edüb tarihi kitabdan bir buçuk sene mukaddem mezbûr Ali beşe sadriye kızım Sara nam Nasraniyeye ancak namzed olub beynlerinde akd-i nikâh yoğiken diyâr-ı âhere gitmekle kızım mezbure Sara nefsinin âhere tezviç edüb mezbur Ali beşe medîne-i mezbûreye geldükde nişan namıyla verdiği eşyasını kendüne teslim eyleyüb birbirimizden kat'â nizâ eylemişken hâlâ mezbûr Ali beşe muârazadan hâlî değildir sual olunub kasr-ı yedine tenbih olunmak matlûbumdur dedükde gibbe's-sual mezbûr Ali beşe cevâbında mezbûre Sara'ya ancak namzed olub beynlerinde akd-i nikâh olmamakla nişan nâmıyla verdiği eşyasını bi't-tamam mezbûr Şahbule yedinden ahz ve kabz idüb kat'a nizâ eylediğini ikrar ve itîraf itmeğın ikrârı mücebince mezbûr Ali beşe bu veche muârazadan men'i birle mâ hüve'l-vak'a bi't-taleb ketb olundu.³⁸³

Söz konusu kayda göre erkeğin uzak diyara gitmesi boşanma da olduğu gibi nişanın bozulmasına da sebep olan önemli bir faktördür. Diğer bir kayıta Ankara Kalesi'nde sakin olan Ahmed beşe ibn Abdullah'ın mahkeme huzurunda yine kale ahâlisinden olan Tori binti Kırkor adındaki nasrâniyeye evlenmek için aday olduğu ve aralarında nikâh olmadığı

³⁷⁹ Esirgen, Örtsen, S. (2016), **a.g.m.**, s.904.

³⁸⁰ Soykan, T. (2000), **a.g.e.**, s.112.

³⁸¹ Yıldız, B. (2013), **Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, s.279.

³⁸² BOA, AŞS, 78, 64/267

³⁸³ BOA, AŞS, 65, 101/579

hasebiyle Tori ile evlenmekten vazgeçtiği görülmektedir. Mahkemede Tori'nin vekili olarak bulunan kardeşi Markos'un huzurunda Tori'den vazgeçtiğini ve bundan sonra kimi dilerse onunla evlenebileceğini ifade etmiştir.³⁸⁴ Bir başka örnek ise Hacı Doğan Mahallesi'nde sakin Cumhuriyet beşe adlı gencin bir gayrimüslim kızla nişanlandığı hakkındadır. Nikogos adlı zımminin kızı Bole ile nişanlanan Cumhuriyet mahkemede aralarında nikâh olmadığını ifade ederek Bole'den ferağ ettiğini ve Bole'nin her kimi dilerse onunla evlenebileceğini söylemiştir.³⁸⁵ Sicil kayıtlarında Müslüman ve gayrimüslimler arasında evlenme girişimleri bulunsa da nikâh kıydıklarına dair bir örnekle karşılaşılmamıştır.

2.1.3. Aile İçi Sorunlar

Ailevi sorunlar genellikle eşler arasında veya çocukların anne babaları, kardeşleriyle aralarında çıkan anlaşmazlıklarla ilgili kayıtlardan oluşmaktadır. Bu kayıtlar on bir adet olup altısı karı koca arasından gerçekleşen anlaşmazlıkları ele alırken dördü çocuk ve ebeveyn arasında ve biri de kardeşler arasında gerçekleşen sorunları ele almaktadır. Karı koca arasında olan anlaşmazlıkların geçimsizlik, şiddet uygulama veya ekonomik sebeplerle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ailevi sorunlara yol açan bir diğer husus da akıl sağlığı ile ilgili sıkıntılardan kaynaklanmıştır. Samati adlı zımmiyenin mahkemeye müracaat edip zevcesinin mecnun olduğu ve kendisinin boğazını sıkıdığı, yatırıp tepme ile vurduğu ve öldürmeye kast ettiğinden artık aynı evde kalmaktan korktuğunu ifade ettiği görülmektedir. Akıl sağlığı yerinde olmadığı kesinleşen kocasından boşanmak isteyen zımmiyenin boşanması için fetvâ alındığı anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Akli dengesi yerinde olmayan kocadan boşanma hususunda kadınların tek taraflı boşamalarının ancak fetvâ alınarak mümkün olduğu görülmektedir.

Geçimsizlik sebebiyle mahkemeye başvuran bir başka çift ise anlaşmalarının mümkün olmadığı gerekçesiyle mal paylaşımı yapıp birbirlerinin zimmetini kabul etmişlerdir.³⁸⁷ Mahkemeye başvurma sebepleri ise olası bir ayrılık durumunda birbirlerinin mal varlıkları üzerinde hak talep etmemeleri ile ilgili olsa gerektir. Dava incelendiğinde boşanma sebebine dair bir bilgi bulunmadığı görülmektedir. Aile içi sorunlardan kaynaklı

³⁸⁴ BOA, AŞS, 65, 94/539

³⁸⁵ BOA, AŞS, 78, 64/267

³⁸⁶ BOA, AŞS, 25, 10/79

³⁸⁷ BOA, AŞS, 56, 109/748

bir diğ er sicil kaydında Kıymet binti Bogos adlı Nasrâniyenin eşyalarına kocası el koyarak borcu için sarf ettiğ inden bahsedilmiştir. Kıymet'in kocasını dava ettiğ i ve eşyalarının iade edilmesini talep ettiğ i görülmektedir. Ancak Kıymet'in kocası İvadur adlı zimmî eşyaları eşinin kendisine hibe ve temlik ettiğ ini ifade etmiştir.³⁸⁸

2.1.4. Nafaka ve Kısve Kayıtları

Sözlükte “harcamak, tüketmek” anlamına gelen ve “infâk” mastarından türetilmiş olan “nafaka” ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan para veya maddi değerler anlamına gelmektedir.³⁸⁹ Kamus-ı Türki'de “yetimlere veya tatlik olunmuş bir kadına vesâir eşhâsa taayyüşleri için cânib-i şer'i şerifden tahsis olunan ve verdirilen akçe” olarak da kaydedilmiştir.³⁹⁰ Kısve ise elbise anlamına gelmektedir.³⁹¹

Nafaka ve kısve ile ilgili sicillerde toplam 96 kayıt yer almaktadır. Bu kayıtların 18'i Ankara, dokuzu Ankara Kalesi, sekizi Behlül Mahallesi, biri Balaban Mahallesi, dördü Dibek Mahallesi, biri Belkıs Mahallesi, dokuzu Eşenhor Mahallesi, üçü Elhac Doğan Mahallesi, ikisi Hacı Mansur Mahallesi, biri Hacı Sinan Mahallesi, dördü Hatun Mahallesi, ikisi İmam Yusuf Mahallesi, biri Hendek Mahallesi, dördü Kafır Köyü Mahallesi, biri Kazur Ali Mahallesi, altısı Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi, ikisi Kebkebur-1 Müslim Mahallesi, üçü Keyyalin Mahallesi, dördü Makramacı Mahallesi, sekizi Mihriyar Mahallesi, ikisi Tiflis Mahallesi, ikisi Valtarin Mahallesi ve biri Yenice Mahallesi'ne aittir.

Sicillerde nafaka ve kısve davaları genellikle ölen³⁹² veya çeşitli sebeplerle ailesinden ayrılıp uzak yerlere giden³⁹³ babanın malından çocuklarına ve bazen de eşine kadı huzurunda mahkeme tarafından yevmi olarak tayin edilen geçimlik para ile ilgilidir. Kayıtlarda kocaları ölen veya boşanan kadınlara da nafaka verildiğ i görülmekle birlikte genellikle bulûğa ermemiş bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için nafaka ve kısve talep edildiğ i görülmektedir. 1045 (1635) tarihli bir defterde yer alan kayda göre Kasbar isimli gayrimüslim çocuğ un babası Karagöz adlı zimminin öldüğ ü ve ölen kişinin çocuğ un nafakasını karşılayacak malı olmadığından evlatlık verilmesi söz

³⁸⁸ BOA, AŞS, 49, 43/226

³⁸⁹ Erbay, C. (2006) “Nafaka”, **DİA**, İstanbul, Cilt 32, s.282.

³⁹⁰ Sami, Ş. (1989) **a.g.e.**, s.1497.

³⁹¹ Develioğ lu, F. (2007), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.522.

³⁹² BOA, AŞS, 10, 10/Sayfa 19-sıra 5; BOA, AŞS, 8, 113/Sayfa 222- sıra 4; BOA, AŞS, 9, 50/sağdan 2. sıra

³⁹³ BOA, AŞS, 11, 29/545; BOA, AŞS, 50, 5/20

konusu olmasıyla dedesi Manok adlı zimmi tarafından yevmî üç akçe nafaka ve kisve takdir olunduğu kaydedilmiştir.³⁹⁴ Ölen babanın malı varsa mahkeme huzurunda çocuklarına nafaka verilmekte ancak babanın nafakayı karşılayacak malı olmaması halinde çocukların genellikle baba tarafından bir akrabasının üstlenmesiyle nafakalarının karşılandığı anlaşılmaktadır.

Babaları ölen ve bakıma muhtaç çocukların velayeti konusunda zaman zaman aileler arasında sorun yaşandığı anlaşılmaktadır. Nafaka ve kisveye muhtaç çocukların anne veya baba tarafından olan aile büyükleri arasında çıkan sorunlardan biri de 1061 yılı Zilhiccesinin üçüncü gününe (17 Kasım 1651) tarihli bir kayıta yer almaktadır. Buna göre Behlül Mahallesi sakinlerinden iken ölen Çepni veled-i Kasbar'ın öz oğlu ve öz kızının babaanneleri Bahar adlı nasraniye anaanneleri Margiri adlı nasraniyeyi dava etmiştir. Bahar çocukların bakımını üstlenip ihtiyaçlarını kendi malından karşılamak isterken, Margiri'nin çocukları sahiplenip babalarından intikâl eden malı nafaka talebiyle elde etmek istediğini ifade etmiştir. Mahkemede çocukların Bahar'a teslim edilmesine karar verilmiştir.³⁹⁵ Anne tarafı ve baba tarafı arasında çocukların nafaka hakkı üzerinden bir velâyet anlaşmazlığı yaşandığı anlaşılmaktadır. Alınan karar dikkate alındığında esas olanın çocukların mağdur edilmemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir nafaka türü de evlilik nafakasıdır. "Aile hukukuna bağlı olan en önemli nafaka evlilik nafakasıdır. İslam hukukçularının büyük çoğunluğu evlilik nafakasında, fakir bile olsa kocanın nafaka vermesi, zengin de olsa kadının nafaka alması gerekliliği konusunda ittifak etmiştir."³⁹⁶ Gayrimüslimlerin de nafaka davalarında İslam hukukunu esas aldıkları anlaşılmaktadır. "Gayrimüslim kadının, İslam hukuku hükümlerine göre evlenme, boşanma, çocuk sahibi olma, borç ilişkisine girme, taşınır ve taşınmaz mal edinme, başka bir engel bulunmadığı takdirde mirasçı olma gibi hakları da ayrıca bulunmaktadır."³⁹⁷ Babası ölen çocukların dışında kocası tarafından terk edilen veya kocasından boşanan³⁹⁸ gayrimüslim kadınların da nafaka talebinde bulunduğu sicillerde görülmektedir. 1066 yılı Receb ayının on beşinci (9 Mayıs 1656) gününe tarihli bir kayıta

³⁹⁴ BOA, AŞS, 27, 136/687

³⁹⁵ BOA, AŞS, 37, 42/188.

³⁹⁶ Akkaya, M. (2018), "Osmanlıda 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları İle Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki", *History Studies International Journal of History*, C.10, S. 7, 295–319.

³⁹⁷ Esirgen, S. Ö. (2016), "Aile Hukuku Ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.65, S.3,(2016), ss.893–935 ,s.897.

³⁹⁸ BOA, AŞS,60, 76/348

zevcesi tarafından terk edilen bir gayrimüslim kadının mahkemeye gelip nafaka talep etmesiyle kendisine yevmi altı akçe nafaka bağlandığı görülmektedir.³⁹⁹ Kocaları terk eden veya ölen kadınların çocuklarına nafaka ve kisve talebinde bulunmalarının oldukça sık rastlanan bir durum olduğu kayıtlardan anlaşılabilir.

2.1.5. Ölüm Beyanlarına İlişkin Kayıtlar

Gayrimüslimlerin ölüm beyanlarına ilişkin sicillerde 36 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtların yedisi Ankara, beşi Ankara Kalesi, beşi Behlül Mahallesi, üçü Dellal Karaca Mahallesi, biri Hacendi Mahallesi, ikisi Elhac Doğan Mahallesi, biri Hatun Mahallesi, biri Kâfir Köyü Mahallesi, ikisi Kebkebur-ı Müslim Mahallesi, üçü Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi, biri Keyyalin Mahallesi, biri Mihriyar Mahallesi, biri Sulak Mahallesi, biri Valtarin Mahallesi ve ikisi Yakub Na'al Mahallesi'ne aittir.

Sicillerde yer alan ölüm ile ilgili kayıtlara bakıldığında bu kayıtların kişilerin ölüm sebeplerini bildirdiği ve bu sebeplerden kimsenin sorumlu tutulmadığına dair mahkemeye bilgi verildiği anlaşılmaktadır. Genellikle ölen kişinin nerede ve ne sebepten öldüğü bildirilmiş⁴⁰⁰ ve mahkemenin tayin edeceği bir heyet tarafından olay yerine gidilip inceleme yapılması talebinde bulunulmuştur. Bu şekilde hem kişinin öldüğüne dair kayıt tutulması hem de herhangi bir kimsenin ölüm olayında müdahili bulunmadığı⁴⁰¹ ifade edilmiştir. Delal Karaca Mahallesi sakinlerinden Ohan adlı zımminin mahkemeye yaptığı ölüm beyanı bu duruma örnek verilebilir. Buna göre Ohan bir gün önce Esed Deresi'nde bulunan bağında iken 12 yaşındaki oğlu Aslan Armut ağacına kurduğu salıncakta boğularak ölmüştür. Ohan, oğlu sallanırken boğazına ipin dolandığını ve öldüğünü bunda kimsenin dâhili olmadığını ifade etmiştir. Mahkemeden keşf için gönderilen heyet de oğlanın boğazında bere olduğunu ve kendiliğinden boğulduğunu onaylamıştır. Ohan ise oğlunun ölümünden etraftaki hiç kimsenin sorumlu olmayıp dem ve diyet sebebiyle kimse ile bir anlaşmazlığı olmayacağını beyan etmiştir.⁴⁰² Kayıtlarda yer alan ölüm beyanları arasında şüpheli olanlara da yer verilmiştir. Hacı Doğan Mahallesi'nde sakin Besmi adlı nasraniye kocasının mahallelerinde vâki çeşmeden su almaya gittiğini ve kendisini çeşme başında bıçak ile yaralanmış halde bulduktan sonra kocasının öldüğünü beyan etmiştir.

³⁹⁹ BOA, AŞS, 41, 62/321

⁴⁰⁰ BOA, AŞS, 9, 32/sıra 8; BOA, AŞS, 19, 9/46

⁴⁰¹ BOA, AŞS, 8, 120/235; BOA, AŞS, 24, 33/380

⁴⁰² BOA, AŞS, 56, 28/206

Besmi mahallede kimse ile bir anlaşmazlıkları olmadığını hiç kimseyi sorumlu tutmayacağını da ifade etmiştir. Yine mahkemece yapılan incelemede Besmi'nin kocası Gızıl adlı zımminin çeşme başında bıçakla dizinden yaralanmış olduğu ve bu yaradan dolayı öldüğü anlaşılmıştır.⁴⁰³ Gayrimüslimlerin ölüm bildiren kayıtları birilerini suçlamaya yönelik olmayıp genellikle ölümün gerçekleştiğine dair bilgi vermeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sicil kayıtlarında ölen kişilerin yakınları tarafından herhangi birinin suçlandığı veya şüpheli görüldüğünü bildiren ifadelere rastlanmamıştır.

2.2. Mülkiyete Dayalı Anlaşmazlıklar

Mülkiyet anlaşmazlıkları herhangi bir taşınmazın üzerinde hak iddiasında bulunan taraflar arasında yaşanan sorunları içermektedir. Tabloya⁴⁰⁴ bakıldığında yüzyıl boyunca sicillere yansıyan 88 mülkiyet davası tespit edilmiştir. Bu kayıtların 14'ü Ankara, altısı Ankara Kalesi, altısı Dibek Mahallesi, altısı Elhac Doğan Mahallesi, altısı Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi, beşi Keyyalin Mahallesi, beşi Valtarin Mahallesi, dördü Kiçiviran Karyesi, dördü Mihriyar Mahallesi, üçü Kazur Ali Mahallesi, ikisi Boyacı Ali Mahallesi, ikisi Çakırlar Mahallesi, ikisi Kurd Mahallesi ve ikisi Şemseddin Mahallesi'ne aittir. Diğer yerlerde mülkiyet ile ilgili birer kayıt yer almaktadır. Bu anlaşmazlıkların 50'si gayrimüslimler arasındayken kalan 38'i Müslim gayrimüslim arasındadır.

Mülkiyet hususundaki anlaşmazlıkların bazen Yahudiler ve Müslümanlar arasında⁴⁰⁵ bazen Müslüman bir kadın ile gayrimüslim bir erkek arasında⁴⁰⁶ bazen de bir zımmi ve zımkiye arasında⁴⁰⁷ yaşandığı anlaşılmaktadır. Mülkiyet davalarına dair sicillerde kayıtlı 69 örnek içinde ev mülkiyeti⁴⁰⁸, yol mülkiyeti⁴⁰⁹, cendrehane mülkiyeti⁴¹⁰, arsa mülkiyeti⁴¹¹, sof karhanesi mülkiyeti⁴¹² ve bağ mülkiyeti⁴¹³ gibi çeşitli davalar yer almaktadır.

⁴⁰³ BOA, AŞS, 76, 76/326

⁴⁰⁴ Çizelge 2.Hata! Yalnızca Ana Belge.. 17.yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin gündelik yaşamlarına dair mahkemeye yansıyan dava kayıtları.

⁴⁰⁵ BOA. AŞS, 23, 69/740

⁴⁰⁶ BOA. AŞS, 25, 9/57

⁴⁰⁷ BOA. AŞS, 31, 10/48

⁴⁰⁸ BOA. AŞS, 34, 38/281

⁴⁰⁹ BOA. AŞS, 33, 14/90

⁴¹⁰ BOA. AŞS, 37, 2/15

⁴¹¹ BOA. AŞS, 39, 35/224

⁴¹² BOA. AŞS, 42, 55/297

⁴¹³ BOA. AŞS, 52, 54/344

Yol mülkiyeti ile ilgili bir dava kaydına göre Medine-i Ankara mahâllâtından Yenice Mahallesi'nde sakin Sefer ve Ferhad adlı zimmiler Oğasib veled-i Gızıl adlı zimmiden davacı olmuşlardır. Evlerinin önünde bulunan yoldan geçiş hakkının Minas ile kendisine ait olduğunu ifade eden zimmi Sefer, Oğasib'in yola kapı inşa ettiğini ve sorgulanıp kapının kaldırılmasını talep etmiştir. Oğasib ise cevabında bahsi geçen yolda Sefer ve Minas ile birlikte kendisinin de geçiş hakkı olduğunu ve kendi duvarından kapı açtığını ifade etmiştir. Oğasib'in geçiş hakkı Sefer tarafından inkâr edilince şahitler Oğasib'in geçiş hakkı olduğuna şahadet etmişlerdir.⁴¹⁴ Söz konusu kayıta davanın nasıl sonuçlandığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu örneğe göre Sefer ve Ferhad'ın Oğasib ile aralarında başka bir husumet olduğu düşünülebilir. Nitekim kullanımı ortak olan bir yolun yalnızca kendilerine ait olduğunu iddia etmeleri de bunu doğrulamaktadır. Yine benzer bir konu sebebiyle Ankara Kalesi'nde sakin Seltanşeh veled-i Haçik adındaki zimmi, Bali Veled-i Gazel adlı zimmiyi dava etmiştir. Seltanşeh'in ifadesine göre Kiçiviran'da bir bağı olup bu bağın yakınında İbrahim adlı bir kişiye ait iki evlek tarlayı satın almıştır. Bali ise Seltanşeh'in tarlasını geçiş için kullanmaya başlamış ve Seltanşeh tarafından dava edilince de buranın tarla olduğunu inkâr etmiştir. Mahkemeye şahit olarak çağrılan Ömer bin Celil ve Mahmud bin Mustafa adlı kişilerin tarlanın eskiden beri ziraat yapılan bir yer olduğuna şahitlik etmeleriyle Bali tarlayı yol olarak kullanmaktan men edilmiştir.⁴¹⁵

Bağ mülkiyeti ile ilgili bir anlaşmazlık ise Karabid veled-i Karagöz adlı zimmi ile Ahmed bin Ali arasında yaşanmıştır. Ahmed bin Ali'yi dava eden Karabid'e göre kendisi şehir dışındayken Solfasol adlı karyede bulunan sekiz ırgatlık bağa Ahmed tarafından el konulmuştur. Ancak Ahmed sözü edilen bağın kendisine babasından miras kaldığını söylemiştir. Söz konusu bağın mülkiyetinin kime ait olduğu hususunda mahkemeye getirilen şahitler bağın Ahmed'e babasından intikal ettiğini ifade etmişler ve Karabid davadan men edilmiştir.⁴¹⁶

Gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında komşuluk ilişkilerine dayalı dava kayıtları gündelik hayatlarında pek çok ortak kullanım alanına sahip olduklarını göstermektedir. Ev, yol, arsa, bağ ve bahçelerinde yaşadıkları sorunlara ek olarak kavga ve hakaret davaları gibi pek çok farklı konuyu içeren kayıtlara göre gayrimüslimlerin toplum içinde ve gündelik yaşamın hemen her alanında Müslümanlarla eşit oldukları

⁴¹⁴ BOA. AŞS, 31, 16/104

⁴¹⁵ BOA. AŞS, 31, 73/574

⁴¹⁶ BOA. AŞS, 31, 34/239

anlaşılmaktadır. Gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunları çözmek için sık sık şer'i mahkemelere müracaat ederek Müslüman veya gayrimüslim komşularından davacı olup haklarını aramışlar, çoğu zaman da hakları dâhilinde olumlu sonuçlar almışlardır. Diğer yandan mahkemeye yansıyan anlaşmazlıkların konuları, sosyal ilişkilerinin yanı sıra geçim kaynakları hakkında da fikir vermektedir. Bu konu gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri kapsamında daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.3. Köle ve Cariye Edinmeleri

Tarihi çok eskilere dayanan köleliğin geçmişte hemen her toplumda yer bulduğu bilinmektedir. Osmanlı toplumunda köle olmak için belirleyici etkenler ırk, renk veya etnik yapıya değil coğrafi veya dini özelliklere bağlıydı.⁴¹⁷ “İslam hukukuna göre eşya cinsinden ve sahiplerinin tasarrufundaki metalar”⁴¹⁸ olarak kabul edilen köleler alınıp satılabilmekte⁴¹⁹ ve bazen takas⁴²⁰ edilebilmekteydi. “İslâm ülkelerinde, özellikle de Osmanlı toplumunda köleler hayatın vazgeçilmez bir parçasıydı. Sadece ev hizmetlerinde değil, askerî ve ekonomik alanlarda da çalıştırılıyorlardı.”⁴²¹ Kölelerin eşya gibi kabul edilmelerinden dolayı sahibi ölen bir köle mirasçılar arasında pay edilebiliyordu.⁴²² Kölelerin kendileri mal sayıldığından mal sahibi olamamakta ve ellerinde olan mallar da sahibine ait olmaktaydı.⁴²³ İslam Hukûku'na göre hukukî işleri yapma yetkisi bulunmayan kölelerin vekil olmalarına veya bir miras söz konusu olduğunda bütün mirasçılar küçük ise vasilik yapmalarına izin verilmiştir. Siyasal hakları bulunmadığı gibi tanıklık yapma, köle satın alma ve mal sahibi olma hakkı da verilmemiştir.⁴²⁴ Gayrimüslim kölelerin istedikleri takdirde kiliseye gidip ibadet etmeleri serbesttir.⁴²⁵ Gayrimüslim iken İslam dinine geçenlerin kölelikleri devam eder.⁴²⁶ Sahipleri ölen kölelerin kendilerinin ise mirasa konu olduklarına sicillerde yer alan kayıtlarda da rastlanmaktadır. Müslüman bir devlette yaşayan Hıristiyan veya Yahudi aileler köle alıp satabilmişlerdir. Fakat gayrimüslimler Müslüman köle edinemedikleri gibi gayrimüslim köleleri Müslüman olursa sahibi

⁴¹⁷ Zilfi, M. (2018), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadımlar**, Çev. Ebru Kılıç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.118.

⁴¹⁸ Sak, İ. (1992), "**Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler: 17. ve 18. Yüzyıllar**" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.24

⁴¹⁹ BOA. AŞS, 21, 65/742.

⁴²⁰ BOA. AŞS, 19, 83/1131.

⁴²¹ İnalçık, H. (2004), **a.g.e.**, s.341.

⁴²² BOA. AŞS, 63, 65/345

⁴²³ Sak, İ. (1992), s.25

⁴²⁴ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.6.

⁴²⁵ Sak, İ. (1992), **a.g.e.**, s.22.

⁴²⁶ Sak, İ. (1992), **a.g.e.**, s.24.

tarafından satılmak veya azat edilmesi gerekmektedir. Müslüman cariye alamayan Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerine ait kölelerle cinsel temasta bulunmaları da kendi din adamları tarafından yasaklanmıştır.⁴²⁷ Kayıtlarda gayrimüslimlerin bu türden bir davranışına örnek vermek açısından tespit edilebilen tek kayıt, bir gayrimüslim tarafından başka bir gayrimüslimin erkek kölesine yaptığı iddia edilen muamele hakkındadır. Olayı mahkemeye taşıyan kişi ise köle sahibi Arton'dur. Söz konusu kayıta İvaz adlı kölenin zorla alıkonup içki içirilerek kendisine livata edildiğinden bahsedilmektedir.⁴²⁸ Sicillerde geçen köle tanımlarında erkekler için kul, köle, gulâm, abd, abd-ı memluk, abd-ı müştera gibi tabirler kullanılırken kadınlar için cariye tabiri kullanılmıştır.

Ankara sicillerine göre gayrimüslimler de köle ve cariye edinebiliyorlardı. Kayıtlarda erkekler için köle ifadesi kullanılırken kadınlar için cariye tercih edildiğinden burada da aynı şekilde ifade edilecektir. Gayrimüslimlerin köle ve cariye alışverişleri veya köle ve cariyeleri mallarından azad etmeleri hususunu içeren toplam 40 adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların otuzbir tanesi gayrimüslimler arasında olup dokuz tanesi Müslim gayrimüslim arasındadır. Dava kayıtlarına göre kölelikle ilgili kayıtların 21'i Ankara, beşi Ankara Kalesi, biri Behlül Mahallesi, biri Eşenhor Mahallesi, ikisi Hatun Mahallesi, biri Haymana-i Kebir, biri Hendek Mahallesi, biri Kebkebur-ı Müslim Mahallesi, biri Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi, biri Keyyalin Mahallesi, ikisi Kurd Mahallesi ve üçü Mihriyar Mahallesine aittir. Kırk davanın 24'ü cariye ve köle azadı, sekizi cariye ve köle mülkiyeti, yedisi cariye ve köle satışı ve biri de bir esir ve cariyenin takas edilmesi ile ilgilidir. Kayıtlara göre bu kölelerin 14'ü kadın iken 26'sı erkek kölelerle ilgilidir. Kayıtlarda köle ve cariyelerin hangi işlerde istihdam edildiği belirtilmemiştir.

⁴²⁷ Lewis, B. (2006), **Ortadoğu'da Irk ve Kölelik**, (Çev. Enver Günsel),Truva Yayınları, İstanbul, s.19; "Osmanlı toplumunda efendiler ile kadın köleler arasında cinsel ilişkiler, bu ilişkilerden çocukların doğması sık karşılaşılan bir durumdu. Bu tür ilişkilerin ve sonuçta ortaya çıkardıkları hukuki (çoğu babalık ve/veya mirasla ilgili) karmaşıklıkların çok sayıda fetvâda ve yorumda rastlandığına göre sık yaşanması, dönemin hukukla ilgilenen zihinlerinin bu gibi sorunlarla epey uğraştığını düşündürür." Bkz: Zilfi, M. (2018), **a.g.e.l**, s.130.

⁴²⁸ BOA, AŞS, 62, 55/260

Çizelge 2.4. Sicillere göre kadın ve erkek kölelerin menşeleri⁴²⁹

MENŞEİ	KADIN	ERKEK
Rusya	6	14
Eflak	-	3
Boğdan	1	1
Nemçe (Avusturyalı)	1	2
Gürcü	1	2
Efrenç (Fransız)	-	1
Ahıska	1	2

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem devletin hem de çeşitli ekonomik kesimlerin temelinde kölelik vardı. Esir ve cariyelerin satıldığı köle pazarları kurularak bilhassa büyük kent merkezlerinde hareketli bir köle piyasası meydana gelmiştir.⁴³⁰ Gayrimüslimler de çeşitli menşelerden kölelere sahip olmuşlardır. Kayıtlarda köle ve cariyelerden bahsedilirken bazı fiziki özellikleriyle birlikte⁴³¹ adından, etnik kökeninden, sahibinin kim olduğu ve yaşadığı yerden bahsedilmiştir. Çoğunlukla Rus asıllı⁴³² olduğu tespit edilen köle ve cariyelerin Eflak,⁴³³ Boğdan,⁴³⁴ Efrenç,⁴³⁵ Nemçe⁴³⁶ ve Gürcü⁴³⁷ Ahıska⁴³⁸ asıllı olanlarına da rastlanmıştır. Tespit edilen alım satım kayıtlarına bakıldığında gayrimüslimlerin pek çok konuda olduğu gibi köle ediniminde de Müslümanlarla alışveriş yaptıkları anlaşılmaktadır. Abraham adlı Yahudi ile Hızır bin Hacı Hasan arasında yapılan takas usulü esir ve cariye değişiminde Abraham'ın esirinin hasta olması ve Hızır'ın cariyesinin sara hastası olması aralarında anlaşmazlığa sebep olmuştur.⁴³⁹ Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleşen bir başka dava kaydında ise Ankara dışından olup Çengel Han'ında sakin olan Yusuf beşe ibn Abdullah'ın Yusuf ve Şahin adlı köleleri ile Gülistan isimli cariyesini iki yüz esedi kuruşa Arton adlı zimmiye sattığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰ Arton adlı zimmi iki erkek köle ve bir cariyeyi toplamda 14.000 akçeye

⁴²⁹ Tabloda yalnızca menşei kaydedilen köleler verilmiştir.

⁴³⁰ Onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıların köle temini Kırım Tatarları aracılığı ile Polonya, Rusya ve Çerkezistan'dan temin edilmekteydi. Bkz: İnalçık, H. (2004), **a.g.e.**, s.341-342.

⁴³¹ BOA. AŞS, 9, 2/Soldan 1 sıra. ("... uzun boylu açık kaşlı kara gözlü Gürciyü'l-asl ...ve orta boylu açık kaşlı gök gözlü sol elinde bir parmağı eğri Rusiyü'l-asl ...")

⁴³² BOA. AŞS, 25, 18/157; AŞS, 23, 14/122; AŞS, 21, 74/5

⁴³³ BOA. AŞS, 46, 37/231

⁴³⁴ BOA, AŞS, 78, 7/26

⁴³⁵ BOA, AŞS, 66, 105/547

⁴³⁶ BOA. AŞS, 78, 14/61

⁴³⁷ BOA, AŞS, 9, 2/s.2

⁴³⁸ BOA, AŞS, 46, 5/27

⁴³⁹ BOA. AŞS, 19, 83/1131

⁴⁴⁰ BOA. AŞS, 46, 5/27

satın almıştır.⁴⁴¹ Köle ve cariyelerin konu olduğu kayıtlarda hür bırakılma ile ilgili 24 kayıt yer alırken satış ile ilgili 7 kayıt tespit edilmiştir. Ancak bir Müslüman ve gayrimüslim arasında yapılan köle alışverişinde Abraham adındaki Rus asıllı bir kölenin Avanis adındaki bir rahibe yedi bin akçeye satıldığı kaydedilmiştir.⁴⁴² Daha sonra başka bir kayıta rahip Avanis'in Abraham isimli köleyi azat edildiği görülmektedir.⁴⁴³ Rahip Avanis'in köleyi hür bırakmak için satın almış olması muhtemel görünmektedir. Satışa konu olan bir başka cariye de Esirci İsmail tarafından 73 esedi kuruşa satılmıştır. Bu da 5.110 akçeye tekabül etmektedir. Yine başka bir kayıta esirci El-hac Mustafa'nın Gülistan adındaki Rus asıllı cariyeyi bir gayrimüslime dokuz bin akçeye sattığı kaydedilmiştir.⁴⁴⁴ Söz konusu kayıtlara göre 17. yüzyılda bir köle veya cariyenin fiyatlarının ortalama 4000 ile 9000 arasında değiştiği söylenebilir. Diğer yandan yukarıda verilen son iki örnekte görüldüğü gibi Ankara'da 17. yüzyılda esircilik yapan kişiler olduğu da tespit edilmiştir. Bu kişilerin esirlerini bir pazarda sergileyerek satışa sunmuş olmaları muhtemeldir.

Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında köle ve cariyelerin azadı ile ilgili kayıtların fazla olması dikkat çekicidir. Mahkemeye gelen kişiler kölelerinin kökenleri⁴⁴⁵ ile birlikte boyu, saçı, ten rengi, göz rengi gibi özelliklerine ek olarak varsa bazı özür durumlarını bildirerek⁴⁴⁶ köle veya cariyelerini mallarından azat ettiklerini beyan etmişlerdir.

Bazı kölelerin hürriyetlerini kazanmalarına rağmen eski sahiplerinin mirasçıları tarafından yeniden sahiplenilme riskiyle karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi sakinlerinden Rus asıllı Sinan bin Abdullah isimli genç mahkemeye gelip Hacı Bey isimli zimminin kölesi olup Hacı Bey hayattayken kendisini azat ettiği ancak öldükten sonra zevcesi ve oğulları tarafından yeniden istihdam edilmek istendiğini ifade etmiştir. Abdullah mahkemede 3 yıl önce sahibi tarafından azat edildiğini şahitleriyle ispat etmiş ve hürriyetine karar verilmiştir.⁴⁴⁷ Ancak burada ilginç bir durum göze çarpmaktadır. Zira Müslüman bir kişinin bir gayrimüslimin kölesi olamayacağı bilinmektedir. Buradaki kişi

⁴⁴¹ Osmanlıların "arslanlı kuruş veya esedi" diye adlandırdıkları Hollanda parası. 17. yüzyılda bir arslanlı kuruş 70 akçeye tekabül etiyordu. Bkz: Sahillioğlu, H. (1995), "Esedî," *DİA*, C. 11, İstanbul, ss. 368-369. S.368.

⁴⁴² BOA, AŞS, 18, 40/288.

⁴⁴³ BOA, AŞS, 18, 40/291.

⁴⁴⁴ BOA, AŞS, 22, 20/188.

⁴⁴⁵ BOA, AŞS, 16, 118/802; AŞS, 17, 25/216.

⁴⁴⁶ BOA, AŞS, 17, 31/290; AŞS, 17, 32/293; AŞS, 24, 33/377.

⁴⁴⁷ BOA, AŞS, 50, 59/360

mühtedi bile olsa köle olmaması gerekir. Söz konusu kayıt dikkate alınacak olursa bu noktada bazı istisnalar olabildiği akla gelmektedir. Ancak bunun ne gibi gerekçelere dayandığı açık değildir.

2.4. Sağlık Sorunları ve Gayrimüslim Cerrahlar

Osmanlı Devleti'nde hekimler arasında cerrahlar, kırık çıkıkçılar, kehhaller, şerbetçiler ve aktarlar gibi uzmanlık alanları mevcuttu.⁴⁴⁸ Belgelerde gayrimüslimlerin sağlık problemlerini içeren kayıtların yanı sıra cerrah gayrimüslimlere yapılan başvurular hakkında kayıtlar da oldukça fazladır. Kendilerine Müslüman hastaların da sıklıkla başvurduğu hekimlerin alanlarında uzman oldukları onlara verilen görevlerden anlaşılabilir. 1063 yılının Muharrem ayının 15'ine (16 Aralık 1652) tarihlenmiş bir Nişan-ı Şerif-i Âlî-şan suretinde Vartan adındaki bir zimminin Ankara'nın hekimbaşı olmak için Dîvân-ı Hümâyûn'a arzuhal sunduğu ve bu isteğinin padişahın maiyetiyle sefer etmek şartıyla kabul edildiğine dair cevabı içeren kayıt yer almaktadır. Söz konusu kayıta Vartan'ın hekim başılığa atanmasına bağlı olarak cizye ve diğer vergilerden muaf olacağı ifade edilmiştir.⁴⁴⁹ Bu belgeden hareketle gayrimüslimlerin şehirlerde hekimbaşı olabildiği söylenebilir.

Ankara sicillerinde genellikle Ermeni cerrahların adı geçmekle birlikte 1547'de İstanbul ve Selanik'e uğrayan Belon⁴⁵⁰ ve 1554-1555'de Osmanlı coğrafyasında seyahat eden Nicolas De Nicolay⁴⁵¹ Türkiye'de bulunan hekimlerin çoğunluğunun Yahudiler olduğundan bahseder.⁴⁵² Gayrimüslimlerin sağlık problemleri neticesinde bir hekime başvurmalarına veya alanında uzman cerrah gayrimüslimlere Müslüman hastalar tarafından yapılan başvurular sebebiyle sicillere yansıyan 61 adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar gayrimüslimlerin çeşitli hastalık şikâyetleri ile hekimlere başvurmalarına dair bilgilerin

⁴⁴⁸ Tok, Ö. (2008), "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", **Turkish Studies**, C.3, S.4, ss.788-804, s.790.

⁴⁴⁹ BOA. AŞS, 38, 53/252

⁴⁵⁰ Fransız asıllı tabip ve tabiat bilgini olan Pierre Belon du Mans,1547-1549 yılları arasında Fransa Kralı tarafından Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır. Bkz: Çelik, E. ve Yavuz,M. (2018), "Pierre Belon Du Mans'ın Filistin Seyahati ve Bitkibilim Tarihi Açısından Önemi", **Filistin Araştırmaları Dergisi (FAD)**,C. 3, S. 3, ss. 65–80,s.67.

⁴⁵¹ Fransa Kralı II. Henri tarafından 1551'de kralın gözlemci ve mühendisi sıfatıyla görevlendirilen ve elçilik heyetiyle Osmanlı coğrafyasına geldiği zamanlarda kaleme aldığı *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda* adlı seyahatnamenin yazarı. Bkz: Soydaş, H. (2018), "Nicolas De Nicolay'ın Musavver Seyahatnamesinde Kanuni Devri Osmanlı İmparatorluğu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.63, 267–288,s.269.

⁴⁵² Galanti, A. (1947), **a.g.e.**, s. 101.

yanı sıra Ankara'nın farklı kaza, nahiye, köy ve mahallelerinden gayrimüslim doktorlara tedavi olmak için gelen Müslümanları da içermektedir. Sicillere yansıyan sağlık problemleri; mesane taşı, sara hastalığı, çıkık, fitik, yaralanma, akıl hastalığı, çiçek hastalığı gibi çeşitli başvuruları içermektedir.

Çizelge 2.5. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin sağlık problemleri ve gayrimüslim cerrahlar.

Başvuru Yapan	Başvuru Sebebi	Tedaviyi Gerçekleştiren Cerrah/Hekim	Başvuran Kişi Sayısı
Müslim	Fitik	Gayrimüslim	30
Gayrimüslim	Fitik	Gayrimüslim	9
Müslim	Mesane taşı	Gayrimüslim	7
Gayrimüslim	Mesane taşı	Müslim	1
Gayrimüslim	Mesane taşı	Gayrimüslim	1
Gayrimüslim	Sara Hastalığı	-	4
Müslim	Çıkık	Gayrimüslim	1
Gayrimüslim	Çiçek Hastalığı	-	1
Müslim	Yaralanma	Gayrimüslim	1
Gayrimüslim	Yaralanma	Gayrimüslim	2
Gayrimüslim	Yaralanma	Müslim	1
Müslim	?	Gayrimüslim	1
Gayrimüslim	Mecnun	-	1
Müslim	Sarı su?	Gayrimüslim	1

Sağlık problemlerini içeren 61 kayıt içinde 43 tanesi gayrimüslim ve Müslümanlar arasındayken 12'si gayrimüslimler arasındadır. Tabloda cerrah seçeneğinde kısa çizgi ile gösterilen kısımlardaki Sara hastalığı, Çiçek ve akıl hastalığına bağlı şikâyetler tedavi amaçlı olmayıp hastanın durumu hakkında mahkemeye bilgi sunulması ile ilgilidir. 17. yüzyılda Ankara'da bu hastalıklar için uygulanan bir tedavi yöntemi olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu hastaları mahkemeye bildirme sebebi genellikle kişinin bilincini kaybetmesi durumunda başına gelebilecek olumsuzlukların kimseyle ilgili olmadığını ifade etmek amacıyla yapılmıştır. Gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında gerçekleşen hekim hasta ilişkisine bağlı 43 kayıt içinden 41'i ise Müslümanların fitik, mesane taşı, yaralanma, çıkık ve sarı su gibi hastalıklardan dolayı gayrimüslim cerrahlara başvurularıyla ilgilidir. Bu cümleden hareketle Müslüman hastaların çoğunlukla gayrimüslim cerrahları tercih ettikleri söylenebilir. Mesela sicillere yansıyan bir kayıta Çubukâbad Kazası'na tabi Kızılhisar adlı karyede sakin olan Seyfullah bin Abdullah'ın fitik tedavisi için Ankara'da meşhur oldukları bilinen Yorke ve Aleksan isimli cerrahlara

başvurduğu tespit edilmiştir.⁴⁵³ Gayrimüslim hastaların ise sicillerde yer alan dava kayıtlarına göre yüz yıl içinde yalnızca iki defa Müslüman cerrahlara tedavi oldukları anlaşılmaktadır.

Sicillere yansıyan hastalık kayıtları dikkate alındığında Müslim ve gayrimüslimlerin en çok fıtık hastalığından mustarip oldukları görülmüştür. Fıtık ile ilgili 39 kayıt bulunurken mesane taşı ile ilgili dokuz, sara hastalığı ile ilgili dört ve yaralanmaya bağlı tedavi hususunda dört kayda rastlanmıştır. Aynı zamanda fıtık ile ilgili tespit edilen 39 kayıttan 30'u gayrimüslim cerrahların tedavi ettiği Müslümanlara aittir. Diğer hastalıklarla ilgili birer defa başvuru yapılmıştır. Fıtık tedavisi için yapılan başvuruların çoğunluğunun Müslümanlardan oluşması ve tedavi için gayrimüslim hekimleri tercih etmeleri başvurdukları cerrahların ününün halk arasında yayılmış alanında uzman kişiler olduğunu işaret etmektedir. Sicil kayıtlarında da bu kişilerin alanında uzman ve meşhur oldukları ifade edilmiştir. Bu cerrahlardan bazılarının isimlerinin Simkon,⁴⁵⁴ Anton,⁴⁵⁵ ve Aslan,⁴⁵⁶ olduğu tespit edilirken hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar arasında en çok tercih edilenlerin Yorki ve Aleksan⁴⁵⁷ isimli cerrahlar olduğu tespit edilmiştir. Yine bu iki meşhur cerraha tedavi için başvuranların içinde kırsal kesimden gelen Müslüman hastaların da olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁸

Mesane taşı rahatsızlığından dolayı tedavi gören dokuz hastanın yedisi de yine gayrimüslim cerrahları tercih eden Müslüman hastalar olmuştur. Kalan iki hastadan biri Müslüman bir cerraha tedavi olan bir gayrimüslim hasta iken diğeri de gayrimüslim bir cerraha tedavi olan başka bir gayrimüslimdir. Bunların dışında çıkık tedavisi için bir, yaralanma için bir ve sarı su denilen bir hastalığın tedavisi için bir olmak üzere üç Müslim hastanın gayrimüslim cerrahları tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Yaralanmaya bağlı tedavi gören iki gayrimüslimden biri Müslim cerrahı tercih ederken diğeri gayrimüslim bir cerrahı tercih etmiştir. Yine yaralanma sebebiyle iki Müslimin gayrimüslim cerrahlara tedavi oldukları anlaşılmıştır. Sicil kayıtlarında yer alan Sara hastalığı, Çiçek hastalığı ve Mecnun olma gibi akıl sağlığı problemleri hususunda herhangi bir hekime tedavi olunmadığı, yalnızca bu kişilerin sağlık durumları hakkında mahkemeye bilgi verildiği görülmektedir.

⁴⁵³ BOA, AŞS, 59, 93/499

⁴⁵⁴ BOA, AŞS, 78, 82/349

⁴⁵⁵ BOA, AŞS, 74, 64/283

⁴⁵⁶ BOA, AŞS, 72, 58/238

⁴⁵⁷ BOA, AŞS, 59, 123/662

⁴⁵⁸ BOA, AŞS, 59, 82/446; AŞS, 59, 94/504

Bu kayıtların amacı hastaların çevreye veya kendilerine verebilecekleri muhtemel zarara karşı bir uyarı niteliğinde olup hasta kişilerin başlarına gelebilecek olumsuz durumlar hakkında mesuliyet kabul etmemekle ilgili olsa gerektir. Behlül Mahallesi'nde yaşayan Aslan veled-i Sinan'ın sara hastalığına yakalanan sulbi oğlu Asodur hakkında yaptığı başvuru⁴⁵⁹ ile Kale ahalisinden bazı Müslim ve gayrimüslimlerin yine sara hastası olan Bedros isimli zimmi hakkında yaptıkları başvuru⁴⁶⁰ örneklerinde kendilerine ya da çevreye zarar verebileceklerinin ifade edildiği görülmektedir.

Tabloda dikkat çeken hususlardan biri yalnızca gayrimüslimlerin sağlık problemleriyle ilgili toplamda 18 kayıt bulunmasıyken ikinci önemli husus ise toplam 61 kayıttan 53'ünde Müslüman hastalar tarafından gayrimüslim cerrahlara başvurulmuş olmasıdır. Gerek Müslim gerek gayrimüslim hastaların gayrimüslim cerrahları tercih ettikleri anlaşılmalı birlikte bu cerrahlara başvuru yapanların çoğu yine Müslümanlar olmuştur. Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında bu cerrahlardan bahsedilirken *cerrahlık sınıfında meşhur*⁴⁶¹ oldukları ifade edilmiştir. Sağlık problemleri ve tedavi ile ilgili bilgilerin mahkeme kayıtlarında yer alması ise hekim ve hasta arasında karşılıklı bir sözleşme olarak gerçekleşmiştir. Herhangi bir hastalığı olan ve alanında uzman olarak tanınan bu cerrahlara tedavi olan hastaların hem ücretlerini ödediklerine hem de tedavi esnasında veya sonrasında başlarına bir şey gelmesi durumunda tedavi uygulayan kişilerden şikâyetçi olmayacaklarına dair mahkeme huzurunda bir çeşit sözleşme yapılmıştır. Hasta kişi tedavi uygulayan cerrahı hiçbir şekilde şikâyetçi olmayacağını taahhüt ederken, cerrah ise hizmetinin bedeli olan ücretin miktarını ve ödemeyi garantilemiştir. Bu şekilde hem hastanın hem de doktorun haklarının korunması sağlanmıştır.

Bey pazarı Karaca Kaya Mahallesi'nden olup Eşenhor Mahallesi'nde sakin olan Elhac Şaban bin Pirgaib fitik marazasına yakalandığında tedavi için cerrahlık sınıfında meşhur olan Yorki ve ortağı Aleksan adlı hekimlere başvurmuştur. Mahkeme huzurunda ise;

Fitik marazasına mübtelâ olub ifâkat mümkün olmamağla hâlâ mezburân Yorki ve Aleksan bana muâlece edüb ifâkat bulunca hidmet itmek üzre altı esedi gurus ücret

⁴⁵⁹ BOA. AŞS, 56, 98/678.

⁴⁶⁰ BOA. AŞS, 64, 8/26.

⁴⁶¹ BOA. AŞS, 59, 79/436-84/456; BOA. AŞS, 74, 64/283

vaz'i ve teslim eyledim mezburânın muâlecelerinden maraz-ı merkûm müsted olub bi-emrillâhi Teâlâ fevt olursam mezbûrandan dem ve diyetime müteallik dâvâ ve nizâ olunmasun demiştir.⁴⁶²

Aldığı tedavi için gerekli ücreti ödediğini ifade etmiş ve gördüğü tedaviden sonra iyileşmez veya ölürse cerrahlardan hiçbir şekilde şikâyetçi olunmayacağını garantisini vermiştir. Kayıtlarda hekimlerin hangi hastalığı nasıl tedavi ettikleri ve kullandıkları tedavi yöntemleri hususunda her hangi bir bilgi yer almamaktadır.

2.5. Komşuluk İlişkilerine Bağlı Sorunlar

“Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu; sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir.”⁴⁶³ Ankara’da yaşayan gayrimüslim ahali de bazısı Müslümanlardan ayrı mahallelerde yaşarken, bazısı karışık olmak üzere mahalle topluluğunun bir parçası olmuşlardır. Gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunlar birlikte yaşamaya bağlı olarak hem birbirleriyle hem de Müslümanlarla olan münasebetlerinde, aynı mahallede yan yana veya karşı karşıya evlerde oturmalarına bağlı komşuluk ilişkileri ile de gerçekleşmiştir.⁴⁶⁴ Gayrimüslimlerle ilgili kadı sicillerine yansıyan davalarda diğer pek çok şeyde olduğu gibi komşuluk ilişkilerine dair çeşitli kayıtlar yer almaktadır. Söz konusu kayıtlara bakıldığında yan komşusu veya karşı komşusuyla kimi zaman evlerine bir şekilde zararı olan bir yapının,⁴⁶⁵ kimi zaman mahremiyetlerinin ihlal edildiğinin,⁴⁶⁶ kimi zaman kavga ve darp edildiğinin⁴⁶⁷, evlerinin üstünden, sağından solundan akan bir takım atık sularının⁴⁶⁸ ve hatta küfür ve hakaret içeren kavgalara dayalı davaların yer aldığı görülmektedir.⁴⁶⁹ Belkide zaman içinde mülk sahiplerinin değişmesine bağlı olarak komşuluk ilişkilerinde sıkıntılar artmış olabilir. Nitekim nüfus ve yerleşme bölümünde ele alınan verilere göre gayrimüslimlerin sakin oldukları mahallelerin önceki yüzyıllara göre artış gösterdiği tespit edilmişti.

⁴⁶² BOA, AŞS, 59, 79/436

⁴⁶³ Ergenç, Ö. (1984), “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle'nin” İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul, ss. 69-78, s.69.

⁴⁶⁴ BOA, AŞS, 23, 27/256; BOA, AŞS, 19, 40/433; BOA, AŞS, 30, 83/756

⁴⁶⁵ BOA, AŞS, 27, 27/134;

⁴⁶⁶ BOA, AŞS, 29, 26/186

⁴⁶⁷ BOA, AŞS, 15, 96/1627

⁴⁶⁸ BOA, AŞS, 16, 173/1185

⁴⁶⁹ BOA, AŞS, 78, 10/39

Komşuluk ilişkilerine bağlı olarak sicillere kaydedilen davaların 39'u mülke zarar veren yapıları, 7'si mahremiyet ihlalini, 13'ü atık suyunu, 4'ü hakaret davasını ve 6'sı da komşu kavgasını içermektedir. Burada verilen konu başlıkları alt başlıklarla ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.5.1. Mahalleden İhraç Etme

Osmanlı şehrinin mahallesinde kişilerin birbirlerini tanıdığı ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu tutuldukları bilinmektedir. Osmanlı kanununa göre mahalle yerleşikleri birbirlerine müteselsilen kefildir, yani yapanı belirlenememiş bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır.⁴⁷⁰ Bu anlamda mahalle, bireyler arasında hem bir dayanışma unsuru olmuş hem de kişilerin yaşam biçimlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.⁴⁷¹ Şahısların birbirini yakından tanımalarına bağlı olarak mahallede çıkan her herhangi bir sorunda komşuların ve mahalle imamının tanıklığı büyük öneme sahiptir.⁴⁷² Mahallelinin mahkemeye taşıdığı şikâyetler arasında mahalle huzurunu bozan, sürekli sorun çıkaran veya ahlak dışı davranışlarda bulunanların şikâyet edilerek mahalleden ihraç edilmesine dair talepler bulunmaktadır. Mesela 1090 yılı Şevval (1679 Kasım) ayına tarihli bir kayıta Hatun Mahallesi sakinlerinden Ağsabet isimli Nasraniyenin, mahalle huzurunu bozduğu gerekçesiyle Saliha isimli bir Müslim kadını şikâyet ettiği görülmektedir. Yapılan şikâyet sebebiyle mahkemede hazır bulunan mahalle ahalisinden Mustafa, Yusuf Çelebi, Usta Mehmed, Monla Ahmed, Monla Hasan, Hüseyin ve Elhac Mahmud isimli kişilere Saliha isimli kadının mahalledeki hali sorulmuş ve bu kişilerin hepsi de Saliha'nın mahallede huzursuzluk çıkardığını ve eğer mahalleden ihraç edilmezse kendilerinin evlerini terk edip gideceklerini bildirmişlerdir. Mahkemede Saliha'nın mahalleden ihraç edilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁷³ Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları anlaşılan Hatun Mahallesi'nde sâkin gayrimüslim bir kadının şikâyeti üzerine Müslüman bile olsa mahallede huzursuzluk çıkaran veya ahlak kurallarını ihlal eden kişilerin ihraç edilmesi, gayrimüslimlerin şer'i mahkemelerdeki hak

⁴⁷⁰Ergenç, Ö. (1984), **a.g.m.**, s.73.

⁴⁷¹ Taş, H. (2015), "Osmanlı Şehrinde "Mahalleli"nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?", **XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara:20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler**, c.IV/1, Ankara, s.535-545.s.536. Ayrıca bkz: Kundakçı, S. K. (2017), "Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar (1624-1650)", **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, XIV/54, ss. 153-170.

⁴⁷² Ergenç, Ö. (1984), **a.g.m.**, s.74.

⁴⁷³ BOA. AŞS, 60, 87/400.

arayışlarında Müslümanlarla eşit muameleye tabi tutulduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bir başka örnek ise Yahudi taifesinin şikâyetleriyle ilgilidir. Yahudi taifesinden Aydın veled-i Haydar, Abraham veled-i Musa, Haydar veled-i Aydın, Musa veled-i İshak, Agob veled-i İshak, Aslan veled-i Habib, David veled-i Yasef, Salomon veled-i İshak, Yasef veled-i Agob ve Kemal veled-i Yasef adlı Yahudiler mahkeme huzurunda Yako adlı Yahudi hakkında şikâyette bulunmuşlardır. Buna göre “Akoğlan oğlu Yako nam Yahudi kendü halinde olmayub mezburdan her birimiz hâlâ müte’essir olmakla evzâ ve ef’âlinden rıza ve şükran üzere değillerüz deyu mezbur Yako her birimize isnad ve iftira eder” diyerek hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.⁴⁷⁴ Söz konusu kayıta mahkemenin Yako adlı Yahudi hakkında herhangi bir karara varıp varmadığı belirtilmediğinden şikâyetin nasıl sonuçlandığı tespit edilememiştir.

2.5.2. Mülke Zarar Veren Yapı

Mülke zarar veren yapı ile ilgili 43 kayıt tespit edilmiştir. Bunlardan 36’sı gayrimüslimler arasında olup yedisi Müslim gayrimüslim arasındadır. Mülke zarar veren yapıdan kasıt herhangi bir yapının ev veya dükkânın görüş alanını kapatması veya gün ışığı almasına mani olması ya da doğrudan mülk menzilin duvarına temas etmesi, komşu tarafından yapılan havale ile ilgili yan yana veya karşı karşıya olan mülklerin komşuluğuna dayalı şikâyetlerdi. Taraflardan birinin ev veya dükkânının diğer mülk sahibi tarafından yapılan bir duvar veya havale denilen yapılardan bir şekilde zarar görmesine dayalı problemleri içeriyordu. Bu konu ile ilgili sicillerde tespit edilen kayıtlar içerisinde bulunan yer isimlerinden Ankara dört, Ankara Kalesi beş, Mihriyar Mahallesi altı, Eşenhor Mahallesi beş, Keyyalin Mahallesi’nde dört, Valtarin Mahallesi üç, Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi üç, Hacı Doğan Mahallesi üç, Hatun Mahallesi iki, Boyacı Ali Mahallesi iki, Örtmeli Mahallesi iki kez ve Kazur Ali, Behlül, Dibek ve Makramacı Mahalleleri birer kez zikredilmişlerdir. Müslim ve gayrimüslim arasında cereyan eden anlaşmazlıklar ile ilgili yedi davanın biri Hacı Doğan Mahallesi’nde iken biri Ankara, ikisi Boyacı Ali Mahallesi, biri Valtarin Mahallesi, ikisi Örtmeli Mahallesi’nde gerçekleşmiştir. Gayrimüslim ve Müslümanların aynı mahallelerde birlikte yaşadıkları ve yan yana veya karşı karşıya evlerde oturdukları da bu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁴ BOA, AŞS, 67, 97/sıra 1.

Evleri yan yana olan Müslümanlar ile komşu olan bir Yahudi arasında açılan dava kaydına göre Örtmeli Mahallesi'nde sakin Kemar veled-i Yakob adlı Yahudi'nin ihdas ettiği havalenin evlerinin gün ışığı almasına engel olduğu ve Kur'an okumak mümkün olmadığı ayrıca Kemar'ın pencerelerinin kendi odalarına nazar ettiği gibi mahremiyet ihlaline dayalı sebeplerle komşuları Ahmed Çelebi bin Elhac Hasan ve Elhac Hüseyin bin Elhac Mehmed⁴⁷⁵ adlı kimseler Kemar'a dava açmışlardır. Mahallede sakin mimar başlarından Ali bin Osman ve Süleyman bin Derviş tarafından yapılan inceleme üzerine Kemar tarafından inşa edilen yapının komşularının evinin ışığına engel olduğu tespit edilmiştir. Mahkemede Kemar'ın kapı ve duvarlarına pencere yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁶ Buna benzer bir başka kayıt ise Hacı Doğan Mahallesi'nde sakin Murat adlı zımmi tarafından yapılan şikâyetle ilgilidir. Buna göre Murat, Müslüman komşusu vefat edince komşusunun küçük çocuklarına vasi olan Hacı Ahmed'i dava edip çocukların evinin duvarı yakınına çöplük ve terslik⁴⁷⁷ ihdas ettiklerinden şikâyet edip men edilmelerini talep etmiştir. Mahkeme tarafından yapılan inceleme sonrası Murat'ın evinin duvarında ihdas edilen çöplük ve tersliğin kaldırılması vasi Hacı Ahmed'e tenbih edilmiştir.⁴⁷⁸ Diğer bir örnek ise Eşenhor Mahallesi'nde sakin Antos adlı zımminin şikâyetini içermektedir. Antos'un komşusu Simkon'dan şikâyetinin sebebi komşu tarafından evinin dâhilinde bir yere kenef inşa etmesiyle ilgilidir. Mahkeme tarafından gönderilen bir heyetin Antos'un evine giderek olayı keşf etmesiyle Simkon'un yaptığı kenefin Antos'un evine tecavüz ettiği görülmüş ve kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁹

Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri evler veya dokuma atölyesi olarak kullandıkları sof karhanelerinin komşu ev veya dükkânlarla bitişik ya da çok yakın oldukları anlaşılmaktadır. Komşularıyla yaşadıkları başlıca sorunlar arasında evlerinin gün ışığından mahrum kalmasına sebep olan yapıların inşa edilmesi,⁴⁸⁰ komşunun mülkünün duvarının kendi mülkleri duvarına zarar vermesi⁴⁸¹ gibi sorunlara sıklıkla rastlanmaktadır. Boyacı Ali Mahallesi'nde ikamet eden Beşe binti Seltanşeh adındaki nasraniye komşusu Ahmet'in evine ihdas ettiği fevkani odadan duyduğu rahatsızlığı mahkemeye taşıyarak kaldırılmasını

⁴⁷⁵ BOA. AŞS, 18, 11/65

⁴⁷⁶ BOA. AŞS, 18, 11/64

⁴⁷⁷ "Bazı hayvanatın, ale'l-husus kuşların ve küçük haşeratin pisliği." Bkz: Sami, Ş (2010), **Kâmusi Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, s.396.

⁴⁷⁸ BOA. AŞS, 30, 83/756

⁴⁷⁹ BOA, AŞS, 59, 125/681

⁴⁸⁰ BOA, AŞS, 60, 168/758

⁴⁸¹ BOA, AŞS, 30, 24/209

talep etmiştir.⁴⁸² Bu tür davalar aynı mahallede ikamet eden ve evleri birbirine yakın olan komşular arasında cereyan etmiştir. Gayrimüslimlerin hem kendi aralarında hem de Müslümanlarla aralarında yaşanan bu tür sorunların tespiti gündelik yaşamda karşılaşılan komşuluk ilişkilerini değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

2.5.3. Sosyal Yaşamda Mahremiyet

Mahremiyet hususu her zaman ve herkes için önemli olmuştur. 17. yüzyıl Ankara'sında yaşayan gayrimüslimlerin mahkemeye müracaat etmelerine sebep olan konulardan biri de özel hayatlarının gizliliğinin ihlal edilmesine dayalı şikâyetlerdir. Bu tür kayıtlar komşu evlerde oturanların arasında cereyan eden ve mahremiyete zarar veren yapılarla ilgilidir. Komşu evin penceresinin kendi menzilin bir odasına veya avlusuna nazar ettiği⁴⁸³ gibi gerekçelerle sözü edilen pencerenin kaldırılmasına yönelik taleplerle şer'i mahkemelere müracaat etmişlerdir. Konu ile alakalı yedi dava kaydının altısı gayrimüslimler arasında olup biri gayrimüslim ve Müslüman komşusu arasındadır.

Keyyalin Mahallesi'nde ikamet eden Bali veled-i Karagöz'ün, kardeşi Aslankulu adlı zimmiden şikâyetçi olmasına sebep, Aslankulu'nun inşa ettiği evin manzarasının kendi haremine bakmasıyla ilgilidir. Bali, kardeşi Aslankulu'na ait evden kendi evinin içinin görünmesine itiraz etmiş ve sonradan inşa edildiği anlaşılan evin manzarasının men ve def edilmesini talep etmiştir. Söz konusu evin bulunduğu yere gidilerek keşif yapılmış ve Aslankulu'na ait evin Bali'nin haremine karşı olduğu görülüp men edilmesi tembih edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu tür anlaşmazlıkların mahkemeye intikâl etmesi dikkate alındığında Osmanlı Ankara'sında sakin gayrimüslimler arasında mahremiyete önem verildiğini söylemek mümkündür. Söz konusu davada Aslankulu tarafından yapılan evin penceresinin mahremiyeti ihlal ettiği için kaldırılmasına karar verilmesi bunun ispatıdır.

Mahremiyetinin ihlal edildiği sebebiyle mahkemeye başvuran bir diğer kişi de Yakob veled-i Yasef isimli Yahudi'dir. Elhac Ashab Mahallesi'nde bulunan evinin bitişiğinde olan komşusu Esseyid Abdüsselam ibn Mehmed'in kendi evinin avlusuna bakan iki cam pencere ihdas ettiğini haber vermiş ve kaldırılmasını talep etmiştir. Yapılan inceleme sonrası Yakob'un kendi evinden duvar örme suretiyle pencerelerin görüşünü

⁴⁸² BOA, AŞS, 56, 17/143

⁴⁸³ BOA. AŞS, 29, 26/186; BOA. AŞS, 30, 131/1013; BOA. AŞS, 51, 59/398.

⁴⁸⁴ BOA. AŞS, 26, 10/69

kapatmasına izin verilmiştir.⁴⁸⁵ Kayıtlara göre evlerin avlu içinde olduğu ve pencerelerin genel olarak avluya değil sokağa baktığı anlaşılabilir. Örnek dava ile ilgili diğer önemli nokta ise bir Yahudi tarafından şer'i mahkemeye yapılan şikâyet doğrultusunda Müslüman bir kimsenin aleyhine olduğu düşünülebilecek bir karar alınması ve gayrimüslim vatandaşın ayrımcılığa maruz kalmadan hakkını arayabilmesidir.

2.5.4. Atık Su Anlaşmazlıkları

Atık suyu ile ilgili sorunlar da komşuluk ilişkisi içerisinde olup kar ve yağmur suları veya lağım sularından şikâyetçi olunmasıyla mahkemeye yansıyan davalardır. Gider suyu veya atık suları hakkında yapılan toplam 11 dava olup bunların hepsi Gayrimüslimler arasında cereyan etmiştir. Bu kayıtlardan ikisi Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi, ikisi Hacı Doğan Mahallesi, ikisi Ankara, ikisi Ankara Kalesi, biri Kebkebur-ı Müslim Mahallesi, biri Hatuni Mahallesi'ne aittir. Davanın biri ise Kebkebur-ı Zımmi, Hacı Doğan ve Hatuni mahallelerinde ikamet eden zimmi kadın ve erkekler tarafından yapılan şikâyet ile ilgilidir. Bu üç mahalle ahalisinden Hacı Doğan Mahallesi'nden Mihail veled-i Hacı, Bogos veled-i Murat, Kirkor veled-i Arton, Kirkor veled-i Haçatur, Maryem binti Murat, Bahar binti Bogos, Horsebim binti Haçatur ve Ane binti Murat adlı kişiler, Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi'nden Minas veled-i Aleksan, Haçatur veled-i Sefer, Murat veled-i Asvadır, Boğdasar veled-i Haçatur, Simkon veled-i Gazel, Bogos veled-i Ohan, Serkis veled-i Donir, Hatuni Mahallesi'nden Abraham veled-i Karabit, Nikros? veled-i Haçatur, Arton veled-i Serkis adlı zimmiler kadın erkek birleşip İmam Yusuf Mahallesi'nde ikamet eden bazı zimmilerden davacı olmuşlardır. Davacılar toplanıp mahkeme huzurunda “mezburan Simkon Papaz ve Aysami ve Serkis ve Kirkor ve Toros ve Sava ve Ferhad ve Yusuf kendü mülk menzillerinde olan keneflerinin sonradan tarik-i amm üzerinden ihdas eyledikleri... kendi mülk menzillerimizin kapuları önünden zahiren cereyan etmekle raiha-i kerihesinden müte'ezzileriz”⁴⁸⁶ diyerek kokudan rahatsız olduklarını bildirip kirli su ve pisliklerin men ve def' edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca bahsi geçen kenif sularının merhum Ankaravi Mehmed Efendi'nin⁴⁸⁷ Hatunî Mahallesi'ndeki çeşmeye getirdiği suyun köklerine sirayet

⁴⁸⁵ BOA. AŞS, 10, 49/sayfa 96,sıra 2

⁴⁸⁶ BOA. AŞS, 77, 37/165

⁴⁸⁷ Ankaravi Mehmed Efendi (1028- 1098) Ankara doğumlu Osmanlı Şeyhülislamlarındandır. En bilinen eserlerinden olan Fetâvâ-yı Ankaravi 'nin yazarı olup ulema arasında seçkin bir yeri olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Özcan, Tahsin. (2003), “Mehmed Emin Efendi, Ankaravi”, **DİA**, Ankara, Cilt 28, s. 461-462. Ayrıca bakınız; Cafer Kanitemiz, **Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi ve Vakfı**, Ankara

ettiğinden de bahsedilmektedir. Ancak adı geçen davalılar şikâyeteye konu olan keniflerin pis sularının eskiden beri mezburanın evlerinin önünden geçtiğini ifade etmişlerdir. Mahkeme tarafından görevlendirilen yetkili kişilerce yapılan araştırmadan sonra kenif sularının eskiden beri evlerin önünden geçtiği anlaşılmış ve kötü kokular yayılan pis su arklarının tadil edilmesine karar verilmiştir. Burada dikkati çeken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi sicillerde pek rastlanmamasına rağmen 17. yüzyılda gayrimüslimlerin evlerinde kenef⁴⁸⁸ olduğundan bahsedilmesiyle, ikincisi Ankaravi Mehmed Efendi tarafından Hatunî Mahallesi çeşmesine su getirilmesidir. Bu cümleden hareketle 17. yüzyılda Ankara evlerinde tuvalet olduğu, mahalle içlerinde temiz su sağlayan çeşmeler yapıldığı, müslim ve gayrimüslimlerin bu çeşmeleri ortak kullandıkları gibi sonuçlara varılabilir.

Atık suyu hususunda yaşanan bir başka anlaşmazlık ise aynı mahallede ikamet edip evleri bitişik olan Kemal adlı Yahudi ve Musa veled-i Solomon arasında cereyan etmiştir. Kemal'in odasının olduğundan akan yağmur suyunun kendi evi üzerine aktığından şikâyetçi olan Musa veled-i Solomon adındaki Yahudi tarafından komşusu Kemal'e dava açılmıştır.⁴⁸⁹ Bu anlaşmazlıklar genelde komşunun damından akan kar veya yağmur sularının evlerinin üstüne⁴⁹⁰ veya bahçelerine⁴⁹¹ akması sebebiyle mülkün bir şekilde zarar görmesinden kaynaklanmıştır. Birbirine bitişik veya yan yana inşa edilmiş evlerin damlarından akan sular muhtemelen daha alçak olan komşunun evine sirayet etmiştir. Bu da zamanla evin çatısı veya duvarında aşınmaya hatta belki su sızdırmasına sebep olmuş olabilir. Benzer sıkıntıların hepsinin mahkemeye intikal etmediği muhtemeldir. Komşular arası anlaşmazlıkların bir çözüme kavuşturulamaması durumun mahkemeye taşınmasına sebep olmuştur.

2.5.5. Kavga ve Hakaret Davaları

Gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunlardan biri de kişiler arasında yaşanan bir takım anlaşmazlıkların küfür ve hakarete varan kavgalarla sonuçlanmasıdır. Bu tür kavgalar çoğunlukla taraflar arasında bir şekilde nihayete erdirilse de zaman zaman bu anlaşmazlıklar çözülemeyerek mahkemeye taşınmıştır. Sicillerde

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018.

⁴⁸⁸ "Ayakyolu, abdesthane." Bkz: Sami, Ş. (2010), **a.g.e.**, s.1186.

⁴⁸⁹ BOA. AŞS, 16, 173,1185

⁴⁹⁰ BOA. AŞS, 72, 67/278; BOA. AŞS, 55, 8/36

⁴⁹¹ BOA. AŞS, 54, 63/397

kavga ve hakaret davalarına ait sekiz kayıt bulunmaktadır. Bunlardan dördü hakaret davası ile ilgili olup dördü de kavga ile ilgilidir. Kavga konulu davaların üçü Müslim gayrimüslim arasında iken biri de gayrimüslimlerin kendi aralarındadır. Hakaret içeren davaların ikisi Müslim gayrimüslim arasında cereyan etmiştir. Kalan iki hakaret davasının gayrimüslimler arasında olduğu anlaşılmıştır. Bunların üçü Ankara, biri Ankara Kalesi, ikisi Hacendi Mahallesi, biri Kâfir Köyü Mahallesi ve biri de Sed Mahallesi'nde vuku bulmuştur.

Kavga ve hakaret davalarından birinde bir Yahudi ile Müslüman arasında hamamda geçen küfürlü atışmalar yer almıştır. Buna göre Şengül Hamamı'nda Satılmış bin Mustafa ile Akoğlan veled-i Murat adlı Yahudi'nin kavga edip küfürleşmeleri neticesinde olay mahkemeye intikal etmiştir. Satılmış'a göre hamamın kurnasına geçip gusül edeceği esnada Akoğlan adındaki Yahudi, Müslüman olduğu için kendisine hakaret etmiş ve seni kurnaya geçirmem diyerek Satılmış'ı kolundan çekip darp etmiştir.⁴⁹² Bir gayrimüslim ve Müslüman arasında hamamda geçen bu hadise de yine gayrimüslimlerin ve Müslümanların diğer pek çok alanda olduğu gibi iç içe yaşadıklarının kanıtıdır. Hakaret ile ilgili davalarda genellikle şetm (küfür) edildiğinden bahsedilmiştir. Bununla ilgili örneklerden birinde ise Yusuf bin Mehmed, Alya veled-i Yorki'yi dava ederek kendisine cima kastıyla şetm eylediğini ifade etmiştir.⁴⁹³

Küfür ve hakaret davalarının din, iman⁴⁹⁴, soy'a karşı edilen küfürler ve ana, bacı ve avrata⁴⁹⁵ edilen küfürleri içerdiği görülmektedir. Ancak etnik kimliğe yapılan hakaretlere de rastlanmaktadır. Yusuf adlı kişinin mahkemeye intikal ettirdiği olayda Yasef adlı zımminin "sen Türk'sün sana ve senin yedi ceddine lanet olsun" dediği ifade edilmiştir.⁴⁹⁶

Hakaret sebebiyle açılan bir diğer davada Hacendi Mahallesi sakinlerinden Yahudi kethüdası Abraham ve mahalle ahalisinden bazıları Yako veled-i İshak adlı Yahudi'den davacı olmuşlardır. Abraham, Yako'nun kendisine küfür ettiğini ve Yahudiler arasında fesad çıkardığını ifade etmiştir. Mahalle ahalisinden olan Yahudiler de Yako'nun aralarında huzursuzluk çıkardığını ve bu gidişle mahalleyi terk etmek zorunda

⁴⁹² BOA. AŞS, 54, 10/53

⁴⁹³ BOA. AŞS, 67, 71/95

⁴⁹⁴ BOA, AŞS, 78, 10/39

⁴⁹⁵ BOA, AŞS, 74, 131/535

⁴⁹⁶ BOA, AŞS, 13, 5/60

kalacaklarını bildirmişlerdir. Dava Yako'nun kendi halinde olması ve kimseye bulaşmaması tembih edilerek son bulmuştur.⁴⁹⁷

Şer'iyye sicillerinde yer alan bu tür dava kayıtları, Osmanlı toplumunda aynı mahallerde yaşayan insanların toplumsal ahlak kurallarına uymaları konusunda birbirleri üzerinde yaptırım gücü olduğunun en açık örnekleridir. Ahalinin aralarında huzursuzluk ve fesad çıkaranları dışlaması toplumsal yaşam içinde bu tür insanların davranışları üzerinde etkili olabilmektedir.

2.5.6. Sınır İhlaline Dayalı Anlaşmazlıklar

Gündelik yaşam kategorisinin komşuluk ilişkileri olarak değerlendirilen sorunlarından biri de sınır ihlalleriyle ilgilidir. Aynı mahallede ikamet etmek veya evlerin yakınlığına dayalı komşuluk ilişkileri dışında bir de bağ, bahçe veya tarla sınırlarından kaynaklı komşuluklar bulunmaktadır. Bazen bir ev, bazen bir dükkân, bazen bir tarla veya bağ bahçe ile ortak sınırlara sahip olmak neticesinde gayrimüslimler arasında zaman zaman sınır ihlallerine dayalı anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Muhtemelen bu tür anlaşmazlıklar mahkemeye yansıdığından daha fazladır. Ancak tarafların kendi aralarında çözemedikleri sorunların mahkemeye intikal ettiği bilinen bir gerçektir. Bu tür davaların sıklığı hakkında elimizdeki veriler dışında kesin bir yargıya varılamasa da en azından gayrimüslimlerin komşuluk ilişkileri bağlamında tespit edilen verilere dayanarak ne tür konularla ve ne sıklıkta mahkemeye başvurdukları tespit edilebilmektedir. Bu da ele alınan dönem içinde Ankara gayrimüslimlerinin yaşam koşulları ve komşuluk ilişkileri hakkında bir fikir edinmeyi mümkün kılabilir.

Sınır ihlalini içeren altı dava kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtların hepsi gayrimüslimler arasında olup her biri farklı bir yerde gerçekleşmiştir. Çakırlar Mahallesi sakinlerinden Bedros veled-i Murat sınır komşusu Maydros'a açtığı davada Esed deresi denilen mevzide bulunan ve Maydros, Elhac Hasan, Melekşeh ile sınır komşusu olup bir tarafı yola bakan bağının 20 ayak tarla ve 20 ayak arsasını Maydros'un kendi bağına kattığından şikâyet etmiştir. Şahitler de arsanın Bedros'a ait olduğuna tanıklık edince Maydros'un arsadan el çekmesine karar verilmiştir.⁴⁹⁸ Bedros'un davasında sınır ihlali

⁴⁹⁷ BOA. AŞS, 69, 48/247

⁴⁹⁸ BOA. AŞS, 55, 18/101

yapan komşusu Maydros dışında dikkat çeken husus üç gayrimüslimin mülküne sınır komşusu olan bir Müslüman olmasıdır. Gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede oturmaları ve kapı komşusu olmalarına ek olarak tarla, bağ bahçe gibi mülklerinde de sınır komşulukları olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer bir sınır ihlali anlaşmazlığı da Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Mahalle ahalisinden bazıları mahkemeye başvurup Devletşeh adlı zımmi hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Buna göre Devletşeh, menzili bitişiğinde bulunan on ayak tarla ve beş ayak boş arsayı kendi menziline dâhil etmek istemiş, mahalle halkından bazıları da buna itiraz etmişlerdir. Mahkeme tarafından olayın araştırılması için Mevlana İsmail Efendi tayin olunduktan sonra Devletşeh'in mahalle avarızına beş kuruş vermesi karşılığında arsa ve tarlayı kendi menziline dâhil etmesine müsaade edilmiştir.⁴⁹⁹

2.6. Emanet Mal veya Eşya Davaları

Gayrimüslimler gerek kendi aralarında gerek ise Müslümanlar ile aralarında çeşitli sebeplerle emanet mal veya eşya alışverişinde bulunmuşlardır. Bu emanetler bazen evini barkını bırakıp uzak diyarlara gitmelerinden bazen ticaret için ve bazen de yardımlaşma amacıyla yapılan alışverişlerden kaynaklanmıştır. Komşuluk, akrabalık, arkadaşlık veya ticaret ortaklığı gibi ilişkiler neticesinde yapılan emanet mal, eşya veya para alışverişleri de mahkemeye yansıyan davalar arasında yer almıştır.

Sicillerde yer alan emanet davalarına ait 23 kayıt olup bunların 10'u Müslim gayrimüslim arasındadır. Kayıtlar incelendiğinde emanet olarak verilenler arasında yük hayvanı, ticari değeri olan bir takım eşya veya mallar ve bir miktar nakit para olduğu anlaşılmaktadır.

Gayrimüslimler Müslümanlar ile emanet alışverişlerinde yük hayvanı⁵⁰⁰, sof tarağı ve bir miktar para⁵⁰¹, buğday⁵⁰², mutfak eşyası⁵⁰³, un ve giyim eşyası⁵⁰⁴ gibi bir takım mal, para, gıda ve eşya alıp vermişlerdir. Kendi aralarında olan emanet alışverişlerinde ise sof

⁴⁹⁹ BOA, AŞS, 56, 106/733

⁵⁰⁰ BOA. AŞS, 15, 88/1484

⁵⁰¹ BOA. AŞS, 25, 70/579

⁵⁰² BOA. AŞS, 9, 55/sıra 3

⁵⁰³ BOA. AŞS, 17, 42/371

⁵⁰⁴ BOA. AŞS, 10, 80/sayfa 160-sıra 2

ve para⁵⁰⁵, sof ipliği⁵⁰⁶, yük hayvanı⁵⁰⁷, para, engürüs altını ve devetüyü levni çuka⁵⁰⁸ ve çuka⁵⁰⁹ gibi eşya ve malların emanet olarak alınıp verildiği anlaşılmaktadır. İbrahim bin Ramazan adlı kişi mahkemeye gelip Murad veled-i Agob'u dava ederek Murad'ın buğday yüklerini şehre götürmek için kendisinden iki hımar (eşek) aldığını ve yüklerini götürdükten sonra o gece hımarlarının kayıp olduğunu bildirmiştir.⁵¹⁰ Müslim ve gayrimüslim arasında yapılan bir başka emanet alışverişi ise Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Ali Bey bin Mehmed Çavuş ile Kasbar veled-i Toros arasında gerçekleşmiştir. Ali Bey bin Mehmed Çavuş şikâyetinde vefat eden kardeşinden kendisine intikal eden bir kuzu tenceresi, bir el leğeni, bir tas, bir acem çakısı, yorgan, kebir tas, bir sini ve iki sagir lengeri Kasbar adlı zımmiye emanet ettiğini fakat emanetlerini istediğinde Haçe Kasbar'ın vermek istemediğini ifade etmiştir. Haçe Kasbar ise cevabında Ali bey'in ölen kardeşinde 20 kuruş hakkı olduğu ve bu sebeple söz konusu eşyalara el koyduğunu belirtmiş ve emanet verildiğini inkâr etmiştir.⁵¹¹

Kayıtlarda yer alan anlaşmazlıklar çoğunlukla emanet verilen bir malın geri alınmasında yaşanan sıkıntılardan kaynaklı olsa da bu kayıtlar gayrimüslimlerin sadece kendi aralarında değil Müslümanlarla olan ilişkilerinde de birbirlerine değerli eşyalarını emanet edebilecek samimiyete sahip olduklarını göstermektedir. Söz konusu kayıtlardan hareketle Müslim ve gayrimüslimlerin birbirleriyle emanet alışverişi yapabilecek düzeyde bir güven ve iletişimleri olduğu söylenebilir.

2.7. Kayıp (Gaib) Davaları

17. yüzyıl Ankara'sında gayrimüslimlerin gündelik yaşamları hakkında ele alınan dava kayıtlarından biri de gaib eşya veya mallarla ilgilidir. Sicillerde tespit edilebilen 10 dava kaydı bulunmaktadır. Dava kayıtları genellikle yük hayvanı⁵¹², yağmurluk⁵¹³, gümüş bıçak⁵¹⁴ gibi bir takım şahsi eşyalarını⁵¹⁵ kaybeden kişilerin başvurularını içermektedir.

⁵⁰⁵ BOA. AŞS, 15, 107/1771

⁵⁰⁶ BOA. AŞS, 16, 173/1187

⁵⁰⁷ BOA. AŞS, 27, 35/173

⁵⁰⁸ BOA. AŞS, 58, 27/155

⁵⁰⁹ BOA. AŞS, 59, 75/416

⁵¹⁰ BOA. AŞS, 9, 37/ sıra 2

⁵¹¹ BOA, AŞS, 56, 58/399

⁵¹² BOA. AŞS, 9, 111/ Sağ 2. Sıra.

⁵¹³ BOA. AŞS, 9, 53/Sol 2. Sıra

⁵¹⁴ BOA. AŞS, 25, 41/368

⁵¹⁵ BOA. AŞS, 52, 38/238

Kayıp ile ilgili 10 davanın altısı Müslim gayrimüslim arasındadır. 27 Safer 1032 (31 Aralık 1622) tarihli sicil kaydında Ali Bey bin Ahmed'in Andos isimli zımmiye ve oğlu Kirkor'u kayıp eşyası sebebiyle dava ettiği görülmektedir. Davacı Ali, bir sandık eşyasını zımmiye Andos'un evi önündeki anbarın altında bir çukur kazıp içine sandık ile beraber gömdüğü ve döndüğünde eşyalarının kayıp olduğunu bildirmiştir. Ancak zımmiye Andos ve oğlu eşyalara ne olduğunu bilmediklerini⁵¹⁶ söylemişlerdir.

Bir başka kayıp davasında ise Kayseri'den Ankara'ya ticaret için gelen Kasbar veled-i Karabit isimli zımmi Ankara Çengel Han'ında ikamet ederken odasından yaklaşık 105 kuruşluk esbabının kaybolmasıyla handa odabaşı olan Esseyid Ahmed Çelebi'den şikâyetçi olup zararının karşılanmasını talep etmiştir. Dava Esseyid Ahmed Çelebi'nin Kasbar'a 65 kuruş vererek sulh olmalarıyla sonuçlanmıştır.⁵¹⁷ Söz konusu kayıtlarda Müslim- gayrimüslim arasında emanet eşya alışverişlerinin yapılması bu kişilerin karşılıklı güvene sahip olduklarını akla getirmektedir.

2.8. Kaza Geçirmeye Bağlı Yaralanmalar

Gayrimüslimlerin mahkemeye başvurmalarına sebep olan gündelik problemlerin bir diğeri de başlarına gelen kazalarla ilgilidir. Bu tür kayıtlar genellikle yüksek bir yerden düşüp yaralanma veya ölümle sonuçlanan kazaları içermektedir. Herhangi bir kaza geçiren kişinin ölmesi durumunda mahkemeye bildirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bir kaza sebebiyle yaralanan kişilerin veya yakınlarının mahkemeye bu durumu bildirmesi zorunlu mudur yoksa bir tedbir midir? Bu soruya net bir cevap vermek mümkün olmamakla birlikte bir kaza sonucu yaralanan kişilerin genelde mahkeme veya bilirkişiler karşısında başına bir kaza geldiğini bildirdiği ve bu sebeple ölecek olursa kimseden davacı olmadığını bildirmesi önemlidir. Bu gibi durumların mahkemeye intikal etmesinin sebebi birileriyle sorun yaşaması mıdır veya her kaza geçirip yaralananın mahkemeye gelip bildirmesi şart mıdır bunu anlamak zordur. Ya da mahkeme huzurunda kaza geçirdiğini bildirenlerin ayırt edici bir özelliği var mıdır? Ancak kayıtlardan anlaşılan kaza sebebiyle yaralanan kişinin başına gelen olayda kimsenin bir müdahili olmadığını bildirdiğidir.

⁵¹⁶ BOA. AŞS, 21, 38/388

⁵¹⁷ BOA. AŞS, 52, 38/238

Sicillerde kaza geçirip yaralanmaya bağlı 13 kayıt tespit edilmiştir. Yüz yıllık bir zaman dilimi için bu kayıtların az olduğu aşıkârdır. Bu tür kazaların çok yaşanmadığından ziyade her kaza olayının mahkemeye intikal etmemiş olması daha muhtemeldir. Genellikle bir yerden düşmeye bağlı kazaları içeren kayıtlarda perde asarken düşme⁵¹⁸, merkepten düşme,⁵¹⁹ merdivenden⁵²⁰ veya damdan düşme⁵²¹ gibi vakalar yer almaktadır.

Hicri 1048 yılı Muharrem (1638 Mayıs) ayının ortalarına tarihlenen bir dava kaydında Dibek Mahallesi sakinlerinden Sinan, Mikail, Yasef ve Gebrail adlı Ermeniler Orhan veled-i Avanis adlı Ermeni'nin bir süre önce damdan düşüp uyluğunu kırdığını ve kırk altı gün evinde yattıktan sonra yarası ağırlaşınca Müslümanlar huzurunda kazanın kimseyle alakası olmadığını söylediğini ifade etmişlerdir.⁵²² Olayın mahkemeye intikal etmesinin sebebi kaza sonucu Orhan isimli Ermeni'nin ölmesiyle mahalle ahalisinden bazılarının Mirliva tarafından hapsedilmesidir. Mahkemede bahsi geçen Müslümanların ifadesine göre Orhan'ın ölürsem kimse sorumlu tutulmasın dediği anlaşılmıştır. Ancak yine de bu olayla ilgili hapsedilen şahısların ölen Orhan ile ne gibi bir alakası olduğu kesin değildir. Aralarında bir sorun var mıydı ve eğer yoksa birileri yanlış ihbarda mı bulundu gibi soruların cevabı yoktur.

23 Recep 1094 (18 Temmuz 1683) tarihli bir kayıтта Makramacı Mahallesi sakinlerinden Minas veled-i Devlet adlı zımminin başvurusu yer almaktadır. Buna göre Minas'ın zevcesi ile Esed adlı mevziden gelirken zevcesinin eşekten düşüp yaralandığı kaydedilmiştir. Minas mahkeme huzurunda zevcesinin eşekten düştüğünü ve olayın kendisinden de sual olunmasını talep etmiştir. Minas'ın zevcesi de ifadesinde kendi kendine düşüp yaralandığını ve bu sebepten ölürse kimseden bir şikâyeti bulunmadığını bildirmiştir.⁵²³ Düşme neticesinde yaralanmaya bağlı bir diğer örnek ise Hendek Mahallesi sakinlerinden Avanis hakkındadır. Avanis'in kardeşi Serkis mahkemeye yaptığı başvuruda kardeşinin Ankara civarında Eskici Zade Efendi'nin bahçesinin köşkünde düşüp sağ uyluğunda ve arkasında beresi olduğunu bildirmiştir. Olayın keşfi için mahkemeden Mevlana Osman Efendi tayin olunmuş, cerrah taifesinden bir zımmi ile birlikte Avanis'in

⁵¹⁸ BOA. AŞS, 46, 37/233

⁵¹⁹ BOA. AŞS, 63, 24/128

⁵²⁰ BOA. AŞS, 66, 18/105

⁵²¹ BOA. AŞS,66, 71/386

⁵²² BOA. AŞS, 29, 16/118

⁵²³ BOA, AŞS, 63, 24/128

durumunu kontrol etmişlerdir. Avanis'ten olayın nasıl gerçekleştiği sorulduğunda kendi kendine düştüğünü ve kimsenin bir alakası olmadığını ifade etmiştir.⁵²⁴

2.9. Lâkapları

Sicil kayıtlarında bazı gayrimüslimlerden bahsedilirken isimlerin önüne halk arasında kullanılan ve şahısların tanınmasını kolaylaştıran lakaplar eklenmiştir. Kişilerin sosyal, etnik, ırki veya fiziki birtakım özelliklerine göre anılmasıyla ortaya çıkan lakapların gayrimüslimler arasında da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Lakapların genellikle ikamet edilen şehir, çalıştığı meslek kolu veya boy, ten rengi, bedensel engel gibi fiziki özelliklerden yola çıkılarak kullanıldığı görülmektedir. Kimi lakapların ise herhangi bir özelliğe bağlı olmayıp benzetmeye dayalı olanları da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda sicillere kaydedilen gayrimüslimlerin isimleri, lakapları, ikamet yerleri ve etnik yapıları gösterilmiştir. Sicillerde yazılmayan isim, din veya ikamet yeri gibi bilgilerin yer alması gereken kısımlar kısa çizgi ile belirtilmiştir.

⁵²⁴ BOA, AŞS, 53, 24/154

Çizelge 2.6. 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimler arasında kullanılan lâkaplar

ADI	LÂKABI	İKÂMETİ	ETNİK
-İbrahim veled-i Musa -Orham -Abraham	Amasyalı	Ankara	Yahudi
-İsak veled-i Orham -Aslan veled-i Karagöz -Musa	-Kara Hekim -Kara Hekim Oğlu	-Ankara -Öksüzce Mahallesi	Yahudi
	Bıçakçı	Eşenhor Mahallesi	Ermeni
	Kara Oğlan	Ankara	Yahudi
	Uzun Oğlan	Ankara	Yahudi
	Küçük	Ankara	Yahudi
	Burusalı	Ankara	Yahudi
	Köse	Ankara	Yahudi
-Danyal -Danil veled-i David	Akoğlan	-Ankara -Yahudi Mahallesi	Yahudi
-Agob -Şehriyar	Tokatlı Oğlu	-Kebkebur-ı Zimmi Mahallesi -Valtarin Mahallesi	-Nasrani -Ermeni
-Kemal -Murad	Çadırcı	Ankara	Ermeni
Asvadır	Altıparmak Oğlu	Ankara	Ermeni
Agob	Arap Oğlu	-	Ermeni
Musa veled-i Haym	Hekimzade	Ankara	Yahudi
Aslan Oğlu Aydın	Yuyucu	-	-
Agob	Örenoğlu	-	Ermeni
Minas	Çukadar Oğlu	Keyyalin Mahallesi	Ermeni
Kavas veled-i Hacı	Sinoplu	Eşenhor Mahallesi	Ermeni
Yakob	Bahçeci	Kebkebur-ı Müslim Mahallesi	Ermeni
Minas	Develi Oğlu	Hendek Mahallesi	Ermeni
Aslan veled-i İskender	Çerçici	Boyacı Ali Mahallesi	Ermeni
Osib	Eskici	Ankara	Ermeni
Şehri	Koyun Oğlu	-	Ermeni
Minas	Aslancı Oğlu	Dibek Mahallesi	Ermeni
Kirkor	Tahtacı	Ankara	Ermeni
Yasef Veled-i Avanis	Kemendci	Ankara	Ermeni
-Hacı Simkon veled-i Necşi	Telci Oğlu	Ankara	Rum
Arton veled-i Serkis	Boynu Eğri	Ankara	Ermeni
Murat veled-i Kirkor	Sofçu	Çakırlar Mahallesi	Ermeni
Arton veled-i Sefer	Karga Oğlu	Ankara Kalesi	Ermeni
Toros	Toprakçı	Kiçiviran karyesi	Ermeni
Bali veled-i Kutlubey	Meyhaneci Oğlu	-	Ermeni
Yorki	Keçeci	Kâfir Köyü Mahallesi	Ermeni
Yorki	Bozacı Oğlu	Zağferan Han	Ermeni
Arton	Çakıcı Oğlu	-	Ermeni
İbraki	Papaz Oğlu	Ankara	Ermeni
Mihail	Cimcim Oğlu	Behlül Mahallesi	Ermeni
Arton	Yanık Oğlu	Kurd Mahallesi	Ermeni
Markos	Acem	Kurd Mahallesi	-

Sicil kayıtlarında Ankara gayrimüslimleri içinde yer alan Ermenilere ait 20, Yahudilere ait 9 lakap bulunurken Rum ve Nasranîlere ait 1'er lakap tespit edilmiştir. Ermeniler arasında kullanılan lakaplara bakıldığında Bıçakçı, Tokatlı Oğlu, Çadircı, Altıparmak Oğlu, Arap Oğlu, Ören Oğlu, Çukadar Oğlu, Sinoplu, Bahçeci, Develi Oğlu, Çerçeci, Eskici, Aslancı Oğlu, Tahtacı, Kemendci, Sofçu, Karga Oğlu, Toprakçı, Meyhaneci Oğlu, Keçeci, Bozacı Oğlu, Çakıcı Oğlu, Papaz Oğlu, Cimcim Oğlu ve Yanık Oğlu gibi lakaplar kullanıldığı görülür. Bu lakapların kişilerin meslek,⁵²⁵ geldiği şehir,⁵²⁶ fiziksel özellik⁵²⁷ gibi durumlarının dışında herhangi bir özelliğe bağlı olmayan benzetmeye dayalı⁵²⁸ olanları da bulunmaktadır. Ermenilerin lakaplarının daha çok meslek edinimlerine bağlı olduğu görülmektedir.

Ankara'da bulunan Yahudilere ait sicillerde tespit edilen dokuz lakap bulunmaktadır. Bunlar arasında Amasyalı⁵²⁹ lakaplı üç, Kara Hekim veya Kara Hekim Oğlu⁵³⁰ lakaplı üç kişi bulunmaktadır. Diğer lakaplar ise Kara Oğlan, Uzun Oğlan, Küçük, Bursalı, Amasyalı, Ak Oğlan, Köse ve Hekimzade gibi takma isimlerden meydana gelmiştir. Yahudilerin takma isimlerine bakıldığında daha çok fiziksel özelliklerin öne çıktığı görülür. Geldikleri şehirlere ilişkin lakaplarla⁵³¹ anıldıkları gibi, mesleklerine ilişkin⁵³² lakaplarla da anılmışlardır. Fiziksel özelliklerine ilişkin olarak da uzun, kısa, ak, kara, küçük ve köse⁵³³ gibi lakaplar öne çıkmaktadır. Bunların dışında Yuyucu,⁵³⁴ Koyun Oğlu,⁵³⁵ Boynu Eğri⁵³⁶ ve Acem gibi lakaplar kullanmışlardır. Acem, Sinoplu, Burusalı, Amasyalı veya Tokatlı oğlu gibi lakaplar gayrimüslimlerin Ankara'ya nereden geldikleri ile ilgili olsa gerektir.

⁵²⁵BOA. AŞS, 32, 56/480; BOA. AŞS, 31, 41/300; BOA. AŞS, 76, 36/146

⁵²⁶BOA. AŞS, 31, 53/402; BOA. AŞS, 76, 31/126

⁵²⁷BOA. AŞS, 25, 86/750; BOA. AŞS, 74, 124/506

⁵²⁸BOA. AŞS, 15, 59/958

⁵²⁹BOA. AŞS, 27, 55/292

⁵³⁰BOA. AŞS, 27, 108/560

⁵³¹BOA. AŞS, 27, 68/361

⁵³²BOA. AŞS, 27, 108/560

⁵³³BOA. AŞS, 33, 17/117

⁵³⁴BOA. AŞS, 16, 26/190

⁵³⁵BOA. AŞS, 15, 59/958

⁵³⁶BOA. AŞS, 76, 66/208

2.10. Diğer

Bu başlık altında tabloda diğer kategorisinde yer alan ve tek tek başlık açılması için sayıca az olan mahkeme kayıtları ele alınmıştır. Bu kayıtların içinde bina inşası⁵³⁷, hamam tamiri⁵³⁸, dem ve diyet⁵³⁹,sulh davası⁵⁴⁰, keşif talebi⁵⁴¹, pencere ihdası⁵⁴², metrukâta el koyma⁵⁴³, görev ihlali⁵⁴⁴, tamirat izni⁵⁴⁵, yol tamiri⁵⁴⁶, miras beyanı⁵⁴⁷, hayvan alışverişi⁵⁴⁸, şikâyet⁵⁴⁹ gibi farklı konuları içeren 44 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların 14'ü ise Müslüman ve gayrimüslimler arasındadır.

Söz konusu kayıtlardan biri Yenice Mahallesi sakinlerinden Şirin ve zevcesi Hemar'ın başvurusu hakkındadır. Karı kocanın açtığı davanın konusu yol tamiri ile ilgilidir. Kaynaklı Pınarı adlı mevziden geçen yolun taşlık olduğundan araba işlemediği ve Üstad Serkis ile yolun temizlenmesi hususunda belirli bir ücret karşılığında anlaştıkları halde Serkis'in yolun anlaştıkları kısmının tamamını temizlemediği iddia edilmiştir. Serkis ise genişliğinin arzen üç zirâ, tula iki buçuk zirâ⁵⁵⁰ olarak anlaştıkları halde taşlı yolu gördüğünde hakkıyla temizlemeye mecali olmadığından bir buçuk zirâ nibali ve iki buçuk zirâ tula şeklinde anlaştıklarını ifade etmiştir. Aralarındaki anlaşmazlık çözülmeyince yol ustası Serkis'in ücret makbuzunu sahblerine teslimine karar verilmiştir.⁵⁵¹ Bir başka örnek ise 1054 Cemaziyelevveli'nin 20'sine tarihli olup (25 Temmuz 1644) Merhum Hasan Paşa hamamı hakkındadır. Buna göre Hamam musluğu Haçe Ohan veled-i Bahşi adlı zımminin evinde yer almaktadır. Hamamın câbisi üstad Habil bin Haydar ve hamamın kiracısı Hızır bin Mahmud mahkemede Ohan'ın menzilinde bulunan musluğun bir zararı olmadığını ifade etmişler ve “Mezbur Ohan'ın menzilinde olan musluk kadimden telaşa? Virilmek

⁵³⁷ BOA. AŞS, 61, 4/20

⁵³⁸ BOA. AŞS, 10, 27, sayfa 53, sıra 5; *Şengül hamamının tamirâtı için Yahudi mahallesinin mukataalarından 500 akçe alındığına dair.*

⁵³⁹ BOA. AŞS, 41, 41/207

⁵⁴⁰ BOA. AŞS, 52, 56/357

⁵⁴¹ BOA. AŞS, 20, 93/995

⁵⁴² BOA. AŞS, 69, 13/63

⁵⁴³ BOA. AŞS, 26, 7/37

⁵⁴⁴ BOA. AŞS, 66, 4/254

⁵⁴⁵ BOA. AŞS, 79, 6/28

⁵⁴⁶ BOA. AŞS, 28, 107/265

⁵⁴⁷ BOA. AŞS, 56, 56/387

⁵⁴⁸ BOA. AŞS, 17, 75/700

⁵⁴⁹ BOA. AŞS, 66, 121/613

⁵⁵⁰ Zirâ: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü; Nibal: ok; Tulâ: En uzun.

⁵⁵¹ BOA, AŞS, 28, 107/265

içün vazî olunmuşdur hamam-ı mezburun suyu mecrâsına zararı yoktur” dedikleri kaydedilmiştir.⁵⁵²

Gündelik yaşam denilince akla gelenler elbette burada bahsedilenlerle sınırlı değildir. Ancak yapılan araştırmanın sınırlılıklarını belirleyen şey sicillere kaydedilen davaların renkliliğinin yanı sıra kaydedilmeyen veya mahkemeye konu olmayan durumlardır. Yine de sicillere yansıyan davalar gündelik hayata dair oldukça önemli kayıtları içermektedir.

⁵⁵²BOA, AŞS, 32, 55/468

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAŞAM, DİN ADAMLARI VE İBADETHANELER

İslam hukûkunda gayrimüslimlerin Ehl-i kitab ve Ehl-i kitab olmayanlar diye ikiye ayrıldığı bilinmektedir.⁵⁵³ Bu çalışmada Ehl-i kitab olanlar ele alınmaktadır. “Ehl-i kitab olan gayrimüslimler, İslam devleti hâkimiyetinde yaşamayı kabul ettikleri takdirde, kendilerine "Allah ve peygamberin zimme"si verilir ve böyle kimselere "zimmi" denilir. İslam ülkesinde devamlı oturan zimmilere "gayrimüslim tebaa" veya "gayrimüslim reâya" da denir.”⁵⁵⁴ “İslâm hukûkunda kendileriyle zimmet antlaşması yapılan gayrimüslimlerin Kur’an’daki “dinde zorlama yoktur” âyeti gereği zorla Müslümanlaştırılmaları yasaklanmıştır. Onların mâbetlerinde ibadet etmeleri, mülk edinme ve seyahat etme gibi hakları engellenemez. Müslümanların zimmilere zulmetme hakları yoktur. Nitekim Peygamber Hz. Muhammed bir hadisinde, bir zimmîye zulmeden, gücünün üzerinde yük yükleyen ve isteği dışında ondan zorla bir şey alan kişiye kıyamet gününde bizzat kendisinin düşman olacağını belirtmiştir.”⁵⁵⁵

Bu kısımda gayrimüslim tebaanın Ankara özelinde dini yaşamlarına dair tespit edilen kayıtlara dayanılarak din adamları, ibadethaneleri ve ibadet özgürlükleri ele alınacaktır.

3.1. Dini Yaşam

Osmanlı Devleti’nin bütün gayrimüslim tebaası gibi Ankara’da yaşayan gayrimüslimler de inanç ve ibadet özgürlüğüne sahiplerdi. Ancak zaman zaman ikamet ettikleri mahallerde bazı kimseler tarafından mâbetleri ve âyinleri hususunda bir takım sıkıntılara maruz bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak 1035 (1625) yılına tekabül eden 22 no’lu Şer’iye sicil defterinde bulunan kayda göre Ankara’da sakin Yahudi taifesinin Dîvân-ı Hümâyân’a gönderdikleri arzuhal hakkındaki kayıt incelemeye değer bir örnektir. Yahudi taifesinin ileri gelenleri tarafından gönderilen arzuhalde, evlerinden hiç

⁵⁵³ Küçük, C. (1986), **a.g.m.**, ss. 61–86.

⁵⁵⁴ Küçük. (1986), **a.g.e.**,s.87

⁵⁵⁵ Karataş, A. İ. (2006)."Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.15- S.1, 267–284.

birinde suver⁵⁵⁶ ve mihrap olmadığı ancak cizye ve avârız gibi ve sair tekâlifin toplanması esnasında bir yerde cem olduklarını ve yine ayinleri üzere ibadet edip kıraat okuyup kendi hallerinde meşgul olduklarını bildirmişlerdir. Şikâyetlerinde ehlî örf taifesi ve bazı kimselerin toplandıkları hane için kilisedir diyerek evlerinin bazı yerlerini tahrip ettiklerinden bahsetmişlerdir.⁵⁵⁷ Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Yahudi taifesi vergi ile ilgili meseleler sebebiyle belirli bir hânedeki toplanıp kimi zaman da bu hânedeki cemaatle ibadet etmişlerdir. Müslümanlar ise bu hânelerin kilise olarak kullanıldığı iddiasıyla bu duruma karşı çıkmışlardır. Bahsi geçen hânenin bazı kısımlarını tahrip eden Müslümanların hâneyi kapatıp bir daha tamir ve tasarruflarına izin vermedikleri ifade edilmiştir. Yahudi hânelerinin tasarrufuna mani olan Müslümanların men olunması için ferman buyurulduğundan bahsedilen kayıta Müslümanların hâne içinde ezan okuyup namaz kıldıkları ve bu sebepten Yahudilerin tasarruf edemeyeceğini söyledikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine Yahudilerin Şeyhülislamdan⁵⁵⁸ fetvâ aldıklarından bahsedilmektedir. Söz konusu fetvâda

İslâmdan bâzı kimesneler Yahudi tâifesinin keniselerine gidüb kılıç ve hedm edüb içinde kırâat-ı ezan ve ikâmet-i salavat eyleseler kimesne-i mezbûr kırâat ezan ve tilâvet-i kırâat ve ikâmet-i salavat olundu deyu kendüleri cebren ... etdürmeğe şer'an kâdir olurlar mı elcevab olmazlar bu sûretde tâife-i mezbûre keniseler min baad cebr olunmadıkları takdirce hedm olunan mevâzî kel'evvel tâmir edüb âyin delâleti karinleri isti'mal etmeğe şer'an kâdir olurlar mı el-cevab olurlar ama binâya asla ziyâde olunmamak gerekdir⁵⁵⁹

denilmektedir. Divân-ı Hümâyun'a arzuhal gönderen Yahudilerin hanelerini yeniden tasarruf edebilmek için Şeyhülislamdan fetvâ aldıkları görülmektedir. Fetvâya göre Yahudilerin bahsi geçen hanelerin zarar gören kısımlarını tamir ettirmeleri ve binaya yeni bir yapı eklememeleri kaydıyla evlerini tamir edip tasarruf etmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı mesele hakkında olup 1035 Rebi'ül-ahirine (Aralık 1625) tarihlenmiş bir başka kayıt ise Yahudilerin arzuhaline cevaben Divân-ı Hümâyun'dan gönderilen bir ferman suretidir.⁵⁶⁰ Bu fermenda Yahudilerin ifade ettikleri gibi evlerinin tahrip edilip edilmediğine dair bir araştırma yapılması ve söyledikleri gibi evlerinde

⁵⁵⁶ Suretler, Şekiller.

⁵⁵⁷ BOA. AŞS, 22, 20/183

⁵⁵⁸ BOA. TS. MA.e, 826/40.s.0 ; 14 Haziran 1570 tarihi doğumlu olan Şeyhülislam Esad Efendi 1615-1625 yılları arasında zaman zaman kesintileri olmakla birlikte Şeyhülislamlık yapmıştır. Sultan IV. Murad zamanında 22 Mayıs 1625 yılında vefat etmiştir. Bkz: Aktepe, M. Münir. (1995), "Esad Efendi, Hocasade", **DİA**, İstanbul. C. 11. S.340-341.

⁵⁵⁹ BOA. AŞS, 22, Aynı yer.

⁵⁶⁰ BOA. AŞS, 22, 36/290

tahribat yapılmışsa ehlî örf taifesinden olan kimselerin men edilmesine ve evlerin sahiplerine tasarruf ettirilmesine yönelik emri şerif verildiği görülmektedir.

Gayrimüslimlerin ibadet haklarına yönelik bir başka kayıt ise Ankara Kalesi'nde bulunan Yanartaş Kilisesi ile ilgilidir. Söz konusu kayıta Yanartaş Kilisesi'nin marhasası Kukas adlı zımminin tenbih edildiği, Gebrail adlı zımmiye ayin ve batılları üzere incil okuyup ibadetlerini yapabilecekleri hakkında hüccet verildiği ifade edilmektedir. Buna göre “merkum Gebrail yedinde olan hüccet mucebince sair Ermeni taifesi gibi Kinisa-yı mezbureye dâhil ve âyinleri üzere amelleri men olunmayub mezbur Kukas zımmiye asla müdahale itdirülmeye deyü buyurulmağın...” denilerek ibadetlerini yapmalarına kimsenin mani olamayacağı ifade edilmiştir.⁵⁶¹ Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşadıkları yerlerde bir haksızlığa uğradıkları zaman en üst makamlara başvurabilmelerinin yanı sıra alınan kararlarla ibadet haklarının korunduğu ve gözetildiği anlaşılmaktadır.

3.2. Din Adamları

Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerin ruhani reislerinin seçimi ve tayini merkezden yapılmaktaydı. Bu tür görevlendirmeler padişah beratıyla gerçekleşmekteydi. Sicillerde Ankara'daki gayrimüslimler için tayin edilen din adamları arasında Psikopos, Marhasa⁵⁶², Rahip ve Papazlara ait kayıtlar bulunmaktadır. Azil, tayin veya tebdil sebebiyle tutulan berat kayıtlarında din adamlarının kimliği, görev yeri ve kapsamı, ödedikleri pişkeş miktarı, yetki alanları ayrıntılı bir şekilde ifade edilmektedir. Altta yer alan tabloda berat ve hükümlerden elde edilen verilere göre yüzyıl içerisinde sicillere kaydedildiği kadarıyla gayrimüslim din adamlarının azil, tayin ve tebdillerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

⁵⁶¹ BOA, AŞS, 25, 56/466

⁵⁶² Marhasa (veya murahasa) unvanının kilise literatüründeki karşılığı “bir şehir veya bölgedeki başpiskopos”tur. Başpiskopos bir bölgedeki en yüksek rütbeli din adamını ifade etmektedir. Bkz: Güllü, R.E. (2020), “Osmanlı Toplumunda Ermeniler”, **Osmanlı Toplum Yapısı ve Millet Sistemi**, Nobel Yayınları, Ankara, ss.213-248, s.216.

Çizelge 3.1. Ankara ve tevâbi Ermeni keferesi din adamlarının azl, tebdil ve tayinleri ile tayin için ödedikleri adet-i pişkeş miktarları⁵⁶³

Konu	Görev	Görev Yeri/ Kapsamı	İsim	Adet-i Pişkeş	Hicri Tarih
Tayin	Marhasa	Ankara ve tevabi Ermeni keferesi	Tanyal veled-i Vartan	5.000 akçe	8 Şaban 1028
Tebdil	Papaz	Yanartaş Kilisesi	Asaylı Veled-i ...?	–	1030
Firar Tayin	Psikopos	Çirmir Manastırı (Kirmir Kilisesi)	Danyal nam Zımmi	–	1-10 Şaban 1030
Tayin	Marhasa	Ankara ve tevabi Ermeni keferesi	Tanil veled-i Vartan	5.000 akçe	14 Cemaziyelahir 1030
Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi	Yakop nam Rahip	5.000 akçe	25 Safer 1030
Tebdil	Marhasa	Kirmir Kilisesi	Agob veled-i Boğdasar	–	14 Rebiülahir 1031
Tayin	Marhasa	Ankara ve tevabi Ermeni keferesi	Kutlubey nam Ermeni	5.800 akçe	6 Rebiülahir 1039
Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi	Zakarya nam rahip	6.300 akçe	9 Şaban 1039
Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi Konya ve Akşehir ve Karahisar kazalarında vaki Ermeni kefereleri	Koğas nam rahip	8.470 akçe	14 Safer 1040
Azl ve Tayin	Marhasa	Ankara ve tevabi Ermeni keferesi	(yazılmamış)	5.800 akçe	Safer 1046
Tayin	Marhasa	Ankara, Konya, Akşehir, Karahisar ve Sivrihisar	Samyel nam rahip	2.300 akçe	8 Şevval 1047
Azl ve Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir ve Karahisar Ermeni keferesi	Gabril veled-i Mehri	8.470 akçe	24 Zilhicce 1047
Azl	Marhasa	Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir ve Karahisar Ermeni keferesi	Samyel nam rahip	–	25 Zilhicce 1047
Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi	Gabril nam rahip	(yazılmamış)	3 Cemaziyelevvel 1048
Tayin	Marhasa	Ankara, Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir ve Karahisar ve Sivrihisar ve İstanos Ermeni keferesi	Gabril nam rahip	5.800 akçe	8 Cemaziyelevvel 1051
Tayin	Marhasa	Ankara, Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir, Karahisar, Sivrihisar, Kalecik ve İstanos Ermeni keferesi	Minas nam rahip	5.800 akçe	12 Muharrem 1059
Tayin	Marhasa	Kirmir Kilisesi	Karabit nam rahip	5.500 akçe	10 Şaban 1107

⁵⁶³ BOA. AŞS; 17, 19, 20, 24, 28, 29, 30, 36, 74 no'lu defterler.

3.2.1. Din Adamlarının Azl ve Tayinleri ile Adet-i Pişkeş

Ankara ve Ankara'ya dâhil yerlerde yaşayan keferenin üzerlerine bağlı oldukları patriklik makamınca ve padişahın beratıyla yapılan marhasalık tayinleri esnasında din adamları zaman içerisinde değişen miktarlarda *adet-i pişkeş* adı altında bir vergi ödemekteydi. Macit Kenanoğlu, bu durumu *ruhani iltizam sistemi* olarak adlandırmakta ve belirli bir meblağ karşısında atanan ruhani liderlerin denetim dışı kalmaması için devlet tarafından atama esnasında alınan pişkeş dışında ruhani liderlerin maktû olarak ödemesi gereken bir vergi olduğu ve bunun devlet kontrolünde her yıl düzenli olarak hazineye aktarılmasıyla toplanan verginin denetim altına alındığını kaydetmektedir.⁵⁶⁴ Osmanlı Kanunnameleri'nde din adamlarının ödemekle yükümlü olduğu vergiye de yer verilmiştir. Buna göre kanunname;

Ve livâ-i mezbûrede ba'zı marhasiyeler ki karabaşler dimekle ma'rufdur' her birinin tahtı yedlerinde birer vank'ı olub ol vank sebebi ile üzerlerine marhasiye akçesi deyü maktû' bir mikdar akçe kaydolunub defter mucebince edâ eyledükden sonra mukabelede ispençelerin virmeyüb ve âyini bâtılaları üzere mâbeynlerinde vâki' olan rüsümü nikâhlarına ve beytûlmâllerine ellerinde olan ehkâmı şeriflerinin mücebi münifleri ile mutasarrıf olub kimesne mâni' olmaya⁵⁶⁵

denilmektedir. Söz konusu maddeye göre kiliselerde yönetici olan Marhasa veya Karabaşların yıllık maktû olarak ödedikleri bir vergi olduğu ve bunu ödeyenlerin ispençeden muaf oldukları, kendi aralarında ayinlerine göre kıyılan nikâhları ve beytûlmallarına kimsenin müdahale etmemesi buyrulmuştur.

1016 Recep (1607 Ekim) ayına tarihli bir fermanla dönemin patriğinden 240.000 bin akçe âdet-i pişkeş talep edildiği görülmektedir.⁵⁶⁶ Patrikliğe bağlı yerlerdeki Papazlardan, keşişlerden ve diğer gayrimüslim tebaadan mîri rüsüm, zarar-ı kassabiye ve tasadduk akçesi adı altında toplanan vergilere ek olarak, panayırları, manastırları, dükkânları ve ayazmaları⁵⁶⁷ üzerinden her yıl vergi toplanmıştır.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴"Patrik kendi dinlerinin gereği olarak topladığı meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsümü, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen ruhbanların terekelerinin belli bir oranına el konulması vs.) devletçe üzerlerine tarh edilen maktû bir meblağı ödeyecektir." Bkz. Kenanoğlu, M. Macit.(2003), **a.g.m.**, s.76.

⁵⁶⁵ Barkan, Ö. L. (1943), **Kanunlar 1 ...**, s.69.

⁵⁶⁶ BOA, D. PSK. Psikoposluk Kalemi Evrakı, Kutu 1, Gömlek 195, s.5.

⁵⁶⁷ "Rumlar indinde mübarek nazarıyla bakılıp ziyâret edilen çeşme veya pınar." Bkz. Sami, Ş. (2010), **a.g.e.**, s.60.

3.2.1.1. Azil, tayin ve tebdiller

Gayrimüslim din adamları arasında yer alan patriklerin 16. yüzyıldan itibaren Sinod⁵⁶⁹ tarafından seçilerek atanmasının devletçe yapıldığı bilinmektedir. Buna rağmen kimi zamanlarda kimin seçileceği hususunda devletin telkin ve yönlendirmeleri olmuştur.⁵⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde bütün tayinler berat belgesiyle gerçekleştirilmiş olup her padişah değişikliğinde bu beratlar da yenilenmiştir.⁵⁷¹ Sicillerde din adamlarının azil, tayin ve tebdillerine ilişkin olarak tespit edilen 17 kayıttan 15'i Marhasaların azil veya tayinleri ile ilgili olup biri Papazlık biri de Piskoposluk ile ilgili nişan ve beratlardan oluşmaktadır. Gayrimüslim din adamlarının tayinleri esnasında Osmanlı Devleti'ne ödedikleri pişkeş miktarlarını belirten 12 adet kayıt bulunmaktadır. Azil, tayin ve tebdil kayıtlarına göre Patriğin kontrolünde olmakla birlikte zaman zaman gayrimüslimlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a arzuhâl sunarak başlarındaki din adamlarının azil veya tayinlerini istedikleri de görülmektedir. Gayrimüslimlerin kendi dini liderlerinin azil veya tayinlerinde etkili olabildikleri anlaşılmaktadır.

Gayrimüslim din adamlarının azil ve tayinleri patriğin isteği doğrultusunda padişahın onayını içeren beratlar ile gerçekleşmekteydi. Yapılan azil ve tayinler din adamının yaşlanması, ölmesi veya kiliseye ait eşya ve paralara el koyması gibi usulsüzlükleri de içeren çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Ankara ve Ankara'ya bağlı yerlerde bulunan Ermeni keferelerinin zaman zaman Dîvân-ı Hümâyûn'a ilamda bulunup din adamlarının yolsuzlukları sebebiyle değişmesini talep ettikleri görülmektedir.

Ankara ve dâhilinde bulunan Ermeni keferesinin marhasaları ölünce Ermeni patriği Avanis tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a yazılan mektup gereğince yeni bir marhasa tayin edilmiştir. 1028 Şaban (Temmuz 1619) ayına ait bir kayıta Danyal veled-i Vartan adındaki zımmînin Ankara ve marhasalığa bağlı olan yerlerde Ermeni keferesi üzerine Marhasa tayin edildiğinden bahsedilmektedir. Söz konusu Nişân-ı Şerîf-i Âli-Şan'da;

⁵⁶⁸ BOA, D.PSK. Piskoposluk Kalemî Evrakı, Kutu 1, Gömlek 195, s.2.

⁵⁶⁹ "... Aynı anlamdaki Grekçe sunodos, Latince synodustan gelen sinod ise (synode) Batı kilisesinde önceleri konsille eş anlamlı olarak kullanılırken günümüzde piskopos veya başpiskopos tarafından piskoposluk bölgesinin problemlerini çözmek üzere toplanan, din adamlarından oluşmuş mahallî kurulu ifade etmekte, bizzat piskoposların oluşturduğu kurula ise konsil denilmektedir." Bkz. Harman, Ö. F. (2002) "Konsil", **DİA**, C.26, Ankara, ss.175-178, s.175.

⁵⁷⁰ Kenanoğlu, M. M. (2017), **a.g.e.**, s.189.

⁵⁷¹ Günalan, R. (2016), "Anadolu ve Rumeli'de Gayrimüslim Cemaat Liderlerinin Vazifeleri Bağlamında Patriklik Makamı ve Patrik Yermiyalar (16 . Yüzyıl)", **Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Balkan Tarihi, C. II, ss. 63-82, s. 67.

Mezbûr Ermeni varub ola gelen âdet ve kânun üzere zikr olunan Ankara ve tevâbi Ermeni keferelerine mürd olan Ermeni yerine Marhasa olub mâdemki üzerine lâzım gelen Marhasalık hidmetin edüb kusûru olmaya bunun emsâli Marhasa olanlar ne vechle zabt edegelmışler ise mezbur Danyal veled-i Vartan râhip dahi ol minvâl üzere zabt ve tasarruf edüb cümle Ermeni tâifesi mezbûra mürâcaat edüb sözünden tecâvüz etmeyeler⁵⁷²

ifadeleri yer almaktadır. Vartan'ın marhasalık beratında miri rûsum tahsiline dâir ayrıntılar da yer almaktadır. Buna göre marhasanın altı ay aynı yerde sakin olmayandan ve yanında olan adamlarından yave haracı talep etmemesi buyurulmaktadır. Ayrıca menzil ve konaklarda davarlarını ulağa ve kapı kullarına aldirmaması ve nikâhları hususunda papazların azil ve nasbına kimseyi müdahale ettirmemesi de buyurulmuştur.

Gayrimüslim ahâlinin din adamlarının azil ve tayinleri konusunda söz sahibi olabildiklerine dair bir başka örnekte ise Ankara Kalesi'nde bulunan Yanartaş Kilisesi'nin taifesi tarafından mahkemeye yapılan itiraz yer almaktadır. Kilise tâifesi mevcut papazlarının değiştirileceğinden bahisle kendisinden memnun olduklarını ve değişmesini istemediklerini ifâde etmişlerdir.⁵⁷³ Sicile kaydedilen davanın sonucu hakkında bir mâlumat bulunmamaktadır.

1053 senesi Cemaziyelevvelinin 20'sine (6 Ağustos 1643) tarihlenen bir kayıтта Kirmir Kilisesi mühimmâtı için alınan borcun konu edilmesiyle ilgili davada Ankara'daki kiliselerin papazlarının adı geçmektedir. Belgeye göre bu tarihte Kirmir Kilisesi'nin marhasası ve mütevellisi dışında en az 14 papaz bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kişiler kilise mütevellisi Agob veled-i Oğasib, kilise Marhasası Gebrail veled-i Mihri ve diğer kiliselerin papazları Kasbar veled-i Kemal, Kirkos veled-i Avanis, Agob veled-i Kirkor, Haçatur veled-i Yarvan, Serkis veled-i Agob, Abraham veled-i Asvadır, Gazel Veled-i Bali, Andon veled-i Vartan, Avanis veled-i Seferşeh, Kirkor veled-i Seltanşeh, Masrub veled-i Arton, Martos veled-i Abraham, Artun veled-i Vartan, Ohan veled-i Haçatur oldukları tepit edilmiştir.⁵⁷⁴ Adı geçen papazların Ankara dâhilinde bulunan kilise ve manastırlarda görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda Ankara'da bulunan gayrimüslim mâbetleri arasında Çirmir adlı bir manastır ismi geçmekle birlikte aslında Kirmir Kilisesi ile aynı yapı olduğu ve kâtibin

⁵⁷² BOA, AŞS, 17, 83/765

⁵⁷³ BOA, AŞS, 19, 69/915

⁵⁷⁴ BOA, AŞS, 31, 31/215

yazım hatası yaptığı anlaşılmaktadır. Çirmir (Kirmir) Manastırı'nın piskoposu öldüğünde yerine Danyal adlı bir zımmî psikopos olmuştur. Daha sonra Danyal firar etmiş ve piskopos beratı Yakob'a verilmiştir. Bir müddet sonra Danyal'ın geri gelip "piskoposluk benimdir" diyerek kendisine berat ettirdiği ve Yakob'un piskoposluğuna mani olmak istediği ifade edilmiştir. Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen emirde "buyurdumki hükm-ü şerifimle vardukda göresin ol vilayetin Ermeni taifesi tarafeyn olmağla psikoposluğu mezbur Danyal'a zabt itdirmeyesin" denilmektedir. Danyal ve Yakob'un aralarında yaşanan anlaşmazlığın ele alındığı kayıta Danyal'in azledildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁵

1048 Cemaziyülevvelinin 3'üncü (12 Eylül 1638) gününe tarihli bir kayıta Ankara'da sakin Ermenilerin Divânı Hümâyûn'a sundukları arzuhalde bahsedilmektedir. Arzuhalde "Ankara'da vâki Kirmir nam kilise ve tevâbinde bundan akdem Marhasa olan Samyel nam râhib âkil'üş-şer'i ile mukayyed olduğundan gayrı nice fa'al-i şenî eyleyüb kenisamızı harab idüb çiftlerin bozub fukarâya âid olan eşyâyı israf ve itlaf eyledüğü ecilden"⁵⁷⁶ diye ifade edilmekte ve mevcut Marhasa'nın azl edilip yerine Gabriel isimli râhibin geçmesini talep etmektedirler. Ermeni keferesinin Divân-ı Hümâyûn'a sunduğu bu arzuhal ile ilgili padişah tarafından Ankara kadısına yazılan emri şerife göre bahsi geçen durumun araştırılması ve arzuhalde ifade edildiği gibi ise Gabriel isimli râhibe Marhasalık beratı verilmesi buyurulmaktadır.

Marhasa tayinlerinin genellikle Ermeni patriğinin isteği ile olduğu, tayin için yazılan Nişân-ı Şerîflerde geçen *hâliya Ermeni keferesi patriği olan ... nam rahibin mektubu mûcebince* ifadelerinden anlaşılmaktadır. Patriğin talebi ve padişahın onayı ile yapılan marhasa tayinlerinde görev yerlerinde bulunan papazların, keşişlerin ve sair Ermeni keferesinin Marhasaya tâbi olup sözünden çıkmamaları gerektiği bildirilmiştir. Ölen papazların, karabaşların ve keşişlerin kara kaftan, âsâ ve gümüş kadehleri marhasa olan rahip tarafından patrik için zapt edilmekte ve beş binden fazlasına kanun gereği mevkûfat eminleri tarafından el konulmaktaydı. Papaz ve keşişlerin azil ve nasbı marhasa tarafından yapılmakta ve marhasa'dan habersiz kasaba veya kurra papazları nikâh caiz olmayan Ermenilere nikâh kıyamamaktaydı. Ölen Ermeni ruhbanları kiliseleri fukarasına ne vasiyet ederse kabul olunmakta, bir zımmîye evden kaçsa veya bir Ermeni avdet olmalı olsa veya boşamalı olsa Marhasa'dan başka kimsenin aralarına girmemesi

⁵⁷⁵ BOA, AŞS, 19, 103/1334

⁵⁷⁶ BOA, AŞS, 29, 59/359

buyurulmaktaydı. Marhasalık beratında ayrıca birinci, ikinci ve üçüncü nikâhtan vergi alınıp ziyade ve noksan alınmayacağı ve altı ay bir yerde sâkin olandan yave haracı alınmayacağı ifade edilmiştir. Ellerinde bulunan at ve katırların ulak, yeniçeri, sipâhi ve sâir ehli örf tâifesi tarafından el konulursa men olunacağı, kiliseye âit bağ, bahçe, çayır ve çiftliklerin kendilerine ve muhızlılara, ayazmalara, panayırlara, değirmenlere ve kiliseye vakf olanları eskiden nasıl tasarruf edilmişse aynı şekilde tasarruf edileceği ile ilgili Marhasaların yetkilerine dair ayrıntılar yer almaktadır.⁵⁷⁷

Bir diğer marhasalık beratı ise Ordu-yı Hümâyûn'dan yazılmıştır. Buna göre Ankara'da bulunan Ermeniler tarafından Ordu-yı Hümâyûn'a sunulan arzuhâlde Ankara haricinde bulunan Kirmir Kilisesi'ne, Konya, Akşehir ve Karahisar Ermenileri üzerine Marhasa olan Samyel'in yolsuzluğu haber verilmiştir. Bir senedir kiliseyi zapt ve tasarruf edip ayende, revende ve fukaraya tayin olunmuş kilise mahsulünü vermeyip kendine aldığı ve içinde olan eşyayı zâyî ve telef ettiği ayrıca daima fesat üzere olduğundan kefere tâifesi tarafından mahkemeye dâvet edildiği ve Samyel'in firar ettiği bildirilmiştir. Kilisenin boş kaldığını bildiren kefere tâifesi Samyel'in azledilip yerine Gabriel veled-i Mehri'ye berat verilmesini rica etmişlerdir. 24 Zilhicce 1047 (9 Mayıs 1638) tarihinde Gabriel'in âdet-i pişkeş için Ordu-yı Hümâyûn hazinesine 8470 akçe vermesiyle Marhasa tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸ Söz konusu belgeden anlaşıldığına göre Marhasa Samyel kiliseye ait mahsüle usulsüz şekilde el koyduktan sonra ortadan kaybolmuştur. Bunun üzerine Ermenilerin talebi üzerine kiliseye yeni marhasa tayin edilmiştir. Diğer yandan din adamlarının kilise için kendi tebaasından para topladıkları anlaşılmaktadır. Kilise adına para toplayan Papaz, Marhasa ve Psikoposlara kimi zaman bazı memurlar tarafından müdahale edilmesi söz konusu olmuştur.⁵⁷⁹

3.2.1.2. Adet-i pişkeş miktarları

Osmanlı Devleti'nde patrikler ve metropolitler görevlerine atandıklarında “pişkeş” denilen bir ödeme yapmakla yükümlü tutulmuşlardır.⁵⁸⁰ Fatih devrine ait “Metropolit Kanunnamesi”ne göre metropolit olacak kişinin yükümlü olduğu pişkeşi ödeyerek

⁵⁷⁷BOA, AŞS, 29, 82/466

⁵⁷⁸BOA, AŞS, 29, 82/468

⁵⁷⁹BOA, İE. DH. Defter no 7, Gömlek no 722.

⁵⁸⁰Kenanoğlu, M. M. (2017), **a.g.e.**, s.190-193.

metropolit olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸¹ “1641-1651 arasındaki kayıtlara göre Rum patriği 20.000 kuruş pişkeş ödüyor ve bostancılara her gün 105 okka et sağlıyordu.”⁵⁸² Kiliselere atanacak papaz veya marhasalar da patriğin arzı ile belirlenmiştir. Marhasalar ise kendisine bağlı papazların azl ve tayinlerini gerçekleştirme hakkına sahipti.⁵⁸³ Marhasaların görev yerine gitmemesi veya mezhep değiştirmesi ise görevden azledilmelerine sebep olmuştur. Metropolit ve marhasaların görev yerlerine vekil göndermeyerek bizzat gidip görevlerini icra etmeleri emredilmiştir.⁵⁸⁴

Sicillerde yer alan din adamlarının azil, tâyin ve tebdil edilmelerine dair 1028 (Temmuz 1619) Şaban ile 1107 (Temmuz 1696) Şaban'ı arasında 17 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda dikkat çeken konulardan biri din adamlarının tâyinleri sebebiyle hazineye ödedikleri pişkeş miktarı iken bir diğeri de Marhasa'nın hâkimiyeti kapsamına giren yerlerdeki değişme veya artıştır.

1028 (1619) ve 1030 (1621) yıllarında yapılan tâyinlerde ödenen âdet-i pişkeş miktarı 5000 akçe iken 1039 Rebiülahirinde (1629 Aralık) Ankara ve Ankara'ya bağlı yerler kapsamında yapılan bir tâyin için 5800 akçe ödenmiştir. Bundan dört ay sonra Şaban ayında yapılan başka bir tâyinde ise Kirmir Kilisesi'ne Marhasa tayin edilen Zakarya adlı râhibin 6300 akçe ödediği anlaşılmaktadır. 1040 yılının Safer (1630 Eylül) ayına tarihli berata göre ise daha önce ayrı bir marhasalık olan Konya, Akşehir ve Karahisar marhasalığının Kirmir Kilisesi ile beraber tek bir marhasalıktan yönetilmek üzere Kutlubey adlı râhipten alınıp Koğas adlı râhibin yeni marhasa tayin edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre yeni marhasa Koğas Ankara dışında bulunan Kirmir Kilisesi ile Konya, Akşehir ve Karahisar Ermeni keferelerinden sorumluydu. Ayrıca Koğas'ın Kirmir Kilisesi için 6700 akçe ve Konya, Akşehir, Karahisar kazalarının marhasalığı için 1770 akçe olmak üzere toplam 8470 akçe pişkeş ödediği belirtilmiştir. Bir yıl içinde pişkeş miktarı yalnızca Kirmir Kilisesi için 5800 akçeden önce 6300'e ve son olarak 6700'e yükselmiştir. 1046 (1636) yılına gelindiğinde yapılan tâyin sebebiyle Ankara ve Ankara'ya tabi yerlerden alınan pişkeş 5800 akçe iken 1047 Şevvalinin 8'inde (23 Şubat 1638) azledilen Toros adlı râhip yerine tayin edilen Samyel isimli râhibin marhasalığına Ankara, Konya, Akşehir, Karahisar ve Sivrihisar'ın da tâbi olduğu halde 2300 akçe pişkeş ödendiği görülmektedir. Samyel'in

⁵⁸¹ Kenanoğlu, M. M. (2017), **a.g.e.**, s.106.

⁵⁸² Kenanoğlu, M. M. (2017), **a.g.e.**, s.211.

⁵⁸³ BOA, AŞS, 19, 105/1346

⁵⁸⁴ Kenanoğlu, M. M. (2017), **a.g.e.**, s.195.

marhasalığından yaklaşık iki buçuk ay sonra 24 Zilhicce 1047'de (9 Mayıs 1638) Ankara'da yaşayan Ermeni tâifesinin başvuruları üzerine usulsüzlük sebebiyle Samyel'in azledildiği ve yerine Gabril isimli rahibin tâyin edildiğini bildiren berat kaydında bu kez Ankara Kirmir Kilisesi ile Konya, Akşehir ve Karahisar marhasalığının kaydedildiği görülmektedir. Sivrihisar'ın adı geçmemekle birlikte burada kaydedilen pişkeş miktarının yine 8470 akçe olduğu anlaşılmaktadır. 1047 (1638) yılında 8470 akçe olan âdeti pişkeş miktarının dört yıl sonra yeniden düşürüldüğü anlaşılmaktadır. 8 Cemaziyelleve 1051 (15 Ağustos 1641) tarihinde Ankara, Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir, Karahisar, Sivrihisar ve İstanos Ermeni keferesi üzerlerine marhasa tâyin edilen Gabril ile 1059 yılının Muharrem (Ocak 1649) ayında Ankara, Kirmir Kilisesi, Konya, Akşehir, Karahisar, Sivrihisar, Kalecik ve İstanos Ermeni keferesi üzerlerine marhasa tâyin edilen Minas'ın ödediği miktar aradan geçen 8 yıla rağmen 5800 akçe olarak kaydedilmiştir. Son olarak 10 Şaban 1107 (15 Mart 1696) yılında Kirmir Kilisesi marhasalığı için ödenen pişkeş'in 5500 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak aradan geçen 76 yıllık zaman diliminde Marhasalık tayinlerine bağlı âdet-i pişkeş miktarları düzenli olarak artış gösterirken 1641 ve sonrasında yapılan tâyinlerde pişkeş miktarında bir düşüş olduğu tespit edilmiştir.

1059 (1649) ile 1107 (1696) yılları arasında sicillerde marhasa tayini ile ilgili başka bir sicil kaydına rastlanmamakla birlikte İbnülemin kataloğuna ait 1115 tarihli kayıta İstanbul Ermeni patriğinin imzasıyla Ankara marhasalık beratının 5500 pişkeş akçesi karşılığında yenilendiği kaydedilmiştir.⁵⁸⁵ Bu tarih aralığında yapılan tâyinlerin sicillere kaydedilmemiş olması muhtemeldir. Bu kadar uzun bir zaman diliminde her hangi bir tâyin yapılmadığını düşünmek mâkul görünmemektedir.

3.3. İbadethâneleri

“Kilise kelimesi “birini dışarıya çağırmak, toplantıya davet etmek, toplamak” anlamındaki Grekçe *ek-kaleo* fiilinden türetilen ve “topluluk” mânasına gelen *ekklesia* tabirinden gelmektedir. Modern Batı dillerinde kilise karşılığında *eglise* (Fr.), *church* (İng.) kelimeleri kullanılmaktadır. Arapça karşılığı ise kenîsedir.”⁵⁸⁶ Şer’iye Sicilleri’nde ve Mühimme Defterleri’nde kilise yerine *kenise* kelimesi kullanılmıştır. Arapça’ya Aramice’den geçen kelime, Türkçe’ye de Arapça’dan

⁵⁸⁵ BOA, İE. DH. Defter no 21, Gömlek no 1903,s.1.

⁵⁸⁶ Aydın, M. (2002), “Kilise”, *DİA*, C. 26, ss.11-14, s.11.

geçmiştir. Sözlük anlamı *toplantı yeri, okul*, anlamına gelen kelime Arapça'da Hıristiyan ve Musevi ibadethanelerini ifade etmiş, sonraları ise kilise için kenise, havra için kenis ifadeleri kabul edilmiştir.⁵⁸⁷ Hıristiyan tapınağı olan Manastırlar ise ibadet edilen bir yer olmasının yanı sıra okul ve din adamlarına barınaklık yapar. Genellikle piskoposluk, metropolitlik veya patriklik merkezi olan manastır kelimesinin aslı Latince *Monasterium*'dan gelmektedir.⁵⁸⁸ Manastırların bazıları yalnızca din adamlarına hizmet ederken bazıları aşevi, konaklama yeri veya tedavi merkezi gibi halka yönelik hizmetleriyle tanınmıştır.⁵⁸⁹

3.3.1. Kiliseler ve Diğerleri

17. yüzyılda Ankara'da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudilerin, dini anlamda etkin bir hayat sürdürdükleri sicillerde yer alan kayıtlarından ve sıklıkla bahsedilen ibadethânelerinin varlığından anlaşılmaktadır. Belgelerden hareketle yapılan tespitlere geçmeden önce seyahatnamelerde bahsedilen ibadethanelere göz atmakta fayda vardır. Polonyalı Simeon'a göre Ankara'da kalede bulunduğunu söylediği Panaia adlı Rum kilisesi dışında şehrin orta ve alt kısmında bulunduğundan bahsettiği sekiz kilise daha vardır. Simeon bu kiliselerin her birinde kendilerine has yerli ve taşralı iki üç papazı, kandilcisi ve hademesi olduğundan bahseder. Aynı zamanda Celâliler tarafından tahrip edilen kiliselerin olduğu ve bu kiliselerin tamir edilmekte olduğunu ifade eder.⁵⁹⁰ Bir başka seyyah Dernschwam ise kalede bulunan bir Ermeni kilisesinden başka şehrin alt tarafında oldukça yıpranmış ve harap vaziyette bir Rum kilisesi gördüklerinden bahsetmektedir.⁵⁹¹ Seyyah Simeon Ankara'ya çeyrek mil mesafede kargir ve kubbeli büyük bir manastırın varlığından söz eder. Üç keşişle beraber bir reisi bulunan manastırın önünden balıklarla dolu bir dere aktığını da ekler.⁵⁹² Salnamelerde bahsedildiğine göre Ankara'nın Zir Kazası'nda (Yenikent) ve Çubuk çayının sol tarafında kalan İstanos'ta bir kilise vardır.⁵⁹³

⁵⁸⁷ Ercan, Y. (2001), *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁸⁸ Ercan, Y. (2001), *a.g.e.*, s. 113; Öztürk, L. (2003), "Manastır", *DİA*, Cilt 27, Ankara, ss.560-561.

⁵⁸⁹ Öztürk, L. (2003), *DİA*, s.561; "Manastırlar bilinen fonksiyonları dışında yetim, yaşlı, sakat ve zihinsel engelliler, aile içi şiddete maruz kalan kadınlar gibi bakıma muhtaç veya toplumdaki dışlanmış kesimlere sığınak olmuş, görevine son verilen imparator ve patriklerin yanı sıra isyancılar için bile kaçış veya sürgün yeri vazifesi görmüştür. Manastırların çoğu hastahane ve düzenli olarak yiyecek, giyecek ve para dağıtım hizmetleri sunmuş, özellikle Batı'da eğitim manastırlarının ayrılmaz bir parçası olmuş, zengin kütüphaneleriyle dönemin entelektüel ve kültürel gelişimine, sanat hayatına katkıda bulunmuştur." Bkz. Gürkan, S.L. (2003), "Manastır" *DİA*, C. 27, Ankara, ss.558-560, s.560.

⁵⁹⁰ Simeon, P. (2007), *a.g.e.*, s.191.

⁵⁹¹ Dernschwam, H. (1992), *a.g.e.*, s.253/260.

⁵⁹² Simeon, P. (2007), *a.g.e.*, s.191.

⁵⁹³ *Ankara Vilayet Salnamesi*, (2014), Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, s.87.

Ancak bu yapıların şehre mesafeleri dikkate alındığında iki kilisenin ayrı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Simeon şehre çeyrek mil (bir km'den daha az) mesafesinde bir yapıdan söz ederken, İstanos Ankara'ya 30 km mesafesinde bir yerleşimdir.⁵⁹⁴ Simeon'un bahsettiği ve dere kenarında olduğunu söylediği manastır ile Dernschwam'ın Ankara'ya yarım mil mesafede olduğundan bahsettiği Meryem Ana adlı Rum kilisesinin ise aynı yapı olmaları muhtemeldir. Mesafe noktasında verdikleri bilgiler birebir aynı olmasa da aralarında çok ciddi bir fark olmaması bu ihtimali desteklemektedir. Dernschwam burada özel kıyâfetleri olmayan dört beş Ermeni keşiş ve bir de psikoposlarının olduğundan bahsederek manastırın yanında büyük bir Hıristiyan Mezarlığı olduğunu da dile getirir.⁵⁹⁵ Dernschwam'ın bahsettiği mezarlık ile Mamboury'nin etlik yolu üzerinde olduğunu söylediği ve günümüzde Vank Manastırı denilen yapının yanındaki mezarlığın aynı yer olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁹⁶ 1701 yılında Ankara'ya gelen Tournefort'da bu manastırdan bahseder ve Çubuk ırmağı kenarında olduğunu ekler.⁵⁹⁷ Bu durumda seyyahların sözünü ettiği ve Çubuk suyu kenarında olduğu belirtilen Meryem Ana Kilisesi veya manastırı adıyla anılan yapının günümüzde Etlik yolu üzerinde yer aldığı bilinen Vank Manastırı ile aynı yapı olması muhtemel gözükmektedir. Ancak seyyahların bahsettiği kilise ile sicillerde sıklıkla bahsi geçen Kirmir'in (veya Kermir) de aynı yapı olması muhtemel görünmektedir.

Meryem Ana manastırından söz eden diğer seyyah La Motraye'dir. La Motraye bu manastırın başpsikoposluk merkezi olup şehre iki mil mesafede olduğundan söz eder.⁵⁹⁸ 26 Eylül 1705'te⁵⁹⁹ Ankara'da olan bir diğer seyyah Paul Lucas'da Ermeniler'in başpsikoposunun oturduğu Ankara'ya bir mil uzakta bulunan manastırdan söz ederek

⁵⁹⁴ “İstanos kasabasının bulunduğu yer Zir vadisinde, Ankara'nın 30 km. kuzeybatısında, Sincan ilçesine 5 km. uzaklıkta, Ankara-Ayaş-Beyazırık karayolu üzerinde, Çubuk çayı ve Ova çayının birleşimi ile oluşan Zir çayının geçtiği yerdedir.” Çınar, H. (2018), “Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Ankara'da Bir Kaza: Zir”, **Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara**, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.433-457, s.433.

⁵⁹⁵ “Ankara'nın civarında aşağı yukarı yarım mil mesafede Meryem Ana Kilisesi denilen bir manastır daha var. Aslında bu eski, basit bir Rum kilisesi. Bu manastırda yarı cahil 4-5 Ermeni keşişi gördük. Özel bir kıyâfetleri yok. Başlarında yuvarlak, siyah, papazlarınkine benzer bir takke var. Kendilerine mahsus hücreleri yok. Oturdukları yer, bu memlekette âdet olduğu üzere kerpiçten yapılmış basit tavanlı bir kulübe. Serseri makulesi oldukları anlaşılıyor. Aralarından biri Fransa'da, İspanya'da ve diğer birçok memlekette bulunmuş. Hepsisi de kaşarlanmış herifler. Bunların bir de psikoposları var. Köylü çırağına benziyor. Manastırın yanında büyük bir Hıristiyan Mezarlığı var. Mezarlık vaktiyle çok bakımlı imiş. Ama şimdi harap bir durumda. Eski saraylardan ve diğer büyük yapılardan alınıp getirilmiş mermer sütun ve taşlar var. Mezarlara dikilmiş bunlar. Üzerlerinde birçok yazılar ve kitabeler gördük. Tarih 10 Hazirandı.” Bkz: Dernschwam, Hans. (1992), **a.g.e.**, s.304.

⁵⁹⁶ Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, 148.

⁵⁹⁷ Tournefort, J. De. (2013), **a.g.e.**, s.229.

⁵⁹⁸ De La Motraye (2007), **a.g.e.**, s.288.; Tournefort, J. De. (2013), **a.g.e.**, s.229; Eyice, S. (1972) **a.g.e.**, s.75.

⁵⁹⁹ Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.76.

kilisesinin en güzel kiliselerden biri olduğunu ifade eder.⁶⁰⁰ Seyyahların manastırın şehre mesafesi hakkında verdikleri bilgiler farklı olmakla birlikte Dernschwam basit tavanlı bir yapıdan bahsederken diğer seyyahlar büyük ve gösterişli bir yapıdan bahsetmektedirler. Ne var ki seyyahlar manastırın Ankara'ya mesafesi noktasında çeyrek, yarım, bir ve iki mil gibi birbirinden farklı bilgiler vermektedirler. Sicil kayıtlarına göre ise 17. yüzyılda Ankara'da Meryem Ana adlı bir kilise olup Ankara Kalesi'nde olduğu belirtildiğinden seyyahların bahsettiği kilise ile yalnızca isim benzerliği olduğu, dolayısıyla seyyahların bahsettiği Meryem Ana Manastırı ile sicillerde bahsedilen Meryem Ana Kilisesi'nin farklı yapılar olduğu açıktır. Yine sicillerde Çirmir adlı bir manastırdan söz edilmektedir ki o da aslında Kirmir adlı kilise ile aynı olup yazım yanlışlığı yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira aynı sicil defterinin farklı sayfalarında yer alan Kirmir ve Çirmir ile ilgili kayıtlar karşılaştırıldığında aynı yapı oldukları psikopos tayinlerine ait kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶⁰¹ Diğer yandan Mamboury Namazgâh'ta içinde küçükbir kilisenin bulunduğu bir Ermeni mezarlığından söz eder. Aynı zamanda yine Ermeniler'e ait olup 12. yüzyıl ortalarında yapıldığı tahmin edilen ve Etlik yolu üzerinde bulunan manastırın yanında eski bir mezarlık olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰² Sicillerde gayrimüslimlerin mezarlıklarının varlığı teyit edilse de⁶⁰³ bunların nerede olduğu tespit edilememiştir.

Tournefort'a göre Meryem Ana Manastırı dışında Ankara'da yedi Ermeni kilisesi bulunurken Rumlara ait biri kalede olmak üzere iki kilise bulunmaktadır.⁶⁰⁴ La Motraye⁶⁰⁵ ve Polonyalı Simeon'un Ankara'da olduğunu bildirdiği kiliselerin sayısı da Tournefort ile aynıdır.⁶⁰⁶ Bu üç seyyah'ın notlarına göre Ankara'da Ermeni ve Rum'lara âit toplam 10 dîni yapı bulunmaktadır. Ancak bizim tespit ettiğimiz dini yapıların toplamı ismi tespit edilemeyen bir Yahudi mabedi ile birlikte 16'dır.

Sicil kayıtlarına bakıldığında kiliseler hakkında yer alan bilgilerin azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda belgelerde tespit edilen kiliselerin isimleri, yer bilgileri, ne sebeple mahkemeye konu oldukları ve mahkemeye konu olma sıklıkları verilmiştir.

⁶⁰⁰ Tournefort, J. De. (2013), **a.g.e.**, s.229; Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.76.

⁶⁰¹ BOA, AŞS, 19, 103/1334; BOA, AŞS, 19, 120/1463

⁶⁰² Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, 148.

⁶⁰³ BOA, AŞS, 16, 16/106

⁶⁰⁴ Tournefort, J. De. (2013), **a.g.e.**, s.229.

⁶⁰⁵ Simeon, P. (2007), **a.g.e.**, s.224; Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.76.

⁶⁰⁶ Simeon, P. (2007), **a.g.e.**, s.191.

Çizelge 3.2. 17. yüzyıla ait sicillerde geçen kilise adları, buldukları yerler ve hangi sebeplerle mahkemeye konu oldukları.

Kilise Adı	Yer Adı	Konu	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
Aya Nikola Kilisesi Nikola Kilisesi	Kurd Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri Mütevelli Tayini Vasiyet	8
Aynı Kura Kilisesi	Ankara	Kilise Tamiri	1
Büyük Kilise	Ankara	Mütevellilik	1
Çadırcı Kilisesi Çadırcı Oğlu Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	2
Hızır İlyas Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	4
Hoki Kilisesi	Saka Mahallesi (Ankara Kalesi)	Diğer	2
Kırklar Kilisesi	Kurd Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	6
Kirmir Kilisesi Çirmir Manastırı	Ankara	Kilise Tamiri/Vergi Marhasalık/Masraflar Azl ve Tayin/ Psikoposluk Kilise malları/Kilise borçları	49
Meyhane Önü Kilisesi	Ankara	Ölüm	1
Meryem Kilisesi Meryem Ana Kilisesi	Ankara Kalesi	Kilise Tamiri	2
Nerdübanlu Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	1
Nişan Kilisesi	Mihriyar Mahallesi	Kilise Tamiri	3
Serkis Kilisesi	Makramacı Mahallesi	Kilise Tamiri	2
Yanartaş Kilisesi	Ankara Kalesi	Kilise Tamiri/Mülkiyet Papaz/Kilise	7

17. yüzyılda Ankara'ya âit sicillerde 15 kiliseden bahsedilirken şehirde Yahudi mabedinin varlığından bahseden bir mühimme kaydı ile bir sicil kaydı tespit edilmiştir.⁶⁰⁷ Belgelerde söz konusu ibadethanelerin bazılarının yer bilgisi verilmekle beraber diğer bazı yapıların tam olarak nerede bulunduğu ifade edilmemiştir. Ancak belgelerde tespit edilen 16 dini yapıdan Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola⁶⁰⁸ ve Nikola⁶⁰⁹ kiliseleri, Sed Mahallesi'nde bulunan Çadırcı⁶¹⁰ ve Çadırcı Oğlu⁶¹¹ kiliseleri ve Ankara Kalesi'nde olduğu belirtilen Meryem Ana Kilisesi⁶¹² ile Meryem Kilisesi'nin⁶¹³ isim benzerliklerinin olması bunların aynı kiliseler olabileceğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla Aya Nikola ve Nikola adıyla anılan kilise Kurd Mahallesi'nde, Çadırcı ve Çadırcı Oğlu ismiyle anılan

⁶⁰⁷ BOA, A. DVNSMHM.d...112/868-1114 M 10; BOA, AŞS, 22, 36/290

⁶⁰⁸ BOA. AŞS, 62, 58/270; BOA. AŞS,74, 136/555; BOA. AŞS, 76, 123/529

⁶⁰⁹ BOA. AŞS, 77, 64/253

⁶¹⁰ BOA, AŞS, 56, 21/169

⁶¹¹ BOA, AŞS, 62, 58/269

⁶¹² BOA. AŞS, 43, 19/73

⁶¹³ BOA. AŞS,79, 5/26

kilise Sed Mahallesi'nde Meryem ve Meryem Ana olarak kaydedilen ise Ankara Kalesi'nde olup birer tanedir. Ancak tabloda da gösterildiği gibi sicillerde kimi mahallelerde birden fazla kilise tespit edilmiştir. Bunlar Kurd Mahallesi'nde Nikola Kilisesi ve Kırklar Kilisesi iken Sed Mahallesi'nde Hızır İlyas Kilisesi, Çadırcı Kilisesi ve Nerdübanlu Kiliseleridir. Bazı araştırmacıların tespitlerine göre dış kalenin doğusunda biri Ermeni biri Rum olmak üzere yan yana iki kilise mevcuttur.⁶¹⁴ Bu durumda bir mahallede birden fazla kilise olması ihtimali kuvvetlenmektedir. O halde sicillerde bahsi geçen ve iki kilisesi bulunan Kurd ve üç kilisesi bulunan Sed Mahallelerinden birinin dış kalenin doğusunda olduğu belirtilen ve bu kiliseleri içine alan yer olması muhtemeldir. Yine tabloda gösterilen kiliselerin en az sekiz tanesinin Ankara Kalesi'nde olduğu tespit edilmiştir. Bir mahallede üç kilise olması kafa karıştırmakla birlikte bu yapıların genellikle küçük olup Müslümanların mescidleri gibi olduğu düşünülmelidir. Zira Dernschwam, Ankara Kalesi'nde gördüğü bir Ermeni kilisesinin iç uzunluğunun ve genişliğinin dörder adım ancak geldiğini ifade etmektedir.⁶¹⁵ Ayrıca kale içinde yapılan bir araştırma gezisi neticesinde önceden kilise iken daha sonra ev olarak kullanıldığı anlaşılan bir kalıntı tespit edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen diğer yapı ise seyyahların notlarında Meryem Ana Manastırı olarak kaydedilmiştir. Fakat Dernschwam, bahsettiği Meryem Ana Manastırı'nın şehirden yarım mil mesafede olduğunu ifade ederken⁶¹⁶ Tournefort'da aynı adı taşıyan ve Çubuk suyu kenarında bulunan bir manastırdan bahseder.⁶¹⁷ Nitekim sicillerde bahsedilen Meryem Ana ve Meryem Kilisesi olarak kayda geçirilen yapının seyyahların bahsettiğinden farklı olarak kalede yer aldığı ifade edilmişti.

Makramacı Mahallesi'nde bulunan Serkis Kilisesi'nin kadim bir Ermeni kilisesi olduğu tespit edilmiştir.⁶¹⁸ Sicillerden elde edilen verilere göre konumu tam olarak tespit edilemeyen üç adet kilise mevcuttur. Bunlar Aynı Kura Kilisesi, Büyük Kilise ve Kirmir Kilisesi'dir. Yukarıda kısmen değinildiği üzere Kirmir Kilisesi'nin Çubuk suyu kenarında olup bir Ermeni Kilisesi olduğu ifade edilmektedir.⁶¹⁹ Seyyahların notları ve salnamelerde

⁶¹⁴ Erdoğan, A.Günel, G. Kılıç, A. (2007), "Osmanlı'da Ankara", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, s. 227.

⁶¹⁵ Dernschwam, H. (1992), **a.g.e., 253.**

⁶¹⁶ Meryem Ana kilisesi için bkz; Dernschwam, H. (1992), **a.g.e., s.304.**

⁶¹⁷ Tournefort, J. de. (2013), **a.g.e., s.229.**

⁶¹⁸ BOA, A.(DVNSMHHM.d...111/2187-1113 S 20

⁶¹⁹ BOA. AŞS, 39, 16/89; BOA, A.(DVNSMHHM.d...119/ 557- 1124 M 10, 58/557

yer alan bilgiler dikkate alındığında sicillerde karşımıza çıkan Kirmir ve seyyahların bahsettiği Meryem Ana kiliselerinin yeri noktasında Çubuk suyu ile ilişkilendirebileceğimiz iki yer öne çıkmaktadır. Bunlardan biri bu günkü Etlik yolu üzerinde Gata'nın olduğu bölgeye denk gelen ve günümüzde Vank Manastırı olarak bilinen yerdir. İkincisi ise Murtazâbad Kazası'na bağlı İstanos adlı karye olarak akla gelmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Etlik yolu üzerinde bulunduğu bilinen Vank Manastırı'nın seyyahların bahsettiği Meryem Ana Kilisesi olması şehre mesafesi bakımından daha muhtemel gözükse de bahsi geçen noktada Kirmir olarak kaydedilen kilisenin olması da muhtemeldir. Bu noktada akla bazı sorular gelmektedir. Birincisi Vank Manastırı denilen yapı 17. yüzyılda hangi isimle anılmaktaydı? İkincisi sicillerde karşımıza çıkan Kirmir Kilisesi ile seyahatnamelerde bahsi geçen Meryem Ana Manastırı aynı yapı olabilir mi? Bu sorulara net bir cevap vermek şimdilik olası değildir. Diğer yandan söz konusu Vank Manastırı'nın inşa tarihi hakkında kaynaklarda bir tutarsızlık söz konusudur. Mamboury bu yapının 12. yüzyılda inşa edildiğini ifade ederken⁶²⁰ bir başka kaynakta 1759 yılında inşa edildiği ifade edilmektedir.⁶²¹ Kirmir'in büyük bir kilise olup Ankara'daki diğer kiliselerin merkezi konumunda bulunduğunu düşünecek olursak bu durumda böyle bir yapının şehrin çok uzağında olmayacağı akla gelmektedir. Nitekim belgelerde Kirmir Kilisesi'nin Ankara *haricinde* veya *kurbunda* şeklinde kaydedilmesi de bu yapının şehrin dışında olmakla birlikte çok uzak olmadığını kanıtlar niteliktedir. Bu da bize yukarıda bahsi geçen ve günümüzde Vank Manastırı olarak bilinen yapıyı işaret etmektedir. Dolayısıyla seyyahların bahsettiği Meryem Ana Kilisesi ile sicillerde yer alan Kirmir Kilisesi'nin aynı yapıya işaret etmesi de muhtemel gözükmektedir. Diğer yandan Osmanlı döneminde İstanos'ta birden fazla kilise olduğunu öne süren kaynaklar da aynı bölgede farklı kiliseler olduğuna yönelik tespitimizi destekler niteliktedir.⁶²² O halde İstanos'ta bulunan kilise veya kiliselerin bizim tespit ettiklerimizin dışında olduğu ve Ankara dâhilinde bulunan gayrimüslim mabetlerinin 16'dan fazla olabileceği akla gelmektedir.

⁶²⁰ Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, s.148.

⁶²¹ Erdoğan, A.-Günel, G.- Kılıcı, A. (2007), **a.g.e.**, s.227.

⁶²² Ankara salnamesinde İstanos'ta iki Ermeni ve bir Protestan kilisesi olduğu ifade edilmiştir. Bkz. **Ankara Vilayet Salnamesi**, (2014), s.87; Ayrıca bkz;“Kevorkian ve Paboudjian İstanos'ta Surp Pırgıç ve Karasun Manug olmak üzere iki Ermeni ve ayrıca bir Protestan ibadethanesi olduğunu; kente hâkim bir tepede yer alan Surp Pırgıç Kilisesi'nin özellikle ilkbaharda ziyaret edilen bir hac yeri olduğu vurgulanır.” Bkz. Zenbilci, İ.K. (2019), “Ankara'da Osmanlı Döneminden Bir Yerleşim: Büyük İstanos”, **V. International Congress on Social and Education Sciences (INCSES- 2019)**, ss.327-366, s.336; Mamboury, E. (1934), **a.g.e.**, s.205.

Bu kiliselerden Büyük Kilise'nin nasara taifesine ait olduğu tespit edilirken⁶²³ Aynı Kura Kilisesi'nin cemaati hakkında bilgi verilmemiştir.⁶²⁴ İsmi verilmeyen bir başka dini yapı da Yahudilere aittir. Ankara naibine gönderilen emirde harap durumda olan bir Yahudi mabedinin keşf edilmesi buyrulmuştur.⁶²⁵ İsmi belirtilmeyen bu yapıyı da dâhil ettiğimizde Ankara'da 17. yüzyılda gayrimüslimlere ait 16 dini yapı olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde Anafartalar Caddesinde, Kurşunlu Cami ve Şengül Hamamı arasında bulunan havranın Yahudiler tarafından 750 yıldır kullanıldığı söylenmektedir.⁶²⁶

Bu kiliseler arasında yüz yıl içinde mahkemeye en fazla başvuru konusu olan da tespit edilebilen 49 dava kaydı ile Kirmir Kilisesi'dir. Bu kayıtlardan altısı kilise masrafları, yedisi kilise tamiri, beşi kilise borçları, 15'i azl ve tayin, beşi vergi, üçü kiliseye vakfedilmiş mallar, ikisi alacak tahsili, ikisi kilise malları, biri kiliseye ait esbab ve erzak listesi, biri şikâyet, biri usulsüzlük ve biri de kilise için samanlık bina ihdasına dair kayıtları içermektedir. Ankara Kalesi'nde yer alan Yanartaş Kilisesi yedi kez, Kurd Mahallesi'nde yer alan Kırklar Kilisesi altı kez, yine Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola/Nikola Kilisesi sekiz kez, Sed Mahallesi'nde bulunan Hızır İlyas Kilisesi dört kez ve Mihriyar Mahallesi'nde bulunan Nişan Kilisesi üç kez, Sed Mahallesi'nde bulunan Çadırcı veya Çadırcı oğlu Kilisesi ise iki kez mahkemeye konu olmuştur. Hoki Kilisesi iki, Serkis Kilisesi iki kez kayıtlara geçerken Meyhane Önü denilen kiliseye kayıtlarda bir kez rastlanmıştır. Geri kalan Aynı Kura Kilisesi, Büyük Kilise, Meryem Ana Kilisesi, Meryem Kilisesi ve Nerdübanlı Kilisesi birer kez mahkemeye konu olmuşlardır.

1619 yılında Ankara'ya uğrayan Polonyalı seyyah Simeon'un Ankara Kalesi dâhilinde olduğunu ifade ettiği Panaia adlı Rum Kilisesi'ne⁶²⁷ incelediğimiz dönem içerisinde ki sicil kayıtlarında rastlanmamıştır. Belgelerde Rum kilisesi olduğu belirtilen tek kilise Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola⁶²⁸ kilisesidir. Seyyahların verdiği bilgileri dikkate alacak olursak biri Ankara Kalesi'nde, biri Kale dışında ve biri Ankara dışında olmak üzere üç Rum kilisesi olduğu varsayılabilir. Seyyah Simeon'un bahsettiği kilisenin sicile kayıt edilmesini gerektirecek bir durum olmaması veya farklı bir isimle anılmış olması muhtemeldir. Yine Polonyalı Simeon'a göre şehrin orta ve alt kısmında 8

⁶²³ BOA, AŞS, 17, 27/235

⁶²⁴ BOA, AŞS, 66, 22/129

⁶²⁵ BOA, A.(DVNSMHM.d...112/868-1114 M 10, 119/868

⁶²⁶ Erdoğan, A.Günel, G. Kılıcı, A. (2007), **a.g.e.** , s.228.

⁶²⁷ Simeon, P. (2007), **a.g.e.**, 191.

⁶²⁸ BOA. AŞS,74, 136/555; BOA. AŞS,77, 93/378

adet kilise bulunmaktadır.⁶²⁹ Oysa kayıtlarda rastladığımız kilise adları dikkate alındığında şehirde 15 kilise ve bir Yahudi mabedi olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda bahsedilen bir kilise de Eşenhor Mahallesi'nde olup virane olarak kaydedilmiştir. Bu kilisenin ismi tespit edilemeyip kalıntı yapı olması nedeniyle tabloda gösterilmemiştir.⁶³⁰

3.3.2. Kiliselerin Bakım ve Onarımı

Sicil kayıtları incelendiğinde kiliselerin tamir edilmesine dair 30 adet başvuru tespit edilmiştir. Bilindiği üzere gayrimüslimlerin yeni bir kilise inşa etmelerine izin verilmediği ancak mevcut kiliselerin tamir edilmesi hususunda alınacak gerekli izinlerden sonra yapılan tadilatlar ile kiliselerin mevcudiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Çubuk suyu kenarında vâki olduğu bildirilen ve bir Ermeni kilisesi⁶³¹ olan Kirmir Kilisesi'nin râhibi Minas'ın beraberindeki birkaç zımmi ile mahkemeye gelip kilisenin meremmet ve imarete muhtaç olduğunu bildirerek üzerine varılıp keşif yapılması ve adı geçen kilisenin tamir ettirilmesine izin verilmesi talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Belgeye göre yapılan araştırma sonucu kilisenin tamirine izin verilmiştir.⁶³² Bu ve benzeri kayıtlara bakıldığında tamire muhtaç kilisenin râhibi veya civarda yaşayan gayrimüslim ahâlinin mahkemeye başvurarak tamir ve termim için izin talebinde⁶³³ bulunduğu ve ardından sözü edilen kilisenin durumunu tespit için mahkeme tarafından görevlendirilen bir heyetin kiliseyi ziyaret ettiği, gerekli kontroller yapıldıktan sonra tamire muhtaç olup olmadığına dair karara varıldığı anlaşılmaktadır.⁶³⁴ Gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri yasaklandığı için tamire dair yapılan başvurularda kadimden olduğu özellikle belirtilmektedir. Kayıtlar incelendiğinde bazı kiliselerin tamir ve termimi hususu mahkeme huzurunda yapılarak kadıya arz edildikten sonra gerekli incelemeler neticesinde tamire izin verildiği görülmekle beraber bazı durumlarda Dîvân-ı Hümâyûn'a arzuhal edildiğine rastlanmaktadır. Ankara Kalesi içinde bulunan Yanartaş Kilisesi'nin tamiri için yapılan arzuhâle binaen Ankara

⁶²⁹ Simeon, P. (2007), **a.g.e.**, 191.

⁶³⁰ BOA. AŞS, 25, 26/237

⁶³¹ BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 119, Gömlek 557,h.1124.

⁶³² BOA. AŞS, 39, 16/89.

⁶³³ BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 111, Gömlek 2187, h.1113.

⁶³⁴ BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 110, Gömlek 2004, h.1109; BOA. A. DVNSMHHM.d. Defter 112, Gömlek 868, h.1114. "Ankara nâibine hüküm ki medîne-i Ankara'da sâkin Yahudi tâifesi gelüb medîne-i mezbûrede vâkî feth-i hakânîden berü yerlerinde terk olunub mâbed ittihaz itdikleri kadim Sinavok'un mürûr-ı eyyam ile bâzî mahalleri harâbeye müşerref olmağla şer ile keşf olunmak için bâ tahrir fi on beş Muharrem sene 114".

kadısı Mustafa Paşa'ya gönderilen emr-i şerîfe göre ellerinde tamir ve termimin caiz olduğuna dair fetvâ olduğunu bildirdikleri yazılıdır.⁶³⁵ Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan arzuhal neticesinde Ankara kadısına bildirilen fetvânın görülmesi ve söylenildiği gibi ise kimsenin emr-i şerîfe ve fetvâ-yı menife muhalefet ettirilmemesi hususunda îkazda bulunduğu anlaşılmıştır. Söz konusu davaya ilişkin tespit edilen fetvâ kaydında ise “sual: harâbeye müşerref olan bir kenisayı bilâ-ziyâde vazî kadîm üzre tamir ve termim itmek şer'an câiz olur mu beyan buyurulub mesab? Oluna. el-cevab: velâ tahsin ve te'sis olur”⁶³⁶ denilerek kilisenin tamirine izin verildiği anlaşılmaktadır. 1068 yılı Zilhiccesinde (1658 Eylül) tutulan bir başka kayıta Meryem Ana Kilisesi için yapılan bir başvuru yer almaktadır. Gabriel veled-i Şehriyar ve Bedros veled-i Agob adlı zimmiler tarafından yapılan başvuruda kilisenin mutfağının bir duvarının harâbe olması sebebiyle tamir ve termime izin verilmesini talep ettikleri ve bu taleplerinin olumlu neticelendiği görülmektedir.⁶³⁷ Kurd Mahallesi'nde bulunan Kırklar Kilisesi için yapılan başvuru da bir başka örnektir.

Kırklar kenisesi demekle ma'rûf mâbedgâhımız olan kenise önünde örtmenin ve muhallefâtından olub kurbanlık tâbir olunur bir bab tahtâni odanın sukufı ve bir bab fevkâni odanın iki duvarı ve sükufu ve kenise-i mezbûre damının kaş tabir olunur duvarları mürûr-ı eyyam ve kürûr-ı a'vam ile münhedim olub eşedd-i ihtiyaç ile tamir ve termime muhtaç olmağın kıbel-i şer'den üzerine varılab bâd'el-nazar keşf ve tahrir vazî kadîm üzre tâmire izn virilmek matlûbumuzdur...⁶³⁸

denilerek bulunulan izin talebi neticesinde yapılan inceleme üzerine tamire izin verildiği anlaşılmaktadır. 1035 (1625/26) yılına tarihli bir başka sicil kaydında ise Ankara'da bulunan Yahudi tâifesinin kadim kiliselerinin tamiri için yapılan müracaat yer almaktadır.⁶³⁹ İsmi ve yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte Ankara'da Yahudilere

⁶³⁵ “...Ankara hisar içinde Yanartaş kenisesi demekle meşhur kenisanın dârendegâh-ı fermân-ı vâcibü'l- ...? zimmileri dergâh-ı muallâma arzuhâl edüb zikr olan kenisamız harâbeye müşerref olub bilâ-ziyâde ve feth-i kadîm üzre tamir ve termim itmek şer'an bilâ-tahsin ve bilâ- te'sis câ'iz olduğuna şeyhülislam müfti'ül-en'am adamallâhü Te'âlâ fazâ'ilden fetvâ-yı şerife olduğun bildürüb ber müceb fetvâ-yı şerife amel olunmak bâbında emr-i şerif rica eyledikleri ecilden buyurdum ki emr-i şerif lazımu'l- ...? Vardukda bu babda olan fetvâ-yı şerîfeye nazar kılıp göresin kadıya arz olunduğu gibi ise fi'l-vâki zikr olunan kenise bâde'l-feth muhdes olanlardan olmayub kadimden keniseleri olub bi'l-fi'il müsta'mel idüğü mukarrer ise ol babda emr-i şer'î şerife ve fetvâ-yı menif ile amel eyleyüb ber müceb fetvâ-yı menife şer ile lazım geleni emr idesin...”

bkz. BOA, AŞS, 14, 46/834

⁶³⁶BOA, AŞS, 14, 46/835

⁶³⁷BOA, AŞS, 43, 19/73

⁶³⁸ BOA, AŞS, 55, 49/304

⁶³⁹ BOA, AŞS, 22, 36/290

ait ibadethaneler olduğu ve belgelerde kilise olarak zikredildiği görülmektedir. Ancak bir mühimme kaydında *sinavok* olarak ifade edilmektedir.⁶⁴⁰

3.3.3. Kilise Masrafları ve Kiliseye Vakfedilen Mallar

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler mülklerini kilise, manastır veya havra gibi dini kurumlarının fukarası için vakfedebilmişlerdir. Bir gayrimüslimin mescide veya kiliseye bir malını vakfedebilmesi vakfın gelirlerinin fakir fukaraya veya diğer hizmetlere harcanması şartıyla geçerli sayılmıştır.⁶⁴¹ Osmanlıda gayrimüslim Ermeni, Rum ve Yahudilerin çeşitli vakıflar kurduğu bilinmektedir.⁶⁴² Hükümet gayrimüslimlerin dini kurumlarının varlığını kendi hukuk kuralları çerçevesinde kabul etmiş ve bu durumu Patriklere ve Metropolitlere gönderilen beratların yanı sıra kadılara gönderilen emirlerde belirtmiştir.⁶⁴³ Osmanlı Devleti'nde kiliselerin masraflarının kilise vakıfları ve âyinler yoluyla karşılandığı bilinmektedir.⁶⁴⁴

Sicil kayıtlarında kiliselerin giderleri veya borçları hakkında yapılan başvurulara ek olarak kiliselere vakfedilen mallarla ilgili kayıtlar da yer almaktadır. Bu noktada gayrimüslim din adamlarının katkılarıyla kiliseler arası bir yardımlaşma olmasının yanı sıra kiliselerin ihtiyaçları için menkûl veya gayrimenkûl malların vakfedildiği de anlaşılmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

3.3.3.1. Kilise masrafları

17. yüzyılda Ankara'da bulunan kiliselerin zaman zaman bakım ve onarım gibi işlemlere ihtiyaç duyduğu ve bu sebeple din adamları veya ahâli tarafından kadı ve şâhitler huzurunda durum arz edilerek tamir için izin talep edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Kayıtlara göre kiliselerin bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli meblağı bulma noktasında kimi zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sorunu halledebilmek için gayrimüslim din adamlarının başvurduğu birkaç yol olduğu görülmektedir. Bunlar bazen kilise adına

⁶⁴⁰ Bkz. BOA. A. DVNSMHHM.d. Defter 112, Gömlek 868, h.1114.

⁶⁴¹ Akgündüz, A. (1988), **İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Tatbîkâtında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.172-173.

⁶⁴² Alkan, M. (2009), "Azınlık Vakıfları (Tarihi Arkaplanı, Hukûkî Yapısı ve İç Analizi)", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C.2/S.4, Ankara, ss. 93-111, s. 97.

⁶⁴³ Alkan, M. (2006), "Ayazmend'de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf", **Türk Yurdu**, s.53.

⁶⁴⁴ Kenanoğlu M. (2017), **a. g.e.**, 221.

vakfedilen mallarla bazen de kiliseler arası bir yardımlaşmayla gerçekleştirilmiştir. Kilise masrafları ve kiliseye vakfedilen dükkân, arsa veya meblağ hakkında çeşitli kayıtlar tespit edilmiştir. 1045 yılı Cemaziyülahırının 13'üne (24 Kasım 1635) kayıtlı bir davada Kirmir Kilisesi'nin borçları için kilisenin marhasası Toros ve Ankara dâhilindeki kiliselerden on bir papazın mahkeme huzurunda kiliseye ait borçları ekonomik durumlarına göre marhasa ve papazlar arasında taksim ettikleri anlaşılmaktadır.

Cem'an üç bin sekiz yüz kırk dokuz aded riyali guruşun edâsını merkûm marhasa Toros müteahhidd olub ve bin aded Muharrem Efendi'nin esedi guruşunu on bir nefer papazlar edâya ... te'ahhüd eyledik bâde'l-yevm minvâl-i meşruh üzere düyûn-ı mezkûru edâya te'ahhüd eyledim merkum marhasa Toros ve mezkûran papazlar bit'tev-î edâya müteahhidlerüz vech-i merkûm üzere te'ahhüdümüz ketb ve tahrir olunmak matlubumuzdur.⁶⁴⁵

diyerek kilise borçlarını ödeyeceklerini ifade etmişlerdir. Buna benzer bir başka kayıta ise 1067 yılı Cemâziyelâhir'inde (1657 Mart) Yanartaş Kilisesi papazı mahkemeye başvurmuş, bütün papazlar ve cemiyet ile aralarında yaptıkları bir anlaşma gereği Kirmir Kilisesi masraflarının karşılanması için yapılan paylaşımda Yanartaş Kilisesi'nin üzerine düşen 400 kuruşluk meblağı kendi malından ödediğini bildirmiştir.⁶⁴⁶ Gayrimüslimlerin dini kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamak hususunda bir birlik ve dayanışma içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Ankara'da bulunan diğer kiliselerin papazları ve cemiyetinin bir araya gelerek bakım ve onarıma ihtiyaç duyan kiliselerin masraflarını aralarında pay etmeleri bunun en açık örneğidir.

3.3.3.2. Kiliseye vakfedilen mallar

Sicillerde kiliselerin ihtiyaçları için vakfedilen ev, arâzi, dükkân veya para bağışı ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. 15 Zilhicce 1029 (11 Kasım 1620) tarihli bir kayıta Kirmir Kilisesi mütevellisi tarafından mahkemeye yapılan başvuruya göre Makramacı Mahallesi'nden Şemam binti Kutlubey adlı zimmiye üç tezgâhlı karhânesini icâra verilmesi ve hâsıl olan gelirin Kirmir Kilisesi'nin ayende ve revendesine (gelen giden yolcular) yemek verilmesi şartıyla kiliseye vakfetmiştir. Ancak Ohan adlı zimmî karhâneyi kilisenin marhasası Avak'dan 4800 akçeye satın aldığını ve karhânenin vakfedildiğini bilmediğini söylemiştir. Kilise mütevellisi Melekşeh karhânenin vakfedildiğini şâhitlerle

⁶⁴⁵BOA, AŞS, 227, 103/539

⁶⁴⁶BOA, AŞS, 42, 58/323

ispat etmiştir.⁶⁴⁷ Bir başka sicil kaydına göre ise Kurd Mahallesi'nde bulunan Nikola Kilisesi'ne bir miktar para vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴⁸

15 Recep 1071 (16 Mart 1661) yılına tarihlenen bir dâva kaydına göre Kurd Mahallesi sakinlerinden Avanis ve Ohanis adlı zımmiler ile kız kardeşleri Maryem ve Ayvatı babalarının mahallede vâkî Kırklar Kilisesi'ne kurbanlık olan 20 ayak tarlayı ve 5 ayak arsayı kendi menziline ilhak ettiğini bildirmişlerdir. Avanis ve kardeşleri sözü edilen arazileri kendi mülklerinden ayırdıklarını ve yine kiliseye kurbanlık olarak verip kilise mütevellisine teslim ettiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁴⁹ Bir başka örnekte ise Ankara Kalesi'nde bulunan Yanartaş Kilisesi vakfı ile ilgilidir. Buna göre kilisenin yanında bir sofa, bir tahtani ve bir hayattan oluşan evin altmış yıldır vakıf olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu evde keşişlerin sakin olması ve cemiyetlerinde gelen gidene yemek verilmesi şartıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵⁰ Kayıtlarda kiliselerine ait vakıflarda mütevellilik yapan gayrimüslimlerden de bahsedilmektedir.⁶⁵¹ Ankara'da bulunan kiliselerin yalnızca dini değil aynı zamanda sosyal faaliyet gösteren yerler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sed Mahallesi'nde bulunan Hızır İlyas kilisesinin aşhanesi olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵²

Kirmir kilisesi cemaatinin ayinleri gereği kiliselerine bazı eşya ve erzaklar vakf ettikleri görülmektedir. İlgili bir kayıta beş adet kilim, üç adet halı, dört adet camus, sekiz adet kara sagir öküz, on yedi adet inek, dokuz adet dana, kırk yedi adet sahan, bir adet leğen, bir adet kazgan, bir adet sagir kova, iki adet büyük tava, bir adet ketan boyası, bir adet çerağ, dört adet tencere, üç adet tas, beş adet yalak ve bir adet havan gibi malların vakfedildiği kaydedilmiştir.⁶⁵³

Kiliseler ve din adamlarını ele alan bazı davalarda din adamlarının usulsüzlüklerine de rastlanmaktadır. Buna göre bazı marhasalar kilise vakfından olan mahsulü kendileri için harcamışlardır. Örneğin 1032 (1622) yılına ait olan bir kayıta Ankara'da sakin Ermeni tâifesinin ve papazların şikâyetlerine göre Kirmir Kilisesi'nin mahsulü müslüman ve kefereden gelen giden yolculara sarf olunması ve misafirleri ağırlamak için ayrılmışken

⁶⁴⁷ BOA, AŞS, 19, 18/118

⁶⁴⁸ BOA, AŞS, 20, 67/766

⁶⁴⁹ BOA, AŞS, 46, 4/21

⁶⁵⁰ BOA, AŞS, 13, 13/183

⁶⁵¹ BOA, AŞS, 37, 45/210

⁶⁵² BOA, AŞS, 56, 17/142

⁶⁵³ İlgili sicil kaydında sayfanın alt kısmı muhtemelen çekim hatasından dolayı yarım ve silik olduğundan kaydedilen malların tamamı okunamamıştır. Bkz. BOA, AŞS, 24, 118/1165

kiliseye ait mahsule marhasaların el koyduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁵⁴ Marhasanın usulsüzlüğüne son verilmesi talebiyle mahkemeye yansıyan bu durum Ankara’da bulunan kiliseler hakkında detaylı bilgiler de içermektedir. Kiliselerde gelip geçenlerin ve ihtiyaç sahiplerinin konaklayabildiği odalar bulunduğu ve bu odaların bahar aylarında fukaraların konaklaması ve yemek verilmesi için yaptırıldığından bahsedilmektedir. Marhasaların bu odaları kendileri kullanarak harap ettiklerinden şikâyetçi olan Ermeniler Melekşeh adlı zımmînin gönüllü olarak kilise mütevellisi olmasını, kiliseye ait malları marhasaların kullanmasına mani olunmasını talep etmişler ve Melekşeh müteveli tayin edilmiştir. Belgeden hareketle Kirmir Kilisesi’nin bir ibadethane olmasının yanı sıra gelen geçen yolculara konaklama sağlanan, fakir fukaranın karnının doyurulduğu bir vakıf olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bu da 17. yüzyıl Ankara’ında kiliselerin sadece ibadet edilen yerler olmadığını kanıtlamaktadır.

Sicil kayıtlarında 29 Cemaziyelevvel 1088 (30 Temmuz 1677) tarihli olup Kirmir Kilisesi gelir ve giderlerine ait 19 aylık muhasebe kaydı yer almaktadır. Buna göre kilise marhasası Markos İstanbul’da sakin olduğundan Serkis adlı zimmiyi kiliseye vekil tayin etmiş ve Serkis vekilliği süresince gerçekleşen gelir ve giderleri kaydetmiştir.

Çizelge 3.3. Kirmir Kilisesi’ne vekâleten atanan Serkis nam zimmi tarafından görev yaptığı 19 ay boyunca kiliseye ait gelir ve giderleri gösteren belgenin transkribi⁶⁵⁵

Gelir-Gider Kalemi	Esedî Guruş
Markos Papaz yedinden haç ve nikah ve ... için verilen	20 esedî
Minas Papaz yedinden keزالik	92 esedî
Asvadır Papaz yedinden	112 esedî
Haçatur Minas Papaz yedinden	114 esedî
Kirkor Papaz yedinden	41 esedî
Ohan Papaz yedinden	142 esedî
Karabit Papaz yedinden	232 esedî
Altı Kinisadan iki senede Meryem ana akçesi	36 esedî
Bezir Akçesi	15 esedî
İki bayramlık	902 esedî
Bayramda ... olunan kurban cildi	26 esedî
Hatim akçesi	30 esedî
Defa’a cild Akçesi	28 esedî
Mum Akçesi	20 esedî
Ganem bahası	50 esedî

⁶⁵⁴ BOA, AŞS, 20, 12/126

⁶⁵⁵ BOA. AŞS, 59, 146/957

Çizelge 3.3. (devam) Kirmir Kilisesi'ne vekâleten atanan Serkis nam zimmi tarafından görev yaptığı 19 ay boyunca kiliseye ait gelir ve giderleri gösteren belgenin transkribi

Bargir bahası	8 esedi
Kara sagir ineği bahası	172 esedi
Camus öküzü bahası	6 esedi
Panayır gününde mum akçesi	30 esedi
Aci Muammerden alınan	100 esedi
Aci Devletden alınan	230 esedi
İki yüz keyl buğday bahası	200 esedi
İstanos'dan alınan	20 esedi
Seferihisar'dan alınan	19 esedi
Karahisar'dan alınan	24 esedi
Merkum Serkis'in makbuzu cem'an yekun	Yalnız bin yetmiş altı Guruştur. 1076 esedi
Marhasa-ı merkum mürd oldukda arz namıyla efendiye verilen	155 esedi
Mürd merkumun varisi geldükde verasete ve gayrıya verilen	100 esedi
Münhasır oğluna muamele için verilen	60 esedi
Uşak alınan beş nefer kimesnelerin ücretlerine verilen	100 esedi
Mahsül biçdirmeğe ırgat	100 Esedi
Saman ve kören ve burçak	100 esedi
İki senede iki saireye verilen	25 esedi
Demürcüye verilen	20 esedi
Su herkine verilen	10 esedi
Monla Efendinin naibi ve kethüdası önüne geldüklerinde masarif	20 esedi
Monla Efendi zamanından kinise önünde bir cariyeye meyt bulunmağla izin için verilen	22 esedi
Kinise-i merkumenin gulamı cerh olmağla mütesellim ağaya verilen	50 esedi
İki bayramlığına	20 esedi
Panayır harcı	20 esedi
İştira olunan gulam semeni	272 esedi
Berat-ı sicil için verilen	21 esedi
Kahve akçesi	10 esedi
İrgat ve ... akçesi	7 esedi
Miriye verilen	1442 esedi
Sebile ... tarla icaresi	15 esedi
Marhasa-i merkumun mürd oldukda zevcine ve pederine ve ... harc olunan	50 esedi
Merkum Serkis'in masrafı cem'an yekun	Yalnız bin seksan dört guraştır- 1084 esedi

Kilisenin 19 aylık gelirleri tutarı 1076 kuruş olarak hesaplanmışsa da deftere girilen gelirlerin toplamı 2669 kuruşa tekabül etmektedir. Yine yapılan harcamalar 1084 kuruş olarak hesaplanmış olup kaydedilen giderlerin toplamının 2599 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Belgede yer alan bilgilerde söz konusu tutarların hesaplanmasıyla ilgili özel bir açıklama yapılmadığından verilerin yanlış hesaplanmış olması muhtemel gözükmektedir.

Kilisenin vakfından olan malların alışverişi hakkında bilgiler içeren bu kayda göre, Kirmir Kilisesine tâbi yerlerden vergi toplandığı, kilise vakfı için tarım ve hayvancılık yapıldığı, tarlaların ekilip biçilmesi, sulanması ve ürün hasatı gibi işler için ırgatların çalıştırıldığı, kilise adına köle satın alındığı ve dini gereksinimler için bir takım harcamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Tabak dolaştırma, yardım kutuları, bağışlar, mum satma, evlilik, cenaze ve vaftizden alınan ücretler, hediyeler ve iradi bağışlar kiliselerin vakıflardan ve ayinlerden sağladığı gelirlerdendir.⁶⁵⁶ Tabloda yer alan vergi kalemleri içerisinde Kirmir Kilisesi'ne bağlı kiliselerin papazları tarafından ödenen vergi miktarları gösterilmiştir. Bu ödemelerin papazlar tarafından gerçekleştirilen dini seromonilere ait gelirlerin vergilendirilmesinden sağlandığı anlaşılmaktadır. Diğer gelirlerin ise kilise vakıflarından elde edildiği anlaşılmaktadır.

3.4. Din Değiştirmeleri (İhtidâ)

İhtidâ kelimesi sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek” manalarında olup hüdâ (hedyi hidâyet) kökünden türemiştir. Kelime başka bir dine mensup veya inançsız bir kimsenin İslam dinini kabul etmesini ifade eder. “İhtida eden” yani İslam’ı benimseyen kimseye “mühtedi” denir.⁶⁵⁷ Din değiştirmenin sebepleri hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin İslam dinini seçmelerinde siyasi veya iktisadi çıkar sağlamak gibi nedenler olabileceği gibi dini veya daha farklı nedenler de olabilir. Osmanlı Devleti’nde neredeyse hiçbir zaman bir gayrimüslimi zorla Müslüman yapmak söz konusu olmamıştır. Devlet’in ihtidayı özendirdiği bilirse de bir zorlama söz konusu olmamıştır.⁶⁵⁸ Kamil Çolak *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida hareketleri*⁶⁵⁹ adlı çalışmasında ihtida sebeplerini değerlendirirken gayrimüslimlerin ödedikleri vergilerin din değiştirmelerini gerektirecek kadar ciddi bir miktar olmadığını ifade etmiştir. Çolak’a göre ihtida edenlere devlet hazinesinden bir miktar para ve kıyafet verildiği ancak bunun da din değiştirmelerinde etkili olacak bir miktar olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰ Bir başka yaklaşım ise Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikteliğinden kaynaklı kültürel etkileşimdir. Buna göre ihtidanın sık sık aynı ortamları paylaşan, beraber çalışan, komşu olan kişilerin adet, gelenek ve göreneklerinin paylaşılmasının etkisiyle gerçekleşebileceği öne

⁶⁵⁶ Kenanoğlu, M.M. (2017), **a.g.e.**, s.221.

⁶⁵⁷ Köse, A. (2000), “İhtidâ”, **DİA**, C. 21, ss. 554-558.

⁶⁵⁸ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.198-199.

⁶⁵⁹ Çolak, K. (2000), **XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida hareketleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁶⁶⁰ Çolak, K. (2000), **a.g.t.** s.91-92.

sürülmektedir.⁶⁶¹ “Din değiştirme işleminin belirli bir sũreci olduğu anlaşılmaktadır. Buna gũre mũhtedilerin ihtidalarından sonra isim değiştirdikleri, erkeklerinin sũnet olduğu, elbise parası anlamına gelen sembolik olarak kisce-bahâ verildiği, ihtiyaç sahibi olanlara şayet mũmkũnse yardım edildiği belgelerden anlaşıldığına gũre bu durum -genel olarak- uygulamalara da yansımıştır.”⁶⁶²

17. yũzyıl iãerisinde şer’iyye sicillerinde tutulan kayıtlara bakıldığında ihtidâ ile ilgili 23 adet kayıt tespit edilmiştir.⁶⁶³ Ancak kayıtlardan 11 tanesinde doğrudan mahkemeye başvurup Mũslũman olduklarını beyan edenler yer alırken diğer 12 kayıt şahısların Mũslũman olduğuna dair dolaylı yoldan bilgi iãermektedir. Mũslũman olanlardan ũç tanesinin kadın olduğu gũrũlmektedir. Bu kayıtlar arasında dikkat çekici davalar da bulunmaktadır. Nitekim ihtida eden kişilerin ailelerinin durumu kabul etmemesi aile bağlarının kopmasına sebep olmuştur. Keyyalin Mahallesi’nde sakin Latife adlı zımmiye mahkemeye gelip, validesinin Mũslũman olduğu ve kendisini de islam’a davet ettiği ancak islamiyeti kabul etmeyince validesi tarafından red edildiğini ifade etmektedir. Validesi ise “mezkũre Latifeyi dahî hayli zamandır dâvet-i islam ederim kabul etmeyũp vâlide-i kefereden kâim olmamağla red edip ... ederim bâde'l-yevm dahî haneme gelmeyũp her kimi murad ederse nefisini tezviç etsin” dediği gũrũlmektedir.⁶⁶⁴ Latife’nin annesi Mũslũman olduktan sonra kızının da Mũslũman olmasını istemiş, Latife kabul etmeyince onu evlatlıktan reddetmiştir. Bir başka ilgi çeken nokta ise ihtida eden kişinin kũçük çocukları varsa onların da babasının dinine geãirilmesidir. Henũz bũluęa ermemiş çocukların ebeveyne tâbiyeti hasebiyle Mũslũman olduğuna karar verilmekteydi.⁶⁶⁵ Buna gũre daha ũnce zımmî tâifesinden olan Sefer veled-i Agob’un mahkeme huzurunda kelime-i şehadet getirip Mũslũman olduktan sonra ũç yaşındaki kızını ve henũz altı aylık olan oğlunun da İslam dinine geãirildięi kayd edilmiştir.⁶⁶⁶ Babanın Mũslũman olması neticesinde ortaya çıkkan diğer bir sorun ise çocuğun evleneceği kişiyi seãme noktasında ortaya çıkkmaktadır. Bu duruma ilişkin bir ũrnek olarak Valtarin Mahallesi sakinlerinden Sara ibneti Avaniş adlı geã kızının babası Mũslũman olduğunda kendisinin akil ve baliğ olduğunu kanıtlama çabası gũsterilebilir. Sara’nın mahkeme huzurunda “dũrt sene

⁶⁶¹ Çetin, O. (1994), **Sicillere Gũre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuãları (1472-1909)**, Tũrk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.61.

⁶⁶² Kũç, A. (2014), “Sicillerden İhtidaları Okumak: Tanzimat Öncesinde Ankara’da Mũhtediler”, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, C.1/S.2, ss.1-13, s.6.

⁶⁶³ AŞS, 12-14-18-21-24-25-27-34-42-58-60-61-64-66-67-69-70-72. No’lu defterler.

⁶⁶⁴ BOA, AŞS, 34, 39/291

⁶⁶⁵ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.201.

⁶⁶⁶ BOA, AŞS, 12, 5/57

mukaddem ben on sekiz yaşımda olub akil ve baliğ olduğum halde babam mezbur Avanis şerefül islâm ile müşerref olub müselman olmağla hala kefere taifesinden bir zımmiye nefsimi tezviç murad eylerim”⁶⁶⁷ diyerek kendi inancından biri ile evlenebileceğini kanıtlamak zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Şahit olarak hazır bulunan Gabril veled-i Agobşeh ve Kirkor veled-i Minas’ın da Sara’nın ifadesini doğruladıkları görülmüştür.

Yordan oğlu Murat adındaki zımmi mahkeme huzurunda batıl dinden dönüp İslâmı seçtiğini belirttiikten sonra kelime-i şehadet getirmiştir. Müslüman olduktan sonra kendisine Mustafa ismi verilmiş ve bir Müslüman tarafından evlat edinilmiştir. Buna göre Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden Sarrac Mehmed Paşa ibn Abdullah Mustafa’yı oğul edinin kendisine 100 guruş vermiştir.⁶⁶⁸ Kimi zaman ihtida eden gayrimüslimlerin bu sebepten evliliklerinin son bulması söz konusu olmuştur.⁶⁶⁹ Taşgun adındaki zımmiyenin İslam dinini kabul edip Fatma adını aldığı belirtilen kayıta kocası ile aralarının açıldığı anlaşılmaktadır. Fatma’nın kocası Avek’in de Müslüman olması istendiğinde “ben Müslüman olmam benden yana tamam her kime varırsa varsın” diyerek hem ihtidayı reddetmiş hem de evliliğini sonlandırmıştır.⁶⁷⁰

Bazı sicil kayıtlarında Müslüman olan gayrimüslimlerin *nev müslim*⁶⁷¹ olarak kaydedildikleri tespit edilmiştir. Diğer yandan Müslüman olan gayrimüslimlerin hepsine baba adı olarak Abdullah verilmekteydi. 6 Muharrem 1032 (10 Kasım 1622) tarihli sicil kaydında nev Müslim İbrahim Abdullah Agob adlı zımmiyi dava etmişti. Nev Müslim İbrahim’e göre Agob ile aralarında bir husumet sebebiyle tartışma çıkmış Agob ise İbrahim’e “Müselman oldun ise büyük neces mi oldun”⁶⁷² diyerek hakaret etmiştir. Müslüman olan zımmilerin karşılaştıkları bir başka sorun ise miras ile ilgilidir. Müslüman olduktan sonra Mehmet Paşa ibn Abdullah adını alan mühtedi Ayvati veled-i Agob adlı kardeşini dava etmiştir. Mehmet Paşa mahkemede;

Babamız merhum Agob mürd olduğda İsfendiyar nam karındaşım iki üç seneden sonra dini batıldan rücu edüb şerefül-islam ile müşerref olup Osman ismi ile müsemma olan karındaşım fevt olub veraseti bana münhasır iken hala mezbur Ayvati

⁶⁶⁷ BOA, AŞS, 65, 55/279

⁶⁶⁸ BOA, AŞS, 25, 77/666

⁶⁶⁹ BOA, AŞS, 8, 3/5

⁶⁷⁰ BOA, AŞS, 12, 41/595

⁶⁷¹ BOA, AŞS, 26, 17/130

⁶⁷² BOA, AŞS, 21, 18/180

müteveffa-i mezburdan bana âdet-i şer ile intikal eden hakkımı vermekde teallül eder⁶⁷³

diyerek Agob'tan şikâyetçi olmuş şahitlerin de olayı doğrulamaları neticesinde kardeşi Osman'ın metrukâtının Mehmet Paşa'ya verilmesine karar verilmiştir.

İhtida kayıtlarında dikkat çeken bir diğer husus ise mühtedilerin isimlerinin değiştirilmesidir. Ankara'da sakin gayrimüslimler Müslüman olduklarında genellikle Mustafa, Mehmet, İbrahim, Ahmed, Mahmud, İvaz ve Yusuf gibi isimler almışlardır.⁶⁷⁴ Müslüman olan erkekler içinde Mehmet ismi öne çıkarken kadınlarda en çok Fatma isminin kullanıldığı tespit edilmiştir. 5 Cemaziyelevvel 1053 (22 Temmuz 1643) tarihli sicil kaydında Ermeni olan bir kadının Müslüman olup Fatma binti Abdullah adını aldığı tespit edilmiştir.

Defterlerde yer alan ihtida kayıtları incelendiğinde bir zımminin doğrudan mahkemeye başvurup kelime-i şهادet ile Müslüman olduğu veya başka bir dava sebebiyle mahkemede bulunup İslam dinini kabul etmiş olduğunun anlaşıldığı⁶⁷⁵ kayıtlar bulunsa da bir gayrimüslimin din değiştirme sebeplerine dair her hangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

⁶⁷³ BOA, AŞS, 24, 13/124

⁶⁷⁴ BOA, AŞS, 25, 77/666; BOA, AŞS, 21, 18/180; BOA, AŞS, 27, 33/162; BOA, AŞS, 42, 25/128

⁶⁷⁵

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK FAALİYETLERİ

14. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin önemli bir ticaret kenti haline gelen Ankara iç ve dış ticarete oldukça aktif bir konumdaydı. Daha 15. yüzyılın sonlarında pamuk ipliği, yorganlar, sarıklar, kaba keten kumaşlar, tilki derileri, kırmızı boya, şeker, gibi endüstri ürünlerinin ihracı yapılmaktaydı.⁶⁷⁶ Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin 17. yüzyıldaki ekonomik faaliyetleri araştırıldığında bu alanda ziyadesiyle aktif rol aldıkları ve şehrin ticari gelişiminde kayda değer bir role sahip oldukları gözlenmektedir. Gerek kendi aralarında ve gerekse Müslümanlarla olan ticari ilişkilerinde mülk alışverişleri, borç alışverişleri, kefil olma, ticari faaliyetleri, vekil olma, sof işçilikleri, icâr ve büyük veya küçükbaş hayvan alışverişleri hakkında sicillerde kayda değer miktarda kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlar 17. yüzyıl Ankara gayrimüslimlerinin ekonomik faaliyetleri hakkında sunduğu ayrıntılı bilgilerle şehrin ekonomik hayatının tespiti açısından da önemli veriler sunmaktadır. Yine bu kayıtlar sayesinde yaşadıkları evler, meşgul oldukları ticari faaliyetler ve Müslim veya gayrimüslimlerle girdikleri ekonomik ilişkiler daha iyi anlaşılacaktır. Aşağıdaki tabloda 17. yüzyıl içerisinde gayrimüslimlerin dâhil olduğu mülk satışı, alacak ve borç davaları, kefalet davaları, iç ve dış ticaret hakkındaki kayıtlar, sof ticareti, vekâlet davaları, îcar ve hayvan alışverişleri gibi ekonomik faaliyetler ayrı birer başlık olarak ele alınmış, sicillerde geçen yerleşim yerlerine göre dağılımları verilmiştir.

4.1. Gayrimüslimlerin Ekonomik Faaliyetlerine Yönelik Kayıtlar

Ankara ve dâhilinde bulunan kaza, karye ve mahallelerden yapılan başvurular sonucu sicillere yansıyan mülk satışı, alacak ve borç davası, kefalet, ticaret, sof, vekâlet, îcar gibi konular ve hayvan alışverişleri hakkında toplam 2862 adet kayıt bulunmaktadır. Bunlar içinde en fazla başvuru yapılan yerleşim yeri olarak sicillerde Ankara adı altında kaydedilen toplam 1076 kayıt bulunmaktadır. En çok başvurunun yapıldığı ikinci yer olarak 228 kayıt ile Ankara Kalesi gelmektedir. Alfabetik sıraya göre gidecek olursak en az 10 ve üzeri başvuru yapan yerleri şu şekilde sıralayabiliriz. Behlül Mahallesi 59, Boyacı Ali Mahallesi 17, Busaklar adlı karye 11, Çakırlar Mahallesi 34, Debbağın Mahallesi 14, Dibek Mahallesi 56, Esed adlı mevzii 12, Eşenhor Mahallesi 81, Hacendi Mahallesi 24,

⁶⁷⁶ İnalçık, H. (2004), **a.g.e.**, s.339-341.

Hacı Doğan mahallesi 110, Hacı Mansur Mahallesi 13, Hatun Mahallesi 64, Hendek Mahallesi 35, İmam Yusuf Mahallesi 17, Kâfir Köyü Mahallesi 22, Kazur Ali Mahallesi 22, Kebkebur-1 Müslim Mahallesi 37, Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi 96, Keçi Viran adlı karye 52, Keyyalin Mahallesi 150, Kurd Mahallesi 55, Makramacı Mahallesi 37, Mihriyar Mahallesi 55, Miranos adlı karye 13, Öksüzce Mahallesi 27, Sed Mahallesi 44, Suluk Mahallesi 16, Tiflis Mahallesi 13, Valtarin Mahallesi 58, Yakub Naal Mahallesi 19 ve Yenice Mahallesi'nden 34 başvuru yapıldığı anlaşılmaktadır. Ekonomik sebeplerle diğer yerlerden mahkemeye yapılan başvurular ise 1 ve 10 arasında değişmektedir.

Çizelge 4.1. 17. yy. Ankara şer' iyye sicillerinde yer alan kaza, mahalle, karye ve mevzii gibi yerleşim yerlerinde yaşanan ekonomik faaliyetler ve yerleşim yerlerine göre sicillerde geçme sıklıkları

Yer Adı	Mülk Satışı	Alacak	Borç	Kefalet	Ticaret	Sof	Vekâlet	İcar	Diğer
Ahi Mahallesi	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ahi Yakub Mahallesi	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Ahi Elhac Murad Mahallesi	-	3	-	-	1	2	-	-	-
Akça Kale Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ali Bey Mahallesi	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Ankara	135	579	86	67	70	84	24	18	13
Ankara Kalesi	146	44	12	1	4	10	3	8	-
Ayaş kazası/kasabası	1	3	1	-	-	1	1	-	-
Bademlü Mahallesi	2	4	-	-	-	-	-	-	-
Baklacı Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Balaban Mahallesi	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Balgat Karyesi	1	-	2	-	-	-	-	-	-
Bavlum Karyesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Bazarı Ganem Mahallesi	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Behlül Mahallesi	43	12	2	2	1	1	-	-	-
Belkıs Mahallesi	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Bestâni Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyacı Ali Mahallesi	12	5	-	-	1	-	-	-	-
Börekçiler Mahallesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Buryacı Mahallesi	3	1	-	-	1	-	-	-	-
Busaklar nam Karye (Çubukâbad Kazası)	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Çakırlar Mahallesi	27	6	1	-	-	1	-	-	-
Çubukâbad Kazası	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Debbağın Mahallesi	8	6	-	-	-	-	-	-	-
Dedem Çeşmesi mevzii	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Dellal Karaca Mahallesi	2	3	-	-	-	-	-	-	-

Çizelge 4.1. (devam) 17. yy. Ankara şer'iyeye sicillerinde yer alan kaza, mahalle, karye ve mevzii gibi yerleşim yerlerinde yaşanan ekonomik faaliyetler ve yerleşim yerlerine göre sicillerde geçme sıklıkları

Dibek Mahallesi	39	15	-	1	1	2	-	-	-
Erkeksu nam karye	3	3	-	-	-	1	-	-	-
Ermeni Kapısı Mahallesi/ Ermeni Kapısı Kurbu	2	-	1	-	-	-	-	-	-
Erzurum Mahallesi	2	1	1	-	1	-	-	-	-
Esed nam mevzii	11	1	-	-	-	-	-	-	-
Eşenhor Mahallesi	59	20	-	1	-	2	-	1	-
Hacı Arap Mahallesi	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Ashab Mahallesi/ Elhac Ashab Mahallesi	2	1	1	-	-	1	-	-	-
Hacendi Mahallesi	13	8	-	1	-	1	-	1	-
Hacı Bayram Veli Mahallesi	2	1	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Doğan Mahallesi / Elhac Doğan Mahallesi	78	26	2	3	-	1	-	1	-
Hacı Halil Mahallesi	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Hacı İvaz Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Mansur Mahallesi/ Elhac Mansur Mahallesi	11	2	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Musa Mahallesi	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Hallacı Mahmud Mahallesi	4	1	-	-	-	-	-	1	-
Halife Bayezid Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hangah Mahallesi	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Hatun Mahallesi/ Hatuni Mahallesi	46	14	3	-	-	-	-	1	-
Helvacı Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hendek Mahallesi	25	4	1	2	1	1	-	1	-
Hisar Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hoca Paşa Mahallesi	1	3	-	-	-	-	-	-	-
İbni Gökçe Mahallesi	1	2	-	-	-	-	-	-	-
İmam Yusuf Mahallesi	12	4	-	-	-	2	-	-	-
İstanos nam Karye (Murtazâbad Kazası)	11	10	-	-	-	3	-	-	-
Kâfir Köyü Mahallesi	18	3	-	1	-	1	-	-	-
Karaağaç nam karye	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Karaca Viran nam karye (Çubukâbad Kazası)	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaftancılar Çarşısı	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Kale Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kattanin Mahallesi	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Kazgancılar Çarşısı	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Kazur Ali Mahallesi	18	2	-	1	-	-	1	-	-
Kaz Köyü Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kebkebur-1 Müslim Mahallesi	25	10	1	1	-	-	-	-	-
Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	76	15	5	-	-	1	-	-	-
Keçi Viran nam Karye	51	1	-	-	-	-	-	-	-

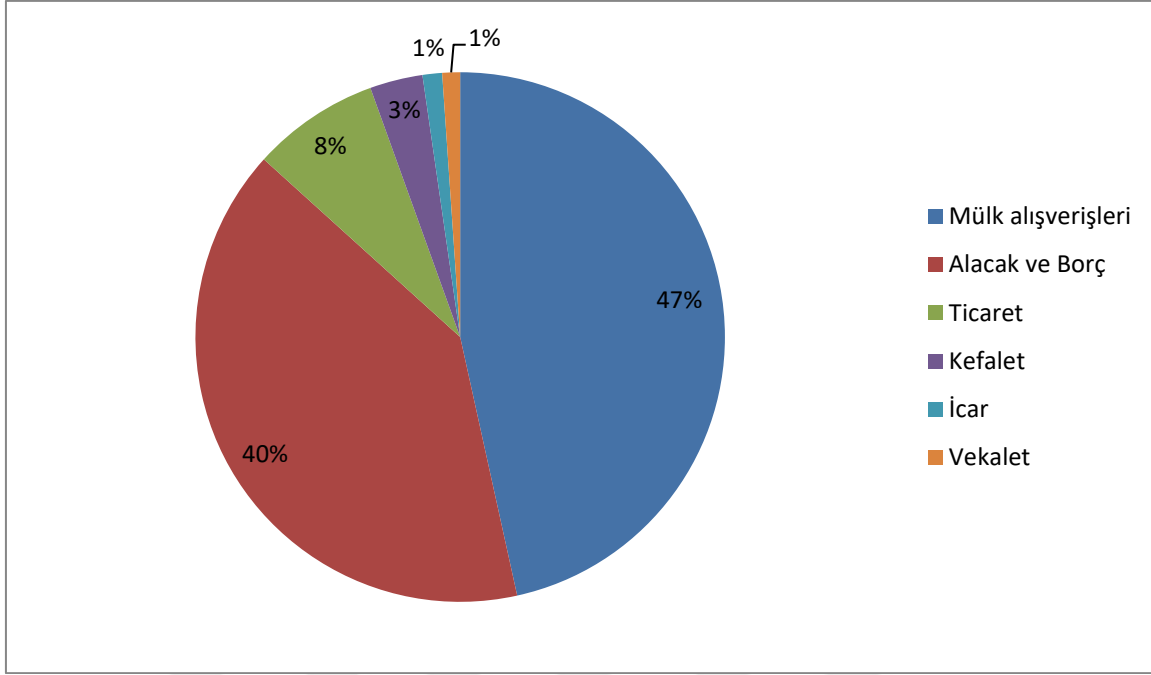
Çizelge 4.1. (devam) 17. yy. Ankara şer'iyeye sicillerinde yer alan kaza, mahalle, karye ve mevzii gibi yerleşim yerlerinde yaşanan ekonomik faaliyetler ve yerleşim yerlerine göre sicillerde geçme sıklıkları

Keyyalin Mahallesi	101	36	7	4	5	-	-	1	-
Kılıçlar nam karye (Murtazâbad kazası)	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Koçhisar Mahallesi	2	1	-	-	-	1	-	-	-
Konurca Mahallesi	2	1	-	-	-	-	-	-	-
Koyun Pazarı	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Kulsarı nam Karye (Çubukâbad Kazası)	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kurd Mahallesi	39	11	1	2	-	2	-	1	-
Kureyş Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Lelebici Mahallesi	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Makramacı Mahallesi	23	10	2	-	1	2	1	-	-
Mescid-i Şerif Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Mevcud Mahallesi	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Mihriyar Mahallesi	34	15	5	-	1	-	-	-	-
Miranos nam Karye (Murtazâbad Kazası)	7	4	-	-	-	2	1	-	-
Mirgazi nam karye	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Monla Büyük Mahallesi	1	2	-	-	-	-	-	-	-
Mukaddem Mahallesi	3	-	1	-	-	-	-	-	-
Murtazâbad Kazası	-	3	-	-	-	1	-	-	-
Ovacık nam karye	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Öksüzce Mahallesi	17	9	1	-	-	-	-	-	-
Örenbaş nam karye (Çubukâbad kazası)	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Papanî Mahallesi	1	4	-	-	-	-	-	-	-
Pınar ...? Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Rüstem Naal Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Sabuni Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarracı Sinan Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Saray nam karye (Çubukâbad Kazası)	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Sed Mahallesi	26	14	2	1	1	2	-	-	-
Seferihisar Kazası	-	1	1	1	-	1	-	-	-
Serik Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Solfasol nam karye	2	1	-	-	-	-	-	-	-
Suluk Mahallesi	15	-	-	-	-	-	-	1	-
Şehabeddin Mahallesi	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh İzzeddin Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Şemseddin Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşra Hisar/Taş Hisar Mahallesi	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Tiflis Mahallesi	10	3	-	-	-	-	-	1	-
Toluntaş nam karye (Çubuk Kazası)	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Tülüce Mahallesi	-	1	-	-	-	-	-	-	-

Çizelge 4.1. (devam) 17. yy. Ankara şer' iyye sicillerinde yer alan kaza, mahalle, karye ve mevzii gibi yerleşim yerlerinde yaşanan ekonomik faaliyetler ve yerleşim yerlerine göre sicillerde geçme sıklıkları

Ulubaş nam karye	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Valtarin Mahallesi	41	13	3	-	-	1	-	1	-
Yahudi Mahallesi	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Yakub Naal Mahallesi	12	5	2	-	1	-	-	-	-
Yeni Cami Mahallesi	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenice Mahallesi	20	13	1	-	-	1	-	-	-
Yenişehir Mahallesi	7	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	1327	999	146	92	90	130	31	34	13

Gayrimüslimlerin yüzyıl içerisindeki ekonomik durumları ve ticari faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler barındıran bu kayıtların arasında en fazla öne çıkan 1.327 kayıt ile mülk alışverişleri olarak tespit edilmiştir. Gerek gayrimüslimler arasında gerek gayrimüslim ve Müslümanlar arasında gerçekleşen mülk alışverişleri gayrimüslimlerin ekonomik koşullarına dair fikir vermesi bakımından oldukça önemlidir. Mülk satışına dair kayıtları 999 kayıtlı alacak davası ve 146 kayıtlı borç davaları takip etmektedir. Alacak ve borç davaları hakkında tutulan kayıtlar da yine gayrimüslimlerin ne sıklıkta borç alışverişine girdiklerine kanıt olabilir. Kefalet ile ilgili 92 adet kayıt bulunurken ticaret hakkında 90, sof hakkında 130, vekâlet hakkında 31, îcar hakkında 34 ve yük hayvanı veya kasaplık hayvan alışverişleri hakkında 13 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtların yerleşim yerlerine göre dağılımları tablo üzerinde gösterilmiştir. Yerleşim yerleri kaza, mahalle ve karye olarak sicillerde yazıldığı şekliyle verilmiştir.

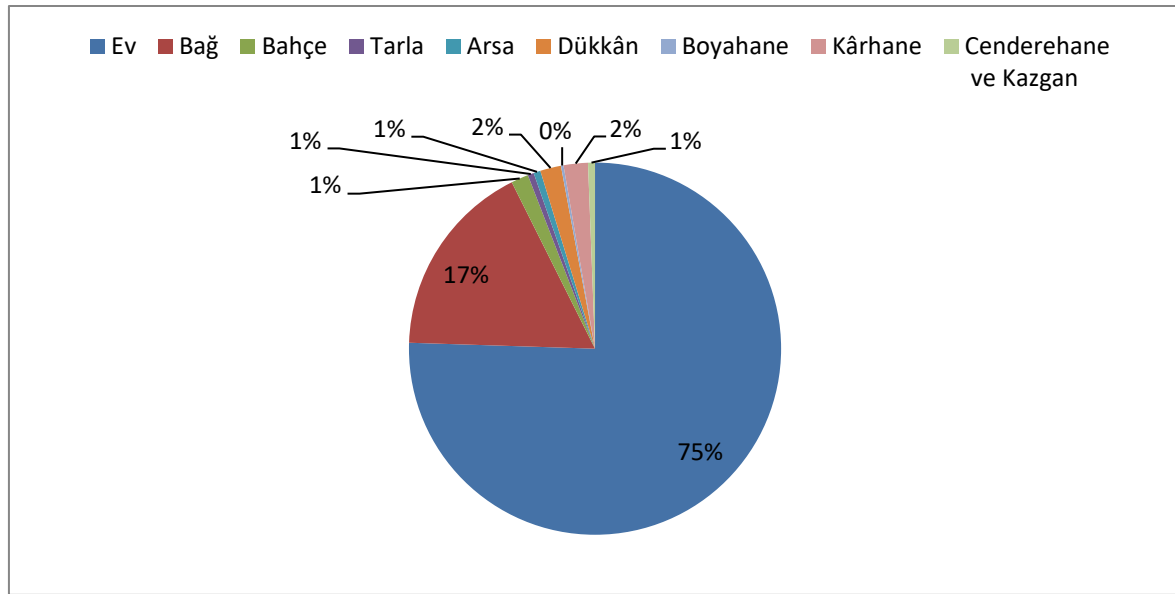
Şekil 4.1. Ankara gayrimüslimlerinin 17. yüzyılda sicillere yansıyan ekonomik faaliyetlerinin yüzdeleri oranları.

Grafikte belirtilen veriler dikkate alındığında ekonomik faaliyetler içerisinde mülk alışverişlerinin %47'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yapılan alışverişler içinde ev, dükkân, bağ, bahçe, arsa ve tarla gibi mülk alışverişleri arasında en fazla ev alım satımı gerçekleştiği görülmüştür. Mülk alışverişlerini takip eden alacak ve borç kayıtlarının yüzdeleri dilimdeki oranı %40 ile ikinci en büyük paya sahiptir. Grafikte yer alan sıralamaya göre %8'lik bir oranla ticaret üçüncü sırada yer almaktadır. Sicillerde yer alan kefalet davaları %3'lük bir paya sahipken icâr ve vekâlet davalarının oranları %1 olarak hesaplanmıştır. Grafik oluşturulurken sof ile ilgili kayıtlar ve diğer başlığı altındaki alışverişler ticaret kategorisinde ele alınmıştır. Tabloda ayrı ayrı verilen alacak ve borç davaları ise yüzdeleri dilimi gösteren grafikte tek başlıkta ele alınmıştır.

4.1.1. Mülk Alışverişleri

Gayrimüslimlerin geçim kaynakları ve gündelik yaşamda meşgul oldukları ticari faaliyetlerin değerlendirilmesi açısından sicillerde yer alan ekonomik içerikli kayıtların incelenmesi ile önemli veriler elde edilmiştir. Bu kayıtlar sayesinde ele alınan dönem içerisinde gayrimüslimlerin yaşam standartlarına dair somut bilgilere ulaşmak mümkündür. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mülk alışverişleri hakkında sicillerde 1327 kayıt yer almaktadır. 1327 mülk alışverişi içinde 336 tanesi ise Müslim ve gayrimüslimler

arasında yapılan satışlarla ilgilidir. Söz konusu kayıtlar arasında ev, bağ, bahçe, tarla, arsa, dükkân ve karhane, cendrehane, dokuma tezgâhları ve boya kazanları yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda gayrimüslimlerin mülk alışverişlerine bağlı olarak ev, bağ, bahçe, arsa, dükkân, boyahane, karhane, cendrehane ve kazgan alışverişlerinin yüzdelerle dilimleri gösterilmiştir.

Şekil 4.2. Sicillere Göre 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin mülk alışverişlerinin yüzdelerle oranları.

4.1.1.1. Ev satışları

Mülk satışları içerisinde en fazla orana sahip olan ev satışlarına ait 1001 kayıt mevcuttur. Gayrimüslimlerin sicillere yansıyan ev alışverişlerinin çokluğu ve yine sicillere yansıyan icâr kayıtlarının azlığı göz önüne alındığında 17. yüzyılda genel olarak ekonomik durumlarının iyi olduğu ve büyük çoğunluğunun ev sahibi olduğu söylenebilir. Satışa konu olan 1001 evin 176'sında sof karhanesi bulunduğu tespit edilmiştir. Aldıkları veya sattıkları ve içerisinde sof karhanesi olan evlerde 2 ile 5 arasında değişen sof dokuma tezgâhları bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Bu da gayrimüslimlerin sof işçiliği ve ticaretine verdikleri önemi kanıtlar niteliktedir.

16. ve 17. yüzyıl Ankara'sında konutlara genellikle *menzil* veya *ev* denilmiştir. Mülk menzillerin genelde binaya ek olarak avluyu da kapsadığı bilinmektedir. Ancak

⁶⁷⁷ BOA, AŞS, 23, 16/148; BOA, AŞS, 27, 34/168; BOA, AŞS, 30, 20/168; BOA, AŞS, 31, 40/294

bahçesi olan bir ev nadiren rastlanılan bir özellik olmuştur.⁶⁷⁸ Evlerde genellikle bir sofa,⁶⁷⁹ bir tabhâne,⁶⁸⁰ (misafir odası)⁶⁸¹ bir oda ve hayat⁶⁸² bulunmaktadır. Faroqhi, sofanın evin diğer odalarına geçiş imkânı veren yarı ya da tamamen kapalı bir oda olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸³ Bazı evler iki katlı olup fevkani ve tahtâni⁶⁸⁴ denilen odalar vardır. Bazı evlerde ise bunlara ek olarak çardak, sayegâh veya sayeban⁶⁸⁵ denilen gölgelikler ve atölye olarak kullanılan kârhâneler⁶⁸⁶ yer almaktadır. Yine evlerin bazılarında ahır⁶⁸⁷ bazılarında ise fırın⁶⁸⁸ olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Evlerin hepsinde olmasa da bazı evlerde kiler⁶⁸⁹ olduğu görülürken belgelerde sıklıkla örtme⁶⁹⁰ olarak kaydedilmiş sundurma denilen üstü kapalı önü açık yapılardan da söz edilmektedir. Yine Faroqhi'ye göre, örtme ve çardak adı verilen yapılar 16. ve 17. yüzyıl evlerinde bulunan yarı açık mekânlardır.⁶⁹¹

⁶⁷⁸ Faroqhi, S. (2009), **Orta Halli Osmanlılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Hamit Çalışkan, s.83.

⁶⁷⁹ BOA, AŞS, 8, 15, sayfa 27, sıra 8.

⁶⁸⁰ BOA, AŞS, 8, 70, sayfa 135, sıra 1

⁶⁸¹ “İncelenen evlerin çoğunun küçük olması nedeniyle modern terminolojide zaman zaman başoda da denilen tabhanenin evin en önemli ve muhtemelen de ocağı olan tek odası olması olası görünmektedir. Misafirler burada kabul ediliyordu ama aynı zamanda oda ev halkı tarafından, özellikle de kış aylarında, yaşama alanı olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla, tabhane bazı kayıtlarla “oturma odası” olarak kabul edilebilir. Geceleri tabhaneye yataklar seriliyordu ve bazı aile bireyleri burada yatıyordu. Bkz: Faroqhi, S. (2009), **a.g.e.**, s.84.

⁶⁸² BOA, AŞS, 8, 108, sayfa 212, sıra 1

⁶⁸³ Faroqhi, S. (2009), **a.g.e.**, s.84

⁶⁸⁴ BOA, AŞS, 11, 55, sağ 3. sıra

⁶⁸⁵ “Gölgelik yer anlamına gelen *sayegah* veya *sayeban*’ın anlamı ise daha müphemdir ve bu terim de hafif ve açık yapı anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Faroqhi, S. 2009, **a.g.e.**, s.85.

⁶⁸⁶ BOA, AŞS, 12, 19/277

⁶⁸⁷ BOA, AŞS, 14, 4/23

⁶⁸⁸ BOA, AŞS, 14, 13/125

⁶⁸⁹ BOA, AŞS, 10, 55, sayfa 108, sıra 1

⁶⁹⁰ BOA, AŞS, 23, 53/587

⁶⁹¹ Faroqhi, S. 2009, **a.g.e.**, s. 85.

Çizelge 4.2. Gayrimüslimlerin mülk alışverişleri ve müslim gayrimüslim arasında gerçekleşen alışverişlerin satış, hibe ve temlik ile takas açısından sayısal analizi

Mülk Adı	Satış	Hibe ve Temlik	Takas
Ev	957 (202/ M-G)	33	11 (4/M-G)
Bağ	227 (97/M-G)	9	1 (M-G)
Karhane	28 (1/M-G)	-	-
Dükkân	22 (11/M-G)	2	-
Boyahane	5 (3/M-G)	-	-
Cenderehane	8	-	-
Bahçe	20 (10/M-G)	-	-
Tarla	8 (6/M-G)	-	-
Arsa	6 (5/M-G)	-	-

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde mülk satışları içerisinde en fazla olan ev satışlarının toplam 1001 adet olup 957 tanesinin doğrudan satış ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu evlerle ilgili verilere bakıldığında 33 evin hibe ve temlik usulü ile el değiştirdiği anlaşılırken 11 evin ise takas yoluyla el değiştirdiği görülmektedir. Ayrıca satışı gerçekleşen 957 ev içerisinde 202 tanesi ve takas edilen 11 ev içerisinde 4 tanesi Müslim ve gayrimüslimler arasında yapılan satışları içermektedir. Faroqi'nin de ifade ettiği gibi gayrimüslimler Müslüman mahallelerinden, Müslümanlar da gayrimüslim mahallelerinden ev satın almışlardır.⁶⁹² Valtarin Mahallesi'nden Agob isimli zımmının dönemin Ankara kadısı Esseyid Mehmed Efendi Hazretleri'ne bir sofa, bir oda, bir tabhane ve hayattan oluşan bir evi 56 kuruşa sattığı anlaşılmaktadır.⁶⁹³

Ev fiyatları oda sayısı, kat sayısı ve içinde atölye olarak kullanılan kısma göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin 1040 (1631) tarihinde Avanis veled-i Agob tarafından Mehmed Çelebi'ye yapılan satışta Eşenhor Mahallesi'nde bir tabhane, bir kiler, bir oda bir sayegah ve hayatı müştemilden oluşan evin 6.300 nakid akçeye satıldığı tespit edilmiştir. Muhtemelen ev fiyatlarında etkili olan bir diğer unsur mülkün bulunduğu konumdur. Merkezi bir yerde olan evlerin diğerlerine göre daha pahalı olması kaçınılmaz olsa gerektir. 1044 (1635) senesi Ankara Kalesi'nde bulunan bir evin David veled-i Bahşi tarafından belirlenen satış fiyatı bu konuda fikir verebilir. Buna göre bir tarafı yola bakan ve bir sofa, bir tabhane, bir fevkâni oda ve tahtani kiler ile hayattan oluşan ev 27.000 nakid

⁶⁹² Faroqi, S. (2009), *a.g.e.*, s. 148.

⁶⁹³ BOA, AŞS, 23, 53/591

akçeye satılmıştır.⁶⁹⁴ Diğer bir ev satışı 1052 (1642) tarihinde Öksüzce Mahallesi'nde Kara Hekimoğlu lâkaplı Yahudi ile İsak adlı Yahudi arasında gerçekleşmiştir. Bir sofa, dört oda, bir sayegah, iki matbah, tahtani iki oda ve içinde meyve ağaçları olan hayatı müstemil olup bir tarafında yol bir tarafında vakıf menzili bir tarafında kuyumcu Bali ve diğer komşuları olan evin satış fiyatı 68.000 nakid akçe'dir.⁶⁹⁵ Bahsi geçen evin büyük ve iki katlı olduğu bahçesinde meyve ağaçları bulunduğu ve günümüzde Yahudi Mahallesi olarak bilinen Öksüzce Mahalle'sinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

4.1.1.2. Bağ ve bahçe satışları

Ankaralı gayrimüslimlerin tarımsal faaliyetleri arasında ise bağcılık önde gelen geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Satışlara bakıldığında toplam 227 bağ satışı olup bunun 217 tanesinin doğrudan satış ile ilgili olduğu görülür. Bu satışların 9 tanesi hibe ve temlik olarak kaydedilmişken 1 tanesinin takas yoluyla el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Satışı yapılan 217 bağın 97'si ve takas edilen bir bağın da Müslim ve gayrimüslimler arasında el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin bağcılık faaliyetleri ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Tarımsal anlamda önem arz eden kayıtlardan bir diğeri de bahçe satışları ile ilgilidir. Bağcılık kadar olmasa da bahçe tarımının da gayrimüslimler arasında önemli bir tarımsal faaliyet olduğu söylenebilir. Satışa konu olan 20 bahçe olmakla birlikte bunların 10'u yine Müslim ve gayrimüslim arasında el değiştirmiştir. Son olarak 8 tarla satışının 6'sı Müslim ve gayrimüslimler arasındayken 6 arsa satışının da 5'i Müslim ve gayrimüslimler arasında gerçekleşmiştir. Sonuç olarak gayrimüslimlerin gerçekleştirdiği bütün mülk alışverişlerinde toplamda 336 kez Müslümanlarla alışveriş yaptıkları anlaşılmaktadır.

4.1.1.3. Atölye ve dükkân satışları

Satışı gerçekleşen mülkler arasında yer alan ve bir evden bağımsız olarak dokuma atölyesi olan kârhanelerin ise 28 tane olduğu ve bunlar içinde hibe ve temlik veya takas sözü konusu olmayıp yalnızca 1 tanesinin Müslim ve gayrimüslim arasında el değiştirdiği görülmektedir. Ancak bu 28 kayıt yalnızca kârhâne satışıyla ilgili olduğu için ayrı

⁶⁹⁴ BOA, AŞS, 27, 51/272

⁶⁹⁵ BOA, AŞS, 31, 17/110

hesaplanmıştır. Evlerde bulunan ve ev ile beraber satışa dâhil olan 176 karhane ile beraber düşünüldüğünde toplamda 204 sof karhanesinin el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Mülk alışverişleri içerisinde yer alan dükkân satışları ile ilgili 22 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan 2'si hibe ve temlik yolu ile el değiştirirken 11 dükkânın Müslim ve gayrimüslimler arasında satışa konu olduğu görülmektedir. Satış ile el değiştiren 5 boyahane olup bu satışların 3'ünün yine Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler arasında satışı gerçekleşen cendrehanelerle ilgili ise sicillerde 8 kayıt yer almaktadır. Burada kısaca değinilen ticari faaliyetler ve dükkânlar hakkında ayrı bir başlık altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

4.1.2. Alacak ve Borç Kayıtları

Ankara sicillerinde gayrimüslimlerin alacaklı oldukları 999 kayıt bulunurken borçlu olmalarına ilişkin 146 kayıt yer almaktadır. 999 kayıt içerisinde ise 355 kayıt Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleşen alışverişlerden oluşmaktadır. Alacakla ilgili toplam dava kayıtları dikkate alındığında neredeyse yarısına yakınının Müslümanlarla gayrimüslimlerin arasında gerçekleştiği görülür. Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirleriyle sıklıkla mülk alışverişi yaptıkları ve alacak borç ilişkisine girdikleri anlaşılmaktadır. Sicillerde bu tür alışverişlerle ilgili pek çok kayıt yer almaktadır. Abraham isimli Yahudi'nin Osman isimli kişiye sof alışverişinden borçlu kalması,⁶⁹⁶ Dergâh-ı Âli sipahilerinden Ali isimli kişinin bir gayrimüslimle yaptığı merkep alışverişi,⁶⁹⁷ Murad isimli zımminin Osman bin Yusuf ile buğday alışverişi⁶⁹⁸ ve Satılmış Bin Mahmud'un Agob isimli zımmiden inek satışından alacağı olduğu⁶⁹⁹ gibi örneklere bakıldığında Müslüman ve gayrimüslimler arasında muhtelif konularda alışverişler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden hareketle Ankara'da gayrimüslimlerin tarım, hayvancılık ve ticaretle de meşgul oldukları söylenebilir.

Kayıtlara bakıldığında herhangi bir alacağı olup tahsil etmek isteyen,⁷⁰⁰ alacağını tahsil eden,⁷⁰¹ borcu karşılığı değerli eşyalarını rehin veren⁷⁰² ve borç sebebiyle eşyalarına

⁶⁹⁶ BOA, AŞS, 8, 108, sayfa 211, sıra 5

⁶⁹⁷ BOA, AŞS, 9, 21, soldan 11. sıra

⁶⁹⁸ BOA, AŞS, 11, 10/175

⁶⁹⁹ BOA, AŞS, 21, 66/ sıra 5

⁷⁰⁰ BOA, AŞS, 23, 7/49

⁷⁰¹ BOA, AŞS, 23, 4/17

⁷⁰² BOA, AŞS, 25, 23/199

el konulan⁷⁰³ gayrimüslimlere rastlanmaktadır. 1066 Cemaziyelahirine (1656 Mart) tarihli bir sicil kaydına göre Beypazarı Yenice Mahallesi'nde sakin olan Elhac Zekeriya isimli kişi Çakırlar Mahallesi'nde sakin Andarin adlı zimmîye iplik satmış ve 800 esedi kuruş alacağı kalmıştır. Andarin ölünce zevcesi ve kızına intikal eden eşyalarına borca karşılık el konulmuştur. Buna göre

... ayaklı ve ayaksız sekiz aded sahan ve bir don leğeni ve iki tencere ve bir bakraç ve bir tava ve iki döşek ve iki yorgan ve bir kilim ve bir köhne Selânik keçesi ve iki çuka kenarından münevver ve iki ... döşek ve bir sac ve bir mâi kenarlı çarşab...⁷⁰⁴

diye devam eden sicil kaydında ölen zimminin başka eşyası kalmadığı ve zevcesi ile kızına kalan eşyalara el konulduğu ifade edilmektedir. Diğer bir alacak davasına ilişkin kayıt ise 10 Muharrem 1039 (30 Ağustos 1629) tarihlidir. Zimmi Sefer ile Helvacı İbrahim arasında gerçekleşen alışverişe göre Sefer adlı zimmi İbrahim'e vaade ile 16.200 akçelik sabun satmış ve alacağını tahsil etmiştir.⁷⁰⁵ Müslim ve gayrimüslimler arasında gerçekleşen alışverişlerden bir başkasında ise Agob veled-i Aslan adlı zimminin alacaklı taraf olmasıyla mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir. Agob'un ifadesine göre Soyluzade lakabıyla bilinen Mehmed Çelebi ibn Mahmud adlı kişiden alacağı bulunmaktadır. Agob'un Mehmed Çelebi'de keten bahasından 50 aded riyali kuruş, 2.000 akçe kuruş nakit, bir şam demiri kara kılıç ve bir çift gümüş kaftanlı halep üzengisi hakkı olup Mehmet Çelebi vefat ettiği için çocuğuna vasi olan Ahmed Çelebi ibn Mahmud'dan talep edilmiştir. Ahmed Çelebi'nin mahkemede borcu inkâr etmesi üzerine Agob'tan talep edilen şahitler de böyle bir alacağın varlığını teyit etmişlerdir.⁷⁰⁶

Sicillerde yer alan 999 alacak davasının 644'ü gayrimüslimlerin kendi aralarında gerçekleşen alışverişlerden meydana gelmektedir. Mahkemeye konu olan alacak kayıtlarında da sof alışverişi,⁷⁰⁷ yağmurluk alışverişi,⁷⁰⁸ attar esbabı,⁷⁰⁹ çuka,⁷¹⁰ ticaret ortaklığı,⁷¹¹ nakit para ve izmir ipliği,⁷¹² ipek⁷¹³ ve tiftik ipliği⁷¹⁴ gibi daha pek çok ticari

⁷⁰³ BOA, AŞS, 19, 65/843

⁷⁰⁴ BOA, AŞS, 41, 55/283

⁷⁰⁵ BOA, AŞS, 24, 10/86

⁷⁰⁶ BOA, AŞS, 27, 11/50

⁷⁰⁷ BOA, AŞS, 23, 22/209

⁷⁰⁸ BOA, AŞS, 25, 41/370

⁷⁰⁹ BOA, AŞS, 19, 22/147

⁷¹⁰ BOA, AŞS, 27, 68/362

⁷¹¹ BOA, AŞS, 50, 19/122

⁷¹² BOA, AŞS, 58, 6/26

⁷¹³ BOA, AŞS, 63, 16/85

ürün alışverişi veya doğrudan nakit alışverişine dayalı kayıtlar yer almaktadır. Söz konusu kayıtlara göre gayrimüslimler iplik ve kumaş ticaretinde etkin rol almışlardır.

4.1.3. Kefalet Davaları

Kefalet davalarına ilişkin sicillerde 94 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan 80'i gayrimüslimler arasındayken kalan 14'ü Müslim gayrimüslim arasında gerçekleşen kefilliklerle ilgilidir. Hacı Mehmed isimli kişinin kuyumcu Musa isimli Yahudi'den üç bin akçe ve yirmi iki miskal altın alacağı olduğundan kaleye haps edilen Musa'ya Salomon isimli Yahudi'nin kefil olduğu ve Salomon'a da Müslü Çavuş isimli Müslümanın kefil olduğu⁷¹⁵ anlaşılmaktadır. Müslim ve gayrimüslimlerin arasında gerçekleşen ticari ilişkilere ek olarak birbirlerine kefil olmaları da aralarında ki ilişkinin boyutunu anlamak açısından önemlidir. Müslim ve gayrimüslim arasında geçen bir başka dava kaydına göre Ankara'da vaki Mevlevihâne evkâfına mütevellî olan Derviş Hüseyin bin Abdullah Kirmir Kilisesi'ne tabi kilise papazlarından Masrub veled-i Arton'u dava etmektedir. Derviş Hüseyin'e göre Kirmir kilisesi mütevellisi olan Hacı Sinan veled-i Sarı isimli zımni Mevlevihâne vakfından bin altı yüz altmışaltı buçuk aded riyali⁷¹⁶ kuruş aldığıında Papaz Masrub kefil olduğu halde bahsedilen meblağı ödememiştir.⁷¹⁷ Bu kayıtlar dikkate alındığında gayrimüslimlerin Müslümanlara ait vakıflardan rahatlıkla borç alabildikleri anlaşılmaktadır.

Kefalet davaları incelendiğinde gayrimüslim kadınların da kocalarına kefil oldukları anlaşılmaktadır. Yenice Mahallesi'nden Horsebimi adlı Nasraniye'nin Mustafa efendi'den İstanbul Peşkir'i alan zevcesine kefil olması,⁷¹⁸ Hacendi Mahallesi'nden Meyre isimli Yahudiyenin,⁷¹⁹ Keyyalin Mahallesi'nden Maryem isimli Nasraniye'nin⁷²⁰ ve Kurd Mahallesi'nde sakin Meryem binti Cihanşeh adlı Ermeniye'nin⁷²¹ kocalarının borçlarına kefil oldukları görülmektedir. Kadınların kefilliği dikkate alınca ekonomik olarak iyi durumda oldukları ve kendilerine ait mal varlıkları bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹⁴ BOA, AŞS, 69, 104/sayfa 2, sıra 1

⁷¹⁵ BOA, AŞS, 10, 43/609

⁷¹⁶ 16.yy.'dan itibaren dünya ticaretinde önemli bir rol oynayan İspanyol sikkeleri, Osmanlı'da Riyal olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Bölükbaşı, Ö. F. (2016), "Riyal", **DİA**, Cilt 2, ss430-432, s.431.

⁷¹⁷ BOA, AŞS, 27, 93/488

⁷¹⁸ BOA, AŞS, 47, 22/121

⁷¹⁹ BOA, AŞS, 68, 12/sayfa 1, sıra 1

⁷²⁰ BOA, AŞS, 69, 31/151

⁷²¹ BOA, AŞS, 32, 46/392

4.1.4. Ticari Faaliyetleri

Gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri incelendiğinde Ankara'da sakin olan veya Ankara'ya farklı şehir ve ülkelerden gelen yerli ve yabancı tüccarlara rastlanmaktadır. Osmanlı öncesinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da gayrimüslimlerin ticarete etkin oldukları bilinmektedir. Ticaret yeteneğine ve geleneğine sahip olmaları dolayısıyla genel olarak ticarete hâkim olmuşlardır.⁷²² Mahkemeye intikâl eden kayıtlar incelendiğinde 17. yüzyılda gayrimüslimler şehrin ticaretinde aktif rol almış, şehir yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmiştir. Özer Ergenç'in verdiği bilgilere göre Ankara'nın, Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun Anadolu içindeki bir kanadı, Kayseri üzerinden bağlantısı olan Halep- Şam yolu ve Konya üzerinden bağlantılı olan Antalya- İskenderiye deniz yolu gibi ticârî yollarla bağlantılı olması burayı önemli bir ticaret merkezi haline dönüştürmüştür.⁷²³ Ankara'da sakin gayrimüslim tüccarların faaliyetlerinin yanı sıra İngiliz, Fransız, Leh, Felemenk, Hollandalı, Venedikli ve Acem taifesinden müste'menlerin⁷²⁴ şehre gelip ticaret yaptığıyla ilgili kayıtlar mevcuttur.

Gayrimüslim tüccarlarla ilgili sicillere kaydedilen toplam 220 kayıt bulunmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde başta sof ve sof ipliği ticareti olmak üzere, tiftik ipliği, çivid, keten, İzmir ipliği, çuka, çelik ve hatta gulam ticareti yapan tüccarlardan bahsedildiği görülmektedir. Yine bu kayıtlar arasında Müslümanlarla yapılan ticari alışverişlerin yanı sıra iş ortaklığından kaynaklı sorunları içeren kayıtlar da yer almaktadır.⁷²⁵

Ankara'nın 17. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olması hasebiyle imparatorluğun her tarafından Ankara'ya yerli ve yabancı tüccarların geldiği bilinmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde Ankara halkının kara ve denizlerde ticaret yaptıklarından bahseder. İzmir, Frengistan, Arabistan, Mısır ve yedi iklimde sof kumaşı makbul olduğu için halkın seyahat ile ticaret ettiğine değinir.⁷²⁶ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında sof ticaretinin öne çıktığı tespit edilmektedir.

⁷²² Ercan, Y.(2001), **a.g.e.**, s.217.

⁷²³ Ergenç, Ö. (2012), **a.g.e.**, s.4-5.

⁷²⁴ Osmanlı ülkesinde güvenliği teminat altına alınarak yaşamasına izin verilen, genellikle tüccar olan yabancı uyruklu kimse.

⁷²⁵ Akşehirli İsmail'in Avram adlı zimmîye Ankara'da sativermesi için soğan tohumu, tütün, badem, sarımsak ve şeker gibi ürünler emanet ettiği anlaşılmaktadır. bkz. BOA. AŞS, 22, 15/133

⁷²⁶ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, (2008),(Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.527.

Ankara'ya ticaret için gelen gayrimüslimler arasında Erzincan,⁷²⁷ Kayseri,⁷²⁸ Tokat,⁷²⁹ Bursa,⁷³⁰ İstanbul,⁷³¹ Van, Arapgir, Bitlis, Nizip, Kefe,⁷³² Karaman, Sivas, Sinop,⁷³³ Erzurum, Eflak, Boğdan, Macar ve Nemçe⁷³⁴ gibi yerlerden gelen gayrimüslimler de yer almaktadır.

Çizelge 4.3. 17. yüzyılda Ankara'ya gelen ve Ankara'dan giden yerli veya yabancı tüccarlar ile ticaret metaları

Ticari Ürün	Ankara'ya Gelen	Geldiği Yer	Ticari Ürün	Ankara'dan Giden	Gittiği Yer
Emtia	Aleksanos veled-i Agob	Lehistan	Emtia ve Esbab	Şimon veled-i Abraham	Halep
Sof	Davil veled-i Bedros	Felemenk	Sof ipliği	Aslan veled-i Sefer	İzmir
İzmir İpliği	Murat Veled-i Mihail	Kayseri	-	Haçatur veled-i Sefer	Kâhire
Sof ipliği	İsak veled-i Yakob	Bursa	Çivit/Keten	Sefer veled-i Yasef	Tebriz
Sof	Gulermo Bolat	İngiltere	Sof	Minas veled-i Aslan	Venedik
-	Meyrim veled-i Tomas	Erzincan	Sof	David veled-i Musa	Fransa
Emtia	Avanis veled-i Manok	Acem taifesinden	-	Arton veled-i Serkis	Kayseri
-	Sava veled-i Lefter	Sinop	-	Yasef veled-i Bulduk	İstanbul
Sof ipliği	Solomon veled-i ...	İstanbul	-	Minas veled-i Korpe	Kudüs
-	Françesko	Fransa	-	... veled-i Markos	Erzurum
-	Ostamar? ...	Karaman	-	Murad veled-i Telmus	Sivas

Tabloda kullanılan verilere bakıldığında Ankara'nın 17. yüzyıl içinde gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşen iç ve dış ticaret ağı açıkça görülmektedir. Yalnızca gayrimüslim tüccarların ele alınmasıyla elde edilen veriler dahi kentin ticari önemine dikkat çekmesi açısından kayda değerdir. Elde edilen verilere bakıldığında Ankara'ya ticaret için gelen veya Ankara'dan gidenler arasında Ermeni, Yahudi ve Rum tüccarlar olduğu görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus da diğer bütün ticari emtia içinde sof ve sof ipliği ticaretinin öne çıkmasıdır.

⁷²⁷ BOA, AŞS, 24, 21/239

⁷²⁸ BOA, AŞS, 58, 41/238

⁷²⁹ BOA, AŞS, 63, 15/82

⁷³⁰ BOA, AŞS, 59, 123/660

⁷³¹ BOA, AŞS, 27, 95/495

⁷³² BOA, AŞS, 32, 116/792

⁷³³ BOA, AŞS, 27, 72/383

⁷³⁴ BOA, AŞS, 29, 61/367

4.1.4.1. Tüccarlar ve hanlar

Ankara'ya gelen tüccarların bazıları şehirde kaldıkları süre içinde ev kiralamış veya satın almışlarsa da çoğunlukla hanlarda⁷³⁵ kiralandıkları odalarda kalmışlardır. Bu hanlar genellikle bedesten etrafında olup konaklama ihtiyacının yanısıra ticaret de yapılan yerlerdir.⁷³⁶ Osmanlı'da hanlar belirli bir tür malın kapalı pazar yeri olmuşlardır. Hanlarda toplanan ticaret maddeleri perakendecilere ve esnafa satılıp başka yerde pazarlanması ya da satılması yasaklanmıştır. Genellikle hanlar hangi malın toplanması ve dağıtılmasını yapıyorlarsa o isimle anılmışlardır. Mesela bir handa un satılıyorsa “un kapanı” denmiştir.⁷³⁷ Ankara'da bulunan hanlar arasında da bu özelliğe sahip hanlar bulunmaktadır. Farklı şehirlerden gelen gayrimüslimler Kurşunlu Han,⁷³⁸ Yeni Han,⁷³⁹ Sulu Han,⁷⁴⁰ Çengel Han'ı,⁷⁴¹ Zağferan Han,⁷⁴² Elhac Yusuf Ağa Han'ı,⁷⁴³ Körzade Han'ı,⁷⁴⁴ Arslan Ağa Han'ı,⁷⁴⁵ Penbe Han,⁷⁴⁶ Kazasker Efendi Hazretleri Han'ı,⁷⁴⁷ Cedit Han,⁷⁴⁸ Hacı İsa Hanı,⁷⁴⁹ Yusuf Çavuş Han'ı,⁷⁵⁰ Aşağı Han,⁷⁵¹ Pirinç Han'ı,⁷⁵² Rüstem Paşa Han'ı,⁷⁵³ Abacılar Han'ı (Ahmed Efendi Han'ı),⁷⁵⁴ Kebir Han'ı,⁷⁵⁵ Halil Ağa Han'ı⁷⁵⁶ gibi hanlarda kalmışlardır. 17. yüzyılda Ankara şehrinde mevcut hanların sayısı ve buralarda konaklayan yerli ve yabancı gayrimüslimler, şehrin ticari önemi açısından kayda değer veriler sunarken gayrimüslimlerin ticari hayata etkilerini de gözler önüne sermektedir. “Ankara kaza

⁷³⁵ “Genel olarak kapalı dört dikey çizgi üzerinde yükselen kale kadar sağlam duvarların dışarıdan ayırdığı bir alan düşünelim. Hanın dış görünüşü çok yüksek tutulmuş tek katlı bir yapı biçiminde olup, dışa dönük yüzleri çoğunca sokağa açılan dükkânlarla çevrilidir. İçerideki görünüş ise ortada dikdörtgen biçiminde üstü açık bir avlu ve onun etrafını altlı-üstlü odaların kemerli kapı ve pencereleri ile onların önünde koridor biçiminde dolaşan bir çeşit çevreli sahanlık alır...” Bkz: Akdağ, M. (2014), **Türkiye'nin İktisadi...**, s.521.

⁷³⁶ Köç, A. (2009), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümera Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s.163.

⁷³⁷ Akdağ, M. (2014), **a.g.e.**, s.521.

⁷³⁸ BOA, AŞS, 46, 31/192

⁷³⁹ BOA, AŞS, 60, 150/686

⁷⁴⁰ BOA, AŞS, 68, 14/64

⁷⁴¹ BOA, AŞS, 54, 61/387

⁷⁴² BOA, AŞS, 47, 33/195

⁷⁴³ BOA. AŞS, 54, 16/93

⁷⁴⁴ BOA. AŞS, 56, 99/679

⁷⁴⁵ BOA. AŞS, 58, 6/26

⁷⁴⁶ BOA. AŞS, 63, 15/82

⁷⁴⁷ BOA. AŞS, 63, 32/161

⁷⁴⁸ BOA. AŞS, 63, 70/374

⁷⁴⁹ BOA. AŞS, 77, 117/461

⁷⁵⁰ BOA. AŞS, 43, 34/148

⁷⁵¹ BOA. AŞS, 65, 3/12

⁷⁵² BOA. AŞS, 42, 41/215

⁷⁵³ BOA, AŞS, 23, 48/528

⁷⁵⁴ BOA, AŞS, 56, 90/622

⁷⁵⁵ BOA, AŞS, 65, 50/274

⁷⁵⁶ BOA, AŞS, 66, 100/525

merkezinde bulunan bedesten ile At pazarı arasında düz bir hat üzerinde sağlı sollu sıralanmış Kurşunlu Han, Zağfirancı Han, Yeni Han Penbe Han ve Çengel Han yer alıyordu.”⁷⁵⁷ Sicillerde yer alan kayıtlara göre gayrimüslimlerin Kurşunlu Han ve Çengel Han’ı diğerlerine göre daha fazla tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Kurşunlu Han Bedesten’e yakın olup 48 odadan oluşmaktaydı. Özellikle sof tüccarlarının konakladığı ve mallarını depoladığı bu han Bedesten’e yakınlığı ve alışveriş için uygun bir konumda⁷⁵⁸ olmasından dolayı daha çok tercih edilmiş olabilir. Atpazarı’nda bulunan Çengel Han’ı da 16.yüzyılda olduğu gibi⁷⁵⁹ 17. yüzyılda da işlek bir konaklama merkezi olmuştur.

Acem tüccarlarından bazılarının Divân-ı Hümâyûn’a yaptıkları şikâyet sonucu yazılan fermanan anlaşıldığına göre bu tüccarlar mallarını han içinde satmaktadır.⁷⁶⁰ Bu noktada Ankara’da bulunan hanlar gelip giden tüccarlar tarafından hem ikâmet etmek hem de ticâret yapmak⁷⁶¹ için kullanılmıştır. Yüzyıl boyunca şehre gelip hanlarda ikamet eden çok sayıda gayrimüslim tespit edilmiştir. Yerli ve yabancı, Müslim ve gayrimüslim tüccarlara ev sahipliği yaptığı anlaşılan hanların, ticaret merkezi haline gelen şehre sosyo-ekonomik açıdan katkı sağladığı görülmektedir.

Ankara’da sakin olup Anadolu’nun farklı şehirlerinin yanı sıra Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine gidip ticaret yapan gayrimüslimler de bulunmaktadır. Ankara Kalesi’nin Kale Mahallesi’nden olup ticaret sebebiyle Halep, Kayseri, Sivas, İstanbul, İzmir, Erzurum ve Kudüs’e giden gayrimüslim tüccarlar bulunmaktadır. Yalnızca Kale Mahallesi’nden Ankara dışına ticaret için giden 19 gayrimüslim tüccar⁷⁶² kaydedilmiştir. Yine kayıtlarda bu şehirlerden başka Kahire’ye⁷⁶³ ve Tebriz’e⁷⁶⁴ giden tüccarlar olduğu da görülmektedir. 1032 (1622) tarihli bir sicil kaydında Minas veled-i Aslan isimli zımmînin Ankara’dan

⁷⁵⁷ Köç, A.(2009), **a.g.t.**, s.169.

⁷⁵⁸ Ergenç, **a.g.e.**, s.10.

⁷⁵⁹ Ergenç, **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁶⁰ “... Acemden Kasaba-i Ankara’ya gelüb bir hana konub mülk olub ve dükkânları vesair mülkleri olmayub han içinde Acem meta-ı satarlar iken hâliya Ankara’da olan bezzaz tâifesi bunlardan salyâne ve ordu taleb edüb rencide ve remide eyledüklerin bildirüb...” . Bkz: BOA. AŞS, 35, 44/153.

⁷⁶¹ “... Bütün malların kantarlanması ve alışveriş açık avluda geçer. Her han bir tür malın kapalı Pazar yeri olma görevini fermanla tekeline geçirdiği için, burada toplanıp perakendecilere ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanamaz ve toptan satışı yapılamaz. Hanlar toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını alırlar; örneğin, satılan şey un ise o han “un kapanı”dır. Eğer sebze satılıyorsa, “sebze hanı” ya da “sebze kapanı”, “pamuk hanı”, “pirinç hanı”, “ipek hanı” hep bu maddelerin yüklerle gelip toptan satışlarının yapıldığı yerleri anlatırlar...” . Bkz: Akdağ, M. (2014), **Türkiye’nin İktisadi...**, s.521.

⁷⁶² BOA. Mad.d., Defter no 3660, Varak 4.

⁷⁶³ BOA. AŞS, 59, 101/540

⁷⁶⁴ BOA. AŞS, 12, 67/1043

ticaret sebebiyle gittiği Venedik'e sof götürdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁶⁵ Gayrimüslimlerin ticaret amacıyla Osmanlı Devleti'nin sınırlarını aştıkları düşünüldüğünde Ankara'nın uluslararası ticaretinde kayda değer rollerinin olduğu söylenebilir.

4.1.4.2. Sof ticareti

Yün, yapağı ve peşm gibi anlamları olan sof⁷⁶⁶ ince keçi kılından dokunan bir kumaşın adı olup en meşhur olanı Ankara sofudur.⁷⁶⁷ Tiftik⁷⁶⁸ keçisinin kıllarından elde edilen ipliğin dokunmasıyla elde edilen kumaş, Osmanlı döneminde giyim kuşam endüstrisinde kayda değer bir önemi haiz olmuştur. 17. yüzyıl Ankara'sında yaşayan gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında önde gelen sofçuluk Ankara'da gerek gayrimüslimler gerekse Müslümanlar arasında yaygın bir kazanç kapısıydı. Asırlar boyunca dünya üzerinde sadece Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da yetiştirilen Ankara Keçisinin kıllarından elde edilen tiftik ipliği 15. yüzyıldan sonra dokuma sanayiinde önemli bir noktaya gelmiş ve bu iplikten elde edilen kumaşlar ülke içinde ve dışında büyük rağbet görmüştür.⁷⁶⁹ Ankara sofusu olarak bilinen kumaş Osmanlı Ankara'sında ticaretle uğraşan pek çok kimsenin gelir kaynağı durumuna gelmiştir. Ankara'yı ziyaret eden seyyahların seyahatnamelerinde de Ankara sofusu fazlasıyla yer bulmaktadır. Dernschwam Ankara'da çok miktarda sof dokunduğunu ifade ederken sof dokuyucularının da oldukça fazla olduğundan bahsettikten sonra Ankara'da Rumların sofusu nasıl yaptıklarını ayrıntılı şekilde anlatmaktadır.⁷⁷⁰ 1554-1562 yılları arasında Avusturya sefiri olarak Türkiye'de bulunan Augier Baron Ghislen de Busbecq de Ankara'ya uğrayan seyyahlardandır.

⁷⁶⁵ BOA, AŞS, 20, 68/776

⁷⁶⁶ Sami, a.g.e., s.839.

⁷⁶⁷ Pakalın, M. Z. (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.241.

⁷⁶⁸ "İnce ve yumuşak keçi kılı." Bkz. Sami, a.g.e.,s.420.

⁷⁶⁹ Erdemli, A., Urhan, S. A., Arvas, E. P., "Ankara Keçisi Tiftik ve Sof",(ed. Nurten Gülbay) (Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı, 2018). S. 10; Ankara'nın sof ve şal imalatında 18. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Bkz. Genç, M. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ...**, s.212.

⁷⁷⁰ "Sof yukarıda bahsettiğimiz tiftikten yapılıyor. Biz yalnız Rumların sofusu nasıl yaptıklarını gördük. Önce eğrilmiş, bükülmüş ipliği yıkıyorlar. Sonra sıcak suda kaynatıyorlar; daha sonra da pres altına koyup suyunu tamamen alıyorlar. Sof dokunmadan ve iplikler kesilmeden bu iplikleri bir yerden diğer bir yere doğru iyice geriyor ve yağlı bir madde ile yağlıyorlar. Bir süre sonra iplikler dokuma tezgâhında geriliyor ve sof dokunmaya başlanıyor. Dokunan kumaş bir akarsuda sabunla iyice yıkanıyor. Bu haliyle sof, bir mohere benziyor. Soflar yüksekçe ağızları kapaklarla iyice kapanmış bakır kazanlara istif ediliyor. Bir kazana 70 parça konabiliyor. Sonra kazan temiz su ile dolduruluyor ve tam bir gün bu halde bırakılıyor. Her parçanın arasına göl kıyılarında yetişen içi boş sazlar (ince kamış) yerleştiriliyor. Böylece her kumaş parçasının arasına su gelmesi sağlanıyor. Sonra kazandan çıkarılan sofalar, yine 70 parça üst üste istif edilerek bir pres altına konuluyor. Bu suretle kumaşların suyu tamamen alınmış oluyor. Soflar presin altına konmadan aralarına konmuş sazlar çıkarılıyor. Kısaca, bu kaynatma ve presleme usulü ile kumaşlarda zerre kadar su kalmıyor. Kumaşlar boylu boyuna yerlere seriliyor. Sonra katlanıp yeniden pres altına konuyor ve nihayet hazır duruma getiriliyor..." Bkz.Hans Dernschwam, (1992), **a.g.e.**, s.250.

Seyahati sırasında gördüklerini arkadaşına yazdığı mektupta ayrıntılarıyla anlatırken tüyleriyle meşhur Ankara keçilerinden ve bu keçilerin kıllarından elde edilen değerli kumaştan bahsetmektedir.⁷⁷¹ Busbecq Tiftik keçisinin tüyelerinin kırılmadığından ve tarandığından bahsederek, bu tüylerin parlaklığının ve inceliğinin sebebinin yediği otlardan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷⁷² Yine 17. yüzyılda Ankara'ya gelen Polonyalı Simeon da şehir halkının hemen hepsinin sofçu olduğundan ve dünyanın her yerine sevk edilen iyi cins sofun buradan çıktığından bahsetmektedir.⁷⁷³ Tiftik keçilerinin tüyelerini ele alan ve bunlardan elde edilen ipliğin yumuşaklığını ipeğe benzeten diğer seyyah da Carlier de Pinon'dur.⁷⁷⁴ Yine tiftik keçisinden bahseden Tournefort ise dünyanın en güzel keçilerinin Ankara çevresinde yetiştirildiğini ifade ettikten sonra tüyelerinin güzelliğinden övgüyle bahseder.⁷⁷⁵ Ankara keçisinden ve sof kumaşından bahseden Evliya Çelebi de seyahatnamesinde tiftik keçisinden ve sof kumaşından övgüyle bahsederek padişahların çeşit çeşit renklerde giydikleri sofların bu keçilerden elde edildiğini ifade ettikten sonra kumaşa renk verme işlemini ayrıntılarıyla anlatmıştır.⁷⁷⁶ Halil İnalçık ise sof kumaşının batı ülkelerine ihraç edildiğinden, Rus çarları ve boyarları, İtalyan ve Fransız prens ve prensesleri, İsveç psikoposları gibi Avrupalı seçkinlerin bu kumaşa büyük ilgi gösterdiğinden bahsederken çeşitli renklere sahip Ankara sofunun Avrupa'da en çok aranan lüks kumaşlar arasına girdiğini de ifade etmektedir.⁷⁷⁷

Hülya Taş *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmasında 17. yüzyılda devam eden sof ticareti ve üretiminin Ankara'nın uzak diyarlarla ilişkisini sağlayan en önemli unsur olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷⁸ Suraiya Faroqhi de Ankara'nın gelişmesinin temelinde

⁷⁷¹ "Ayrıca Türklerin pek meşhur keçilerini de gördük. Tüyleri gayet ince ve bembeyazdır. Bu tüylerden Camlet denilen bir cins kumaş dokunur. Yerlere kadar sarkan bu tüyleri çobanlar hiç kesmezler, tararlar. İpek kadar güzel ve değerlidir bu tüyler." Busbecq, O. G. (Tarihsiz), **Türkiye'yi Böyle Gördüm**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s.53

⁷⁷² Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.70.

⁷⁷³ Polonyalı Simeon, (2007), **a.g.e.**, s. 191.

⁷⁷⁴ Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.70-71.

⁷⁷⁵ Eyice, S. (1972), **a.g.e.**, s.74.

⁷⁷⁶ "Büyük bir kazanı şiddetli yanan ateş üzerine koyup kazan içine istedikleri renkte boyaları koyduktan sonra kazanın yarısına kadar su korlar. Ağaçtan yapılan katlar üzerine deste deste sofları korken her sofun birer katı içine birer ağaç çöpleri korlar. Deste deste sofları kazan içine yerleştirdikten sonra kazanın ağızını kapayıp etrafını hamurla sıvarlar. Alev alev yan m ateşin buharı Allah'ın izniyle kazanın içindeki soflara vurup Tanrı yapısı çeşit çeşit izler olur ki Manî ve Behzad kalemini çekmede âcizlerdir. Bu sof da Ankara'ya mahsustur. Yeryüzünde bir diyarda olmak ihtimali yoktur." Bkz: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, (2008),(Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.526.

⁷⁷⁷ İnalçık, H. (2009). **a.g.e.**, s. 303.

⁷⁷⁸ Taş, H. (2006), **a.g.e.**, s.66.

tekstil üretimi olduğunu söyleyerek sof ticaretine vurgu yapmıştır.⁷⁷⁹ Ayrıca Ankara'nın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sof dokumalarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da ün saldığına dair bilgiler vererek tiftik keçisinin tüylerinin bir hammadde olarak kullanıldığını da vurgulamıştır.⁷⁸⁰

Sicillerde geçen tüccarlarla ilgili kayıtlarda Ankara içinden veya dışından gelen gayrimüslim tüccarların sof alışverişi yaptıkları yerlerden bahsedilmektedir. Belgelerde yer alan kayıtlara göre Ankara ve Beypazarı,⁷⁸¹ Seferihisar,⁷⁸² İstanos, Ayaş ve Kalecik⁷⁸³ gibi yerlerde sof, tiftik ipliği ve muhayyer işçiliği yapılmaktadır. Sofçuluğa bağlı cendeci, perdahtçı, boyacı, dellal, gassal ve simsarlık gibi mesleklerin genellikle şehrin merkezinde bulunan mahallelerde ve kalede olduğu anlaşılırken ham sof üretilen yerlerin Ankara dâhil, Beypazarı, Ayaş, Kalecik, Seferihisar ve Murtazâbad⁷⁸⁴ kazâları ile İstanos,⁷⁸⁵ Miranos⁷⁸⁶ ve Erkesu gibi karyeler olduğu görülmektedir. Ham sof işçiliğinin yoğunlukta olduğu kırsal yerleşim yerleri yabancı tüccarların kazanç kapısı olmuş, köylerde bu tüccarlar için yün eğiren kadınlar ortaya çıkmıştır. Bilhassa İstanos, Miranos ve Erkesu köylüleri dokumacı olduklarından arpa vergisinden muaf tutulmak için dilekçe vermişlerdir. Kırsalda yaşayan tiftik üreticileri tüccarlar tarafından kendilerine düşük değerli sikkelerle ödeme yapıldığı için vergi tahsildarlarının kabul edeceği türden parayı temin edememişlerdir.⁷⁸⁷ Dernschwam seyahatnamesinde sof dokuyucularının dokudukları sofları Bentderesinde sabunla yıkayarak düz bir taş üzerinde ayakları ile çiğnediklerinden bahseder.⁷⁸⁸

4.1.4.2.1. Sof işçiliği ve dokuma atölyeleri

Ele alınan dönemde sicillere yansıdığı kadarıyla gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri incelendiğinde tiftik ipliği ve sof ticaretinde oldukça aktif oldukları görülür. Mülk

⁷⁷⁹ Faroqhi, S. (2000), **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.4.

⁷⁸⁰ Faroqhi, S. (1982), "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", c.41/sy.1-4, **İktisat Fakültesi Mecmuası**.

⁷⁸¹ BOA. A.DVNSMHM.d., Defter 96, Gömlek 1005, hüküm 1090.

⁷⁸² BOA. AŞS, 60, 17/81

⁷⁸³ BOA. AŞS, 63, 46/239

⁷⁸⁴ BOA. AŞS, 34, 13/82

⁷⁸⁵ BOA. AŞS, 54, 8/52

⁷⁸⁶ BOA. AŞS, 17, 39/353

⁷⁸⁷ Faroqhi, S. N. (2011) *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Türkiye Tarihi*, Kitap Yayınevi, Cilt 3, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul, s.402.

⁷⁸⁸ Dernschwam, H. (1992), **a.g.e.**, s.255.

alışverişleri için sicillere kaydedilen satış işlemlerinde de görüldüğü gibi evlerin kayda değer kısmında sof dokuma tezgâhlarının varlığından söz edilmektedir.⁷⁸⁹ Dokuma tezgâhlarına sahip mülkler arasında Behlül Mahallesi'nde bulunan ve bir tabhane bir sofa bir oda ve iki fırını olan evde üç tezgâhlı bir karhane olup altmış bin nakit akçeye⁷⁹⁰ satıldığı görülmektedir. Yine Ankara'nın Hendek Mahallesi'nde sakin Kirkor isimli Papaz tarafından oğlu Agop'a 300 kuruşa satılan ve içinde bir tabhanesi dört bab odası, örtmesi, fırını ve hayat bulunan evin beş tezgâhlı bir kârhanesi olduğu⁷⁹¹ anlaşılmaktadır. Sicillerde yer alan ev satışlarına dair kayıtlarda evlerin içinde bir ve beş arasında değişen sof dokuma tezgâhları olduğundan bahsedilmektedir. Evlerde yer alan sof kârhanelerinde dokuma tezgâhları olduğu gibi evin bir bölümünün boyahane olarak kullanıldığı da görülmekteydi. 1065 yılı Recep (1655 Mayıs) ayına tarihli bir sicil kaydında evlerinde makrama kuşağı işleyen Ermenilerin sof boyacılarından Gebrail veled-i Karagöz tarafından şikâyet edilmeleri yer almaktadır.⁷⁹² Gebraile göre sof işleme işlerinin boyahâne de yapılması için Emr-i Şerif verildiği halde bu kişiler evlerinde makrama kuşak yapmaya devam etmekteydi. Bu kayıt gayrimüslimlerin evlerini sof imalathanesi olarak kullandıklarını kanıtlamaktadır. Sof ile ilgili olarak sicillere kaydedilen ticari davaların oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ele alınan dönemde gayrimüslimler için sof ticaretinin önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstergesidir.

Yüzyıl boyunca kaydedilen sicillerde gayrimüslimlerin sof işçiliği ve ticaretine yönelik pek çok dikkat çekici kayıt yer almaktadır. Evlerde yer alan sof dokuma tezgâhlarını hariç tutarsak yalnızca gayrimüslimlere ait olup doğrudan sof ticareti ile ilgili olan 68 kayıt bulunmaktadır. 68 kayıt içinden 13'ü de yine Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleşen ticari alışverişlere dayalıdır. Yalnızca sof işçiliğine bağlı çeşitli iş kolları bulunmaktadır. Bu iş kolları içinde sof boyacısı,⁷⁹³ sof dellalı,⁷⁹⁴ sof gassalı,⁷⁹⁵ sof perdahtçısı,⁷⁹⁶ sof simsarı,⁷⁹⁷ sof cendrecisi⁷⁹⁸ gibi meslekler edinmiş Yahudi ve Ermeni'lere rastlanmaktadır. Sof ticaretinin gayrimüslimler arasında yaygın olduğu ve meslek olarak önem kazandığı anlaşılmaktadır. Kayıtlar arasında bazı zımmilerin sof

⁷⁸⁹ BOA. AŞS, 26, 19/150; AŞS, 27, 89/467; AŞS, 43, 42/187

⁷⁹⁰ BOA. AŞS, 21, 67/7

⁷⁹¹ BOA. AŞS, 24, 33/381

⁷⁹² BOA, AŞS, 40, 38/217

⁷⁹³ BOA, AŞS, 21, 47/514

⁷⁹⁴ BOA, AŞS, 12, 3/34

⁷⁹⁵ BOA, AŞS, 27, 39/201

⁷⁹⁶ BOA, AŞS, 21, 47/515

⁷⁹⁷ BOA, AŞS, 38, 15/78

⁷⁹⁸ BOA, AŞS, 33, 21/149

işinde mahir kimselerden sofçuluk eğitimi aldıkları⁷⁹⁹ bazı gayrimüslimlerin de çocuklarının sofçuluk mesleğini öğrenmeleri için sof ustalarının yanına verip yıllarca eğitim almalarını sağladıkları⁸⁰⁰ hakkında bilgiler yer almaktadır. Anlaşılan o ki sof işçiliği 17. yüzyıl Ankara'sında gayrimüslimlerin önemli geçim kaynaklarından biri haline gelmiştir. Hatta devlet bazı gayrimüslim vatandaşları miri cendereci ve boyacı olarak istihdam etmiş ve bu kimselere vergi muafiyeti tanımıştır. 1046 Zilkade ayının beşinci (31 Mart 1637) gününe tarihlenen bir sicil kaydından anlaşıldığına göre devlete ait olan sofların boyacısı ve cendrecisi olan Melikşah ve oğlu Sefer isimli zımmiler tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakka'dan muaf tutulmuşlardır. Belgenin devamına bakıldığında bu şahısların Ordu-yı Hümâyun'a⁸⁰¹ îlam gönderdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre miri sofların cendrecisi ve boyacısı oldukları için vergilerden muaf oldukları halde eşkıya istilasından tahrip olan boyahanelerini kendi imkânları ile tamir ettirdikleri sebebiyle tekâlife ek olarak avarızdan da muaf tutulmayı talep etmişlerdir. Ordu-yı Hümâyun'dan Ankara kadısına yazılan ferman suretinde,

... buyurdumki hüküm-i şerifim vusul buldukda bu babda sadır olan emrim üzre amel edüb dahi mezburan zımmiler hidmeti mezbure mukabelesinde ellerinde olan evamir-i şerifim mucebince uslub-ı sabık üzre kemâkân muaf ve müsellemler olub min baad muafiyetlerine ve hidmetlerine kimesneyi dâhil ve taarruz itdirmeyesin⁸⁰²

denilmektedir. Devlete ait sofların boyanması ve cenderelenmesi işinin zımmiler tarafından yapılmasının yanı sıra bu işi yaptıkları için vergilerden muaf tutulmaları hem işlerinde mahir olduklarının hem de sof işçiliğine verilen önemin bir göstergesidir. Ankara'da Yahudiler arasında da sof ticaretinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi Mahallesi'nden Ak oğlan lakaplı Danil veled-i David'in ortağı olan Aslan adlı Yahudi'den davacı olmasına sebep olan ise ticaret ortaklıkları ile ilgili bir sorundur.⁸⁰³ Ortak sof ticâreti yapan Yahudilerin arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle açılan davadan anlaşıldığına göre bu kimseler Ankara'dan aldıkları sofları İzmir'de satmaktaydı. Ankara soflarının Anadolu'nun farklı şehirlerinde de rağbet gördüğü bilinmektedir. Bursa ile yapılan sof ticareti ve Bursa'nın Ankara sofunun Avrupa ülkelerine taşınmasında bir geçiş noktası

⁷⁹⁹ BOA, AŞS, 74, 45/209

⁸⁰⁰ BOA, AŞS, 78, 65/273

⁸⁰¹ Ordu seferdeyken yapılan yazışmayı ifade etmektedir. Belgenin sol alt köşesinde *be-yurd-ı sahrâ-yı ...?* ifadesi yer almaktadır. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.114.

⁸⁰² BOA, AŞS, 27, 191/893

⁸⁰³ BOA, AŞS, 40, 15/77

olduğunu vurgulayan Fahri Dalsar sof ticaretinde Yahudilerin öne çıktığından bahsetmektedir.⁸⁰⁴

Sof işçiliği ve ticaretinin Ankara'da Müslim ve gayrimüslim bütün ahali arasında yaygın olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Tiftik ipliğini kumaşa dönüştürme aşaması uzun ve meşakkatli bir süreç gerektirmektedir. Elde edilen kumaşın rengi parlak ve kaliteli olması için bütün bu süreç boyunca izlenen adımlar ve kullanılan malzemeler kumaşın istenilen kalitede olması açısından önemlidir. Bu manada keçiden elde edilen kılın kırılması bile önem arz etmektedir. Bununla ilgili olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlattıkları önemlidir.⁸⁰⁵ 1040 (1630) tarihinde kaydedilen bir davaya göre Ankara'da sakin sofçuların üstadları, şeyh ve kethüdalrı ile tüccar taifesi miri boyahane ve cendrecilerden Seferşeh ve Ferihşad adlı zımmilerden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetlerinde "bizim işlediğimiz sofların renkleri kalb ve cendereden çıkan sof sönük çıkar maişetimiz ziyade noksan ve bize külli gadr boya eczasında noksan ve cenderelerde hileleri mi var sual olunub kadim olagelen üzre olub noksan olmasun"⁸⁰⁶ dedikleri görülmektedir. Seferşeh ve Ferihşad ifadelerinde boyahaneye gelen suyun eskiden beri debbağın dükkânları önünden geçip suya kimse dokunmazken şimdilerde debbağların her dükkâna kazgı açıp suyu kendilerinin kullandığını bu sebeple suyun ya hiç gelmediği yahut da bulanık ve milli geldiğini bildirmişlerdir. Mahkeme tarafından inceleme için gönderilen Kasım Efendi'nin debbağhane dükkânlarının hepsinin suyu kendilerine aldıklarını ve hatta Hasan Paşa adlı Yeniçerinin suyu bahçesine akıttığını bildirmesiyle dükkân sahiplerinin boyahane suyunu tasarruf etmemeleri ve su kuyularını kapatmaları konusunda uyarı yapılmıştır.

Osmanlı sınırları içerisinde yapılan sof ticareti gayrimüslimler arasında fazlasıyla yaygınken Osmanlı ülkesi dışına da gerek Ankaralı gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla ve

⁸⁰⁴ "Ankara soflarının batı memleketlerine gönderilmek üzere her halde Bursa'dan geçtiğini de vesikalardan anlıyoruz. Ankara sofları üzerinde iş yapan kimseler arasında çokluk yahudilerin olduğu da anlaşılmaktadır. Ankara sofları o devirde değerli bir mal olduğu için Bursa'ya gelişinde gümrük resmine bağlı idi ve kanaatımıza göre soflar, memleket içinde sarfedildiğinden daha çok dışarı gitmekte idi." Bkz: Dalsar, F. (1942), *XV. XVI. Asırlarda Bursa'da Ankara Sofları*, *Ülkü Millî Kültür Dergisi*, S.27, ss.9-11, s.10.

⁸⁰⁵ "Keçinin tüyünü makas ile kırsalar ipliği sert olur ama keçinin yününü yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyüp Nebi ipliği olur. Fakat zavallı keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler, keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak meydanda kireç ve küllü suyu bir yerde karıştırırlar. Bütün keçileri bu kireçli karışım ile yıkarlar. Acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup çırılçıplak, üryan-püryan-giryan ve nalan kalıp zavallı keçiler tamamen kılsız kalırlar. Bütün kadınları ve halkının kazancı sof ve muhayyerciliktir." Bkz: *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) Cilt:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003 s.526.

⁸⁰⁶ BOA. AŞS, 25, 84/736

gerek Ankara'ya ticaret için gelen yabancı tüccarlar vasıtasıyla sof ipliği ve kumaşının ticaretinin yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

4.1.4.2.2. Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar

17. yüzyılda bir ticaret merkezi konumunda olan Ankara Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan çeşitli şehirlerinden gelip giden tüccarlara ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli ticaret yollarının kavşak noktasında olan Ankara'yı 17. yüzyıl boyunca farklı ülkelerden gelen seyyahlar ziyaret etmiş, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen tüccarlar burada ticaret yapmışlardır. Faroqhi, Ankara ve Kayseri kıyaslaması yaparken iki kentte de kervan ticareti yapılmakla birlikte yabancı tüccarların Ankara'ya daha sık uğradıklarından bahseder.⁸⁰⁷

Osmanlı devlet sınırları içinde oturmasına müsaade edilen yabancılara müste'men denilmektedir.⁸⁰⁸ "Sözlükte "emin olmak, güvenmek" anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen ve "kendisine eman verilen kimse" manasına gelen müste'men (veya "eman isteyen kimse" anlamındaki müste'min), terim olarak İslâm ülkesine (dârüislâm) eman alıp giren yabancı gayrimüslimi (harbî) ifade eder."⁸⁰⁹ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında, ticaret için Ankara'ya gelen gayrimüslimler arasında Leh diyarından, İngiltere'den, Fransa'dan, Acem taifesinden, Netherlande (Hollanda)'dan, Felemenk'ten ve Venedik'ten gelen tüccarlara rastlanmaktadır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve Acem diyarından gelen bu tüccarların sof ticaretinde etkin oldukları görülmektedir. Ankara ve çevresinde üretilen sof ve muhayyerin Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar tarafından oldukça ilgi gördüğü ve Ankara sofunu ülkelere taşıdıkları hakkında pek çok kayıt mevcuttur. Özellikle Venedik'ten⁸¹⁰ ve Leh diyarından⁸¹¹ gelen tüccarların 16.yüzyıldan itibaren Ankara'dan sof ve muhayyer aldıkları anlaşılmaktadır.

17. yüzyılın başlarından itibaren Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar arasına İngilizler de dâhil olmuşlardır.⁸¹² İngiliz tüccarların Ankara'ya gelmeleri yüzyıl içinde giderek artmış ve ticaret için geldiklerinde ticaretlerini rahatça yapabilmeleri adına

⁸⁰⁷ Faroqhi, S. (2000), *a.g.e.*, s.302.

⁸⁰⁸ Pakalın, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 631.

⁸⁰⁹ Özel, A.(2006), "Müste'men", *DİA*, İstanbul, ss. 231–232, s.140.

⁸¹⁰ BOA. A.(DVNSMHHM.d.. Defter no 24, Gömlek no 614.

⁸¹¹ BOA. A.(DVNSMHHM.d..Defter no,31, Gömlek no 164.

⁸¹² Bkz. Ergenç, Ö. (2012), *a.g.e.*, s.157; BOA. AŞS, 22 34/281

Osmanlı Devleti tarafından güvenlikleri garanti altına alınmıştır. 1089 yılı Cemaziyülahirinin 20'sine (9 Ağustos 1678) tarihli bir mühimme defteri kaydında İstanbul'dan İzmir'e kadar kara ve deniz yolu üzerinde bulunan bütün kadıklara yazılan bir emre göre, İstanbul'dan Ankara, Beypazarı, Bursa, İzmir ve Halep şehirlerine gitmekte olan İngiliz tüccarı Gullemo ve beraberindekilerin tehlikeli yerlerde silah taşıyabileceği ve başlarına sarık sarabilecekleri ifade edilmiştir.⁸¹³ Bir başka belgede İngiliz tüccarının Ankara ve Beypazarı'na gidip geleceği esnada yollarda rahatsız edilmemesi için İngiliz elçisi tarafından kendilerine bir emirnâme verilmesi talebinden bahsedilmektedir.⁸¹⁴ Buna göre Ankara'nın İngiliz tüccarların uğrak noktası olduğu söylenebilir. Fransız tüccarların Ankara'ya gelmesi ise yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarına denk gelmektedir. Sicil kayıtlarında ilk defa 1034 (1624) tarihli bir defterde isimleri geçmektedir.⁸¹⁵ Sicillerde karşımıza çıkan ve yüzyılın ortalarına doğru kayıtlarda görülmeye başlanan bir diğer tüccar grubu ise Acem taifesi tüccarlarıdır.⁸¹⁶ Acem tüccarlarının da Ankara'da ticaret yaparken İngilizler gibi bir takım ayrıcalıklara sahip olduğu görülmektedir. Yüzyılın sonuna doğru Ankara'da bulunduğu kaydedilen yabancı tüccarlardan biri de Felemenklerdir. Felemenkler ile ilgili kayıt 1083 Cemaziyelahirinin 20'sine (13 Ekim 1672) tarihli olup bu tüccarların Ankara'da sof ticareti yaptıkları⁸¹⁷ anlaşılmaktadır. Ankara'ya gelen tüccarlar içinde 17. yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkan Hollandalılar da yer almaktadır. Sicil kayıtlarında Netherlande tüccarı ismiyle kaydedilen tüccarların Ankara'dan hamr için üzüm satın aldıkları görülmektedir. 1101 yılı Muharrem (1689 Ekim) ayının ortalarına tarihli ferman suretinde tüccarların Divân-ı Hümâyün'a yaptıkları şikâyetle ilgili ferman suretinde tüccarların eskiden olduğu gibi kendileri için yeteri kadar üzüm satın almak istediklerinde kimse tarafından müdahale edilmeyip ihtiyaçlarını rahatça karşılamaları için gerekenin yapılması buyurulmuştur.⁸¹⁸ Görüldüğü gibi Ankara'da ticaret söz konusu olduğunda yüzyıl boyunca kentin iç ve dış ticaretinde gayrimüslim tüccarların etkisi azımsanmayacak boyuttadır.

⁸¹³ BOA. A.(DVNSMHHM.d...Defter no 96, Gömlek no 325.

⁸¹⁴ BOA. İE. HR. Defter no 1, Gömlek no 86.

⁸¹⁵ Bkz: BOA. AŞS, 23, 73/767

⁸¹⁶ Bkz: BOA. AŞS, 35, 44/153

⁸¹⁷ BOA. AŞS, 56, 31/225

⁸¹⁸Bkz. BOA. AŞS, 70, 58/264; "... Ankara ve Beypazarı'nda ticaret ile sakin olan Netherlande bezirgânlarından İsak Fermoş ve Petrorinlo nam tâcirler mûtâd-ı kadîm ve ahdnâme-i hümâyûn mücebince beher sene kifâyet mikdarı üzüm iştirâ ve kendü nefsleri için evlerinde sıra sıkub hamr idüb isti'mâl eylediklerinde bu ana değin müdâhele oluna gelmiş değil iken sen ki nâib-i mezbûrsun tüccar mezbûrun bu sene de üzüm iştirâ eylemelerine mâni ve ibrâz-ı ahdnâme-i hümâyûn eylediklerinde amel itmedüğünden gayrı adamların bu yüce darb-ı şedid ile darb ve zulüm eyledüğün bildürüb fi-mâ-bâ'd ahdnâme-i hümâyûnun şurût ve kuyûd-ı kemâ-yenbâği mer'i ve muhterem tutulub tüccarları her vech ile himâyet ve sâbit ve asûde-i hâl müreffeh'ül-iyâl olmaları bâbında..."

Ankara'ya gelen tüccarlar burada kaldıkları süre boyunca genellikle hanlarda⁸¹⁹ kiralandıkları odalarda kalmışlardır. Ancak bazı tüccarlar daha uzun süre kaldıkları ya da daha sık geldiklerinden kendilerine bir ev satın aldıkları görülür. Örneğin 1082 yılının Zilkade (1672 Mart) ayında İngiliz tüccar Gulbar Hendek Mahallesi'nde Kirkor veled-i Haçatur'dan iki katlı ve içinde iki tezgâhlı bir sof karhanesi bulunan evi 500 kıta esedi kuruşa satın almıştır.⁸²⁰ İngiliz tüccarın içinde sof dokuma tezgâhları olan iki katlı bir evi satın aldığına göre sof ticareti ile ilgilenen zengin bir tüccar olması muhtemeldir. Ankara'da ev sahibi olan tüccarlardan bir de Fransız bir tüccar olan Françesko Yuri'dir. Françesko Ankara Kalesi'nde bulunan iki katlı evini kale sakinlerinden Abraham veled-i Toros'a 550 esedi kuruşa satmıştır⁸²¹. Françesko'nun sattığı evde üst katta ve alt katta olan birer odaya ek olarak bir tabhanesi, bir sofası, bir ahır, bir fırın ve bir hayat bulunmaktadır. Bahsi geçen tüccarların geldikleri şehirde ev satın almaları bu tüccarların Ankara'ya sık geldikleri veya uzun süre şehirde kaldıklarının işaretidir.

4.1.4.2.3. İmtiyazlar ve yasa dışı uygulamalar

17. yüzyıl boyunca Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar ile ilgili kayıtlara bakıldığında Osmanlı Devleti tarafından bu tüccarlara genellikle vergi muafiyeti veya indirim sağlandığı görülmektedir. 1090 senesi Safer ayına (1679 Mart) tarihlenen bir sicil kaydından anlaşıldığına göre İngiltere tüccarlarından Kölerme ve beraberindekilerin Beypazarı ve Seferihisar'dan satın aldıkları iplik, sof ve muhayyerler için bac⁸²² vergisi ödemekten kaçındıkları ifade edilmiştir. İngiliz tüccarın ellerinde bulunan ahitnameye göre %3 gümrük vergisi ödedikten sonra bac vergisi namıyla kendilerinden herhangi bir vergi alınmaması belirtilmiş ve tüccarlardan bac alınmayacağı anlaşılmıştır.⁸²³ Osmanlı Devleti'nin vergi muafiyeti hakkı tanıdığı tüccarlar arasında Acem taifesi tüccarları da yer almaktadır. 1103 yılının Şaban ayında (1692 Nisan) Edirne'den Anadolu kadılıklarına yazılan bir emri şerife göre Acem tüccarlarından yave cizyesi alınmayacağı ve ölenlerin

⁸¹⁹ BOA. AŞS, 57, 76/429

⁸²⁰ BOA. AŞS, 55, 49/307

⁸²¹ BOA. AŞS, 60, 21/99

⁸²² "Fatih Kanunnamesinde bac kelimesinin umumiyetle «vergi, resim» mânasından başka ayrıca «şehirlere mahsus bir alım satım vergisi» mânasında kullanıldığını görüyoruz. Arsa, ev, dükkân ve değirmen gibi mülklerden bac alınmayıp, bunun pazarlarda ve çarşılarda satılan mallardan alındığını ve köylerde ise, her ne satılırsa satılsın bac alındığını tasrih eden bu kanunnamede, her cins eşyadan ve İslâm hukukuna göre, menkul mal hükmünde olan esir satışından alınacak baclar ayrı ayrı tâyin edilmiş ve bunun bazan yalnız bir taraftan ve bazan da alıcı ve satıcıdan ayrıca alınacağı tasrih olunmuştur." Bakınız; Pakalın, M. Z.(1993), **a.g.e.**, s.143.

⁸²³ BOA. AŞS, 60, 17/81

muhallefatına Beyt'ül-mal tarafından el konulmayacağı⁸²⁴ buyurulmaktadır. Devlet, Osmanlı ülkesine gelen tüccarlara vergi muafiyeti getirmekle kalmamış bu tüccarların tercümanlarını da çeşitli vergilerden muaf tutmuştur. Netherlande elçisi tarafından Divân-ı Hümâyün'a yapılan arzuhal neticesinde 1103 yılının Ramazan ayı (1692 Mayıs) başlarında yazılan bir berat-ı şerife göre Karaman veled-i Ohan'a vergi muafiyetlerini içeren bir tercümanlık beratı⁸²⁵ verilmiştir. Söz konusu berat kaydında tüccarlara tercüman olan kişilerin gümrük vergisi dâhil bütün tekâlif-i örfiyyeden muaf oldukları anlaşılmaktadır. Belgenin devamına bakıldığında bu kişilerin vergi muafiyetleri belirtildikten sonra köle olarak alınıp satılamayacakları, mallarına kimsenin el koyamayacağı, askeriden kimse tarafından evlerine konak konulamayacağı ve bu kişilerle her hangi bir davası olanların yalnızca Divân-ı Hümâyün'a başvurup başka yerde duyurulmayacağı, seyahat ettikleri esnada denizde ve karada gittiği yerlerde yol üzerinde malına mülküne ve kendisine kimsenin dokunamayacağı ifade edilmiştir. Bu berat kaydında geçen ifadeler bakıldığında Hollanda tercümanı nezdinde bütün tercümanlara atfedildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ticarete verdiği önem yabancı tüccarlara tanıdığı ayrıcalıklardan da anlaşılabilir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan müste'menler çoğu zaman vergi muafiyetine veya indirimine sahip olsalar da zaman zaman vergi kaçırma teşebbüslerinde buldukları anlaşılmaktadır. Ankara'dan sof ve sof ipliği veya diğer ticari emtiayı satın alan gayrimüslim tüccarlar öncelikle aldıkları ticari ürünleri Ankara'dan İstanbul'a götürmeleri gerekiyordu. Yüklerini İstanbul'a götürmek isteyen tüccarlar nakliye işlemi için katırcılar ile anlaşıp kira karşılığı satın aldıkları metaı gitmek istedikleri şehirlere ulaştırabiliyordu. İstanbul'a getirilen yükler gümrüklerde kontrol edildikten sonra tüccarlardan bu ürünler için belirlenen oranda gümrük vergisi alınmaktaydı. Ankara'ya gelen yabancı tüccarlardan bazıları ülkelerine götürmek için satın aldıkları sofları gümrük

⁸²⁴ Bkz. BOA. AŞS, 72, 120/477; "... Memâlik-i mahrûsemde olan Acem tüccarı tâifesinden yave cizyesi alunmayub ve fevt olanlarının muhallefatlarına beyt'ül- mal eminleri tarafından taarruz olunmamak üzere yedlerine nişân-ı hümâyûnum verilüp..."

⁸²⁵ "... Buyurdum ki mezbûr vech-i meşrûh üzere kemâkan tercümanlık hizmetlerinde olanlar ve oğulları ve hidmetkârları haraç ve avâriz ve kassâbiye akçesi vesâir tekâlif-i örfiyye ve tekâlif ile rencide olunmayub ve kul ve câriye istihdam itdirmeyesün bir kimesne haraç ve rûsûm talep eylemeye ve mefruşât ve me'kulât ve melbûsâtına dahl ve taarruz eylemeyüb kadimden olageldiği üzere akd olunub ve rûsûm-u gümrük ve bac talep olunmaya ve evleri askeriden konak konulmakla rencide olunmayub tekâlif-i örfiyyenin cümlesinden muaf ve müsellemler olup ve mezbûr ile her kimin dâvâsı olur ise ellerinde olan ahdnâme-i hümâyûnum mücebince ve asitâne-i saâdetime havâle olunub gayrı yerde istimâ olunmaya ve mezbûr tercüman bâzı zamanda bir yere gitmek istediğinde gelişinde ve gidişinde ve karada ve deryâda ve menâzî ve merâhilde kendüye ve esbab ve davarlarına ve emvâl ve erzaklarına ve yanında olan ... ve avlakdan ve avlak akçesinden ve gayrı canibinden kimesne dahil ve taarruz eylemeyüb..." bkz. BOA. AŞS, 72, 146/571

vergisinden kaçırmaya çalışmışlardır. Sicillerde yer alan kayıtlara göre tüccarlar İstanbul'a gitmek yerine Karadeniz, Gelibolu veya İzmir gibi limanlara giderek Ankara'dan aldıkları malları kaçak yollarla ülkelerine götürmek istemişlerdir. Ancak devletin bu konuda da gerekli önlemleri aldığı ve vergi kaçakçılarında fırsat verilmediği görülmektedir. 1034 Zilkade (1625 Ağustos) tarihli bir ferman suretinden anlaşıldığına göre; Lehli, İngiltere, Fransa ve Venedikli tüccarlar ve bazı Ermeni taifeleri Ankara'dan satın aldıkları muhayyer ve sofları vergi kaçırarak için İstanbul gümrüğüne gitmeyip; İzmir, Gelibolu ve Karadeniz limanlarından kendi ülkelerine kaçırdıklarından bahsedilmektedir.⁸²⁶ Divân-ı Hümâyün'dan gönderilen emri-şerifte bu tüccarların ve yüklerini taşıttıkları mekkâre (katırcı) taifesinin mahkemeye çağrılıp tembih edilmeleri buyurulmuştur. Ayrıca katırcıların taşıdıkları sof ve muhayyerleri ve şahısların isimlerini, kaldıkları yerleri deftere kaydedip İstanbul'a getirip teslim etmeleri istenmiştir. Tüccar taifesi katırcıların başka iskelelere gitmediği için yüklerini taşıyacak farklı kiracılar veya beygirler kullanırsa bütün emlak, erzak ve yüklerine devlet adına el koyulacağı bildirilmiştir. Alınan önlemler neticesinde gümrüklerden kaçak mal geçirmeye çalışanların yakalandıkları takdirde bütün mal varlıklarını kaybedecekleri düşünüldüğünde bu tür girişimlerin önlenmesinde etkili olmuş olabilir. Diğer yandan bazı tüccarlar Ankara'dan aldıkları malların ücretini Venedik, Dubrovnik Edirne veya İstanbul'da yerleşmiş olan Musevi şirketler aracılığı ile ödemişler, ancak söz konusu şirketler Ankara'daki adamlarına bozuk ayarlı para göndererek Ayaş ve Yeregözü gibi yerlerdeki üreticilere bu paralarla ödeme yapılması sağlanmıştır. Bu durum Ayaş ve Yeregözü üreticilerinin başka yerlerde parayı kullandıklarında sorun yaşamalarına sebep olmuştur. Bu gibi sıkıntılardan dolayı Osmanlı merkez idaresinden bozuk akçe kullanımının yasaklanması talep edilmiştir.⁸²⁷

Avrupa ülkelerinden gelen müste'menlerin vergi muafiyetleri olması ve pek çok açıdan ticaret yapmalarına kolaylık sağlanması için devlet tarafından değişik tarihlerde çıkarılan ferman ve beratlarla rağmen zaman zaman ticaret için buldukları şehir veya kasabalarda vergi memurlarının usulsüzlüklerine maruz kaldıkları da olmuştur. Bu tür kayıtlar incelendiğinde devletin bilgisi dâhilinde olmayan ve usulsüz yollarla para kazanmaya çalışan devlet memurlarının şahsi uygulamaları olduğu görülmektedir. Bununla

⁸²⁶ "... Hâlâ Leh, ve Venedik ve Fransa ve İngiltere Tüccarı ve bâzı Ermeni tâifesi varub iştirâ eyledükleri sof ve muhayyerleri İstanbul'a getürmeyüb mekkâreleri ile kimi İzmir cânibine ve kimi Gelibolu cânibine ve kimi Karadeniz limanlarına ... gemilere koyub vilâyetlerine gitmekle mahsulü gümrüğe ziyâde gadr ve zarar ve şartı iltizâma külli noksan etdirir olmuştur...". bkz. BOA. AŞS, 23, 73/767.

⁸²⁷ Faroqi, S. (2000), **a.g.e.**, s.178.

ilgili olarak H.1050 (1640) yılı Rebiü'l-evvelinin ortalarında Anadolu Eyaletlerinde vaki olan kadınlara yazılan bir ferman suretinde, Leh diyarından ticaret için gelen Ermeni taifesinin bazı yerlerde vergi memurlarının usulsüz uygulamalarına maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bahsi geçen tüccar taifesinin her gelişlerinde vergi yerine gümrüklere üç veya dört yük ticari meta bıraktıkları ve bu tüccarların her hangi bir yerde sâkin olmayıp ticaret üzere perakende olduklarından dolayı yave haracı veya bac vergisi alınmayacağına dair Ahidnâme-i Hümâyunları olduğundan bahsedilmektedir.⁸²⁸ Belgede ifade edildiğine göre yave haracı tahsil eden bazı memurlar Ermeni tüccarlardan yave haracı namıyla adam başına 500 akçe almışlardır. Yapılan şikâyet neticesinde yazılan fermanla bu tüccarların herhangi bir yerde bir yıl sâkin olanlarından cizye alınacak olup gezen tüccarlardan Ahidnâme-i Hümâyun'a aykırı bir akçe bile alınmayacağı ifade edilmiştir. Genel olarak gayrimüslim tüccarlarla ilgili belgelerde dikkat çeken şey bu tüccarların herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmaları durumunda doğrudan Divân-ı Hümâyun'a başvuru yapabilmelerinin yanı sıra alınan kararların da genellikle tüccarın lehine olduğudur. Osmanlı Devleti'nin tüccarlara tanıdığı hak ve yükümlülükler bakımından ticarete verilen önemin yanı sıra tüccarların karşılaştığı sıkıntıların çözümü konusundaki hassasiyet kayda değerdir. Avrupa ülkelerinden ve Acem diyarından bir Osmanlı şehri olan Ankara'ya gelen tüccarların 17. Yüzyıl'ın Ankara'sı ile dış dünya arasında kayda değer bir ticaret ağı oluşturdukları görülmektedir.

4.1.4.3. Tarımsal faaliyetler

Sicillerden elde edilen verilere göre 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri hakkında pek çok bilgi yer almaktadır. Gayrimüslimlerin tarımsal faaliyetleri arasında sicillere en fazla konu olanlardan biri %17'lik bir oranla bağcılıktır. Mülk satışları ile ilgili elde edilen kayıtlar arasında bağ, bahçe, tarla, arsa veya arazilerin olması gayrimüslimlerin tarımsal faaliyetlerini değerlendirmek açısından kayda değerdir. Ancak satışlara bakıldığında bağcılığın en fazla tercih edilen tarımsal faaliyet olduğu görülür.

Bağcılık dışında meyve ve sebze yetiştiriciliği ile buğday üreticiliği de yapmışlardır. 1013 (1604) tarihli sicil kaydında Yahudi Abraham'ın Mehmed bin Ali

⁸²⁸ BOA. AŞS, 30, 94/825

Beşe'ye buğday sattığı ve kendisinden alacağı olduğu⁸²⁹ belirtilmiştir. Yine habbaz taifesinden El-hac Ali'nin 1028 Cemaziyelahir (Mayıs-1619) ayında Yahudi Bazarla ve Salta'dan buğday satın aldığı ve kendilerine 1600 akçe borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi Bazarla ve Salta'nın habbaz taifesinden birine buğday satmaları önemlidir. Ekmekçi esnafına buğday sattıklarına göre kayda değer oranda buğday ürettikleri düşünülebilir.

4.1.4.3.1. Bağcılık faaliyetleri

Gayrimüslimlerin tarımsal faaliyetlerinin başında gelen bağcılık 17. yüzyıl boyunca varlığını sürdüren önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Bağlardan elde edilen üzümlerin şıra ve hamr (şarap) yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bağ satışları mülk alışverişleri arasında %17'lik bir paya sahiptir. Sicillerde yer alan 227 bağ satışı içinde 97 satış ve bir takas olmak üzere 98'i gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Yapılan satışlarda sınırları tarif edilen ev, bağ, bahçe tarla veya arsalarda da Müslümanlarla sınır komşusu olmuşlardır. Muhtemelen Müslim ve gayrimüslim komşular bağ veya bahçelerine giderlerken beraber gitmişler, belki imece usulü çalışmışlar hatta belki de yorulduklarında oturup sohbet etmiş torbalarındaki azıklarını paylaşmışlardır. Yan yana iki evin komşuluğu nasılsa bağ ve bahçeler için de aynı komşuluk ilişkileri geçerlidir. Müslim gayrimüslim arasında yapılan satışlardan biri olup bağlarının sınır komşuluğunu gösteren kayıtlardan biri 1039 (1629) tarihli satışa aittir. *Busaklar (Pursaklar) nâm karyede bulunan üzüm bağının Murad veled-i Aydın tarafından Elhac Hüseyin'e satıldığı*⁸³⁰ kaydedilmiştir. Yine 1046 Recep ayının 1. günü (29 Kasım 1636) sicile kaydedilen bir satışta Hacı Bolad veled-i Murat isimli zımmının, Ahmed Çelebi bin Mahmud'dan Kıçiviran karyesinde bulunan on beş ırgatlık bağı 11.000 akçeye satın aldığı⁸³¹ görülmektedir.

Genellikle şehrin etrafında kırsal kesimde bulunan üzüm bağlarından elde edilen üzümler sancak beylerine has⁸³² olarak kaydedilmiş ve gayrimüslimlerden bâc vergisi

⁸²⁹ BOA. AŞS, 9, 99, soldan 1. sıra

⁸³⁰ BOA. AŞS, 24, 9/80

⁸³¹ BOA. AŞS, 28, 76/469

⁸³² "Osmanlılar'da padişaha, hânedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terim." Bkz. Orhonlu, C., Göyünç, N. (1997) "Has", *DİA*, İstanbul, Cilt 16, ss.268-270, s.268.

alınmıştır.⁸³³ Bağcılığın yoğun olduğu yerler şehrin kırsal alanları dışında Ankara'nın Çubukâbad Kazası'nda yer alan Saray,⁸³⁴ Kulsarı,⁸³⁵ Busaklar,⁸³⁶ Karacaviran,⁸³⁷ Ovacık,⁸³⁸ Örenbaş,⁸³⁹ Ülinbiş⁸⁴⁰ karyeleri, Murtazâbad Kazası'nda Miranos,⁸⁴¹ ve İstanos⁸⁴² karyeleri ile Kasaba Nahiyesine bağlı Kiçiviran⁸⁴³ karyesidir. Sicillere kaydedilen satışlardan bağların bu karyelerde yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlere ait üzüm bağlarının yoğun olarak bulunduğu kırsal yerlerden biri de sicillerde genellikle Esad nam mevzi,⁸⁴⁴ Esad Hoca,⁸⁴⁵ Küçük Esad,⁸⁴⁶ Büyük Esad,⁸⁴⁷ Esad Vadisi⁸⁴⁸ ve Esad Deresi⁸⁴⁹ gibi isimlerle anılan Esad adlı yerleşim yeridir. Bağcılıkla uğraşanların yalnızca kırsal kesimde oturanlar olmadığı, şehir merkezinde yaşayanlarında kırsal alanlarda bağ ve bahçeleri bulunduğu anlaşılmaktadır. 22 Zilhicce 1051 (24 Mart 1642) tarihine ait bir satış sözleşmesinde Ankara Kalesi'nde sakin Vartan veled-i Haçatur'un Esed adlı mevzide bulunan 15 ırgatlık bağını kardeşi Minas'a 165 esedi guruşa sattığı kaydedilmiştir.⁸⁵⁰

Gayrimüslimler bağlardan elde ettikleri üzümler için yük başına bâc-ı hamr veya resm-i şıra denilen bir vergi vermişlerdir. 3 Rebiü'l-Ahir 1107 (11 Kasım 1695) tarihli sicil kaydında Ankara'nın muhtelif mahallelerinde sakin olan gayrimüslimlerin ödediği ve toplam 24.000 akçe olan resm-i şıra'dan⁸⁵¹ bahsedilmektedir. Sicil kaydında resm-i şıra vergisi ödeyen gayrimüslimlerin isimleri ve yaşadıkları mahalleler tek tek yazılmıştır. Buna göre Valtarin, Mihriyar, Çakırlar, Keyyalin, Kebkebur-ı Müslim, Dibek, Hendek, Behlül, Sed, Makramacı, Eşenhor, Kebkebur-ı Zımmi, Hisar, Kurd, Tiflis, İmam Yusuf,

⁸³³ BOA. AŞS, 28, 56/590

⁸³⁴ BOA. AŞS, 23, 46/507

⁸³⁵ BOA. AŞS, 20, 71/812

⁸³⁶ BOA. AŞS, 29, 41/258

⁸³⁷ BOA. AŞS, 29, 43/275

⁸³⁸ BOA. AŞS, 31, 46/307; Ayrıca bakınız: Erdoğan, E. (2004), **a.g.e.**, s.321.

⁸³⁹ BOA. AŞS, 68, 70/335

⁸⁴⁰ BOA. AŞS, 15, 15/185

⁸⁴¹ BOA. AŞS, 11, 43, soldan 2. Sıra; Miranos karyesinin yıllık geliri Fatih Sultan Mehmet zamanında Kızılbey Cami ve medresesine vakfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, A. (2019), "Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun", **Hacı Bayram-ı Veli / IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu**, Ankara, ss.315-335, s.334.

⁸⁴² BOA. AŞS, 59, 134/730

⁸⁴³ BOA. AŞS, 32, 24/202

⁸⁴⁴ BOA, AŞS, 42, 54/289

⁸⁴⁵ BOA, AŞS, 15, 93/1555

⁸⁴⁶ BOA, AŞS, 31, 12/70

⁸⁴⁷ BOA, AŞS, 31, 23/155

⁸⁴⁸ BOA, AŞS, 18, 90/675

⁸⁴⁹ BOA, AŞS, 10, 78/156

⁸⁵⁰ BOA, AŞS, 31, 5/16

⁸⁵¹ BOA. AŞS, 76, 21/80

Yenice, Kazur Ali ve Hacı Mansur mahallelerinde sakin olup isimleri zikredilen gayrimüslimlerin bağcılık yaptıkları görülmektedir. Kaydedilen 19 mahallenin her birinde üzüm bağlarına sahip gayrimüslimlerin olması bağcılığın gayrimüslimler arasında önemli bir tarımsal faaliyet olduğu anlamına gelmektedir.

Bağcılıkla uğraşan gayrimüslimler devlete ödedikleri vergiler dışında vergi tahsildarlarının usulsüzlüklerine maruz kalmışlardır. Sicillerde Ankaralı gayrimüslimlerin kendilerinden kanunsuz vergi tahsil edilmesine dair şikâyetlerini içeren pek çok kayıt bulunmaktadır. Bağlardan toplanıp şıra sıklıkları üzümler için Mirliva olanlara kadimden yük başına beşer akçe vermekte olan gayrimüslimlerin Divân-ı Hümâyûn'a yaptıkları şikâyette kendilerinden yük başına altmışar veya yetmişer akçe talep edildiğini⁸⁵² bildirdikleri görülmektedir. Söz konusu şikâyete binaen yazılan emri-şerif ile durumun araştırılıp eğer söyledikleri gibi ise gayrimüslim bağcılardan haksız yere fazla para alınmasının engellenmesi buyurulmuştur. Genel olarak Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlere ve alınan cevaplara bakıldığında gayrimüslimlerin haklarının Osmanlı devleti tarafından korunduğu ve gözetildiği anlaşılmaktadır. Yapılan bütün şikâyet veya taleplere alınan cevaplar değerlendirildiğinde eğer bir kanunsuzluk varsa giderildiği, haklı gerekçelerle yapılan taleplerin kabul edildiği görülmektedir. Ankara ve çevresinde üzüm bağları olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları herhangi bir haksızlığa uğradıklarında Divân-ı Hümâyûn'a arzuhaller sunarak istek ve şikâyetlerini dile getirme fırsatı bulabilmişlerdir.

4.1.4.3.2. Şarap üretimi ve meyhanecilik

Osmanlı'da Müslümanların içki içmesine yönelik yasaklar zaman zaman gündeme gelmekle birlikte meyhane işletmek ve içki kullanımı gayrimüslimler arasında belirli kurallar çerçevesinde serbest bırakılmıştır. Bu yasakların ilki II. Bayezıt döneminde (1481-1512) gerçekleşmiş olup Müslümanlara yöneliktir.⁸⁵³ Kanunnamede bahsedilen yasağa rağmen padişahın eğlenceye olan düşkünlüğü zamanla içkili eğlencelere dönüşmüş, padişahın gören vezirlerin farklı mekânlarda veya konaklarında saz meclisleri kurulmaya

⁸⁵²“... Şehir etrâfında bağlarımızda hâsıl olan üzümün şıra sıkmaq için Mirlivâ olanlara kadimden her yük başına beşer akçe veregelmiş iken ve defter-i cedit-i hâkânide dahî ziyâde hâsıl kayd olunmuş değil iken hâlâ olagelmişe muhâlif altmışar ve yetmişer akçe talep idüb zulm ve teaddî eylemekden hâli değıldir...” Bkz. BOA. AŞS, 29, 56/347

⁸⁵³ Akgündüz, A. (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, s.232-233; Ayrıca bkz: Barkan, Ö. L. (1943), **Kanunlar**, C.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, s.378.

başlanmış, Rumların şarap yapım evleri aktif bir şekilde çalışmaya devam etmiştir.⁸⁵⁴ Ancak, Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde (1520-1566) verilen bir ferman şarap içmeyi, îmal ve ithal etmeyi Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlere de yasaklamıştır.⁸⁵⁵ Sevengil, kitabında bu yasağın içki düşkünlerini allak bullak ettiğini ve içki alınıp satılan yerlerin kapatıldığını, gizlice içmeye yeltenenlerin yakalandığında şiddetli cezalara çarptırıldığını ifade etmiştir.⁸⁵⁶ “(Kanunî), Müslümanların şarap içmesini yasaklarken payitahta şarap taşıyan gemilerin yakılmasını, I. Ahmed ise meyhanelerin yıkılmasını emretmişti. Ondan biraz sonra IV. Murad tütüne, kahveye, afyona olduğu gibi şaraba da savaş açmış, bunların satıldığı dükkânları yıkmış, yasaklara karşı çıkanları da astırmıştı. Yine III. Selim, meyhaneleri sorun çıkaran yerler olarak görmüş, yasaklamış, kapattırmıştı.”⁸⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin bazı istisnai zamanlar dışında gayrimüslimlere içki içme, îmal etme ve meyhane işletmeyi yasaklamamış olması Müslümanlarla beraber yaşadıkları mahallerde Müslümanları da içki içmeye teşvik etmiş olabilir. Müslümanların içki îmal etmesi ve tüketmeleri yasak olduğundan gayrimüslimlerle beraber yaşamadıkları mahallerde meyhanecilik yapan veya içki bulunduran olmazdı. Kaçak olarak bulundurulsa bile gayrimüslimlerin yaşadığı mahaller kadar yoğun olmayacağı âşikardır. Diğer yandan kimi zaman gayrimüslimleri de kapsayan yasakların kaçak iş yapmaya sebep olması hamr vergisinin alınamamasına sebebiyet vermiştir. Bu da devletin bu yasağı kaldırmasında etkili olmuştur. Ancak Müslümanların olduğu yerlere açıktan içki getirmemek, Müslümanlara içki satmamak veya kendi aralarında açıktan içki alışverişinde bulunmamak şartıyla yasak kaldırılmıştır.⁸⁵⁸ Gayrimüslimlerin içki içtikleri için ceza almadıkları fakat açıktan içmeleri veya içkili haldeyken Müslümanların bulunduğu ortamlarda dolaşmaları,

⁸⁵⁴ “İstanbul'da yer yer yaygın bir hâl alan sarhoşluk yer yer genel meyhaneler açılmasına neden olmuştu. Kâgir, kapıları pencereleri kemerli, geniş ve biraz loşça yapılar ki bir tarafında şarap fiçileri tavana kadar yükselir, yanında şarap kovaları sıralanır ve şarap almak için bu büyük fiçilere sürekli olarak dayalı duran merdivenlerle çıkılırdı. Şarap yapanlar ve satanlar doğal olarak gayrimüslimlerdi.” Bkz: Sevengil, A. R. (1990), **İstanbul Nasıl Eğleniyordu**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.15-16.

⁸⁵⁵ Busbecq, O. G.(Tarihsiz), **a.g.e.**, s.165-166.

⁸⁵⁶ Sevengil, A. R. (1990), **a.g.e.**, s.16.

⁸⁵⁷ Kaynar, H. (2014), **Muhabbet Bâki Mahubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler**, İstanbul Araştırmaları Yıllığı 3, s.2.

⁸⁵⁸ “Halen Yahud ve Nasarâ tâifesi mahrûse-i İstanbul'da fetâvâ-yı şerife ve emr-i hümâyûnuma mugâyir fiçiler ve variller ve tulumlar ile alâniyeten hamr ve arak getirdikleri ve düğünler edip meclislerinde çalgı çalıp cem'iyet eyledikleri i'lâm olunmağın buyurdum ki vusul buldukda Yahud ve Nasarâ tâifesine ve mahrûse-i mezbûra kapucularına gereği gibi tenbih ve te'kid eyleyesin ki şehre alâniyeten fiçi ve varil ve tulumlar ile hamr ve arak getirtmeyüp kendi nefisleri için gece ile hufyeten getirdiklerin dahî müselmâna satmayıp ve birbirine bey eylediklerinde dahî hufyeten verip evlerin meyhâne eylemeyip alâniyeten hamr ve arak satdırmayıp ve düğünlerinde çalgı çaldırmayıp ...” Bkz: Altınay, A. R. (2000), **Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz. Abdullah Uysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.74-75.

Müslümanlara içki satmaları ve sarhoş oldukları halde kamu düzenini bozacak suçlara karışmaları durumunda ceza alacakları belirtilmektedir.⁸⁵⁹

Ankara'da sakin olan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri arasında bağcılık, dolayısıyla şarap üretimi ve meyhanecilik de yer almaktaydı. Bağlarında üretilen üzümlerin bir kısmını pazarda satarken bir kısmı ile hem şahsi ihtiyaçlarını karşılamak hem de ticaret yapmak için hamr üretmişlerdir. Dernschwam Ankara'da buldukları sırada Rumlardan şarap satın aldıklarından bahsediyor.⁸⁶⁰ Gayrimüslimlerin şarap üretilip satmaları zaman zaman yasaklanmış olsa da kaçak yollarla bu işi yapmaya devam edenler olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısına ait mühimme kayıtlarında Ankara Kalesi'nde bazı Hıristiyanların şarap yapıp halka sattığı⁸⁶¹ ve meyhanelere ruhsat verilmesiyle günahların arttığından şarap yapılmasına ve satılmasına müsaade edilmemesine⁸⁶² dair Ankara Sancak Bey'ine ve Kadısına gönderilen emirler yer almaktadır. Yine bir sicil kaydında şehre kaçak yollarla 18 yük hamr sokmaya çalışan zımmilerden⁸⁶³ bahsedildiği görülmektedir. 8 Ramazan 1010 (1 Mart 1602) tarihli sicil kaydında Toros isimli zımminin meyhanecilik yaptığı⁸⁶⁴ şikâyet edilmektedir. Mevcut sicil kaydında geçen "emri padişahiye muhalif" ifadesinden meyhaneciliğin o dönem için yasaklandığı anlaşılmaktadır. 26 Zilkade 975 (23 Mayıs 1568) tarihinde İstanbul ve Galata kadısına gönderilen fermanda adı geçen mahallerde bulunan meyhanelerin kapatılması ve ellerinde bulunan şarapların tuz katılarak sirke yapılması buyurulmuştur.⁸⁶⁵ Belgelere bakıldığında genel olarak gayrimüslimlerin meyhane işletmeleri serbest olsa da zaman zaman bir takım yasaklara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Sicil kayıtlarında meyhanecilik yapan gayrimüslimlerin kendi evlerini meyhane gibi kullandıkları tespit edilmiştir. Bu da meyhaneciliğin yasa dışı şekilde yapıldığı anlamına gelir. Devlet kontrolünde açılan işletmelerin vergiye dâhil olacağından sicillere meyhanelerden alınan vergilerle alakalı davaların yansımaları gerekirdi. Ancak kayıtlarda evlerin, meyhane olarak kullanıldığı, şarap satıldığı ve zaman zaman kadın veya erkeklerin getirildiği içkili eğlenceler düzenledikleri mekânlar olarak kullanıldığından

⁸⁵⁹ Yazıcı, M. (2012), "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", **The Journal of Academic Social Science Studies**, C. 5.S.8, s.1330.

⁸⁶⁰ Dernschwam, H. (1992), **a.g.e.**, s.257.

⁸⁶¹ BOA. A.(DVNSMHH.d...Defter no 141, Gömlek no 577, 978 R 18

⁸⁶² BOA. A.(DVNSMHH.d...Defter no 36, Gömlek no 479, 987 S 09

⁸⁶³ BOA. AŞS, 8, 39/sayfa 75,sıra 2.

⁸⁶⁴ BOA. AŞS, 8, 130, sayfa 255, sıra 6.

⁸⁶⁵ Altınay, A. R. (2000), **a.g.e.**, s.207.

bahsedilmektedir. 4 Zilhicce 1082 (2 Nisan 1672) yılında sicile kaydedilen bir davada Ankara Kalesi mütesellimi Mustafa Ağa tarafından kale sakinlerinden dört zimmi hakkında yapılan şikâyet yer almaktadır. Buna göre Arton, Bali, Mihail ve Serkis isimli zimmilerin evlerini meyhane olarak kullanıp içki sattıkları⁸⁶⁶ kayd olunmuştur. Kale sakinlerinden bazı Müslümanların şahitlikleriyle bu kişilerin haklarında söylenenler doğrulanmış ve bu kişilerden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre gayrimüslimlerin belirli oranlarda vergilerini ödemeleri halinde hamr üretimi ve meyhanecilik yapmaları serbest bırakılmıştır. Hasat edilen üzümler pazara götürülmeden önce yük başına ödemeleri gereken vergiyi ödedikten sonra kalan üzümlerden bir kısmını kendileri için evlerinde şarap yapmışlardır. 1019 Şevval (1610 Aralık) ayı ortalarına tarihlenen bir ferman suretine göre gayrimüslimlerin bağlarında ürettikleri üzümlerden Müslümanlara satmamak ve alenen içmemek kaydıyla evlerinde kullanmak için şarap üretebilecekleri belirtilmektedir. Bazı Yahudi ve zimmilerin Divân-ı Hümâyûn'a Sancakbeyleri ve Subaşıları hakkında yaptıkları şikâyet neticesinde yazılan fermanan anlaşıldığına göre, yük başına 5'er akçe ödemeleri gerekirken evlerinde hamr yaptıkları için kendilerinden Sancak beyleri ve Subaşıları için bac talep edildiğini⁸⁶⁷ ifade etmişlerdir. Sancakbeyi ve Subaşılar Yahudi ve zimmilerden şarabın meyhaneden alınmayıp evlerde üretilmesi halinde bâc-ı hamr ödemelerini talep etmişlerdir. Yöneticilerin vergi usulsüzlüklerine maruz kalan gayrimüslimler şikâyetlerini Divân-ı Hümâyûn'a ileterek haksızlığa uğramaktan kurtulabilmişlerdir. Bağ sahiplerinin yaptıkları şikâyet neticesinde evlerinde kendileri için şarap yapabilecekleri ve bunun için ekstra bir vergi ödemeyecekleri hakkında yazılan ferman ile usulsüz vergi talebinde bulunan Sancakbeyi ve Subaşılarının men ve def edilmesi buyurulmuştur.

4.1.4.3.3. Bahçe tarımı

Bahçe tarımı söz konusu olduğundaysa sicillerde %1'lik bir dilimi ifade etseler de Ankara'da gayrimüslimlerin mülk alışverişleri veya miras davaları gibi kayıtlar arasında görülen satışlar bahçe tarımı yapıldığının göstergesidir. 1022 (1613) tarihinde İslam dinine gelip Müslüman olan ve Mehmed bin Abdullah ismini alan bir kişi Hatun Mahallesi'nde bulunan meyve bahçesini Agob isimli zimmiye 9.600 akçeye satmıştır. 1052 Zilhicce (1643

⁸⁶⁶ BOA. AŞS, 55, 54/338

⁸⁶⁷ BOA. AŞS, 13, 44/675

Şubat) başlarında 30 ırgatlık bir bahçe satışından⁸⁶⁸ söz edilmektedir. Satışa konu olan bahçe Kiçiviran karyesinde olup mahkeme tarihinden 25 yıl önce 6 bin akçeye satılmıştır. Sicil kayıtlarına göre bu bahçelerin bir kısmı Ankara'nın içinde ve Ankara'nın bazı mahallelerinde olsalar da genellikle kazalara bağlı Kiçiviran,⁸⁶⁹ Miranos⁸⁷⁰ ve Örenkuş⁸⁷¹ gibi karyelerde yer almaktadırlar. Yine 1100 (1688) tarihinde Esad Deresi denilen mevzi 'de Müslümandan gayrimüslime yapılan ve içinde iki zerdali ağacı, bir armut ve bir badem ağacı bulunan meyve bahçesi satışı⁸⁷² kaydedilmiştir. Kayıtlar dikkate alındığında 17. yüzyılda Ankara'da gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerin hemen her alanında yer aldıkları söylenebilir. Ancak ekonomik yönelimlerini belirlemek için bakılması gereken bir diğer konu ise tercih ettikleri mesleklerdir. Mesleki yönelimleri ise başka bir başlık altında değerlendirilecektir.

4.1.5. İcra Ettikleri Meslekler

17.yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin sof işçiliğine dayalı olarak edindikleri meslekler sof boyacılığı, sof perdahtçılığı (Cilacı), sof gassalı (yıkayıcı), sof simsarı (komisyoncu), sof cendrecisi (baskıcı/presci), sof dellalı (tellal), hallacı (hallaç/pamuk atıcısı), yüncü ve makramacı⁸⁷³ gibi mesleklerdi. Bunların dışında kuyumcu, kasap, habbaz (ekmekçi), demirci, çerci⁸⁷⁴, çukacı⁸⁷⁵, odabaşı, basmacı, kemendci (yularcı), zenberekçi (okçu) ve topçu, çilingir, keçeci⁸⁷⁶, fırıncı, attar (aktar), kazancı, külhancı⁸⁷⁷, yapıcı, çadırcı ve eskici gibi meslekler edinmişlerdir.

⁸⁶⁸ BOA. AŞS, 31, 59/448

⁸⁶⁹ BOA. AŞS, 19, 72/952

⁸⁷⁰ BOA. AŞS, 19, 36/364

⁸⁷¹ BOA. AŞS, 32, 7/37

⁸⁷² BOA. AŞS, 69, 15/75

⁸⁷³ Makrama: Kenarları işlemeli peşkir, el bezi, havlu, destmal. Bazı köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı peştamal. Bkz: Sami, Ş. (2010), **a.g.e.**, s.1390.

⁸⁷⁴ Ufak tefek şeyler satan tuhafiyeci. Bkz. Sami, Ş. (2010), **a.g.e.**, s.508.

⁸⁷⁵ Çuka: Yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaş. Çukacı: Çuha dokuyan veya satan kimse. Bkz.<http://lugatim.com/s/çuha>, **Kubbealtı Lügati**. t. 10.12.2020.

⁸⁷⁶ Keçe denilen döğülmüş yünden ibaret abayı veya oda halı ve kilimlerini imal ve furuht eden adam. Bkz: Sami, Ş. (2010), **a.g.e.**, s.1151.

⁸⁷⁷ Hamam külhanını yakan kimse. Bkz. <http://lugatim.com/s/Külhancı>, **Kubbealtı Lügati**. t. 10.12.2020.

Çizelge 4.4. 17. yüzyılda Ankara’da yaşayan gayrimüslimlerin çalıştığı meslek kolları ve ikâmet ettikleri yerler⁸⁷⁸

MESLEKLER	YER	SOFCU ESNAFI	YER
Kuyumcu	-Ankara (7) -Ankara Kalesi -Ali Bey Mahallesi -Hendek Mahallesi -Kurd Mahallesi	Sof Boyacısı	-Ankara (3) -Eşenhor Mahallesi -Yakub Naal Mahallesi
Kasap	-Ankara (5) -Koyunpazarı -Şorba Kazası -Bazar-1 Ganem Mahallesi -Eşenhor Mahallesi -Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	Sof Perdahtçısı	-Ankara (2)
Ekmekçi/Habbaz	-Ankara (2) -Kebkebur-1 Müslim Mahallesi -Taht-el Kale	Sof Gassalı	-Hacendi Mahallesi (2)
Demirci	-Ankara	Sof Simsarı	-Ankara -Ankara Kalesi
Çerçici	-Boyacı Ali Mahallesi	Sof Cendrecisi	-Ankara (7) -Kurd Mahallesi (2) -Dibek mahallesi
Çukacı	-Ankara (2) -Dibek Mahallesi	Sof Dellalı	-Ankara (3)
Odabaşı	-Ankara (2)	Hallacı	-Ankara -İmam Yusuf Mah.
Basmacı	-Balaban Mahallesi	Yüncü	-Ankara
Kemendci	-Ankara	-	-
Zemberekçi ve Topçu	-Ankara -Ankara Kalesi -Kiçiviran nam karye	-	-
Çilingir	-Ankara	-	-
Keçeci	-Kâfir Köyü Mahallesi	-	-
Fırıncı	-Makramacı Mahallesi	-	-
Attar	-Ankara	-	-
Kazgancı	-İmam Yusuf Mahallesi -Boyacı Ali Mahallesi	-	-
Külhancı	-Ankara	-	-
Yapucu/Yapıcı	-Ankara	-	-
Çadırcı	-Hatun Mahallesi	-	-
Eskici	-Ankara	-	-
Makramacı	-Ankara	-	-
Kürekçi	-Ankara Kalesi	-	-

Sicillerden elde edilen bilgiler doğrultusunda 17. yüzyıl Ankara’sında 11 kuyumcu, 10 kasap, 4 ekmekçi, 1 demirci, 1 çerçici, 3 çukacı, 2 odabaşı, 1 basmacı, 4 zemberekçi ve topçu, 1 çilingir, 2 keçeci, 1 fırıncı, 1 attar, 2 kazgancı, 3 külhancı, 1 yapıcı, 1 çadırcı, 1 eskici ve 1 makramacı olmak üzere 51 esnaf gayrimüslim tespit edilmiştir. Yine sicillere

⁸⁷⁸ Tabloda gösterilen meslekler birden fazla olduğunda parantez içinde verilerek hangi mahalde kaç tane olduğu tespit edilmiştir.

kaydedilen davalardan hareketle tespit edilen 5 sof boyacısı, 2 sof perdahtçısı, 2 sof gassalı, 2 sof simsarı, 10 sof cendrecisi, 3 sof dellalı, 2 hallacı ve bir yüncü olmak üzere sof işiyle ilgilenen 28 gayrimüslim bulunmaktadır. Ticaret, bağcılık, bahçecilik ve hayvancılık gibi işlerle uğraşanlar da dikkate alındığında Ankara’da esnaflıkla uğraşan gayrimüslimlerin azımsanmayacak ölçüde olduğunu söylemek mümkündür.

Tercih edilen meslek kollarına bakıldığında kuyumculuk, kasaplık, cendrecilik ve boyacılığın öne çıktığı görülmektedir. Bir asırlık süre içinde sicillere geçen kayıtlara göre Ankara’nın muhtelif yerlerinde gayrimüslimlere ait 11 kuyumcu, 10 kasap dükkânı olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda isimleri zikredilen diğer meslekleri de göz önünde bulundurduğumuzda gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri hakkında genel bir kanıya varılabilir. Sicillere kaydedildiği kadarının bilinebilmesi sebebiyle bu rakamların kesin olmadığını belirtmemiz gerekir. Yine de elde edilen sonuçların Ankara gayrimüslimlerinin 17. yüzyıldaki mesleki konumlarını değerlendirmek açısından kayda değer olduğu söylenebilir. Gayrimüslimlerin meslek seçimlerine bakıldığında dönemin ekonomik koşullarına bağlı olarak bazı mesleklerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Sof işçiliğine bağlı meslekler arasında öne çıkan cendrecilik ile ilgili 10, boyacılık ile ilgili 5 kayıt bulunmaktadır. Bunların dışında az da olsa hayvancılıkla ilgili kayıtlar da sicillere yansımıştır. Sicillere kaydedilen alacak borç veya satışla ilgili davalara göre genellikle küçükbaş hayvancılık⁸⁷⁹ yaptıkları anlaşılmaktadır. Kayıtlarda sıklıkla koyun⁸⁸⁰ alışverişinden bahsedilmekle birlikte öküz,⁸⁸¹ inek,⁸⁸² eşek⁸⁸³ gibi büyükbaş hayvanların da alışverişi yapılmıştır. Hayvan alışverişlerine ek olarak yine mülk satışları içerisinde genellikle ev satışlarında evin bölümleri arasında zikredilen ahurlar⁸⁸⁴ yük taşıma, çift sürme veya et ve süt üretimi sebebiyle gayrimüslimlerin geçim kaynakları arasında hayvancılığın da yer aldığının kanıtıdır.

Sicillerde bahsi geçen bir diğer meslek kolu ise giyim, ev eşyası veya değerli eşyaların ticaretinin yapıldığı dükkânlardır. Sicillerde genellikle esbab (esvap) olarak kaydedilmiş değerli eşya⁸⁸⁵ ve kıyafet⁸⁸⁶ kumaş, yorgan, sof ipliği, kanaviçe bezi, keten

⁸⁷⁹ BOA. AŞS, 20 66/1026; BOA. AŞS, 15, 7/51; BOA. AŞS, 23, 53/593

⁸⁸⁰ BOA. AŞS, 9, 122/soldan 10. Sıra.

⁸⁸¹ BOA. AŞS, 15, 61/990

⁸⁸² BOA. AŞS, 21, 66/sıra 5

⁸⁸³ BOA. AŞS, 12, 42/615

⁸⁸⁴ BOA. AŞS, 25, 46/395; BOA. AŞS, 31, 84/689; BOA. AŞS, 41, 42/210

⁸⁸⁵ BOA. AŞS, 25, 24/218

bezi⁸⁸⁷ gibi eşyanın satışlarının yapılması giyim kuşam ve ev eşyası satan dükkânlar olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak sicillerden elde edilen verilere bakıldığında Ankara gayrimüslimlerinin giyim kuşamdan gıdaya, hayvancılıktan kuyumculuğa her alanda çeşitli meslek kollarında çalıştıkları anlaşılmaktadır.

4.1.6. Ticari Ortaklıkları

Ortaklık “Sözlükte “bir şeye katılmak, onda pay sahibi olmak” anlamındaki şirket (şerike, şirket, şirket) terim olarak iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder.”⁸⁸⁸ Ortaklığın çeşitleri vardır. Bir tarafın sermayesi ile diğer tarafın işletmeyi üstlendiği ortaklık şekline “mudârebe” denir.⁸⁸⁹ Ortakların birbirleriyle ortaklık boyunca kar ve zararın paylaşılması ve tasarruf eşitliğinin sağlanması koşuluyla vekâlet ve kefalet ilişkisi içinde bulunmaları ise “Mufâvada” olarak tanımlanır.⁸⁹⁰

Sicillerde gayrimüslimlerin ticaret ortaklığı ile ilgili 18 kayıt tespit edilmiştir. Bunlardan dokuzu Ankara’ya, dördü Keyyalin Mahallesi’ne, biri Boyacı Ali Mahallesi’ne, biri Yakub Na’al Mahallesi’ne, biri Erzurum Mahallesi’ne, biri Behlül Mahallesi’ne ve biri de Hatun Mahallesi’ne aittir. Hatun Mahallesi’nde sakin olan Panos ve Aleksan adlarındaki zımmi kardeşler mahkeme huzurunda ortaklıklarına son vermişlerdir.⁸⁹¹ Kayseri’li olup ticaret amacıyla geldiği Ankara’da Kurşunlu Han’da sâkin olan Uğurlu veled-i Bali ve ileri gelen tüccar eşrâfından ortağı Komari de ticari ilişkilerine son verenlerdendir.⁸⁹² Söz konusu kayıtlardan ortaklıkların genellikle sof⁸⁹³ ve tiftik ipliği⁸⁹⁴ ticaretine dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁶ BOA. AŞS, 25, 73/619

⁸⁸⁷ BOA. BOA. AŞS, 26, 26/219

⁸⁸⁸ Gözübenli, B. (2010), “Şirket”, **DİA**, Cilt, 39, İstanbul, 198-201, s.198.

⁸⁸⁹ Cengiz, K. (2005), “Mudârebe”, **DİA**, Cilt 30, İstanbul, ss. 359-363, s.359.

⁸⁹⁰ Gözübenli, B. (2005), “Mufâvada”, **DİA**, Cilt 30, İstanbul, ss. 371-372, s.371.

⁸⁹¹ BOA. AŞS, 32, 5/19

⁸⁹² BOA. AŞS, 72, 14/64

⁸⁹³ BOA, AŞS, 20,100/1044

⁸⁹⁴ BOA, AŞS, 46, 31/192

4.1.7. Mukataa Eminliği ve Yahudi Mültezimler

Sözlükte kesmek manasında olup Arapça kat' kökünden türeyen mukataa “kesişmek” anlamının yanı sıra “belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak da tanımlanmaktadır.⁸⁹⁵ Mukataa devlet tarafından özel bir şahsa gelir kaynağının belirli bir bedel karşılığında kiralanması anlamına gelir.⁸⁹⁶ Bu işi yapan kişiler ise mültezim olarak adlandırılır.⁸⁹⁷ Mültezimler mukataanın kendilerine açacağı masrafı ve bırakacağı kârı hesaplayarak devlete yıllık ödeme teklifi sunmakta, hazine ise teklif sunanlar arasında en yüksek fiyatı veren mültezime mukataayı vergilendirme hakkını devretmekteydi.⁸⁹⁸ “Her mukataa, ne kadar gelir temin edebileceği ayrı bir birim olarak tahmin edilen ve mâliyenin defterlerine kaydedilen bir gelir kaynağıydı. Bunların çoğu, belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde bir sözleşme ile özel kişilere, ihale edilirdi.”⁸⁹⁹ “Mültezim sivil sektörden, reâyâ, hatta yabancı yahut askerî zümre mensubu olabilir. İltizamda bir peşin ödeme de az veya çok daima vardır; hazinenin ihtiyacına ve mültezimlerin rekabet gücüne göre miktarları yahut iltizam bedeline oranları değişmekle birlikte her zaman için bir peşin ödeme söz konusudur.”⁹⁰⁰ Cizye ve avarız gelirleri ile birlikte Osmanlı bütçesinde üç önemli gelir kaynağından biri olan mukataalar genellikle 1 ila 3 yıl arasında değişen zaman dilimleri için bir sözleşme ile özel kişilere verilmekteydi. Mukataa birimleri ekonomik sektörlerin tamamında gerçekleşen üretim ve mübadeleden alınan her türlü vergi ve resimleri içermiştir.⁹⁰¹ Mukataa eminleri iltizam edilen gelirler üzerinden ödemekle yükümlü oldukları miktarı devlet hazinesine teslim etmekle yükümlüdürler. Kayıtlarda mültezim veya mültezimler tarafından gerekli ödemenin hazineye yapıldığına dair bilgiler de yer almaktadır.⁹⁰²

Çoğunluğu nakdî olan çeşitli gelir kalemleri birer mukataa teşkil ederek neredeyse hiçbir yerde tımar ve zeamet olarak tahsis edilmemiş, doğrudan devlet hazinesinin nakdî gelirleri arasında yer almıştır.⁹⁰³ “Damga resmi, ticarete konu olan mamul maddelerden

⁸⁹⁵ Genç, M. (2006), “Mukataa”, **DİA**, Cilt 31, İstanbul, s.129.

⁸⁹⁶ İnalçık, H. (2009). **a.g.e.**, s.249.

⁸⁹⁷ Genç, M. (2000), “İltizam”, **DİA**, C.22, İstanbul, ss.154-158, s.154.

⁸⁹⁸ Genç, M. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Kültür Serisi, Ankara, s.97.

⁸⁹⁹ İnalçık, H. (2004), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600**, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.93.

⁹⁰⁰ Genç, M. (2000), **a.g.m.**, s.155.

⁹⁰¹ Genç, M.(2006),**a.g.e.**, s.129.

⁹⁰² BOA, AŞS, 18, 125/879; Ödemelerin kimi zaman nakdi olarak da yapıldığı olmuştur. Bknz: Genç, M. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ...**, s.97.

⁹⁰³ Genç, M. (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ...**, s.198.

alınan bir vergidir. XVI. yüzyıl belgelerinde adı damga ve cendere mukâta'ası olarak geçen bu vergi, sadece sof üretim ve ticaret faaliyeti ile ilgilidir.”⁹⁰⁴ Ankara sicillerinde mukataa eminliği ile ilgili kayıtlar arasında Yahudi mukataa eminleri tarafından işletilen damga, cendere, boyahane, kassabiyye ve bad-ı heva mukataalarına ait kayıtlar bulunmaktadır. Ankara’da Cendere, Simsariye ve Boyahane mukataalarının iltizam usulü ile işletilmesinde Yahudilerin de yer aldığından bahseden ilk mühimme kaydına göre 27 Zilhicce 984 (17 Mart 1577) tarihinden itibaren Mahmud ve ortağı David isimli Yahudi’nin adı geçen mukataalara üç seneliğine 9.000.000 akçeye iltizam ile emin olduklarından⁹⁰⁵ bahsedilmektedir. Özer Ergenç Yahudi Aslan’ın Ankara, Çankırı, Tosya, Kastamonu, Sivrihisar ve Kalecik çevresinde işlenip satılan sofların zarar-ı kassabiye⁹⁰⁶ mukataasını 1 Safer 1008 (23 Ağustos 1599)’dan itibaren üç yıllığına yılda 400.000 akçadan 1.200.000 akçaya iltizama aldığından bahseder. Ergenç’in verdiği bilgilere göre Yahudi Aslan İstanbulda ikamet ettiğiinden mukataaya Yasef veled-i Abraham’ı ortak etmiş, Yasef ise ilk yıl için Çankırı, Sivrihisar, Tosya Kalecik ve Koçhisar mukataalarının vergi toplama hakkını 100.000 akçeye Bayram adlı Yahudiye vermiştir.⁹⁰⁷ Ergenç bu verilerden hareketle sof üretiminin dörtte üçünün Ankara’da yapıldığını tespit etmiştir. 10 Şevval 1010 (3 Nisan 1602) tarihli sicil kaydına göre ise Yahudi mültezim Aslan’ın ortağı ve vekili Salomon adlı Yahudinin Ankara ve civarında satılan sofların 18 aylık vergi gelirinden 593.000 akça aldığını söyleyen Ergenç sonraki tahvillerin senelik 400. 000 akçanın altına düşmediğini de ekler.⁹⁰⁸ Ergenç tarafından tespit edilen ve Yahudilere ait diğer bir kayıt 11 R. Ahir 1016 (6 Ağustos 1607) tarihlidir. Buna göre biri İstanbullu İkisi Ankara’lı üç Yahudi mukataayı 8.535.710 akçaya 6 yıllığına iltizama almışlardır.⁹⁰⁹ 19 numaralı sicilden hareketle 17. yüzyıl Yahudi mukataa eminlerinden bahseden Taş ise bu dönemde mukataaların sık el değiştirmesi ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Taş’a göre Osmanlı Devleti’nin sefer hazırlığında olmasının yanı sıra iltizam şartlarının giderek ağırlaşması, mültezimlerin

⁹⁰⁴ Dalsar, F. (1947) *400 Yıl Önce Ankara*, ÜLKÜ: Halkevleri ve Halk Odaları Dergisi, C.1, S. 10, s.16; Ayrıca bkz. Taş, H. (2004), *a.g.e.*, s.53.

⁹⁰⁵ BOA. A. DVNSMHH.d. Defter no 41, Gömlek no 490.

⁹⁰⁶ “Zarar-ı Kassabiye vergisi, Yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak üzere, ipek sof, sahtiyan gibi büyük ölçüde ticareti yapılan maddelerden %1 oranında alınan bir vergidir. Tabiatıyla bu vergi Ankara’da sadece softan alınmaktadır.” Bkz: Ergenç, Özer. (2012), *a.g.e.*, s.158.

⁹⁰⁷ Ergenç, Ö. (2012), *a.g.e.*, s.159.

⁹⁰⁸ Ergenç, Ö. (2012), *a.g.e.*, s.160.

⁹⁰⁹ Ergenç, Ö. (2012), *a.g.e.*, s.161.

hazineye zamanında ödeme yapamamalarına sebep olmuştur. Bu da iltizam bedelini yükselten kişilerin mukataaya sahip olmasına yol açmıştır.⁹¹⁰

Faroqhi 1582 öncesi boyahane ve simsariye vergilerinin cendere mukataasıyla birlikte hesaplanmasından dolayı mukataanın gelişim eğiliminin kesin saptanamadığını ifade eder. Bu eğilimin sonraki yıllarda durumunu tespit edebilmek için 17. ve 18. yüzyıl kadı sicillerinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹¹¹ Sicil kayıtlarına göre 10 Safer 1019 (4 Mayıs 1610) tarihli bir kayıta damga, cendere ve kassabiyye mukataasına İsak ve Kemal isimli Yahudiler müşterek emin olmuşlarken Kemal'in görevden alınması ile yerine Bazarla isimli Yahudi'nin geçtiği⁹¹² anlaşılmaktadır. Yahudi mültezimlerin isimleri dikkate alındığında Ergenç'in verdiği bilgilere göre 1607 tarihindeki kişiler ile aynı olmadığı görülür. Mukaatayı altı yıl için iltizama alan David, Bazarla ve Salomon adlı Yahudilerden⁹¹³ tespit ettiğimiz 1010 tarihli sicil kaydında yalnızca Bazarla'dan bahsedilmektedir. Söz konusu kişilerin altı yılı doldurmadan mukataayı devretmiş olmaları muhtemeldir. İlgili sicil kayıtlarına bakıldığında Ermeni veya Rum mukataa emini olmayıp mukataa eminliğinin Müslümanlar dışında yalnızca Yahudilere verildiği görülmektedir. Mühimme kaydında verilen tarihten hareketle Yahudilerin iltizam eminliklerinin Ankara'da 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Gerek mühimme kayıtlarında ve gerekse 17. yüzyıl sicil kayıtlarında Müslümanlarla birlikte veya yalnızca Yahudiler tarafından iltizam edilen mukataalar görülürken Ankara'da sakin diğer gayrimüslim tebaanın mukataa işletmesinde neden yer almadıkları soru işaretidir. Gerek yukarıda bahsi geçen mühimme kaydından ve gerekse Ergenç'in tespit ettiği sicil kayıtlarından hareketle söz konusu mukataalarda Yahudilerin 16. Yüzyıldan itibaren yer aldıkları anlaşılır. 17. yüzyıl sicil kayıtlarında tespit edebildiğimiz kadarıyla 1019 (1610) ve 1050 (1640) yılları arasında tutulan kayıtlarda damga, cendere, kassabiye, simsariye, bad-ı heva ve kapan mukataalarının genellikle Yahudilere verildiği görülmektedir. Bu da 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve 17. yüzyılın başından ortalarına kadar Ankara'da sakin Yahudilerin ekonomik durumlarının oldukça iyi olduğuna işaret etmektedir.

⁹¹⁰ Taş, H. (2004), **a.g.e.**, s.54-55.

⁹¹¹ Faroqhi, S. (2000), **a.g.e.**, s. 177.

⁹¹² BOA, AŞS, 12, 21/311

⁹¹³ BOA, AŞS, 9, 110/ 219.

Çizelge 4.5. Şer'îye sicillerine göre 17. yüzyılda Ankara'da yahudi mültezimlerin mukâta'a emînlikleri, isimleri ve görevde oldukları tarihler⁹¹⁴

Mukâta'a	Mültezimin Adı	Tarih
Damga/Cendere/Kassabiye	İsak ve Şimol	10 Safer 1019 (4 Mayıs 1610)
Damga/Cendere	Bazarla	7 Cemaziyelevvel 1020 (18 Temmuz 1611)
Damga/Cendere/Kassabiye	Bazarla ve İsak	30 Cemaziyelevvel 1021 (29 Temmuz 1612)
Damga/Cendere/Kassabiye	Bazarla ve İsak	26 Muharrem 1022 (18 Mart 1613)
Damga/Cendere	Bazarla ve Salomon	Cemaziye'l-evvel 1024 (Mayıs 1615)
Simsariye ve Ankara Tevâbi Mukataası	Bazarla	23 Rebiü'l-evvel 1028 (10 Mart 1619)
Cendere/Simsariye/ Bad-ı Heva/Kapan	Bazarla ve Samalta	15 Rebiü'l-evvel 1029 (19 Şubat 1620)
Cendere/Simsariye/Kassabiye/ Bad-ı Heva/ Kapan/ Koyun	Bazarla ve İsak	23 Şaban 1030 (13 Temmuz 1621)
Cendere/ Kassabiye/ Kapan/	Bazarla	1 Receb 1031 (12 Mayıs 1622)
Damga/Cendere/Kassabiye Bad-ı heva/Kapan/	Bazarla veled-i Yakob	28 Ramazan 1033 (14 Temmuz 1624)
Damga/Cendere/Kassabiye/ Bad-ı heva	İsak veled-i Mayer	7 Muharrem 1035 (9 Ekim 1625)
Damga/ Cendere/ Simsariye	Bazarla, Solomon ve İsak	3 Cemaziye'l-evvel 1037 10 Ocak 1628
Damga/Cendere/Kassabiye/ Bad-ı heva	İsak veled-i Haham	14 Muharrem 1041 (12 Ağustos 1631)
Cendere ve Tevâbi Mukâta'ası	Arslan	1042 (1632)
Damga/Cendere/ Bad-ı heva/ Kassabiye	Musa ve Yakob	Ramazan 1042 (Mart 1633)
Damga	İsak ve Bazarla	19 Şaban 1044 (7 Şubat 1635)
Cendere/Simsariye/Kassabiye Bad-ı heva	Haham	Zilkade 1048 (Mart 1639)

Tabloya bakıldığında Yahudilerin mukâta'a işletmeciliğinde yüzyılın ilk yarısı içinde etkin oldukları görülür. Özellikle Bazarla isimli Yahudi'nin yaklaşık 25 yıllık süre boyunca bazen tek başına bazen de müşterek olmak kaydıyla mukâta'a emînliği yaptığı anlaşılmaktadır. Yahudi Bazarla'nın güvenilir olması ve işini layıkıyla yapmasının uzun süre mültezim olarak görev yapmasında etkili olduğu görülür. Damga, cendere ve boyahane emînliği yaptığı 1611 yılında boyahane boyacısı ölünce yerine yeni boyacı tayin etmiştir.⁹¹⁵ Bazarla'nın mukataa emînliği yaptığı süre zarfında disiplinli ve titiz bir şekilde görevini icra ettiği mahkemeye intikal eden davalarda görülmektedir. Yasak olmasına

⁹¹⁴Tabloda Sicil kayıtlarında verilen tarihlere göre sıralama yapılmış olmakla birlikte verilen tarihler Yahudi mültezimlerin mukataaların işletmesine başladıkları tarih değildir, ancak verilen yıl içinde görev yapmışlardır. Kayıtlarda göreve başlama tarihleri verilmişse aynen yazılmış verilmemişse kaydın tutulduğu tarih esas alınmıştır.

⁹¹⁵ BOA. AŞS, 13, 21/346

rağmen ellerinde yük sof bulunduranları,⁹¹⁶ Ankara dışına sof ipliği çıkarmak yasak iken kale kapısından dışarı sof ipliği çıkararanları,⁹¹⁷ elinde damgasız sof bulunduranları⁹¹⁸ ve bac vergisi ödemekten kaçınanları⁹¹⁹ tespit edip mahkemeye bildiren Bazarla ile ilgili mahkemeye intikal eden pek çok kayıt bulunmaktadır.

Belgelere göre Bazarla isimli Yahudi'nin mültezimliği hakkında ilk sicil kaydı 7 Cemaziyelevvel 1020 (18 Temmuz 1611) tarihlidir.⁹²⁰ Bazarla'nın Mukâta'a eminliği İsak isimli Yahudi mültezimin ortağı olup görevden azledilen Şimol'un yerine geçmesiyle başlamıştır. İsak ve Şimol'un mültezimliğe ne zaman başladıklarına dair bir kayda rastlanmamakla beraber söz konusu tarihten önce de Yahudilerin mukâta'a işletmesinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. 1611 Temmuz ayından itibaren Bazarla ve İsak'ın mültezimliği ortak yürüttükleri görülmektedir. Adı geçen Yahudilerin Ankara damga, cendere, zarar-ı kassabiye, kapan ve bad-ı heva mukâta'alarına mültezim olmalarıyla ilgili 20 Cemaziyelevvel 1033 (10 Mart 1624) tarihli sicil kaydında kendilerine verilen temessük⁹²¹ sureti yer almaktadır.⁹²² Yahudi Bazarla mültezimlik yaptığı süre boyunca sevilen sayılan Müslim veya gayrimüslimler arasında güvenilen bir kişi olmayı başarmış kişilerden biriydi. 1035 Muharrem (1625 Ekim) ayı başlarına tarihlenen sicil kaydında mukâta'a eminleri İsak ve ortağı Salomon tarafından şehrin ayan, eşraf ve ehli hirefinin şahitlikleriyle Bazarla'nın bundan önce de mültezimlik yaptığı ve herkesin kendisinden rıza ve şükran üzere olduğu belirtilip 1035 (1625) yılı mukâta'alarına İsak ve Salomon ile müşterek eminlik yapması talep edilmiştir.⁹²³ Buna göre damga, cendere, kassabiye, kapan ve bad-ı hevâ mukâta'alarının yarısı İsak ve Salomon sorumluluğunda iken diğer yarısının Bazarla'nın hâkimiyetinde olması kararlaştırılmıştır.

Yüzyılın ilk yarısında mukataa işletmeciliğinde etkin oldukları görülen Yahudilerin sonraki yıllarda etkinliklerinin azaldığı görülmektedir. Sicil ve mühimme kayıtlarında yer alan bilgilere göre 16. yüzyılın son çeyreğinde ve 17. yüzyılın ilk yarısında mukâta'a

⁹¹⁶ BOA. AŞS, 13, 3/23

⁹¹⁷ BOA. AŞS, 16, 39/285

⁹¹⁸ BOA. AŞS, 16, 77/610

⁹¹⁹ BOA. AŞS, 14, 2/10

⁹²⁰ BOA. AŞS, 12, 21 /311

⁹²¹ "Arapça'da "tutunmak, sarılmak, yapışmak" mânasına gelen temessük diplomatik dilinde borç verilmesi, borcun ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması gibi durumlarda karşı tarafa verilen belgeyi ifade eder." Bakınız; Kütükoğlu, M. "Temessük", *DİA*, İstanbul 2011, s.413-414.

⁹²² BOA. AŞS, 21, 54/607

⁹²³ BOA, AŞS, 22, 10/73

işletmeciliğinde etkin olan Yahudiler iltizam sistemine dâhil olmakla Osmanlı Devleti'nin vergi tahsildarlığında rol almışlardır.

4.2. Vergi Yükümlülükleri

Osmanlı klasik döneminde vergi yükümlülüklerini ifade etmek için tekâlif kavramı kullanılmıştır. Tekâlif vergi ve resim gibi aynî, nakdî veya bedenî yükümlülükleri içermekle beraber tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i örfiyye diye ikiye ayrılmıştır.⁹²⁴ Tekâlif-i şer'iyyenin en önemli kısmını teşkil eden vergi türleri “öşür”, “ağnam” ve “cizye”dir.⁹²⁵ Şer'i vergiler kaynağını İslam dininden alırken örfi vergiler devlet tarafından özel durumlara göre belirlenip alınmıştır. Osmanlı'da gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları şer'i vergilerin başında haraç ve cizye gelmektedir.⁹²⁶ Fatih Kanunnamesinde Müslüman ve Hristiyanlardan alınacak şahsi vergiler ayrı esaslara tâbi tutulmuşlardır.⁹²⁷ Gayrimüslimlerden cizye dışında ispençe ve avarız gibi vergiler de alınmıştır. Ankara'da sakin gayrimüslimlerin ödedikleri vergilere dair sicil kayıtlarına bakıldığında yave cizyesi, perakende cizyesi, ispençe, damga vergisi, salyane ve bac gibi vergiler ödedikleri görülmektedir.

4.2.1. Cizye Vergisi

İslâm literatüründe teba'adan olan gayrimüslimlerin ödedikleri bir vergi çeşidi olan cizye “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” anlamına gelen *cezâ* mastarından türemiştir.⁹²⁸ “Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer'î yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı belgelerde arazi haracından ayırt edilmek için cizye yerine “baş haracı” tabirine de rastlanır. İmparatorluğun resmi kayıtlarında “cizye” adı kullanılırken halk arasında daha çok “haraç” ifadesi kullanılmıştır.⁹²⁹ İmparatorlukta gayrimüslim tebaadan alınan ve İslâm hukukunda da uygulanan cizye vergisinin kökeni Mısırlılara, Romalılara ve

⁹²⁴ Kenanoğlu, M. (2013), “Vergi”, **DİA**, Cilt 43., İstanbul, ss. 52-58.

⁹²⁵ Akdağ, M. (2014), **a.g.e.**, s.362.

⁹²⁶ Ercan, Y. (2001), **a.g.e.**, s.251.

⁹²⁷ İnalçık, H. (1959), **a.g.m.**, s.577.

⁹²⁸ Erkal, M. (1993), “Cizye”, **DİA**, Cilt 8, İstanbul, ss.45-48.

⁹²⁹ Ercan, Y. (1991), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **BELLETEREN**, C.LV/S.213, ss.371-392, s.371. Ayrıca bkz: Nedkoff, B.C. (1944), **a.g.m.**, s.608.

Sasanilere kadar dayandırılmaktadır.⁹³⁰ Gayrimüslim tebaanın ödediği İslâmî bir vergi olan cizye daima nakit olarak alınmış ve doğrudan doğruya merkezî hâzineye aktarılmıştır.⁹³¹ Bu vergiyi toplayanlara önceleri harâcî veya haraccı, sonraları ise cizyedar denilmiştir.”⁹³² İslâm egemenliği altındaki gayrimüslimler askerlik yapmamaları ve devlet tarafından korunmaları karşılığı cizye-i şer’iye denilen bir baş vergisi vermişlerdir. Kitap ehli olan (Hıristiyan ve Yahudi) her gayrimüslim erkek bu vergiyi ödemekle yükümlüyken kadın, çocuk ve sakatlar muaf tutulmuşlardır.⁹³³ İslâm devletlerinin zimmet hukukuna dayalı olarak gayrimüslimlerden topladığı cizyenin esasında 15 yaşın üzerindeki yetişkin erkeklerin hepsinden kişi başına alınması gerekliyken gerçekte kimi zaman hane başına ve kimi zaman maktû toplandığı olmuştur.⁹³⁴

İslâm hukûkuna göre *maktû’ cizye* ve *ale’r rüûs cizye* olarak iki kısma ayrılan cizyenin fetih zamanında alınan maktû, herkesin ekonomik gücü dikkate alınarak kişi başı alınan ise ale’r rüûs olarak adlandırılmaktadır. Kanuni döneminde zengin fakir ayrımı yapılmaksızın her haneden 25 akçe alınmışken⁹³⁵ daha sonra üç sınıfa ayrılan cizye mükelleflerinin zenginlerinden yılda kırk sekiz dirhem alınırken, orta hallilerinden yirmi dört dirhem ve fakirlerden on iki dirhem alınmıştır.⁹³⁶ Aylık taksitler halinde alınan cizye vergisi kadınlardan, çocuklardan, müzmin, felçli, yaşlı ve papazlar gibi savaşa katılamayacak olanlardan alınmaz.⁹³⁷

Osmanlı Devleti’nde bir gayrimüslimden cizye alınması için öncelikle beden ve akıl sağlığının yerinde olması ve belirli bir yaş aralığında olması gerekmektedir. Kişinin sağlığı yerinde değil fakat gayrimenkûlü varsa da gayrimüslim Osmanlı vatandaşı cizye ödemekle yükümlü tutulmuştur.⁹³⁸ “İslâmî literatürde, İslâm toplumunun bir ferdi olarak harbîlerden (savaşanlardan) ayrı tutulmalarına ve himâye edilmelerine karşılık olarak alınan ‘cizye’ vergisi, esâsen gayr-i müslimlerle yapılan zimmet akdinin bir neticesidir. Yapılan bu antlaşma gereğince, ‘zimmî’ statüsünü kazanan ferdin ödemekle yükümlü

⁹³⁰ Nedkoff, B. C. (1944), **a.g.m.**, s.606.

⁹³¹ İnalçık, H. (2004), **a.g.e.**, s.107.

⁹³² İnalçık, H. (1993), **a.g.m.**, ss.45-48.

⁹³³ Ortaylı, İ. (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, s.66.

⁹³⁴ Özel, O. (2001), **a.g.m.**, s.6.

⁹³⁵ Barkan, Ö. L. (1943), **a.g.e.**, s.83.

⁹³⁶ Kenanoğlu, M. (2017), **a.g.e.**, 447.

⁹³⁷ Akgündüz, A. (1990), **Osmanlı Kanunnameleri 1**, s.167; Koçak, Z. (2017), “1691 tarihli Cizye defterine göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman kazaları”, **OTAM**, S. 41, ss. 191-218, s.195.

⁹³⁸ Kocaoğlu, B. (2017), **Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi ve Tanzimat Devri Uygulamalarından Bir Kesit: Kastamonu Örneği**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, s.9.

olduğu bu vergi, devletin eşit haklı vatandaşları arasında ve âdil bir ortaklık temeli üzerine bina edilmektedir.”⁹³⁹

Cizyenin tarh ve taksiminde Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat'a kadar bir değişiklik gerçekleşmemekle birlikte zaman zaman tevzi ve tahsilinde ıslahatlar yapılmıştır. Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa⁹⁴⁰ cizye yükümlülerine verilmek ve her sene değiştirilmek kaydıyla “a'lâ”, “evsat” ve “ednâ” şeklinde mühürler bastırarak renkli tevzi kâğıtları düzenlettirmiştir. A'lâdan dört, evsattan iki ve ednâdan bir altın (360 akçe kıymetinde) alınması ve cizye toplanması için “cizyedar” namıyla memurlar tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁴¹ Diğer yandan cizye miktarı İmparatorluğun her yanında aynı olmayıp bölgenin stratejik konumu veya verimsizliğine bağlı olarak da değişiklik göstermiştir.⁹⁴²

17. yüzyılda İmparatorluk genelinde gerçekleştirilen cizye sayımlarına dair zaman zaman merkezden emir ve fermanlar düzenlendiği bilinmektedir. Düzenlenen emir ve fermanların ortak noktaları arasında vergi tahsildarlarının usulsüzlükleri, celali istilasının verdiği zararlara bağlı yoksulluk veya hane sayılarında azalma, doğal felaketlere dayalı can kayıpları veya halkın vergiden kurtulmak amacıyla vergiden muaf vakıf köylerine yerleşmeleri yer almaktadır.⁹⁴³ Ankara'da sakin bazı gayrimüslimlerin de vergiden kurtulmak için benzer bahanelere sığındıkları anlaşılmaktadır. 25 Cemaziyelahir 1040 (29 Ocak 1631) tarihli bir fermanın anlaşıldığını göre Ankara ve Çankırı'da sakin bazı Ermeniler'in vergilerini ödemek istemedikleri tespit edilmiştir. Vergi tahsiline memur edilen Yusuf ve Süleyman adlı kimselerin Divân-ı Hümâyûn'a sundukları arzuhale göre söz konusu Ermeniler “biz Medine-i Münevvere evkâfı ve kimimiz Halil Paşa evkâfı reayasıyız” diyerek nefer başı 360 akçe cizyelerini ödemeyi reddetmişlerdir. Vergi tahsildarlarının arzuhaline cevaben yazılan fermanla söz konusu Ermeni taifesinin herhangi bir evkâf reayası olmayıp Havas-ı Hümâyûn⁹⁴⁴ reayası olduklarından 1039 ve

⁹³⁹ Güner, O. (2006), "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma" , **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.22, ss. 59–74.

⁹⁴⁰ 1047 (1637) yılında Amasya'nın Vezirköprü kazasında doğan Fazıl Mustafa Paşa Köprülü Mehmet Paşa'nın oğlu olup Osmanlı Sadrazamlarındandır. Bkz: Özcan, A. (2002), *Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa*, **DİA**, Cilt 26, Ankara, 263-265.

⁹⁴¹ Kenanoğlu, M. (2017), **a.g.e.**, s.446.

⁹⁴² Ercan, Y. (1991), **a.g.m.**, s.373-374.

⁹⁴³ Özel, Oktay. (2001), **a.g.m.**, s. 45.

⁹⁴⁴ “Osmanlılar'da padişaha, hânedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terim.” Bkz: Orhonlu, C. Göyünç, N. (1997), “Has”, **DİA**, Cilt 16, İstanbul, ss.268-270, s.268.

1040 senesi cizyelerini her bir neferden 360 akçe olmak suretiyle tahsil edilmesi buyurulmuştur.⁹⁴⁵

Cizye yükümlülükleri bulunan gayrimüslimlerin zaman zaman eşkıya istilaları sebebiyle hâne sayılarında azalma olduğu ve cizyelerini ödemekte zorlandıkları anlaşılmaktadır. 14 Cemaziyelevvel 1013 (8 Ekim 1604) tarihli kayıta Kalecik Kasabası sâkinlerinin 57 hâne olan cizye yükümlülerinin 17 hânesinin celâli⁹⁴⁶ tarafından katledildiği ve bu hânelerin defterden ihraç edilmesini talep ettiklerinden bahsedilmektedir.⁹⁴⁷ Benzer bir durum ise yine eşkıya istilasından kaçıp Ankara'ya yerleşen perakende gayrimüslimlerle ilgilidir. 1044 (1634-1635) senesi perakende vergi tahsiline vekil tayin edilen Ali Bey'in şikâyetiyle gündeme gelen sorunun Ermeniler lehine çözüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu Ermeniler ecdatlarının eşkıya istilasından kaçıp Ankara'ya geldiklerini, avarız hanelerinden mülk evleri olduğunu ve üzerlerine düşen diğer tekâlifleri buldukları mahalle ahalileri ile birlikte verdiklerini ifade etmişlerdir. Kendilerinin Medine-i Münevvere evkâfi reayalarından olduğu ispat edildiği ve bu kişilerden perakende cizyesi alınmamasına dair Emr-i Şerif verildiği anlaşılmaktadır.⁹⁴⁸

⁹⁴⁵ BOA, AŞS, 24, 82/927

⁹⁴⁶ Bkz: Acun, F. (2002), "Celali İsyancıları", (1591-1611), **Türkler**, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, ss.695-708.

⁹⁴⁷ BOA, AŞS, 9, 34/sıra 10.

⁹⁴⁸ BOA, AŞS, 26, 7/41

Çizelge 2.7. 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin ödedikleri vergiler

Hicri-Miladi	Akçe/Altun/Flori	Yükümlüler
1021-1022/1611-1613	174 Akçe	Sultan Bayezıd Evkâf Keferesi Maktûları
1023-1024/1614-1615	200 Akçe	Anadolu Vilayeti Perakende Defterine Kayıtlı Zımmi Reayanın Maktûları
1024/1615	80 Flori/31 Kırmızı Altun	Kirmir Kilisesi Rüşumu
1024-1025/1615-1616	160 Flori	Ermeni Patrikliğine Bağlı Marhasalar, Papazlar ve Keşişlerin Rüşumu
1029/1620	88 Altun	Kirmir Kilisesi Rüşumu
1029/1620	210 Akçe	Perakende Keferesi Cizyeleri
1030/1621	80 Aded Sikke	Kirmir Kilisesi Rüşumu
1031/1622	88 Flori	Ankara Keferesi Marhasası
1032/1623	88 Flori	Ankara Keferesi Marhasası
1036/1627	220 Akçe	Zımmi Taifesi Cizyeleri
1038/1629	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1042/1633	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1044/1635	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1045/1636	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1046/1637	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1048/1638	80 Aded Sikke	Ermeni Patrikliğine Bağlı Marhasalar, Papazlar ve Keşişlerin Rüşumu
1048/1638	Üç Altun	Ermeni Taifesi Haraçları
1049/1639	360 Akçe	Perakende Ermeni Taifesi Cizyeleri
1054/1644	426 Akçe	Ermeni Taifesi Cizyeleri
1057/1647	426 Akçe	Ermeni Taifesi Cizyeleri
1086/1675	330 Akçe	Sultan Bayezıd Evkâf Keferesi maktûları
1090/1679	80 Altun	Ermeni Patrikliğine Bağlı Marhasalar, Papazlar ve Keşişlerin Rüşumu
1099/1688	3 Eredi Guruş 2 Akçe	Zımmi Taifesi Cizyesi
1101/1690	4 Eredi Guruş 26 Akçe	Zımmi Taifesi Cizyesi

Tabloda vakıf karyelerinde sakin zımmiler, perakende defterine kayıtlı olanlar, İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı kiliselerden ve diğer zımmilerden alınan cizye, haraç ve miri rüşumlar gösterilmiştir. Buna göre 17. yüzyılda Sultan Bayezıd evkâfından olan İstanos,⁹⁴⁹ Kesanos,⁹⁵⁰ ve Erkesu⁹⁵¹ karyeleri keferelerinin 1611-1612 yıllarında 174 akçe

⁹⁴⁹ BOA, AŞS, 53, 55/374

⁹⁵⁰ BOA, AŞS, 60, 28/139

⁹⁵¹ BOA, AŞS, 63, 85/466

cizye ödedikleri tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerden tahsil edilen maktû cizyenin yıllar içinde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1021 Ramazan ayı başlangıcından (Ekim 1612) 1022 Şaban ayı sonuna (Ekim 1613) kadar her haneden 174 akçe alınmışken 1615 yılında 200 akçe, 1620 yılında 210 akçe, 1627’de 220 akçe, 1629-1639 arasında 360 akçe, 1644-1647 dönemi 426 akçe cizye tahsil edilmiştir. 1688 yılında tahsil edilen cizye 3 esedi guruş 2 akçe olarak kaydedilirken 1690 yılına gelindiğinde 4 esedi guruş 26 akçe kaydedilmiştir.

Patrikliğe bağlı Ankara marhasaları, papazları ve keşişlerinden alınan vergi ise 1615 yılında yalnızca Kirmir Kilisesi’nden ödenen 80 flori (31 kırmızı altun) iken 1615-1616 yılında Ankara’da bulunan bütün kiliselerden toplam 160 flori tahsil edilmiştir. Yine Kirmir Kilisesi 1620 yılında 88 altun, 1621’de ise 80 altun ödemiştir. 1622-1623 yıllarında Ankara kiliseleri marhasalarından 88 flori alınmıştır. 1638 yılında Ankara’da bulunan tüm kiliselerin toplamda 80 aded sikke ödediği tespit edilirken 1679 yılına gelindiğinde yine bu miktarın değişmeyerek 80 altun olduğu tespit edilmiştir.

Bir başka kayıta ise Sultan Bayezid Camii şerifleri evkâfına tâbii olan kurra keferesinin 1021 Ramazan (Ekim 1612) başlarından 1022 Şaban (Eylül 1613) ayına kadar her hânesinden toplanan 174’er akçe cizyenin Ordu-yı Hümâyûn hazinesine aktarılacağı ifade edilmiştir.⁹⁵² Yine sefer hazırlıkları yapan orduya yeni katılan askerlerin ihtiyaçları için Ankara Yahudilerinden cizye toplandığı⁹⁵³ ve Cizyeder Ebubekir Ağa tarafından Hazine-i Âmire’ye teslim edildiği kaydedilmiştir.⁹⁵⁴

4.2.1.1. Kanun dışı vergi tahsili

Cizyenin tahsili ilk zamanlarda vergi memurları tarafından yapılmaktaydı. Ancak bu durum devlet aleyhine bir takım suistimallere sebep olmuştu. Bu durumun önüne geçebilmek için Fatih Sultan Mehmet döneminde uygulanmaya başlanan iltizam sistemi ile vergi toplama işi mültezimlere devredilmişti. Bu sefer de vergi tahsildarları mükelleflerden kanunsuz vergi toplamaya başlamışlardı.⁹⁵⁵ Ankara gayrimüslimlerinin de vergi toplama dönemlerinde tahsildarların usulsüzlüğüne maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Devlet

⁹⁵² BOA, AŞS, 13, 41/662.

⁹⁵³ BOA, AE. SMST .II. Defter no 52, Gömlek no 5264, s.1.

⁹⁵⁴ BOA, AE. SMST .II. Defter no 68, Gömlek no 7187, s.1

⁹⁵⁵ Nedkoff, B. C. (1944), **a.g.m.**, s.621-622.

tarafından vergi toplama görevi verilen bazı memurların kanuna aykırı şekilde kazanç elde etme girişimleri vergi yükümlülerinin ekonomik anlamda çıkmaza girmelerine sebep olmuştur. Sicillerde usulsüz yollarla vergi toplama konusunda mahkemeye yansıyan 46 dava kaydı yer almaktadır. Bazı cizye tahsildarlarının kanunen belirlenen miktardan daha yüksek cizye miktarda talep ettikleri ve bazı yerlerde cizye memurlarının gayrimüslimlerin erzak ve paralarına el koydukları anlaşılmaktadır. 20 Ramazan 1019 (6 Aralık 1610) tarihli sicil kaydına göre perakende Anadolu defterine tâbi Ankara, Hisariçi Mahallesi, Kalecik ve Uruş adlı karyelerde sakin olan kefere ve Yahudi taifesi cizyelerini tahsil etmeye gelen haraççılardan şikâyetçi olmuşlardır. Buna göre cizye tahsiline gelen haraççılar kırk elli atlı ile gelip adı geçen mahallerde sakin gayrimüslim tebaanın yem, yiyecek ve akçelerine cebren el koymuşlar, cizyeleri tahsil etmek dışında zulüm etmişlerdir.⁹⁵⁶ Anlaşılan o ki tahsildarların kanunsuzluğu nakit akçe ile kalmayıp mükelleflerin emval ve erzaklarına da el koymuşlardır. Vergi usulsüzlüğü hakkında diğer bir kayıt ise 3 Muharrem 1082 (12 Mayıs 1671) tarihlidir. Söz konusu kayıta kefere taifesinden bazıları mahkemede Ankara Valisi Mehmed Paşa'nın vekili karşısında beş altı yıldan beri Ankara valilerinin kendilerinden usulsüz yollarla vergi talep ettiklerinden şikâyetçi olmuşlardır. Buna göre eskiden bir vali geldiğinde yalnızca elli kuruşluk hediye verilirken şimdiki valilerin hediyelerine ek olarak kendi evlerindeki tamir işlerini yaptırdıkları ve bina ettirdikleri, çayır zamanı geldiğinde atlarını otlattırdıklarından bahsedilmektedir. Mahkemede söz konusu valilerin bahsi geçen usulsüzlükleri yaptıkları doğru ise mani olunmasına dair karar verilmiştir.⁹⁵⁷ Vergi yükümlüsü gayrimüslimlerin mağduriyetlerine ve hane sayılarında düşüşe sebep olan bir diğer mesele de celali istilasına maruz kalmalarıyla ilgilidir. Kalecik kasabasında sakin zımmilerin 57 cizye haneleri varken celaliler tarafından 17 kişinin katledilmesiyle cizye hanelerinden 10 hanenin eksildiği kaydedilmiştir.⁹⁵⁸

Ankara'da sâkin gayrimüslimlerin ödedikleri vergilerden bahseden bir başka kayıta 18 Şevval 1036 (2 Temmuz 1627) tarihli bir ferman suretidir. Ankara kadısına yazılan fermanda Medine-i Münevvere reayasından olup, elli altmış yıldır Ankara'da sakin olan Ermenilerin baş vergisi, avarız ve nüzül gibi tekâlifleri ödedikleri ancak yave haracına memur olanların usulsüz olarak yave vergisi talep ettiklerinden bahsedilmektedir. Fermana göre Ankara kadısından bu konuyu araştırıp Ermeniler üzerine düşen vergileri ödedikleri

⁹⁵⁶ BOA, AŞS, 12, 87/1290.

⁹⁵⁷ BOA, AŞS, 54, 61/383

⁹⁵⁸ BOA, AŞS, 9, 34/10

halde bu şekilde bir usulsüzlüğe maruz kalıyorlarsa bahsi geçen vergi memurlarının men ve def edilmesi⁹⁵⁹ istenmektedir. Söz konusu kayıtlar dikkate alındığında gayrimüslimlerin vergi usulsüzlükleri sebebiyle mağduriyet yaşadıkları ve bu durumdan kurtulmak için Divân-ı Hümâyûn'a şikâyetlerde bulunarak haklarını muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır. Devlet yasa dışı vergi toplanması noktasında gerekli araştırmaların yapılarak usulsüzlüğün önüne geçmeye çalışmışsa da bu tür vakaların yaşanmaya devam ettiği gayrimüslimlerin şikâyetlerini içeren kayıtlardan anlaşılmaktadır.

4.2.1.2. Vergi muafiyetleri

“Osmanlı İmparatorluğu vilâyet kanunnâmelerine göre, bir zimmî (gayrimüslim) reayadan cizye resmi alınabilmek için evinden, bağından ve evi içindeki örtü döşek eşyasından başka, koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsullerinden üç yüz akça tutarında malı olması şarttır, üç yüz akçaya gücü yetmeyenlerden hiçbir şey alınmaz.”⁹⁶⁰ Diğer yandan din ve devlet için bir takım hizmetlerde bulunanlar da şer’i vergiler, rüsum-i raiyyet ve avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁹⁶¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda kimi Hıristiyanlar akınlara katılma, köprü ve gemilerin tamiri, vilayet bazında emniyet ve asayişin sağlanması gibi bir takım askeri hizmetler karşılığında haraç, öşür, ispenç, adet-i ağnam ve resm-i arus gibi vergilerden muaflardı.⁹⁶² Ankara’da sakin bazı gayrimüslimlerin de çeşitli sebeplerle vergiden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Reayadan olsalar da bazı durumlarda kanunnâmelerde yer alan hükümler veya padişah tarafından verilen beratlarla vergi ödemeyenler olmuştur. Bu kişilerin bazıları devlet için yaptıkları hizmet nedeniyle muaf tutulurken herhangi bir karşılık olmadan muaf tutulanlar da olmuştur.⁹⁶³ Vergisini ödemeye gücü yetmeyenlerin ve hasta olanların cizyeden muaf oldukları görülmektedir. 2 Cemaziyelahir 1082 (6 Ekim 1671) tarihli kayıтта Murad veled-i Serkis’in hasta olmasından dolayı çalışmadığından fakir ve muhtaç olup cizyesini ödeyemediği anlaşılınca kendisinden şikâyetçi olan cizyedar Ahmed Ağa davadan men edilmiştir.⁹⁶⁴

Devlet tarafından bir takım hizmetlerde görevlendirilmeleri neticesinde vergilerden muaf ve müsellemler olan gayrimüslimlere de sicillerde rastlanmaktadır. 12 Zilkade 1040 (12

⁹⁵⁹ BOA, AŞS, 23, 69/744

⁹⁶⁰ Çağatay, N. (1947), "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 483-511.

⁹⁶¹ İnalçık, H. (1959), **a.g.m.**, s.598.

⁹⁶² Barkan, Ö. (1964), **a.g.m.**, s.4.

⁹⁶³ Akdağ, M. (2014), **a.g.e.**, s.556.

⁹⁶⁴ BOA, AŞS, 55, 23/136

Haziran 1631) tarihli kayıta Ankara Kalesinde sakin olup zenberekçilik ve topçuluk hizmeti eda ettiklerinden haraçtan, ispençeden ve âvâriz-ı dîvâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müselleme kayıt edilen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir.⁹⁶⁵ Ankara gayrimüslimleri arasında vergi muafiyetleri bulunan mîrî cendereci ve boyacılar⁹⁶⁶ ve elli senedir hüccet-i şer'îye ile cerrahlık yaptığından dolayı tekâlif-i şakka'dan muaf olan cerrahlar⁹⁶⁷ olduğu görülmektedir. Söz konusu kayıtlardan hareketle Ankara'da sakin gayrimüslimlerin devlet tarafından bazı görevlere atandıkları anlaşılmaktadır. 29 Şevval 1028 (9 Ekim 1619) tarihli sicil kaydında Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimler adına düzenlenmiş olan bir muafnâmeden bahsedilmektedir. Söz konusu kayıta kale sakini gayrimüslimlerin kaleye hizmetlerinden dolayı âvâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müselleme olduklarından bahsedilmektedir. Ayrıca bu muafnâmenin kale sakini gayrimüslimlere Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren verildiği anlaşılmaktadır.⁹⁶⁸

4.2.1.3. Vergiden kaçınma teşebbüsleri

Vergi yükümlüsü olan bazı gayrimüslimlerin üzerlerine düşen cizye ve haraçlarını ödemek istemedikleri ve bir takım bahaneler ürettikleri görülmektedir. Bu kişiler vergi ödememek için cizyelerini maktû olarak ödediklerini veya başka yerlerde ödediklerini⁹⁶⁹ söyleyerek çeşitli bahaneler ile vergi yükünden kurtulmaya çalışmışlardır. Ankara'da ticaretle meşgul olan Leh, Venedik, Fransa ve İngiliz tüccarı ve bazı Ermeni tâifesinin Ankara ve bazı kadılıklarda işlenen sof ve muhayyerleri İstanbul gümrüğüne getirmeleri gerekirken gümrük vergisinden kaçınmak için katırcılar kiralayarak; İzmir, Gelibolu ve Karadeniz iskelelerine kaçırdıkları anlaşılmış ve bu kişilerin bulunup İstanbul iskelesine getirilmesi için ferman verilmiştir.⁹⁷⁰ Yine 1036 (1626) senesine ait cizyelerini ödemek

⁹⁶⁵ "... Biz nefsi-i Ankara Kalesi'nde zenberekçilik ve topçuluk hizmeti edâ itduğümüz mukâbeleden haraçtan ve ispençeden ve avâriz-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muâfiyetle defter-i hâkânide müselleme kayd olunub ber müceb defter-i vilâyete edây-ı hizmet idüb kusûrumuz yoğiken muâfiyetimiz (...) olunmasından ihtiyat iderüz ..." Bkz: BOA, AŞS, 24, 120/1186.

⁹⁶⁶ BOA, AŞS, 27, 191/893.

⁹⁶⁷ BOA, AŞS, 68, 80/368.

⁹⁶⁸ "Bundan akdem Ankara Kalesi içinde olan evlerinde ve zimmî hânelerinde kaleye muâfiyetleri ve hizmetleri olmağın ulakdan ve seferiden ve nüzül tahsilinden ve gayrıdan ve kürekçiden ve salgundan ve sekbandan ve hisar yapmasından ve bil-cümle avâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olalar deyu merhum ve mağfur leh Sultan Selim Hân-ı atik tab' serâ zamanında muafnâme-i hümâyûn erzânî kılunub bâdehu Sultan Selim Han ve dedem Sultan Mehmed Han ve babam Hüdavendigâr tab-ı serahim zamanlarında tecdid olunub hâlâ cülûs-ı hümâyûnum sâadet makrûnum vâki olmağla ol muafnâme-i hümâyûnu götürüp tecdid ricâ eyledikleri ecilden hilâfına emr-i âher sâdır olmuş değil ise mücebince amel olunmasına emr edüp müceddeden bu nişân-ı hümâyûnu virdüm..." Bkz: BOA, AŞS, 19, 125/1506.

⁹⁶⁹ BOA, AŞS, 23, 69/742.

⁹⁷⁰ BOA, AŞS, 23, 73/767.

istemeyen Ermenilerin bazıları biz Kayserili, Sivaslı, Tokat, Erzingan, Kemah, Elbistan, Maraş Niğde Sultanhanı ve Medine vesair evkâf reayasıyız⁹⁷¹ diyerek cizyelerini vermekten kaçındıkları anlaşılmaktadır.

Vergi kaçıran tüccarlara ait bir diğer kayıt ise 7 Zilkade 1082 (6 Mart 1672) tarihlidir. Sicile kaydedilen fermana göre sof ticareti sebebiyle şehre gelen gayrimüslim tüccarlar satın aldığı sofları Ankara'dan yükleyip İstanbul'a gitmesi gerekirken gümrük vergisi vermemek için Bartın, Ereğli ve Sinop iskelelerinden Macar ve Nemçe ve diğer limanlara taşımışlardır. Verilen emre göre bu tüccarların vergiden kaçınma girişimlerine mani olunması buyurulmuştur.⁹⁷² Diğer bir vergiden kaçınma teşebbüsü ise Ankara ve Çankırı sancaklarında sakin Ermeni taifesi cizyeleri ile ilgilidir. Buna göre 1040 (1630) senesi Ermeni taifesinin maktûları 360'ar akçe olarak belirlenmiştir. Ancak cizye memuru gelip senelik maktûları talep ettiğinde kimimiz Medine-i Münevvere reayasıyız ve kimimiz Kayseriliyiz diyerek vergilerini ödediklerini ifade etmişlerdir. Cizye memurunun şikâyeti üzerine Ermeni taifesinin çeşitli bahanelerle vergiden kaçınmalarına fırsat verilmemesi hususunda emr-i şerif verilmiştir.⁹⁷³ Gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerden kaçınmak için çeşitli yollara başvurdukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan vergi tahsildarları bu tür girişimlerle sık sık karşılaşmış ve bunlar için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamışlardır.

4.2.1.4. Diğer vergiler

Gayrimüslimlerin cizyeden başka olarak bir takım vergi yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Bunlar devlet tarafından gayrimüslimlerin kimi faaliyetlerine veya verilen izinlere karşılık konulan vergilerdir. Osmanlı Devleti'nin prensip olarak reayayı koruduğu ve kanun dışı veya ağır vergiler tarafından ezilmemesi için yetkililere uyarılar yapıldığı görülmektedir.⁹⁷⁴ “Osmanlı İmparatorluğu'nda köylerde ve kentlerde yaşayan zimmiler şer'i vergilerin yanı sıra çeşitli örfi vergilere tabiydiler. Bu vergiler son derece çeşitliydi. Bu vergilerin miktarları bölgeye ve zamana göre çok çeşitlilik gösterdiği gibi, bazı örfi vergiler sadece belli bir bölgeye özgü de olabilirdi. Zira bu vergilerin önemli bir kısmı

⁹⁷¹ BOA, AŞS, 23, 82/844.

⁹⁷² BOA, AŞS, 48, 84/450

⁹⁷³ BOA, AŞS, 24, 99/1044

⁹⁷⁴ Kenanoğlu, M. (2017), **a.g.e.**, s.441.

fetihten önceki sisteme aitti. Esasta zimmiler ile Müslümanların ödedikleri örfi vergiler arasında önemli farklılıklar bulunmuyordu”.⁹⁷⁵

Sicil kayıtlarında bulunan vergi çeşitleri arasında Ankara gayrimüslimlerinin ödemekle yükümlü oldukları diğer vergilere de yer verilmiştir. Bu vergilerin genellikle avarız vergisi,⁹⁷⁶ bac vergisi,⁹⁷⁷ salyane vergisi,⁹⁷⁸ damga vergisi,⁹⁷⁹ ispençe,⁹⁸⁰ tekâlif vergisi⁹⁸¹ ve Ankara’da geçici ikamet halinde olup dağınık halde olan Ermenilerden alınan perakende vergisi⁹⁸² olduğu görülür. Ankara’da sakin perakende keferesi hakkında 4 Şevval 1019 (20 Aralık 1610) tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Ankara’da 107 hane, Hisar içi Mahallesi’nde 39 hane, Kalecik karyesinde 27 hane, Yahudi cemaati 50 hane ve Uruş adlı karye’de 10 hane olmak üzere toplam 233 hane perakende olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıttan haraçların 150 hane üzerinden verildiğine dair padişaha ilam gönderildiği ve bu konuya binaen padişahın ferman verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu fermanda

Buyurdumki Hüküm-i şerîfim vardukda bu babda sâdır olan fermân-ı sâ’adetim mûcebince amel edüb mezkûrları yerlü yerinde hak ve âdil üzere görüb emrim üzere mevcut olanları defter eyleyüb ve 1019 tarihinin cizyesini bi’t-tamam alub kabz eyleyüb ve yazdığın defteri vilâyet kadısına imzalatub ve mühürletüb sen dahî imzâ ve mühürleyüb hâsıl olan akçe ile mumâ ileyh serdârım adamallâhü teâla iclâlehu cânibine irsal eylesün⁹⁸³

denilmektedir. Perakende vergisi ile ilgili kayıtlara bakıldığında gayrimüslimlerin zaman zaman vergi ödememek için çeşitli bahaneler ürettikleri anlaşılmaktadır.

Gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları haraçların toplanması için tayin edilen Müslüman bir memurun söz konusu verginin toplanması için yerine bir zımmiyi vekil tayin ettiği görülmektedir. 1017 (1608-1609) yılına ait bir kayıttan haraç toplamakla görevlendirilen Mahmud Çavuş Karagöz isimli zımmîyi vekil tayin etmiş ve kefere

⁹⁷⁵ Soykan, T. T. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*, *Ütopya Kitabevi Yayınları*, İstanbul, 170-171.

⁹⁷⁶ BOA, AŞS, 19, 36/370.

⁹⁷⁷ BOA, AŞS, 28, 56/590.

⁹⁷⁸ BOA, AŞS, 29, 24/178.

⁹⁷⁹ BOA, AŞS, 30, 114/922.

⁹⁸⁰ BOA, AŞS, 34, 8/37.

⁹⁸¹ BOA, AŞS, 60, 55/254.

⁹⁸² BOA, AŞS, 25, 86/754.

⁹⁸³ BOA, AŞS, 13, 41/659

taifesinin haraçlarını toplattırırıştır.⁹⁸⁴ Yine 10 Safer 1080 (10 Temmuz 1669) tarihli sicil kaydına göre Ankara'da sakin Yahudilerin emvallerine göre tekâlif ödedikleri ve bu sebeple aralarında çıkan bir anlaşmazlıktan⁹⁸⁵ söz edilmektedir.

⁹⁸⁴ BOA, AŞS, 11, 71/1252

⁹⁸⁵ BOA, AŞS, 53, 25/162

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUÇLAR VE SUÇLULAR

Osmanlı hukukunda suç, kaynağını İslâm hukukundan alan ve Allah'ın yasak koyduğu, cezası olan bir eylem ya da terk olarak ifade edilebilir.⁹⁸⁶ Osmanlı gayrimüslimlerinin işledikleri suçlar ve cezalandırılmaları konusunda da İslam Hukuku'na göre hareket edilmiştir. "İslam ceza hukukunda suç genellikle "Allah'ın had veya ta'zir cezası koyarak yasaklanmış olduğu "şer'î mahzurlar" şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdaki "mahzurlar" terimi yasaklanmış bir hareketi yapmak veya emredilmiş olan bir fiili yapmamak anlamında kullanılmaktadır. "Şer'î mahzurlar" deyimini ise bir fiil veya davranışın suç olabilmesi için şer'an yasaklanmış olmasını ifade etmektedir."⁹⁸⁷ İslam hukukunda suçlar hadd⁹⁸⁸ ve ta'zir⁹⁸⁹ suçları diye ayrılmaktadır. Buna göre zina, zina iftirası, içki içmek, hırsızlık, yol kesmek, devlete isyan ve dinden dönme gibi suçlar hadd suçlarıdır.⁹⁹⁰ "Dar anlamda hadd suçları, Allah hakkına yönelik olan ve kitap ve sünnet tarafından yasaklanmış ve cezası belirlenmiş fiillerdir."⁹⁹¹ Osmanlı'da uygulanan cezaların şer'î ve örfi hukuk bakımından tartışmalara yol açtığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kanunnamelerinde yer alan ceza hükümleri ile İslâm ceza hukuku arasında aykırılıklar olduğu iddia edilmiştir.⁹⁹²

Ta'zir suç ve cezalarında İslâm hukuku devlet başkanına geniş yetkiler tanımıştır. Osmanlı padişahlarının bu yetki ile bütün İmparatorlukta geçerli hukuk kuralları koymaları ile zamanla "örfi hukuk" ortaya çıkmıştır.⁹⁹³ İlk üç faslı ceza kanunlarını içeren Fatih

⁹⁸⁶ Demirtaş, M.(2010), **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Birleşik Yayınevi, Ankara, s.79.

⁹⁸⁷ Yurtseven, Y. (2001), "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 3-4, 268.

⁹⁸⁸ Hadd sözlükte, sınır çizmek, ölçü, men etmek, tarif etmek, ayırmak gibi anlamalara gelmektedir. Bkz: Bilmen, Ö. Nasuhi, (tarihsiz), **Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu**, c. III, İstanbul s. 14.

⁹⁸⁹ Ta'zir sözlükte, tekdir etme, ıslah, terbiye etme gibi anlamlara gelmektedir. Bkz: Yılmaz, E. (1986), **Hukuk Sözlüğü**, Ankara, s. 264.

⁹⁹⁰ Akgündüz, A. (1990), **a.g.e.**, s.108.

⁹⁹¹ Yurtseven, Y. (2001), **a.g.m.**, s.270.

⁹⁹² Osmanlı hukuku ile alakalı araştırmalarda düşülen hataların en büyüğü ceza hukuku konusundadır. Zira İslam ceza hukukunun genel esaslarından haberdar olmayan ve ta'zir müessesesinin şartları ve unsurlarını bilmediğinden kanunname hükümlerini tam kavrayamayan yerli ve yabancı bir kısım araştırmacılar, Osmanlı kanunnamelerindeki ceza hükümlerinin İslam ceza hukukuna aykırı yönleri bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bkz; Akgündüz.s.105.

⁹⁹³ Aydın, M.A. (1993), **Osmanlı Ceza Hukuku**, **DİA**, C.7, İstanbul, 478-482; İnalçık, H. (1959), "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşümü", **BELLE TEN**, C. 23, S.92, Ankara, ss.575-610, s.575.

Kanunnamesine göre Hristiyan ve Müslümanlar için ceza kanunları ortaktır.⁹⁹⁴ “Osmanlı Devleti’nde şer’î ve örfî ceza hukukunun birlik ve bütünlük içinde uygulanmasına özel bir önem verilmiştir. Örfî hukukun İslâm hukukuna uymayan hükümlerinin zaman içinde değiştirilmesinin yanı sıra her iki hukukun tek bir yargı mercii tarafından, yani İslâm hukukunun temsilcisi durumunda bulunan kadı tarafından uygulanmasına da özen gösterilmiştir.”⁹⁹⁵ Şeriyye sicillerinde çeşitli suçlara dair pek çok kayıt yer almakla birlikte suçlulara ceza verilip verilmediği veya cezanın niteliği hakkında bir bilgi yok denecek kadar azdır. Bu da sicil kayıtları aracılığıyla suçlu bulunan gayrimüslimlere kadı tarafından verilen cezaların niteliğine dair genel bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır.

Aşağıda verilen tabloda gayrimüslimlerin yüzyıl boyunca mahkemeye yansıyan suç kayıtlarına yer verilmiştir. Tablo oluşturulurken işlenen suçların sıklığı dikkate alınmış, kategorize edilemeyen ve az rastlanan suçlar diğer başlığı altında ele alınmıştır.

Çizelge 5.1. Sicillere göre 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin karıştıkları suçlar

Suç	Gayrimüslim-Gayrimüslim	Müslim-Gayrimüslim	Toplam
Cinayet	17	15	32
Yaralama	44	36	80
Hırsızlık	39	30	69
Zina	7	2	9
Tecavüz	8	1	9
Haneyeye Tecavüz	9	2	11
Darp	8	9	17
Ahlak Dışı Davranış	6	5	11
Diğer	23	16	39
Genel Toplam	158	113	272

17. yüzyıl’da Ankara’da yaşayan gayrimüslim tebaanın mahkemeye intikal eden kayıtları arasında öldürme, yaralama, hırsızlık, zina, tecavüz, haneyeye tecavüz, darp, ahlak dışı davranış gibi suçlar başta olmak üzere çeşitli suç kayıtlarına rastlanmaktadır. Gayrimüslimlerin dâhil olduğu çeşitli suçlar toplam 272 adet olup bunların 158’i gayrimüslim-gayrimüslim arasındayken 113’ünün Müslim-gayrimüslim arasında olduğu görülmektedir. Müslim- gayrimüslim arasında gerçekleşen suçların birlikte yaşamaya bağlı ilişkilerden kaynaklı olduğu bir gerçektir. Aynı mahallelerde ikamet eden Müslim ve gayrimüslimlerin çeşitli sebeplerle münasebetleri zaman zaman kötü ilişkiler ve bir takım

⁹⁹⁴ İnalçık, H. (1959), **a.g.m.**, s.576.

⁹⁹⁵ Aydın, M.A. (1993), **a.g.m.**, 478-482.

anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep olmuştur. Esasen yaşanan sıkıntıların tamamının mahkemeye intikal etmediği ve mahkemeye intikal edenlerinse azımsanmayacak ölçüde olması Müslim- gayrimüslim ilişkilerinin ve gündelik hayat içindeki paylaşımlarının yoğunluğuna işaret etmektedir. Yine sicillerde rastlanılan suçlar arasında devletin yasakladığı işlerin yapılması, sahtekârlık ve kişisel sorunlardan kaynaklı hakaret, iftira ve bir takım toplum huzurunu bozan davranışlara ait kayıtlar yer almaktadır.

Osmanlı'da gayrimüslimlerin aile, şahıs, miras ve dini içerikli konuları kendi hukuklarına göre çözüme hakları olduğu ve bu türden davaları kendi mahkemelerinde görme hakkına sahip oldukları bilinmektedir. Ancak istemeleri halinde davalarını şer'i mahkemelere götürebilmişlerdir. Bir davayı kendi mahkemelerinde görebilmeleri için bazı kurallara uymaları gerekmiştir. "Davanın zimmi mahkemelerinde görülebilmesi için davalı ve davacının zimmi olması gerekiyordu. Taraflardan birisi Müslüman olursa davaya Müslüman mahkeme bakardı. İki zimminin davasına her iki davacı da isterse ya da sadece birisi talep ederse kadı mahkemesi bakardı. İltizam, emanet, istihkak, kavga, hırsızlık ve yol kesme ile ilgili davalara ister zimmi arasında, isterse Müslüman ile zimmi arasında olsun doğrudan doğruya şer'i mahkemelerde bakılırdı."⁹⁹⁶ Ankara sicillerine bakılacak olursa gayrimüslimlerin diğer pek çok konuda şer'i mahkemeleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin taşra kesiminde suçluların yargılanması kadılar tarafından yapılmıştır. Mahkeme huzurunda yargılanan kişilerin suçsuzluğu tespit edilirse serbest bırakılmışlardır. Ancak kişinin suçlu olduğu tespit edilirse dava merkeze bildirilerek cezalandırma talep edilmiştir. Suçlunun nasıl bir cezaya çarptırılacağına kadı karar veremese de verilecek ceza konusunda tavsiye verebilmiştir. Genellikle tavsiye edilen ceza uygulanmakla birlikte kimi zaman farklı cezaların uygulandığı da olmuştur.⁹⁹⁷ Cezanın miktarı suçu işleyenin askerî veya reâya olmasına göre değişebileceği gibi ekonomik durum, Müslüman-gayrimüslim veya hür-köle olmasına göre de değişebiliyordu.⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ Koç, Y. Tuğluca, M. (2006), "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 2 , ss. 7-24.

⁹⁹⁷ Aksın, A., Baytimur, S.O.. (2018), *Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Suçlar ve Cezalar (1789-1839)*, **XVII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, C. IV., ss.395-430.

⁹⁹⁸ Erdoğan, A. (2019), **Suç Ve Ceza : Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar Ve Cezalar (1559-1609)**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.18.

5.1. Öldürme ve Yaralama Suçları

Sicillerde yer alan cinayet ve yaralama davalarına bakıldığında 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin 32 cinayet 80 yaralama olayına karıştıkları görülmektedir. Cinayet kayıtları içinde 17 tanesinin gayrimüslimlerin arasında gerçekleştiği görülürken 15'inin müslim-gayrimüslim arasında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Müslim ve gayrimüslimler arasında gerçekleşen cinayetlere bakıldığında ise 15 kaydın tamamında cinayete kurban gidenin gayrimüslimler olduğu görülmektedir. 22 Zilhicce 1028 (30 Kasım 1619) tarihine kayıtlı bir davada Musa veled-i Salomon isimli Yahudi mahkemeye gelip Koyun Pazarı'nda vâki Demirciler Çarşısı isimli yerde babasının Şaban isimli kimse tarafından hançer ile vurularak yaralandığından şikâyet etmiştir. Ancak Demirciler çarşısı sakinlerinden bazı Müslümanların mahkemede olayı görmediklerini söylemeleri⁹⁹⁹ üzerine daha sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal eden ilam kaydında Salomon'un aldığı yaradan dolayı öldüğü ve zanlı Şaban'ın sorgulanmasına engel olduğu anlaşılıp sorgulanması için buyruk verildiği¹⁰⁰⁰ görülmektedir. Konuyla ilgili dava kayıtlarına bakıldığında gerek Demirciler çarşısı esnafından olan Müslümanların olayı görmediklerini söylemeleri gerekse cinayetle suçlanan Şaban'ın sorgulanmasına engel olunması söz konusu cinayetin üstünün kapatıldığı ve Şaban isimli kimsenin birileri tarafından korunduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili dava kayıtlarında Yahudi Salomon ile Şaban adlı kişi arasında yaşanan olayın ayrıntıları verilmediği için cinayetin sebebi anlaşılamamaktadır. Kayıtlara göre Ankara'da yaşanan katl davalarına zaman zaman Ankara dışından kadılar da müdahil olmuşlardır. Bahsi geçen cinayetle ilgili 1029 Muharrem'inin sonlarına (1620 Aralık) tarihli sicil kaydında yer alan fermanla Ankara Yahudilerinin Dîvân-ı Hümâyûn'a adam gönderip Ankara'da katl olunan kimselerin davalarına Yörük kadıları ve diğer kadıların müdahil olduğunu ilam ettikleri bildirilmektedir. Söz konusu fermanla Ankara'da gerçekleşen katl davaları için şehir dışından kadıların dâhil ettirilmemesi¹⁰⁰¹ buyurulmaktadır. Yahudi Salomon'un katl davasının bu kadarla kalmadığı dava hakkında Ankara kadısına gönderilen ferman suretlerinden anlaşılmaktadır. Yine 1029 Muharrem ayı (1620 Aralık) tarihli bir başka ferman suretinde, Ankara kadısı ve ehl-i örf taifesinin mezbur Şaban'ı tevkif etmek istediklerinden dolayı, Yörükler kadısının Şaban Yörük'tür bana tabiidir diyerek olaya müdahil olmak istediği ifade edilmektedir.¹⁰⁰² Salomon isimli

⁹⁹⁹ BOA, AŞS, 18, 25/178

¹⁰⁰⁰ BOA, AŞS, 18, 125/876

¹⁰⁰¹ BOA, AŞS, 18, 124/872

¹⁰⁰² BOA, AŞS, 18, 125/875

Yahudi'nin ölümüne sebep olan Şaban'ın yörükler kadısının adamı olduğu ve bu sebeple onu koruduğu¹⁰⁰³ anlaşılmaktadır. Burada önemli olan bir gayrimüslimin öldürülmesiyle ilgili Dîvân-ı Hümâyûn'a arz gönderildiğinde Ankara kadısına gönderilen fermanlarla olayın araştırılıp hak ve adalet üzere davranılması konusunda uyarılıp Şaban adlı kimsenin korunmasına müsaade edilmemesidir. Bu da gayrimüslimlerin doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn'a yaptıkları başvuru ile haklarını arayabildikleri ve haklarının korunup gözetildiğinin açık bir göstergesidir.

“Katl davaları şerî hukukta kısas cezası¹⁰⁰⁴ altında incelenir. Kısas cezasının düşmesi veya afvı durumunda suçlunun diyet ödemesi veya bedelsiz salıverilmesi de mümkündür. Örfî hukukta ise cezaî müeyyideler, sultanın teşriî yetkilerini kullanarak belirlediği, nişancı ve müftü tarafından kaleme alınmış hukukî metinler halinde düzenlenmiş olup katlden başlamak üzere hapis cezası, kürek cezası, para cezası v.s. şeklinde uygulanmıştır.”¹⁰⁰⁵ Sicillerde yer alan cinayet kayıtlarında genellikle katilin aldığı veya alacağı ceza konusunda bir bilgi yer almamaktadır. En sık karşılaşılan durum ise öldürülen kişinin ailesinin dem ve diyet talep etmesi ile sulh sağlanmasıdır.¹⁰⁰⁶ 15 Recep 1076 (21 Ocak 1666) tarihli sicil kaydında Hasan ve Yusuf adlı Müslim ile Gabriel ve Arton isimli iki gayrimüslimin beraber olup katline sebep oldukları Hacı Avek isimli zımmının zevcesi ve çocuklarının mahkemede dem ve diyet talep ettikleri¹⁰⁰⁷ görülmektedir. Dava ile ilgili bir başka sicil kaydında olayın araştırılması için mahkeme tarafından Mevlana Osman Efendi'nin görevlendirilmesiyle olay yerine gidilip Hacı Avek'in bıçak ile sol göğsünden vurulduğu¹⁰⁰⁸ tespit edilmiştir. Yine 1076 Receb ayına (Ocak 1666) tarihli başka bir kayıta ise Kurd Mahallesi'nde sakin olan Avek veled-i Karagöz'ün olay gecesi Meyhane önü denilen yerde öldürüldüğünü gören bir kişinin şahitliği ile zanlılardan Yusuf'un Avek'i öldürdüğünü itiraf ettiği¹⁰⁰⁹ görülmektedir. Söz konusu olaydan on gün sonra toplanan

¹⁰⁰³ BOA, AŞS, 18, 125/876

¹⁰⁰⁴ “Hukukta kısas, kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçunun fâilinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fikihteki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını ifade eder.” Bkz: Dağcı, Ş. (2002), “Kısas”, **DİA**, C.25, ss.488-495.

¹⁰⁰⁵ Tak, E. (2019), XVI-XVII. "Yüzyıl Osmanlı Katl Davalarında Bürokratik Prosedür: Mahkeme ve Dîvân Kayıtları Üzerine Bir İnceleme", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, C.17, S.27, s.128.

¹⁰⁰⁶ BOA, AŞS, 42, 667/362; BOA, AŞS, 45, 43/256

¹⁰⁰⁷ BOA, AŞS, 51, 9/53

¹⁰⁰⁸ BOA, AŞS, 51, 10/62

¹⁰⁰⁹ BOA, AŞS, 51, 13/79

mahkemede Avek'in zevcesi ve çocukları kısas talep etmişler ancak mahkeme heyeti tarafından 200 esedi kuruş dem ve diyet karşılığında sulh olmaları sağlanmıştır.¹⁰¹⁰

Yaralama davalarına ait ise toplam 80 kayıt olup 44 tanesi Gayrimüslimler arasındayken 36'sı müslim-gayrimüslim arasında gerçekleşmiştir. 36 yaralama kaydı içinde ise 28'inin Müslümanlar tarafından yaralanan gayrimüslimler olduğu görülürken 8 tanesinde gayrimüslimler tarafından yaralanan Müslümanlar yer almaktadır. Yaralama davalarında da genellikle suçlunun akıbeti hakkında bilgi verilmediği görülür. Çok ender olmakla birlikte kayıtlarda yaralama suçundan hapse atılanlar olduğu anlaşılmaktadır. 4 Cemaziyevvel 1010 (31 Ekim 1601) tarihli sicil kaydına göre Serkis veled-i Asfadır isimli zimminin adam yaralama suçundan dolayı üç aydan fazladır Ankara Kalesi'nde hapsedildiği¹⁰¹¹ anlaşılmaktadır. Bu örnek dikkate alındığında cinayet veya yaralama suçları işleyenlerin kimi zaman diyet ödeyerek sulh olsalar da kimi zaman da hapis cezası aldıkları anlaşılmaktadır. Mahkeme kayıtlarında yer alan suç içerikli davalarda genellikle davacı tarafın davalı olduğu kişi ve şikâyetçi olduğu durum ele alındığı için suçlunun ceza alıp almadığı veya aldıysa cezasının ne olduğu hakkında bir bilgiye ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. 1020 Zilhicce'sinin sonlarına (1612 Şubat) tarihlenen sicil kaydında Devlet veled-i Karagöz isimli zimminin sarhoş bir yasakçı yeniçeri tarafından yaralandığından bahsedilmektedir. Söz konusu sicil kaydında Devlet adlı zimmi kendisini yaralayan kişiden şikâyetçi olmuş davalı yeniçeri ise sarhoş olduğunu ve kendisinin yaptığını itiraf etmiştir.¹⁰¹² Ancak mahkemenin ne tür bir karar aldığına dair her hangi bir bilgi verilmemiştir. Kayıtların neredeyse tamamında aynı durum söz konusudur.¹⁰¹³

5.2. Hırsızlık

İslam hukukuna göre mal sahibinin Müslüman ya da gayrimüslim olmasının hırsızlık suçunun teşkilinde bir önemi yoktur. Bir zimminin bir Müslümanın malını çalması ya da bir zimminin malını çalması, el kesme cezasının uygulanmasını değiştirmez.¹⁰¹⁴ Ayrıca Osmanlı'da hırsızlık suçu işleyenlere uygulanan cezalar arasında sürgün, hapis,

¹⁰¹⁰ BOA, AŞS, 51, 13/81

¹⁰¹¹ BOA, AŞS, 8, 110/sayfa 216,sıra 6.

¹⁰¹² BOA, AŞS, 13, 31/524

¹⁰¹³ BOA, AŞS, 28, 74/486; BOA, AŞS, 29, 22/159

¹⁰¹⁴ Esirgen, S. Ö. İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmiler, **Mehmet Akif Aydın'a Armağan**. Ankara, s.187-213.

para cezası, kürek cezası ve hatta idam gibi cezalar bulunmaktadır.¹⁰¹⁵ Hırsızlık suçunu işleyenlerin cezalandırılması Sancakbeyi'nin görevidir.¹⁰¹⁶ Ancak Ankara şer'iyye sicillerinde tespit edilen kayıtlara bakıldığında hırsızlık suçu işleyenlerin aldığı cezalar hakkındaki bilgiler yok denecek kadar az olduğundan hırsızlık yapan gayrimüslimlere uygulanan cezai işlemler hakkında genel bir kaniya varmak zor görünmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, yalnızca bir kayıta hırsızlıkla suçlanan bir gayrimüslimin para ve hapis cezasına çarptırıldığından bahsedilmektedir.¹⁰¹⁷

Gayrimüslimlerle ilgili suç kayıtları arasında yer alan hırsızlığın Ankara gayrimüslimlerini kısmen de olsa sosyo-ekonomik açıdan değerlendirme imkânı tanınmasına rağmen hırsızlık suçunu işleme sebeplerine dair bilgilerin yetersizliği, yapılacak değerlendirmenin eksik olmasına sebebiyet verebilir. Hırsızlık yapan şahıslar hakkında verilen bilgiler, toplumun hangi kesimine mensup olduklarını bilmeye olanak vermemektedir. Yine de bu tür suçların ekonomik koşullara bağlı ortaya çıkan bir durum olduğu herkesçe bilinen bir durumdur. "Gelibolulu Mustafa Ali, köylerde yaşanan hırsızlıkları işsiz güçsüz bekârların işlediğini; şehirlerdeki hırsızlıkların ise ekseriyetle medrese eğitimi için köylerden şehirlere gelen bazı suhteler ile şehir oğlanı denilen işsiz güçsüz takımından kimseler tarafından işlendiğini belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nin gurbet taifesi olarak nitelendirdiği toprağını terk ederek şehirlere göçmek zorunda kalan insanlar da hırsızlık suçlarının önemli aktörlerindendi."¹⁰¹⁸ Hırsızlık suçları göç veya işsizlik sebebiyle köylerden ziyade şehirlerde yaşanmıştır. Çoğunlukla reayadan kimseler tarafından işlenen hırsızlık suçunun az da olsa askeri sınıftan kişilerce de işlendiği bilinmektedir.¹⁰¹⁹ Ankara sicillerinde yer alan kayıtlarda da hırsızlığın kırsal alandan ziyade daha çok şehirde yaşandığı gözlenmektedir. Sicillerde yer alan hırsızlık kayıtlarında yalnızca yedi tanesi karyelerde¹⁰²⁰ gerçekleşmiştir. Şer'i mahkemelere hırsızlık hakkında yapılan toplam 69 şikâyet bulunmaktadır. Bu şikâyetlerin 35'i gayrimüslimler arasında iken 34'ünün Müslim-gayrimüslim arasında olduğu görülmektedir. Mahkemeye konu olan

¹⁰¹⁵ Baytimur, S. O.,(2018), Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar (1789-1839), **Studies of The Ottoman Domain**, C. 8, S.15, s.98.

¹⁰¹⁶ Barkan, Ö. L. (1943), **Kanunlar**, C.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, s.5.

¹⁰¹⁷ BOA, AŞS, 26, 11/71

¹⁰¹⁸ Erdoğan, A. (2019), **a.g.t.**, s.159.

¹⁰¹⁹ Erdoğan, A. (2019), **a.g.t.**, .114.

¹⁰²⁰ BOA, AŞS, 23, 40/424; BOA, AŞS, 24, 55/786; BOA, AŞS, 42, 41/215; BOA, AŞS, 40, 48/273; BOA, AŞS, 48, 40/237; BOA, AŞS, 56, 15/124; BOA, AŞS, 63, 91/498.

hırsızlık kayıtlarında kıyafet ve erzak,¹⁰²¹ arpa, buğday ve yağmurluk,¹⁰²² ev eşyası, giyim kuşam,¹⁰²³ öküz,¹⁰²⁴ bargir ve kısrak gibi yük hayvanları,¹⁰²⁵ altın, gümüş gibi değerli takılar,¹⁰²⁶ sof kumaşı ve ürünleri,¹⁰²⁷ sof karhanesinde bulunan sof dokuma tezgâhları,¹⁰²⁸ çivid¹⁰²⁹ ve nakit para¹⁰³⁰ gibi çeşitli mal ve eşyaların çalınması ile ilgili şikâyetler bulunmaktadır. Değerli eşyaların yanı sıra özellikle yük hayvanı hırsızlığının oldukça sık yapıldığını söylemek mümkündür. Keskin Kazası'nda Hasan Bey bin Hüseyin'in beş ay evvel mülkünden çalınan dört kısraktan birini Ayvati nam zımmi yedinde bulduğu,¹⁰³¹ yine Kattanin Mahallesi'nde Hasan Ağa adlı kişinin iki sene evvel kaybettiği kısrakını Arslan Ağa hanı sakinlerinden olup Acem taifesinden Agob isimli zımmide bulması gibi örnekler yük hayvanlarının çalınmasına örnek verilebilir.

Hırsızlık vakâları ev ve dükkân gibi özel mülkler dışında pek çok tüccarın gelip geçerken konakladığı hanlarda da yaşanmıştır. Ankara, ticaret için farklı şehir veya ülkelerden gelen pek çok tüccarın uğrak noktası olmuş ve bu süreçte çoğu tüccar hanlarda ikamet etmişlerdir. Hanlarda kendilerine oda kiralayan gayrimüslim tüccarların da zaman zaman hırsızlıktan muzdarip oldukları görülmektedir. Kiraladıkları han odalarında yanlarında getirdikleri değerli mücevher, nakit veya ticari metallerini muhafaza etmişlerdir. Genellikle tüccarların değerli ticari metalleri veya paralarının çalındığı anlaşılmaktadır. Arslan Ağa Han'ında sakin Karabid adlı Ermeni'nin bir miktar parasıyla birlikte ipek, çuka, sof, hançer gibi ticari ürünlerinin çalınması,¹⁰³² yine Arslan Ağa Han'ında Derman, Karabid ve Bogos isimli zımmilerin emval ve erzakının çalınması,¹⁰³³ Kayseri'den ticaret için geldiği Ankara'da Kadızade Han'ında sakin olan Bayram adlı zımminin handa kiraladığı odasından parasının çalınması¹⁰³⁴ gibi örnekler mevcuttur.

¹⁰²¹ BOA, AŞS, 9, 10/soldan 2. Sıra.

¹⁰²² BOA, AŞS, 9, 66, sağdan 5. Sıra.

¹⁰²³ BOA, AŞS, 23, 9/72

¹⁰²⁴ BOA, AŞS, 9, 139, soldan 1. sıra

¹⁰²⁵ BOA, AŞS, 23, 40/420

¹⁰²⁶ BOA, AŞS, 24, 9/69

¹⁰²⁷ BOA, AŞS, 24, 9/78

¹⁰²⁸ BOA, AŞS, 24, 10/84

¹⁰²⁹ BOA, AŞS, 19, 29/248

¹⁰³⁰ BOA, AŞS, 44, 17/92

¹⁰³¹ BOA, AŞS, 48, 40/237

¹⁰³² BOA, AŞS, 49, 20/99

¹⁰³³ BOA, AŞS, 51, 46/304

¹⁰³⁴ BOA, AŞS, 56, 114/777

Hırsızlıkla ilgili kayıtlarda zaman zaman iftiraya uğrayanlar da olmuştur. 19 Rebiul-evvel 1044 (12 Eylül 1634) tarihli sicil kaydında Karaman isimli zımminin Ahmed bin İskender, Mahmud bin Osman, Osman bin Ahmed ve Mahmud bin Hüseyin'i dava ettiği kayıta adı geçen kişilerin dükkânlarından kaybolan bir kese akçe için Karaman'ı suçladıkları anlaşılmaktadır. Karaman'a göre bu kişiler kendisini hırsızlıkla suçlamış ve hapse attırıp türlü cefaya maruz bıraktıktan sonra yedi bin akçesini almışlardır. Daha sonra hırsızın başkası olduğu anlaşılınca Karaman kendilerine dava açıp ödediği akçeleri talep etmiştir. Daha sonra kendisini suçlayanla Müslümanlarla üç bin akçeye sulh olmuştur. Ancak anlaşılan o ki Karaman isimli zımmi aldığı parayı inkâr etmiştir. Karaman'ın sulh olduğu ve üç bin akçeyi aldığını görenlerin mahkemede şahitlik etmeleriyle davadan men edildiği¹⁰³⁵ görülmektedir.

5.3. Cinsel İçerikli Suçlar

Cinsel suçlardan birisi, iki tarafın istek ve rızasıyla gerçekleşen zina suçudur. Ancak cinsel amaçlı ve hedeflenen kişinin rızası dışında yapılan hareketler tecavüz kapsamına girer. Bu hareketler laf atmakla başlayıp, cinsel haz alma amaçlı sarkıntılık derecesine ulaşan hareketler ve son aşamada ırza tecavüze kadar varmaktadır.¹⁰³⁶ Sicillerde yer alan cinsel içerikli suçlar arasında zina, tecavüz ve livata gibi diğer ahlak dışı davranışlar bulunmaktadır. Zina yapmak had suçları sınıfına girer ve zina suçu, evlilik bağı veya köle ve efendisi arasındaki ilişkiyi tanımlayan mülkiyet bağı olmaksızın Müslim ya da gayrimüslimlerin kendi rızaları dâhilinde cinsi münasebete girmeleridir.¹⁰³⁷ İslam'a göre zina yapan kişilerin evli veya bekâr, köle veya hür, Müslüman veya gayrimüslim olması, suçun oluşmasında etkili değilken; verilecek ceza bakımından farklılık göstermektedir. Sözü edilen ceza, kadın ve erkek için öngörülen sopa cezası, daha sonra evliler için uygulanan recm cezası ve bekârlar için düşünülen bir yıllık sürgün cezasıdır. Cezaların zina suçunu işleyen gayrimüslimlere de uygulanacağı kabul edilse de; uygulanacak cezanın belirlenmesinde etkili olan ihsan şartı noktasında gayrimüslimlerin durumu tartışmalıdır.¹⁰³⁸ "Zina suçunun sabit olması için faillerin ikrarda bulunması veyahut dört erkek tanığın zina anına şahit olduklarına dair dörder kez farklı duruşmalarda tanıklıkta

¹⁰³⁵ Bkz: BOA, AŞS, 26, 11/71

¹⁰³⁶ Sak, İ. Firathan, M. T. (2019), "Şer'îye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.22, ss, 189–251.s. 191.

¹⁰³⁷ Erdoğan, A. (2019), *a.g.t.*, 159.

¹⁰³⁸ Esirgen, S. Ö. *a.g.m.*, s. 188-189.

bulunmaları gerekir. Şahitlerden biri ya da birkaçı şهادetten vazgeçerse dava düşmekle kalmaz; tanıklar zina iftirası (kazf) suçunu işlemiş olurlar. Ayrıca bekâr bir kadının hamile olması da zina suçunun işlendiğine delalet kabul edilir ve had cezası uygulanır.”¹⁰³⁹ Zina suçunun ispatı hususunda gerekli olan kurallar sebebiyle çoğu zaman mahkemeye intikal etmemiş olması oldukça muhtemeldir. Eski hukukumuzda zina yapanlara verilen cezalar sopa cezası, sürgün ve hapis veya recm olmak üzere üç çeşittir. Zina suçuna verilecek ceza suçu işleyenin Müslim veya gayrimüslim olmasına göre değişmektedir.¹⁰⁴⁰ Fatih kanunnamesinde zina suçu ve cezası ile ilgili olarak çeşitli düzenlemeler yapılmakla beraber zina ve diğer cinsel içerikli suçlar konusunda gayrimüslim tebaaya dair herhangi özel bir düzenleme yer almamaktadır.¹⁰⁴¹

Tecavüz suçu, İslam hukukunda had cezası uygulanan zina suçu içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti’nde bir kadına tecavüz etmek veya etmeye yeltenmek suç kabul edilmekle birlikte bu tür davranışlar için genellikle sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır.¹⁰⁴² Tecavüz suçunda da zina suçunun ispatı için aranan şartlar arandığından ceza uygulamasında çoğunlukla had yerine tazir cezaları uygulanır.¹⁰⁴³ Osmanlı hukukuna göre kadına tecavüz suçları için uygulanacak cezaların siyaseten katl, uzuv kesme, dayak, hapis, sürgün ve para cezası gibi farklı ta’zîr cezaları olması öngörülmektedir.¹⁰⁴⁴ İslam hukukuna göre tecavüz denilince akla kadın gelmekle birlikte bu suça alet olan bazen bir erkek de olabilmektedir. Sicillerde yer alan kayıtlarda bu tür örnekler de mevcuttur.

¹⁰³⁹ Erdoğan, A. (2019), **a.g.t.**, s.159; Osmanağaoğlu, C. (2008), “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 66, S.1, s.120; Yağcı, Z. G. (2005), Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği, **Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, C.VI, S.2, s.53.

¹⁰⁴⁰ “Zina suçunu işleyen şahıs muhsan ise recm cezası tatbik edilecek, yani suçlu taşlanarak öldürülecektir. Muhsan, evli, tam ehliyetli ve Müslüman şahıs anlamındadır. İhsan vasfı için, zina suçunda aranan şartlar bunlardır. Bu şartlar bulunmayan, mesela Müslüman olmayanlara recm cezası değil, sopa cezası uygulanacaktır. Sopadan gaye kırbaçtır. Kırbaçın kuru, demirli ve düğümlü olmaması gerekir. Vücudun çeşitli yerlerine vurulur.” Baş ve yüz gibi tehlikeli yerlere vurulmaz. Bkz; Akgündüz, A. (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ...**,s.109.

¹⁰⁴¹ Osmanağaoğlu, C. (2008), **a.g.m.**,s.132.

¹⁰⁴² Aksın, E. Maral, A. (2007), Osmanlı Devleti’nde Irza ve Namusa Yönelik Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1850), **II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri**, s.824.

¹⁰⁴³ Konan, B. (2011), Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C.29, s.153.

¹⁰⁴⁴ Koç, M. (2017), **Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, s. 90.

5.3.1. Zina

Zina ile ilgili sicillerde yer alan dokuz kaydın yedisi gayrimüslimler arasında gerçekleşirken iki kayıta zina suçunun Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleştiği görülmektedir. 1054 Cemaziyevvel (1644 Temmuz) başlarına tarihli bir kayıta Ankara subaşı Mehmet bey'in mahkemeye gelip Hacı Ashab Mahallesi'nde bir evde Arakil adlı zımmi ile Gülistan adlı Müslime Hatunun birlikte aynı evde kaldıklarını bildirmesi üzerine mahkeme heyetinden yetkililerin söz konusu eve giderek yaptıkları inceleme ile Arakil ve Gülistan'ı aynı evde buldukları¹⁰⁴⁵ ifade edilmiştir. Söz konusu sicil kaydında adı geçen kişilerin akıbeti hakkında bir bilgiye yer verilmediği için her hangi bir ceza alıp almadıkları veya aldılarsa bunun ne türden bir ceza olduğu anlaşılamamıştır. İslâm hukukuna göre, gayrimüslim bir erkekle Müslüman bir kadının evlenmesi veya münasebette bulunması yasaktır. Osmanlı Devleti'nde Müslüman bir kadın ve gayrimüslim bir erkek arasında kurulan cinsel ilişkiler sert bir şekilde cezalandırılmıştır.¹⁰⁴⁶ Bir Müslüman ile gayrimüslim arasında cezalandırma söz konusu olduğunda bir takım farklılıklar bulunduğu gibi failin medeni hali de cezanın belirleyici unsurlarından biridir. Evli Müslümanlara ağır bir para cezası uygulanması beklenirken Müslüman olmayanların daha hafif bir para cezası alması veya sopa cezasına çarptırılmaları söz konusudur.¹⁰⁴⁷ Zina suçu için uygun görülen recm cezasının, Osmanlı Devleti'nde ender de olsa uygulandığı bilinmektedir. Evli Müslüman bir kadının Yahudi bir erkekle yakalanması sonucunda kadın recm edilmiş; erkeğin ise boynu vurulmuştur."¹⁰⁴⁸ 1577-78 yıllarında Türkiye'de bulunan Gerlach'ın anlatımlarına göre 1 Mayıs 1578 yılında İstanbul Balık Pazarı'nda bir sipahi ve Yahudi asılarak idam edilirken sipahinin karısı da denize atılarak boğulmuştur. Gerlach'ın yazdıklarında sipahinin karısı ile Yahudi gencin ilişki yaşadıkları ve sipahinin bunu bildiği halde izin verdiğinden bahseder.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁵ BOA, AŞS, 32, 54/460

¹⁰⁴⁶ Erdoğan, A. (2019), **a.g.t.**, s.172.

¹⁰⁴⁷ Imber, C. (2017), "Osmanlı Hukukunda Zina", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.29, 505-538.s.512.

¹⁰⁴⁸ Esirgen. S. Ö. (Tarihsiz), **Mehmet Akif Aydın** ...,s.4.

¹⁰⁴⁹ "1 Mayıs günü Balık Pazarı meydanında bir sipahiyi ve bir Yahudiyi astılar ve sipahinin karısını denize attılar. Sebebi: Genç Yahudi, bu sipahinin güzel karısıyla ilişki kurmuş ve ikisi, sipahinin de bilgisi ve izni ile sık sık buluşmuşlar. Kadının iyi davranmadığı bir cariyesi bunu kadıya ihbar etmiş. Yahudiler gencin asılmaması için 2.000 duka ödemeye hazır olduklarını bildirmişler. Bazı kimseler delikanlının hayatını kurtarmak amacıyla bu parayı padişahın ve paşanın eşine ödediklerini bile iddia ediyorlar. Fakat başkadı hükmün infazı ve kendi geleneklerine göre suçluların yakılması üzerinde ısrar etmiş. Üstelik Mehmed Paşa'ya yasa kitabını [şeriatı] gösterip, eğer bu hüküm yasaya uygun olarak yerine getirilmezse, kadılıktan istifa edeceğini bildirmiş. Buna rağmen cezayı biraz hafifletmişler, Yahudi gencinin ve onunla karısının

Sicillerde rastladığımız ahlaki sorunlar hakkındaki kayıtlardan yalnızca birinde bir zımminin idamına hüküm verildiği görülmektedir. Ancak söz konusu kayıttan anlaşıldığına göre zımminin idamına sebep olan durum doğrudan zina olmayıp çeşitli suçlar işlediği açıktır. 7 Cemaziyelahir 1111 (30 Kasım 1699) tarihinde sicile kaydedilen davada Hallacı Mahmud Mahallesi sakinlerinden Çakal adlı zimminin fuhuş, adam öldürme ve yaralama suçlarından dolayı katline hüküm verildiği ifade edilmiştir. Söz konusu dava kaydında Çakal adlı zimmi Ahi Hacı Murad Mahallesi sakinlerinden Mustafa ve kardeşi Yusuf'un evine gece saatlerinde şarap ve fahişe getirdikten sonra Mustafa'nın katline ve kardeşi Yusuf'un da yaralanmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Mahalle ahalisinden ahvali sorulduğunda sürekli huzursuzluk çıkardığı beyan edilen zimmi Çakal'ın da suçunu itiraf etmesiyle mahkeme tarafından idam edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵⁰ Cezanın infaz edilip edilmediği hakkında bir bilgi verilmemiştir. Mahkemeye yansıyan kayıtlarda az olsa da bazı Müslümanların da gayrimüslimlerle birlikte içkili eğlenceler tertip ettikleri ve zaman zaman evlerine fahişeler getirdikleri anlaşılmaktadır. Zina ve cinsel içerikli suçların mahkemeye yansması noktasında diğer suçlara oranla daha az olması suçun kanıtlanması için istenenlerin zorluğu¹⁰⁵¹ ile alakalı olması oldukça muhtemeldir.

Osmanlı toplumunda sakin olduğu muhitte huzursuzluk çıkaranların mahalle ahalisi tarafından ihracının istenmesi sıklıkla karşılaşılan durumlardan biridir. Bir kimsenin yaşadığı mahallede ahlaki açıdan toplumdaki dışlanmasına sebep olan olumsuz davranışlardan biri de zina yapmak veya zinaya teşebbüs etmektir. Valtarin Mahallesi'nde sakin olan zimmilerin mahkemeye başvurup şikâyetinde buldukları zimmi kadın hakkındaki dava bu duruma örnektir. Mahalle sakini zimmiler Meyrim veled-i Kayabali isimli kadının daima evine namahrem aldığı ve sürekli aynı evde beraber kaldıkları gerekçesiyle mahalleden hiç kimsenin hakkında iyi söz söylemediğini¹⁰⁵² ifade etmişlerdir. Yine Valtarin Mahallesi'nden bazı kimselerin Mariya isimli zimmiyenin kendi halinde olmadığı ve fuhuş yaptığı iddiasıyla mahallede Mariya'yı istemediklerine dair mahkemeye

buluşmasına ses çıkarmayan sipahinin asılmasına karar verilmiş. Kadını, iki adamın asılmasını gördükten sonra bir tekneye bindirmişler ve denize açıldıktan sonra orada boğmuşlar, boynuna büyük bir taş bağlayıp denize atmışlar.” Bkz: Gerlach, S. (2007), **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, C.2, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul, s.782-783.

¹⁰⁵⁰ BOA, AŞS, 78, 38/168

¹⁰⁵¹ Zina suçu üç şekilde sabit olur: Birincisi, tam ehliyetli; Müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat gördüklerini beyan etmeleriyle sabit olur ki, bu çok zor bir yoldur. Ayrıca zaman aşımına da uğramaması şarttır. İkincisi, zina edenin, dört defa zina suçunu ikrar etmesidir. Üçüncüsü; karinelerdir. Evli olmayan bir kadının gebe kalması ile de zina suçu sabit olur. Bkz; Akgündüz, A. (1990). **Osmanlı Kanunnameleri 1**, s.109.

¹⁰⁵² BOA, AŞS, 9, 124/sağdan 2. Sıra.

şikâyette buldukları görülmektedir.¹⁰⁵³ Bir başka örnekte 10 Rebiülahir 1113 (14 Eylül 1701) tarihli mühimme kaydında kötü halleri görülen gayrimüslim bir kadının uslanıncaya kadar başka bir köye sürgün edileceği belirtilmektedir.¹⁰⁵⁴ Bu gibi kayıtlar mahalle sakinlerinin bireyler üzerindeki yaptırım gücünü göstermesi açısından kayda değerdir.

5.3.1.1. Tecavüz suçu

Ankara gayrimüslimlerinin dâhil olduğu suçları konu alan kayıtlar içerisinde tecavüz ile ilgili 9 kayıt mevcuttur. Bunlardan 8'i gayrimüslimler arasında iken 1 kayıt Müslim ve gayrimüslimler arasındadır. Bu kayıtların ikisinde tecavüz girişimi olduğundan bahsedilirken diğer iki kayıta ise tecavüze uğrayanın erkek olduğu görülmektedir. Tecavüz girişimine dair kayıtlardan biri İstanos adlı karyede gerçekleşmiş olup fail kişinin Ohan adlı bir papaz olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁵ Kayıtlarda yer alan diğer tecavüz girişimi hakkındaki dava ise Hacı Doğan Mahallesi'nde vuku bulmuştur. Buna göre Donir veled-i Gazel adlı Ermeni Serkis adlı zimmiden davacı olarak kızına tecavüz etmek maksadıyla evlerine girdiğini iddia etmiş ancak Serkis'in inkâr etmesiyle dava sonlanmıştır.¹⁰⁵⁶ Cinsel içerikli suçların kanıtlanması hususunda fail suçu kabul etmediği sürece İslam hukuku açısından suçu ispat etmenin oldukça zor olması bu tür davaların sonuçsuz kalmasına sebep olmuş olabilir. Osmanlı'da herhangi bir suçla yargılanan kişilerin yeterli şahit ve kanıt olmadığında sakin olduğu mahalle ahalisinden sorulması sık rastlanan bir durumdur. Tecavüz hakkında bir diğer kayıt ise Hendek Mahallesi'nde 1045 Cemaziyelevvel'inin 28'inde (9 Kasım 1635) gerçekleşen bir olay ile ilgilidir. Mahalle sakini zımmiler tarafından mahkemeye yapılan şikâyete göre Agob adlı zımminin bakire kızı başka biri ile nişanlıyken bekâretini kaybetmiştir. Agob'un kızına bu durumun aslının sorulması talep edilince Vartehi adlı kızın "babam ve anam yabana gidüb ben evde yalnız idim gıybet eden Gazel papaz gelüb beni yalnız bulmak ile tasarruf etdi cimâm andan oldu" diyerek itirafta bulunmuştur.¹⁰⁵⁷ Bundan iki gün sonra bu kez Vartehi'nin kardeşi Serkis'in mahkemeye başvurarak verdiği ifadeye göre kızkardeşine tecavüz eden Gazel adlı papazı mahkemeye getirmek için yakaladığı ve Kasbar adlı Papazın Gazel'i elinden alıp kaçmasını sağladığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁸ 25 Cemaziyelahir 1045 (6 Aralık 1635) tarihinde yani ilk mahkemeden

¹⁰⁵³ BOA, AŞS, 13, 6/69

¹⁰⁵⁴ BOA, A. DVNSMHHM.d. Defter no 113, Gömlek no 41.

¹⁰⁵⁵ BOA, AŞS, 32, 35/297

¹⁰⁵⁶ BOA, AŞS, 32, 39/328

¹⁰⁵⁷ BOA, AŞS, 27, 99/519

¹⁰⁵⁸ BOA, AŞS, 27, 99/521

yaklaşık bir ay sonra tecavüze uğrayan Vartehi adlı kız mahkemeye gelerek üç ay önce Gazel adlı papazın tecavüzüne uğradıktan sonra hamile kaldığı ve düşük yaptığını ifade etmiştir.¹⁰⁵⁹ Kayıtlardan anlaşıldığına göre davanın burada kapanmadığı görülmektedir. Tecavüz vakasından altı yedi ay sonra yeniden mahkemeye çıkan Vartehi bu defa kendisine tecavüz eden Gazel adlı papaz huzurunda davacı olmuş ve olaydan sonra Gazel'in firar ettiğini ancak şimdi çıkıp geldiğini ifade ederek sorgulanmasını talep etmiştir. Gazel olayı inkâr etse de mahkeme ahaliden bazı kişilerin tanıklığına başvurmuş ve Gazel'in daha önce başkalarına da tecavüz ettiği ihbar edilmiştir. Mahalle ahalisi Gazel'in papazlığını da kabul etmediklerini ifade etmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Bu dava ile ilgili kayıтта mahkemenin kararını içeren bir bilgi yer almadığından Gazel'in akıbeti tespit edilememektedir. Sicillerde genellikle davanın sonucuna göre verilen hüküm hakkında bilgi bulunmaması benzer suçlarda faile ne türden cezalar verildiğine dair bir çıkarım yapmayı imkânsız kılmaktadır. Sicillerde yer alan benzer bir dava da 1093 Şaban (1682 Ağustos) ayına kayıtlıdır. Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi sakinlerinden Arton veled-i Hüdaverdi mahkemeye gelerek Kebkebur-1 Müslim Mahallesi sakinlerinden Haçatur veled-i Bedros'tan şikâyetçi olmuştur. Dava kaydına göre Haçatur veled-i Bedros, Arton'un kölesi İvaz adlı genci zorla evine götürüp şarap içirdikten sonra ellerini bağlayıp livata etmiştir. İddiaların doğruluğunun teyid edilmesi için her iki mahalleden şahitlerin ifadeleri alınmıştır. Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi ahalisinden bazıları İvaz adlı kölenin Haçatur'un evi önünde yüzü çizik başı yarık elleri bağlı olarak yatarken bulunduğu şahadet ederken Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi sakinlerinden olan zımmiler de Haçatur'un haramzade ve yaramaz olduğunu ve mahalle ahalisi olarak kendisinden razı olmadıklarını söylemişlerdir. Şahitlere göre Haçatur'un suçluluğu teyit edilmişse de akıbetine dair bir bilgi yoktur.

Fi'il-i livata suçlarına karşı Osmanlı Devleti'nin ceza uygulamalarına dair Gerlach'ın¹⁰⁶¹ anlatımları oldukça dikkat çekicidir. 1573-1578 yılları arasında Türkiye'de bulunan Gerlach'a göre genç bir oğlanla ilişkiye girdiği tespit edilen bir adam idam edilmiştir. Yine iki oğlanla ilişkisi olduğu tespit edilen bir Hristiyan'ın cezasını hafifletmek için Müslüman olduğundan bahseden Gerlach, "aslında kazığa oturtulma cezasına çarptırılacakmış ama Müslüman olduğu için cezası değıştirilip kafasının kesilmesine karar

¹⁰⁵⁹ BOA, AŞS, 27, 109/564

¹⁰⁶⁰ BOA, AŞS, 27, 119/605

¹⁰⁶¹ Konstantinopolis'e Roma İmparatorluğu elçilik heyetinin vaizi olarak geldiğinde gördüklerini kaleme almıştır. Bkz: Gerlach, S. (2007), **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul, I. Cilt.

vermişler”¹⁰⁶² demektedir. Osmanlı kanunnamelerinde livata suçu işleyenlerin kılıç ile baş vurma veya asma gibi idam yöntemleriyle cezalandırıldıkları görülmektedir.¹⁰⁶³ 1578-1581 yıllarında Türkiye’de bulunan Salomon Schweigger’e¹⁰⁶⁴ göre ise bir erkek çocuğa cinsel tacizde bulunurken yakalanan Rum bir terzinin önce cinsel organı kesilmiş daha sonra da Hristiyanlığı reddetmediği için minareden aşağı atılmıştır.¹⁰⁶⁵ Mahkeme kayıtlarında gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin bu tür suçlara dâhil oldukları görülmekle birlikte bu kayıtlar genel olarak akıbetlerine dair bir karar içermemektedir.

5.3.2. Toplum Ahlakına Aykırı Davranışlar

Bilindiği gibi Osmanlı’da bir kişinin ahlakı, toplum içindeki hali ve tavrı aynı mahallede yaşayanlardan sorulurdu. Mahalle ahalsinin vereceği cevaplara göre kişi suçlu ise ya ihraç edilir ya idam edilirdi. Ancak ahlak dışı davranışlarla ilgili davalarda çoğu zaman davalının akıbetinden bahsedilmemiştir. Buna rağmen toplumda kabul görmeyen davranışlar sebebiyle mahkemeye intikal eden pek çok dava bulunmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde bağcılık yapan gayrimüslimlerle birlikte şarap üretip satan veya meyhanecilik yapan işletenler olduğuna dair kayıtlar kayda değerdir. Ancak şarap üretimi veya meyhanecilik ile ilgili kayıtlar genellikle toplum huzurunu bozan, ahlak dışı sorunlara sebep olan konuları da içermektedir. Mahkemeye intikal eden konular arasında Müslümanlara şarap satma, zina, tecavüz, darp ve evlerini meyhaneye çevirdiklerine dair kayıtlar yer almaktadır.

19 Cemaziyelevvel 1027 (14 Mayıs 1618) tarihli sicil kaydında Bali veled-i Kutlubey zımmi Mahmud bey oğlu Mehmed Paşa’ya 25 vukiyye hamr ücreti vererek, içlerinde Muradşeh, Ahmed bin Piyade, Mehmet Paşa ve Sefer isimli zımmi ve Müslümanlarla beraber Mahmud Bey’in evinde toplanıp alkollü eğlence tertip ettikleri görülmektedir. Valtarin Mahallesi’nde sakin Muradşeh şikâyetinde Bali’nin kendisini oraya zorla götürdüğünü söylemiş ve davacı olmuştur. Muradşeh’in anlattığına göre Kebkebur-ı Zımmi Mahallesi sakinlerinden Bali’nin tahrikleriyle fisk¹⁰⁶⁶ meclisinde

¹⁰⁶² Gerlach, S. (2007), **a.g.e.**, C.1, s.236-237.

¹⁰⁶³ Akgündüz, A. (1990), **Osmanlı Kanunnameleri..**, 1. Kitap, s.125.

¹⁰⁶⁴ Schweigger, S. (1551-1622), 1577-1581 yıllarında Kutsal RomaGermen İmparatorluğu'nun başında bulunan Habsburglu II. Rudolf (1576-1612) tarafından Osmanlı Devleti’nin başkentine daimi temsilci olarak gönderilen Joachim Freiherr von Sintzendorffun (1534-1594) maiyetindeki Protestan vaizdi. Bkz: Schweigger, S.(2004), **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, (Çev. S. Turkis Noyan), İstanbul, s.14.

¹⁰⁶⁵ Schweigger, S.(2004), **a.g.e.**, s.188.

¹⁰⁶⁶ Günah işleme, sefahata dalma, fisk-ı fücür. Bkz: Sami, Ş. (1989), **a.g.e.**, s.996.

Mehmed Paşa ve Ahmed Muradşeh'in ellerini bağlayıp kendisine fi'l-i şeni¹⁰⁶⁷ etmişlerdir. Muradşeh tarafından dava edilen Bali veled-i Kutlubey ile aynı mahallede sakin olan Minas veled-i Serkis, Hüdaverdi veled-i Aydın, Kirkor veled-i Arab ve Kirkor veled-i Heri nam zımmiler de mahkemede verdikleri ifadeye Bali'nin her zaman fesad üzere olup meyhanecilik yaptığına şahitlik etmişlerdir.¹⁰⁶⁸ Bu kayıt incelendiğinde Müslümanlara şarap içirme, zina ve cebren alıkoyma gibi üç farklı suç işlendiği anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda mahalle sakinleri tarafından yapılan şikâyet önemlidir. Bir başka dava kaydına göre ise Valtarin Mahallesi'nde fahişelik yaptığı iddia edilen Mariya binti Kayabali'nin mahalleden ihraç edilmesi¹⁰⁶⁹ talep edilmiştir. Yine Hallacı Mahmud Mahallesi sakinlerinden Çatal isimli zımminin bazı Müslümanların evlerine şarap ve fahişe getirdiği ve Mustafa isimli kimsenin katline sebep olduğu gerekçesiyle mahalle ahalisinin şikâyetleri ve kendisinin itirafları sonucu idamına karar verilmiştir.¹⁰⁷⁰ Mahkemeye yansıyan ahlak dışı davalarla ilgili kayıtlara bakıldığında genellikle evlerini meyhaneye çeviren zımmilerden bahsedilmektedir. Bu kişiler evlerinde şarap üretip satıyor ve evlerinde bir meyhane ortamı oluşturup şarap içerek bir nevi eğlence tertip ediyorlardı. Bazı kayıtlara bakıldığında Müslümanlardan da bu ortamlara katılanlar olduğu anlaşılıyor. Ayrıca evlerini bir meyhane gibi kullanan bazı zımmilerin evlerinde oğlancılık yapıldığı¹⁰⁷¹ ve bazılarının da evlerine gelen levantenlere fahişe kadınlar getirdiği¹⁰⁷² anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda genellikle mahallelinin ifadelerine başvurularak davalı şahıslar hakkında bilgi alındığı ve buna göre bir karara varıldığı görülmektedir. 25 Muharrem 1066 (24 Kasım 1655) tarihinde Hacı Arap Mahallesi sakinlerinden bazı Müslümanların mahkemeye gelip yine mahalle sakinlerinden olan Karagöz, Gabril, Kara Beşe, Zakırya, Taviil ve Koçar adlı zımmilerden şikâyetçi oldukları görülür. Mahkeme kaydında yer alan ifadelere göre adı geçen zımmilerin gece fasık edip Abdullah Beşe ve Ömer Beşe adlı iki kişiyi darp ettikleri anlaşılmaktadır. Mahkemeye başvuran mahalle sakinleri bu kişilerin mahallede her zaman huzursuzluk çıkardıklarına dair ifade vererek mahalleden ihraç edilmelerini talep etmişler ve yapılan soruşturma sonucu sürekli mahalle huzurunu bozdukları için ihraçlarına karar verilmiştir.¹⁰⁷³ Osmanlı Devleti'nde toplum huzurunu kaçıran, sürekli sorun çıkaran kişiler Müslim veya gayrimüslim olduğuna

¹⁰⁶⁷ Zina gibi mayüb ve memnu şey. Bkz: Sami, Ş. (1989), a.g.e., s.787

¹⁰⁶⁸ BOA. AŞS, 17, 33/305

¹⁰⁶⁹ BOA. AŞS, 13, 6/69

¹⁰⁷⁰ BOA. AŞS, 79, 38/168

¹⁰⁷¹ BOA. AŞS, 58, 30/170

¹⁰⁷² BOA. AŞS, 69, 18/91

¹⁰⁷³ BOA, AŞS, 41, 24/119

bakılmaksızın yaşadığı çevrede dışlanmış, mahkeme huzurunda mahallelinin şahitlikleri ile de bulunduğu ortamdan uzaklaştırılmışlardır. 20 Zilkade 1110 (20 Mayıs 1699) tarihinde Divân-ı Hümâyün'dan Ankara kadısına gönderilen yazıda gammaz ve fesatkar olup kendi köyleri dışındaki köylülere de sataşan zımmilerin tenbih edilmeleri ve fayda sağlamazsa sürgün edilmeleri buyurulmaktadır.¹⁰⁷⁴ Yine 20 Safer 1113 (27 Temmuz 1701) tarihli bir başka mühimme kaydında Ermeni ve Süryani tayfasından bazı kimselerin rahip kıyafetiyle kiliselerde gezdiği ve karışıklık çıkardıklarından bahsedilmektedir. Söz konusu kayıta bu kişilerin yakalanıp hapsedilmesi ve isimlerinin merkeze gönderilmesi buyurulmuştur.¹⁰⁷⁵

5.4. Haneye Tecavüz ve Darp Suçları

Gayrimüslimlerle ilgili suç kayıtları arasında sicillerde karşımıza çıkan bir başka durum da haneye tecavüz ve darp suçlarıyla ilgilidir. Haneye tecavüz suçunda bir kimsenin kendisine ait olmayan taşınmaz mülke hakaret, kavga, darp veya gasp gibi sebeplerle cebren girmeye çalışması veya girmesi söz konusudur. Darp suçu ise yine kavga, hakaret gibi çeşitli sebeplerin yanı sıra gasp etme, cana ve mala kast gibi sebeplerle failin mağdura fiziki şiddet uygulaması anlamına gelmektedir. Haneye tecavüz suçlarıyla ilgili 11 suç kaydı bulunurken bunlardan ikisi Müslim -gayrimüslim arasında cereyan eden davalardır. Darp davaları ile ilgili ise 16 kayıt olup bunlardan dokuzu Müslim-gayrimüslim arasında cereyan etmiştir.

Haneye tecavüz vakalarında fail ya da failer halktan kişiler olabildiği gibi askeri olanlarına da rastlanmıştır. 1028 Cemaziyelahir (1619 Haziran) ayına tarihlenen bir sicil kaydında Yeniçeri taifesinden bazı kimselerin evleri basıp zımmilere rencide ve zulüm ettiklerinden bahsedilmektedir. Ankara sakinlerinden Melekşeh veled-i Hırad ve Agop veled-i Kirkor, Hüdaverdi veled-i Aydın, Aslan veled-i Karagöz, Haçatur veled-i Sinan, Serkiz veled-i Kalamir, İskender veled-i Kara, Andon veled-i Arton, Asvadır veled-i Haçadur, Vasıl veled-i Devlet, Ohan veled-i Ketsun, Karal veled-i Haderşeh, Ayali veled-i Emirze, Keranos veled-i Ketsun, Hader veled-i Beki adlı zımmiler yeniçeri taifesinden Mahmud Paşa ibn Mahmud, Ahmet Paşa ibn Ahmet, Mustafa Paşa ibn Ahmet, Mahmut Paşa ibn Ali, Celal Paşa ibn Hamza adlı kişilerden şikayetçi olmuşlardır. Adı geçen zımmiler şikâyetlerinde bu kişilerin sürekli kendilerini rahatsız ettiklerinden bahsederek,

¹⁰⁷⁴ BOA, A.(DVNSMHH.d., Defter no 110, Gömlek no 3144.

¹⁰⁷⁵ BOA, A.(DVNSMHH.d., Defter no 111, Gömlek no 2208.

evlerinin basılıp esbablarının gasp edildiği ve çocuklarına tecavüz edildiğini ifade etmişlerdir. Divân-ı Hümâyün'a arz edilen davada yeniçeri taifesinden olan kişilerin araya giren kefiller sayesinde tekrar aynı muameleyi yapmamaları şartıyla adı geçen zimmilerle sulh yaptıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁶ Askeri zümrenin bu tür eşkıyalık hareketlerine kalkışmaları devletin zayıf veya savaşta olduğu zamanlarda ortaya çıkmıştır. Özellikle 17. yüzyılda Orta Anadolu'da eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı bilinmektedir.¹⁰⁷⁷ Bu tür ev basma, gasp ve darp gibi kanuna aykırı davranışlardan gayrimüslimlerin de muzdarip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı davayı ele alan bir başka sicil kaydında yeniçeri taifesinden olan şahısların yaptıkları eşkıyalık ve ev basma olayının büyütülmemesi için davacı zimmilere 5.000 akçe verilmesi karşılığında sulh yapıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁷⁸ Osmanlı ceza kanunnamelerinde haneye tecavüz suçunu tanımlayan maddeler olmamakla birlikte II. Bayezid kanunnamesinde gayrimüslimlerin evine girilmesi ile ilgili bir madde eklenerek bir gayrimüslim hanesine zorla girenin hadım edileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁹

Haneye tecavüz davalarında rastlanan bir başka durum da ev taşlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Keyyalin Mahallesi'nde sakin Şehbule binti Murat adlı Ermeniye mahkemeye başvurarak Mekruç adlı Ermeni'nin gece yarısı kapısını dövüp evini taşıdığını iddia etmiştir. Mekruç suçlamaları inkâr etse de aynı mahallede sakin komşuların ifadeyi doğruladıkları görülmektedir.¹⁰⁸⁰ Yine Yahudi taifesinden bir kadın mahkemede Ermeni taifesinden Yasef'in evine zorla girip kendisine saldırdığı hakkında suç duyurusunda bulunmuş Yasef inkâr edince mahalle ahalisinden birkaç kişinin şahitliklerine başvurulmuştur. Şahitlerin olayı doğruladığından bahsedilen sicil kaydında failin akıbetine dair bir bilgi verilmemiştir.¹⁰⁸¹ Evlerine zorla girilen gayrimüslimlerin zaman zaman çeşitli sebeplerle Müslümanlar tarafından darp edildikleri,¹⁰⁸² kapı ve pencerelerinin taşlanarak küfür ve hakarete uğradıkları,¹⁰⁸³ kavga ve darp amaçlı ev baskınlarına maruz kaldıkları¹⁰⁸⁴ gibi kayıtlar da bulunmaktadır.

¹⁰⁷⁶ BOA, AŞS, 17, 64/591

¹⁰⁷⁷ İlgürel, M. (1995), *Osmanlı'larda Eşkıyalık Hareketleri*, DİA, C. 11, İstanbul, ss.466-469.

¹⁰⁷⁸ BOA, AŞS, 17, 76/707

¹⁰⁷⁹ Akgündüz, A. (1990), *Osmanlı Kanunnameleri...*, 2. Kitap, s.42-43.

¹⁰⁸⁰ BOA, AŞS, 33, 17/115

¹⁰⁸¹ BOA, AŞS, 41, 57/296

¹⁰⁸² BOA, AŞS, 20, 35/412

¹⁰⁸³ BOA, AŞS, 41, 32/159

¹⁰⁸⁴ BOA, AŞS, 34, 14/95

Darp suçu Osmanlı kanunnamelerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kanunnamelerde darp suçu için ta'zir cezası ve para cezaları öngörülmüştür. Suçun işlenmesi esnasında kullanılan alet veya darp sırasında yaralanma, kan akıtma, öldürmeye teşebbüs gibi suçlar verilecek para cezasının miktarını belirleyen unsurlardır. Kanunnamelerin hepsinde verilecek para cezasının aynı kalmadığı görülmektedir.¹⁰⁸⁵ Sicillerde darp suçuna verilen cezalarda para cezası veya hapis cezası verildiği görülmektedir.

Darp davalarına ait 17 sicil kaydı bulunan gayrimüslimler bu davaların dokuzunda Müslümanlarla mahkemelik olmuşlardır. Müslümanlarla aralarında gerçekleşen darp vakalarının beşinde mağdur bir Müslüman iken, dördünde mağdurun gayrimüslim olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Darp mağduru şahısların mahkemeye yaptıkları şikâyetin ayrıntıları hususunda sicil kayıtları kimi zaman yetersiz kaldığı için bütün davalarda neden sonuç ilişkisi kurmak mümkün olamamaktadır. Makil adlı zımmi tarafından darp edildiğini söyleyen Burak bin Abdullah,¹⁰⁸⁶ Murat adlı zımminin kendisini darp ettiğini söyleyen Süleyman bin Sinan¹⁰⁸⁷ ve Baryani veled-i Haçadur tarafından darp edildiği anlaşılan Behlül Mahallesi'nde sakin Esseyyid İsmail Çelebi'nin¹⁰⁸⁸ davalarında olduğu gibi failin suçu neden, nerede ve ne zaman işlediği soru işareti olarak kalmaktadır. Ancak bazı kayıtlarda olayın daha ayrıntılı bir şekilde verildiği görülür. 24 Şevval 1103 (9 Temmuz 1692) tarihli sicil kaydında Bademlü Mahallesi sakinlerinden Numan Halife ibn Mahmud Halife adlı kişi mahkemeye gelerek Sefer adlı zımmiden davacı olmuştur. Buna göre Sefer adlı zımmi kılık değiştirmiş bir halde atına binip Kiçiviran nam mevzide Numan Halife'nin bağına girmiştir. Numan Halife Sefer'i bağdan çıkarınca yakınlardaki bir burçak tarlasının kenarında elinde bulunan değnekle Numan Halifeyi darp etmiştir. İfadesinde yakınlarda bulunan Müslümanların gelmesiyle Sefer'in elinden kurtulduğunu söylemiştir. Sefer adlı zımmi ise orada bulunduğunu kabul etmiş ancak kılık değiştirdiği ve Numan Halifeyi darp ettiğini inkâr etmiştir. Numan Halife'yi Sefer'in elinden kurtaran Müslümanların şahitlik etmesiyle zımmi Sefer'in hapsedilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁵ Akgündüz, A. (1990), C. 1-2, s.121; Akgündüz, A. (1991), C.1, s.91; Akgündüz, A. (1994), C. 8, s.113-114.

¹⁰⁸⁶ BOA, AŞS, 16, 14/91

¹⁰⁸⁷ BOA, AŞS, 17, 39/351

¹⁰⁸⁸ BOA, AŞS, 39, 5/11

¹⁰⁸⁹ BOA, AŞS, 72, 42/179

5.5. Diğer Suçlar

Gayrimüslimlerin suç kayıtları arasında mahkemeye intikal eden çeşitli suçlar yer almaktadır. Bir şekilde suç işleyen veya işlenen bir suçtan etkilenen gayrimüslimlerin diğer suçlar başlığı altında ele alınan 39 suç kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 23'ü gayrimüslimler arasında vuku bulmuşken 16 tanesi de Müslim -gayrimüslim arasında gerçekleşen vakalardır.

Diğer suçlar başlığı altında yer alan konular arasında iftira, gasp, kundaklama, hakaret, intihar, zorla alıkoyma, uyuşturucu madde satışı, eşkıya baskını, usulsüz akçe irsali, kalp para, dolandırıcılık, kılık değiştirme, yol kesme, mezarlıklara çöp dökülmesi veya kötü muamele gibi suçlar yer almaktadır.

Ankara gayrimüslimlerinin karıştığı suçlar arasında hile ve aldatma yoluyla haksız kazanç sağlama girişimlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan biri de piyasaya sahte para sürüldüğü hakkındaki kayıtlardır. Belgelerde *Kallab*, *kalbzen*, *Sikkezen*, *Zebanzedi* olarak geçen terimler sahte para yapanlar için kullanılmıştır.¹⁰⁹⁰ Kalpazanlık olarak da adlandırılan sahte para basma suçu Osmanlı Kanunnamelerinde de yer almıştır. Kanunnamelere göre bu suçu işleyenlere hapis cezası, idam cezası ve teşhir gibi değişen cezalar uygulandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹¹ Kalpazanlık sosyo-ekonomik açıdan pek çok olumsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Bunlar, vergi tahsilatını olumsuz etkileyerek bu süreçte vergisini ödemek isteyen vatandaşlar ile memurları karşı karşıya getirmek, sahte olması nedeniyle elinde bulunan vatandaşın satın alma gücünü veya biriktirdiği tasarrufu zayi ederek gelir kaybına neden olmak, paraya olan güvenin kaybolması ile birlikte devlet-vatandaş ilişkisini zayıflatarak ülkede psikolojik ve sosyolojik nitelikli sorunlara yol açmak ve ihtiyaçların piyasa ortamında karşılanması bağlamında arz talep ilişkisini bozarak cari para sistemini altüst etmek gibi ortaya çıkan bir dizi önemli sonuçlardır.”¹⁰⁹² Kalp akçe kesme işinin eskiden beri olup ağır cezalar uygulandığından bahseden Mustafa Akdağ 16. yüzyılda kalpazanlık faaliyetlerinin

¹⁰⁹⁰Kılıç, O. (1999), "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", **Osmanlı 3 İktisat**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.180.

¹⁰⁹¹ Akgündüz, A. (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ...**, I.Kitap, s.125,126,254,480-481; Akgündüz, A. (1990), **2.Kitap**, s. 238,338,340,368-369.

¹⁰⁹² Özel, M. (2018), "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C.10, S.18, ss.304–317, s. 306.

arttığından bahsetmektedir.¹⁰⁹³ Divân-ı Hümâyün'dan Anadolu Beylerbeyi'ine ve Ankara kadısına yazıldığı anlaşılan bir mühimme kaydında İstanbul'daki Yahudilerin kalp ve yaramaz akçeleri toplayarak yük ile Ankara'daki Yahudilere gönderip piyasaya sürdükleri bildirilmekle bu kalların yakalanarak südde-i saadete gönderilmeleri buyurulmuştur.¹⁰⁹⁴ Yahudi sarrafların piyasada olan sağlam akçeleri farklı yollarla toplayarak vezni ve ayarı düşük olarak yeniden imal ettikten sonra piyasaya sürdükleri bilinmektedir.¹⁰⁹⁵ Yukarıda bahsi geçen örneğe bakılacak olursa İstanbul ve Ankara'daki Yahudilerin kalpazanlık işi için örgütlenmiş oldukları anlaşılmaktadır. Gerlach'da piyasaya kırık para süren Yahudilerin tutuklanmasından bahseder.¹⁰⁹⁶ Yahudilerin genellikle kalpazanlık suçu ile anılmaları Osmanlı Devleti'nde sarraflık mesleği icraa etmelerinden kaynaklı olabilir. Sarraflık yapanların gerekli aletler ve değerli madenleri kolaylıkla ellerinde bulundurabilecekleri gibi gümüş akçe içinde bulunan gümüş miktarını azaltarak elde edilen kırık akçe yapımını bilmeleri gayet tabiidir.¹⁰⁹⁷ Kalpazanlık t'azir suçları arasında yer almakla birlikte bu suçlara verilecek cezaların belli olmaması sebebiyle hükümdara ve naibi olan kadılara bu tür suçlar için uygun bir ceza belirleme yetkisi verilmiştir.¹⁰⁹⁸

Kalp para bulundurmakla ilgili sicil kayıtlarından biri 16 Zilkade 1058 (2 Aralık 1648) tarihli olup failin Gebrail isimli bir Ermeni olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹⁹ Yine 1094 yılı Zilhiccesine (Aralık 1683) tarihli sicil kaydında İstanbul'da bulunan Akoğlan adlı Yahudinin Ankara'da sakin olan oğlu Yakut'a pirinç çuvalları içinde gizlice yeni akçe gönderdiği tespit edilmiştir. Katırcı taifesine taşıdığı pirinç çuvalları içine yeni akçe saklayıp oğlu Yakut'a gönderdikten sonra Yakut'un bu akçelerle İzmir ipliği ve Muhayyer satın aldığı anlaşılmıştır.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ Akdağ, M. (2014), **a.g.e.**, s.639.

¹⁰⁹⁴ BOA, A.(DVNSMHH.d., Defter no 6, Gömlek no 996.

¹⁰⁹⁵ Kılıç, O. (1999), **a.g.m.**, s.182.

¹⁰⁹⁶ "Bugün, piyasaya kırık para süren çok sayıda Yahudi'yi tutuklayıp Divan'a götürdüler ve karınlarına, sırtlarına, tabanlarına değnek vurdurarak cezalandırdılar. Üstelik vurulan darbe adedi kadar da para cezası ödettiler." Bkz; Gerlach, S. (2007), **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, s.197.

¹⁰⁹⁷ Demir, M. (2016), **16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.164.

¹⁰⁹⁸ Demirtaş, M. (2010), **a.g.e.**, s.81.

¹⁰⁹⁹ BOA, AŞS, 36, 13/71

¹¹⁰⁰ "... mezbûrun babası merkûm Ak oğlan Mahmiye-i İstanbul'dan oğlu mezbûr Yâkut'a yeni akçesi irsal edüp ol dahî medîne-i mezbûreden iştirâ eylediği İzmir ipliği Muhayyer vesâir muâmelat etdiği tüccar tâifesine zikr olunan akçeden verüp borcu üzere bey ve şer'îye ihtilâl ve kesad verüp mâl-ı mîriye ziyâde gadr ve zarârı olmağla ..."Bkz: BOA, AŞS, 63, 34/169

Haksız kazanç uygulamalarından bir diğeri de dolandırıcılık suçudur. “Osmanlı Hukuk uygulamalarında bu tür suçları işleyen faille siyaseten katl, organ kesme, kürek, hapis, kalebentlik, pranga, sürgün, (ta‘zîr), dayak, teşhir, meslekten ihraç, müsadere, azil ve para cezaları gibi çeşitli ta‘zîr yaptırımlarının icra edildiğini görmekteyiz.”¹¹⁰¹ Salomon Schweigger seyahatnamesinde bir güvenlik görevlisi olan subaşının şehir içinde sürekli dolaşarak ölçü ve tartıda haksızlık yapanları tespit ettiğinde ister Türk olsun ister Hıristiyan zorla dükkanlarından çıkarıp çıplak tabanlarına sopa vurdurduğundan bahseder.¹¹⁰²

15 numaralı Ankara Şer’iye sicilinde yer alan Cingane taifesinden Yafi veled-i Marko’ya ait suç kaydında bir çeşit dolandırıcılık örneğinden bahsedilmektedir. Buna göre kendisini kuyumcu olarak tanıtan Yafi adlı kişi Yovan adlı zımmiden 25 dirhem halis gümüş aldıktan sonra ortadan kaybolmuştur.¹¹⁰³

Diğer suç kayıtlarına bakıldığında bir gayrimüslimin Ankara Kalesi’nde bulunan evinin yakıldığı,¹¹⁰⁴ yine kalede bulunan zımmilerin eşkıya baskınına uğrayıp evlerinin yakıldığı,¹¹⁰⁵ bir Müslüman tarafından bir zımminin oğluna afyon satılarak çocuğun helakına sebep olduğu,¹¹⁰⁶ Hüdaverdi adlı zımminin Ali beşe ibn Osman tarafından zorla alıkonulduğu,¹¹⁰⁷ Tülüce Mahallesi sakinlerinden bir zımmiyenin kendisini asarak intihar ettiği,¹¹⁰⁸ Kayseriye keferesinden bazı zımmilerin Murtazâbad Kazası’na nişan almaya giden Müslümanların yolunu kestiği,¹¹⁰⁹ Yahudi Mahallesi’nde bazı Yahudilerin kılık değiştirdikleri¹¹¹⁰ gibi çeşitli konular görülmektedir. 27 Rebiülevvel 1024 (26 Nisan 1615) tarihli sicil kaydında Ankara’da sakin kefer taifesi mahkemeye müracaat ederek şehrin hamamcıları ve sair halkından şikâyetçi olmuşlardır. Kefer taifesi şikâyetlerinde hali hazırda mezarlıkları olup ölülerini defnettikleri mezarlarına bazı Müslümanların çöp döktüklerini dile getirmişlerdir.¹¹¹¹ Genel itibariyle gayrimüslimlerin Ankara’da yüzyıl boyunca kimi zaman çeşitli suçlardan fail oldukları kimi zaman da mağdur oldukları tespit edilmiştir.

¹¹⁰¹ Koç, M. (2019), "Osmanlı Ceza Hukukunda Hile (Aldatma-Dolandırıcılık) Suçları Ve Cezaları", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, C.19, S.1, ss. 119–139,s. 123.

¹¹⁰² Schweigger, S. (2004), **a.g.e.**, s. 190.

¹¹⁰³ BOA, AŞS, 15, 99/1667

¹¹⁰⁴ BOA, AŞS, 21, 79/sıra 3

¹¹⁰⁵ BOA, AŞS, 21, 89/998

¹¹⁰⁶ BOA, AŞS, 41, 59/304

¹¹⁰⁷ BOA, AŞS, 56, 87/604

¹¹⁰⁸ BOA, AŞS, 66, 64/345

¹¹⁰⁹ BOA, AŞS, 22, 21/193

¹¹¹⁰ BOA, AŞS, 16, 137/965

¹¹¹¹ BOA, AŞS, 16, 16/106

SONUÇ

“17. yüzyıl Ankara gayrimüslimleri” adlı çalışmada Ankara’da sakin Ermeni, Rum ve Yahudilere ek olarak Osmanlı ülkesi içinden ve dışından ticaret sebebiyle Ankara’ya gelen gayrimüslimler ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynağı olan Şer’iye Sicil Defterlerinin yanı sıra Cizye Defterleri, Mühimme Defterleri, Psikoposluk Kalemî Evrâkı ve İbnülemin Tasnifine ait belgelerden faydalanılmıştır. Bir Sosyal tarih incelemesi olan araştırmanın başlıca kaynağı olan şer’iye sicilleri gayrimüslim ekseninde incelenerek Ankara’nın gayrimüslim nüfusunun sosyo ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sosyal tarih çalışmalarının ana kaynağı olarak nitelenen şer’iye sicillerinde şehrin barındırdığı gayrimüslimlere dair pek çok aydınlatıcı bilgi yer almaktadır. 17. yüzyıl sicilleri içinde yer alan 9.129 poz görüntünün içerisindeki îlam, hüccet, ferman, nişan ve berat gibi kayıtlar arasında yaklaşık 7.000’i doğrudan veya dolaylı olarak gayrimüslimleri içermektedir. Söz konusu kayıtlar şehrin gayrimüslim sakinlerinin şer’i mahkemelere ne sıklıkta müracaat ettikleri hakkında fikir vermesi bakımından kayda değerdir. Sicil kayıtlarında tespit edilen davalar gayrimüslimlerin kendi aralarında yaşadıkları sorunlar için şer’i mahkemelere gelmeleri şart olmadığı halde çoğunlukla kadıya başvurduklarını göstermektedir.

Ankara’da sakin gayrimüslimlerin nüfusu ve yerleşim yerleri hususunda kayda değer tespitler yapılmakla beraber, şehir merkezi ve kazalarda sakin gayrimüslimlerin tamamının bu kayıtlarda yer almamış olması muhtemeldir. Nitekim incelenen belgelerde önemli miktarda gayrimüslimin 16.yüzyıl sonlarında farklı şehirlere gelip Ankara’ya yerleştikleri halde kimilerinin cizyelerini geldikleri şehirlere vermeye devam ettikleri ve kimilerinin de perakende olarak kaydedildikleri görülmektedir. Cizye tahsili zamanlarında gayrimüslimler ve cizye memurları arasında bahsedilen sebeplerden dolayı sık sık sorun yaşandığı belgelere yansımıştır. Bu verilerden hareketle sicil kayıtlarında ve cizye defterlerinde geçen cizye hanelerinin nüfusun tamamını kapsamadığı ve sonuç olarak Ankara gayrimüslimlerinin nüfusunun 17. yüzyıl itibarıyla kayıtlara geçenden daha fazla olduğu söylenebilir.

Arşiv belgelerine göre, 17. yüzyıl boyunca Ankara’da gayrimüslimlerin sakin olduğu 45 mahalle ve 15 karye tespit edilmişken, cizye kayıtlarında yüzyılın sonlarına

gelindiğinde Ankara Kalesi ve 31 mahallenin yanı sıra 40 karyede gayrimüslimlerin ikamet ettiği tespit edilmiştir. Cizye defterleri ve sicillerde yer alan verilerden hareketle yüzyıl sonlarında Ankara merkez ve karyelerinde toplam 6500-7000 civarında gayrimüslim nüfusu bulunduğu tahmin edilmektedir. Arşiv kaynaklarında karşılaşılan veriler 17. yüzyıl başlarından sonlarına değin gayrimüslimlerin hem nüfuslarının hem de yerleşim yerlerinin arttığını göstermiştir. 16. yüzyılı kapsayan çalışmalarda tespit edilen nüfus ve yerleşim yerleri ile kıyaslandığında söz konusu artış açıkça görülmektedir. Diğer yandan gayrimüslimlerin Müslümanlarla karışık yaşadığı mahalle sayılarında da artış tespit edilmiştir. Buna göre altı mahallenin yalnızca gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılırken 39 mahallede Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları tespit edilmiştir.

17. yüzyılda nüfusun büyük kesiminin yoğunlaştığı Ankara Kalesi gayrimüslimlerin de yoğun olarak bulunduğu yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Sicil kayıtlarında Kale'de Hristiyan Rum ve Yahudilerin de yaşadığı sekiz mahalle tespit edilmiştir. Yine bu kayıtlara göre Kale sakini gayrimüslimlerin kiminin şehrin fethiyle buraya yerleştikleri ve kiminin sonradan gelip yerleştikleri de anlaşılmaktadır. Bu cümleden hareketle Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimlerin bir kısmının şehrin fethinden itibaren burada bulduklarını söylemek mümkündür. Hatta kimi gayrimüslimler kalenin muhafazasında görev aldıklarından dönemin padişahları tarafından kendilerine muafnâme verilmiştir.

Sicillerde açıkça belirtilen etnik kimliğe göre Ankara'da Ermenilerin 17 mahallede, Rumların Kale içinde bulunan Kurd Mahallesi dâhil 5 mahallede, Yahudilerin ise Yahudi Mahallesi ile beraber dört mahallede adları geçmektedir. Gayrimüslimlerin yüzyıl boyunca ikamet ettikleri mahalle sayısı daha fazla olduğu açıktır. Ancak kayıtlarda her zaman etnik kimlikten bahsedilmeyip zimmî veya kefare gibi ifadeler kullanılması mahalle bazında bir etnik tasnif yapmayı güçleştirmektedir.

Cizye ve sicil defterlerinden elde edilen verilerde gayrimüslimlerin ikamet ettikleri karye sayıları farklılık arz etmektedir. Cizye ziyadesi defterinde gayrimüslimlerin yaşadığı 40 karye kaydedilmişken sicillerde 15 karyenin ismi geçmektedir. Cizye defterinde yer alan gayrimüslim karyelerinin 25 tanesinin sicillerde yer almadığı görülmektedir. Bunun sebebi sicillerde bahsi geçen karyelerde gayrimüslimlerin yoğun olmasıyla ilgili olabileceği gibi diğer sebebi de bu karyelerin şehir merkezine yakınlıklarına bağlanabilir.

1692 tarihli cizye defterinde yer alan âlâ, evsat ve ednâ kayıtlarına göre cizye yükümlüsü gayrimüslimlerin çoğunlukla ednâ olarak kaydedilmeleri bu tarihlerde nüfusun çoğunluğunun ekonomik durumlarının iyi olmadığına işaret etmektedir. Bu durumda yüzyılın sonlarına gelindiğinde gayrimüslimlerin ekonomik bir gerileme içerisinde olduğu söylenebilir.

Müslim ve gayrimüslim ilişkileri bağlamında Ankara gayrimüslimlerinin Müslümanlarla aynı mahallelerde iç içe yaşadıkları, ortak ticaret yaptıkları, alışverişler, emanet alıp verme ve komşuluk ilişkileri yanısıra ortak suçlara bile karıştıkları tespit edilmiştir. Müslümanlarla ilişkilerinden kaynaklı sorunlara ek olarak kendi aralarında yaşadıkları mülk alım satımı, evlenme, boşanma, miras, emanet, kayıp, kölelik gibi daha pek çok konuda şer'i mahkemeleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Mahkemeye yansıyan mülk alışverişleri ve diğer sosyal içerikli davalar arasında en fazla konu olan da yine ev alışverişleri olmuştur. Buna göre gayrimüslimlerin genellikle ev sahibi oldukları yaptıkları alım satımlardan anlaşılmaktadır. Sicillere göre mahkemeye en çok başvuru yaptıkları diğer konu miras davaları ile ilgilidir. Gayrimüslimler miras paylaşımı hususunda da şer'i mahkemelere oldukça sık müracaat etmişlerdir.

Sicil kayıtlarında yine sık sık karşımıza çıkan sağlık sorunları hakkındaki kayıtlara bakıldığında bazı gayrimüslim cerrahların Müslümanlar tarafından da sık sık tercih edilen hekimler arasında olduğu tespit edilmiştir. Nitekim kayıtlarda bir zimmînin Ankara'nın hekim başı olarak atandığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak gayrimüslimlerin hekimlik alanında uzman oldukları ve Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin hekim başı olabildiği anlaşılabılır.

Ankara'da sakin gayrimüslimlerin dini açıdan da rahat bir hayat sürdükleri sicillere yansıyan din adamları ve ibadethanelerine dair kayıtlardan anlaşılmaktadır. İncelenen kayıtlarda 17. yüzyılda Ankara'da 15 kilise ve bir sinagog olduğu tespit edilmiştir. Bu kiliselerden sekizi Ankara Kalesi'nde yer almaktadır. Sicillerde Kurd Mahallesi'nde bulunan kilisenin Rum kilisesi olduğundan bahsedilirken seyyahlara göre Ankara'da üç Rum kilisesi bulunmaktadır. Yine belgelerden hareketle ismi ve yeri zikredilmemekle birlikte Yahudilere ait bir Sinagog olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 17. yüzyılda Ankara'da gayrimüslimlere ait toplam 16 ibadethane bulunduğu söylenebilir.

Sicillerde yer alan ilâm, berat ve fermanlarda bu kiliselerin tamiri, masrafları, kiliselere vakfedilen mallar ve din adamlarının azil ve tayinlerini içeren çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Ankara'daki kiliselere tayin edilen din adamları arasında marhasa, papaz, rahip ve psikopos gibi din adamları yer almıştır. Yine bu kiliselerin belirli kurallar çerçevesinde tamir edilmesine müsaade edilmiştir. Diğer taraftan gayrimüslimlerin kiliseleri için ev, arazi, dükkân, para, eşya ve hayvan gibi mallarını vakfettikleri ve bu vakıfların gelirleri ile fakir fukaraya kalacak yer ve yemek imkânı sağlandığı anlaşılmıştır.

Sicillerde Ankara'lı gayrimüslimlerin Müslüman olmalarına dair kayıtlar yer almakla beraber din değiştirmelerinin sebepleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

17. yüzyılda gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri arasında mahkeme kayıtlarında en çok yer alan mülk alışverişleri %47'lik bir orana sahipken alacak ve borç davalarına ilişkin kayıtlar %40'lık bir dilimi kapsamaktadır. Ticaret ise %8'lik bir dilime tekabül edip gayrimüslimlerin ticaret alanında oldukça faal oldukları tespit edilmiştir. Mülk alışverişlerinin başlıca konusu olan ev satışları bütün satışlar içinde %75'lik bir paya sahiptir. Daha sonra %17 ile bağ satışları gelmektedir. Diğerleri tarla, bahçe, arsa, dükkân veya çeşitli atölyeleri kapsamaktadır. Ankaralı gayrimüslimler çoğunlukla ev sahibi olup başlıca geçim kaynakları bağcılık ve buna bağlı olarak şarap üretimi ve meyhanecilik olarak tespit edilmiştir. Bağcılık faaliyetleri genellikle taşra kesiminde yapılmıştır. Sofçuluk ve bağcılıktan sonra gelen bahçe tarımı da gayrimüslimlerin geçim kaynakları arasında yer almıştır.

Ele alınan dönemde gayrimüslimlerin büyük oranda sofçulukla meşgul oldukları tespit edilmiştir. Ticaretle ilgilenen gayrimüslimler arasında Osmanlı ülkesinin çeşitli şehirlerinden gelenlerin yanı sıra Avrupa ülkelerinden şehre gelen müste'men tüccarlara da rastlanmıştır. Bunlar arasında Leh, İngiliz, Fransız, Hollandalı, Felemenkli ve Venedikli tüccarlar yer almıştır. Yerli tüccarlar arasında ise; Acem, Halepli, Erzincanlı, Kayserili, Tokatlı, Bursalı, İstanbullu, Vanlı, Arapgirli, Bitlisli, Nizipli, Kefeli, Karamanlı, Sivaslı, Sinoplu, Erzurumlu, Eflaklı, Macar ve Nemçeli gayrimüslim tüccarlara rastlanmıştır. Ankara'da sakin olup şehir dışına gidenler ise Halep, Kayseri, Sivas, İstanbul, İzmir, Erzurum, Kudüs, Kâhire ve Tebriz gibi şehirlerde ticaret yapmışlardır. Ankara'nın iç ve dış ticaretinde etkin rol oynayan yerli ve yabancı tüccarlar başta tiftik ipliği ve sof olmak üzere çeşitli ürünlerin ticaretini yaparak şehrin uluslararası ticaretinde kayda değer bir öneme

haiz olmuşlardır. Şehirde yer alan çeşitli hanlar Ankara dışından gelen yerli ve yabancı tüccarlara ev sahipliği yapmıştır. Sicillerde gayrimüslim tüccarların ikamet ettiği 18 han kaydedilmiştir.

Mülk satışları arasında boyahâne, cendrehâne ve sof dokuma tezgâhlarına da sıkça rastlanması geçim kaynakları arasında sof işçiliğinin öne çıktığına işaret etmektedir. Alım veya satım yapılan evlerde genellikle sof tezgâhları olması gayrimüslimlerin aile üyelerinin de sofçuluk işiyle ilgilendiklerini göstermektedir.

Şehir merkezinde sakin gayrimüslimler daha çok sof dokuma ve kumaşın çeşitli işlemlerden geçirilmesine dayalı bir nevi sanayi üretimi yaparken taşrada sakin olanlar tiftik keçisi yetiştirmekle tiftik ipliği üretiminde yer almışlardır. Avrupalı tüccarların bazı kaza ve karyelere gidip bizzat tiftik ipliği ve sof satın aldıkları tespit edilmiştir. Özellikle İstanos, Miranos ve Erkeksu köyleri ham sof işi yapıldığı, yün eğiren kadınların bulunduğu ve dokumacılığın yaygın olduğu yerlerdir. Ayrıca bazı gayrimüslimlerin devlete ait sofların boyanması ve cendereye çekilmesi işinde istihdam edilerek çeşitli vergilerden muaf tutuldukları tespit edilmiştir. Genellikle sofçuluğa bağlı meslek kollarında çalıştıkları ve bu işin uzmanları tarafından sof işçiliği hakkında gençlere eğitim verildiği de kayıtlara geçmiştir. Sof işçiliğine bağlı meslekler arasında boyacı, perdahtçı, gassal, simsar, cendereci, dellal, hallacı, yüncü ve makramacı gibi meslekler yer almıştır. Gayrimüslimlerin icra ettiği diğer meslekler arasında kuyumcu, kasap, habbaz, demirci, çercici, çukacı, odabaşı, basmacı, kemendci, zenberekçi ve topçu, çilingir, keçeci, fırıncı, attar, kazgancı, külhancı, yapıcı, çadırcı ve eskici gibi meslekler tespit edilmiştir.

Diğer bir dikkat çeken konu ise Yahudi mültezimlerle ilgilidir. Sicillere göre 1610 ve 1640 yılları arasında tutulan kayıtlarda damga, cendere, kassabiye, simsariye, bad-ı heva ve kapan mukataaları Yahudi mültezimlere verilmiştir. Bu durum söz konusu dönemde Yahudilerin ekonomik durumlarının iyi olduğuna işaret etmektedir.

Cizye vergisi başta olmak üzere çeşitli vergi yükümlülükleri bulunan gayrimüslimlerin hasta ve yaşlı olanları veya devlet tarafından bazı görevlere atananlar vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bunlar arasında Ankara Kalesi'nde zenberekçilik ve topçuluk yapanlar, miri cendereci ve boyacılar ile cerrahların yer aldığı tespit edilmiştir.

Gayrimüslimler arasında vergi memurlarının usulsüzlüğüne maruz kalanların yanı sıra çeşitli yollarla vergi kaçırma teşebbüsünde bulunanlara da rastlanmıştır.

Son olarak Ankara'da sakin gayrimüslimlerin işledikleri çeşitli suçlar incelenmiştir. Bu suç kayıtları arasında, cinayet, adam yaralama, hırsızlık, zina, tecavüz, kalpazanlık, haneye tecavüz, darp ve bir takım ahlak dışı davranışlar tespit edilmiştir.

Sonuç olarak 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin nüfuslarında önemli bir artış yaşandığı, ekonomik anlamda çeşitli iş kollarında faaliyet gösterdikleri, tiftik ve sof işçiliğine ağırlık verdikleri anlaşılmıştır. Dini kurumlarının varlığı ve sayısı bu dönemde inanç ve ibadet hususunda rahat bir ortamda olduklarını kanıtlar niteliktedir. Müslümanlarla iç içe aynı mahallelerde yaşamaları birlikte yaşama konusunda sıkıntı yaşamadıklarının bir işaretidir. Gayrimüslim vatandaşların bazılarının devlet tarafından görevlendirildiği, ticarete başarılı oldukları, sağlık konusunda uzman oldukları da tespit edilmiştir. Suç kayıtları arasında toplum ahlakına aykırı davranışları olan gayrimüslimler de tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR**1- Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Dairesi/ Ankara****A- Ankara Şer'iyeye Sicilleri**

AŞS 8 (M. 1601)	AŞS 43 (M. 1658)
AŞS 9 (M. 1605)	AŞS 44 (M. 1658)
AŞS 10 (M. 1606)	AŞS 45 (M. 1659)
AŞS 320 (M. 1607)	AŞS 46 (M. 1660)
AŞS 11 (M. 1608)	AŞS 47 (M. 1661)
AŞS 12 (M. 1612)	AŞS 48 (M. 1662)
AŞS 13 (M. 1612)	AŞS 49 (M. 1663)
AŞS 14 (M. 1617)	AŞS 50 (M. 1663)
AŞS 15 (M. 1615)	AŞS 51 (M. 1667)
AŞS 16 (M. 1617)	AŞS 52 (M. 1668)
AŞS 17 (M. 1619)	AŞS 53 (M. 1669)
AŞS 18 (M. 1620)	AŞS 54 (M. 1671)
AŞS 19 (M. 1621)	AŞS 55 (M. 1672)
AŞS 20 (M. 1622)	AŞS 56 (M. 1674)
AŞS 21 (M. 1624)	AŞS 57 (M. 1675)
AŞS 22 (M. 1626)	AŞS 58 (M. 1676)
AŞS 23 (M. 1627)	AŞS 59 (M. 1677)
AŞS 24 (M. 1630)	AŞS 60 (M. 1680)
AŞS 25 (M. 1631)	AŞS 61 (M. 1681)
AŞS 26 (M. 1634)	AŞS 62 (M. 1682)
AŞS 27 (M. 1635)	AŞS 63 (M. 1683)
AŞS 28 (M. 1637)	AŞS 64 (M. 1684)
AŞS 29 (M. 1638)	AŞS 65 (M. 1685)
AŞS 30 (M. 1642)	AŞS 66 (M. 1686)
AŞS 31 (M. 1643)	AŞS 67 (M. 1686)
AŞS 32 (M. 1645)	AŞS 68 (M. 1688)
AŞS 33 (M. 1645)	AŞS 69 (M. 1690)
AŞS 34 (M. 1647)	AŞS 70 (M. 1690)
AŞS 35 (M. 1648)	AŞS 71 (M. 1691)
AŞS 36 (M. 1649)	AŞS 72 (M. 1692)
AŞS 37 (M. 1652)	AŞS 73 (M. 1693)
AŞS 38 (M. 1653)	AŞS 74 (M. 1695)
AŞS 39 (M. 1654)	AŞS 76 (M. 1696)
AŞS 40 (M. 1655)	AŞS 77 (M. 1697)
AŞS 41 (M. 1656)	AŞS 78 (M. 1699)
AŞS 42 (M. 1657)	AŞS 79 (M. 1699)

B- Mühimme Defterleri

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 6, G6mlek no 996.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 24, G6mlek no 614.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no,31, G6mlek no 164.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 36, G6mlek no 479.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 41, G6mlek no 490.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 96, G6mlek no 325.

BOA. A.DVNSMHHM.d., Defter no 96, G6mlek 1005.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 110, G6mlek no 2004.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 110, G6mlek no 3144.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 111, G6mlek no 2187.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 111, G6mlek no 2208.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 112, G6mlek no 868.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 113, G6mlek no 41.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 119, G6mlek no 557.

BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter no 141, G6mlek no 577.

C- Cizye Defterleri (Maliyeden M6devver)

BOA. Mad.d., Defter no 7656.

BOA. Mad.d., Defter no 15055.

BOA. Mad.d., Defter no 3660.

D- Kilise Defterleri

BOA. A.DVNS. KLS. d., Defter no 9.

BOA. A.DVNS. KLS. d., Defter no 10.

E- Psikoposluk Kalemi Evrakı

BOA. D. PSK. Psikoposluk Kalemi Evrakı, Kutu 1, Gmlek 195/5

BOA. D.PSK. Psikoposluk Kalemi Evrakı, Kutu 1, Gmlek 195/2.

F- İbnülemin Tasnifi.

BOA. İE. HR. Defter no 1, Gmlek no 86.

BOA. İE. DH. Defter no 7, Gmlek no 722.

BOA. İE. DH. Defter no 21, Gmlek no 1903

G- Ali Emiri Tasnifi

BOA. AE. SMST .II. Defter no 52, Gmlek no 5264.

BOA. AE. SMST .II. Defter no 68, Gmlek no 7187.

H- Topkapı Sarayı Evrakı

BOA. TS. MA.e, Defter no 826, Gmlek no 40.

I- Hatt-ı Hmayun

BOA. HAT. 1516, Defter no 47/6.

BOA. HAT. 1516, Defter no 47/10.

İ- Fotoğraflar

BOA, Haritalar, HRT.h., s.1, 408.

Koç niversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 1313.

Koç niversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:TKV0213.

Koç niversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:3088.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:2003.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:0763.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:LF020.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:1265.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:2684.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:H004.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:H114.

Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:H162.

2- Telif Eserler

Acun, F. (2005). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı". **XIV. Türk Tarih Kongresi**. 9-13 Eylül 2002, C. II, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Acun, F. (2002). "Celali İsyancıları", (1591-1611). **Türkler**, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları.

Akdağ, M. (1995). **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"**. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akdağ, M. (2014). **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1988). **İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Tatbîkâtında Vakıf Müessesesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akgündüz, A. (1990). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. C. 1-2, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (1991). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. C.1, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (1994). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. C.8, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (2008). **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akgündüz, A. (2009). "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer 'iye Mahkemeleri ve Şer 'iye Sicilleri". **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. (14).

Akkaya, M. (2018). "Osmanlıda 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları İle Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki". **History Studies International Journal of History**. 10 (7).

- Aksın, A., Baytimur, S.O.. (2018). "Osmanlı Devletinde Toplumsal Suçlar ve Cezalar (1789-1839)". *XVII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, (IV).
- Aksın, E. Maral, A. (2007). "Osmanlı Devletinde Irza ve Namusa Yönelik Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)". *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*.
- Akşit, A. (2018). "Ankara'nın Selçuklular Dönemindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar". *SOBİDER*. 5 (21).
- Aktan, H. (2005). "Miras". *DİA*. İstanbul: C. 30, 143-145.
- Aktepe, M. Münir. (1995). "Esad Efendi, Hocazade"., *DİA*. İstanbul: C. 11, 340-341.
- Akyılmaz, G. (2017). "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar" *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. Özel Sayı, 325-364.
- Akyol, H. (2013). "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Ankara", *I. Uluslararası Hünkâra Vefâ Sempozyumu*. Gebze Belediyesi Kültür Yayınları. 420-435.
- Akyüz, J. (2003). "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Alkan, M. (2006). "Ayazmend'de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf". *Türk Yurdu*. 53-59.
- Alkan, M. (2009). "Azınlık Vakıfları (Tarihi Arkaplanı, Hukûkî Yapısı ve İç Analizi)". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. 2(4). Ankara: 93-111.
- Alkan, M. (2015). "Osmanlı'da Millet Sistemi". *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: 85-92.
- Alkan, M. (2018). "Ankara'da Kızıl Bey Vakfı: Vâkıf, Vakıf ve İmaret". **Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı**. Ankara: Cilt 1. 316-330.
- Altınay, A. R. (2000). **Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı**. Haz. (Abdullah Uysal), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altunsoy, N. (2019). "Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler". **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**. Kırklareli: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ankara Vilayet Salnamesi**. (2014). Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Arslan, M. (2000). **Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Asoğlu, İ. ((2019). "Birliktelikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880 - 1910)". **Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı**. Şanlıurfa: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Aşıkî, D.A.(2013). **Aşıkpaşazâde Tarihi**. Haz: (Ayşenur Kala). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Atar, F. (2001). “Kadı”. **DİA**. İstanbul: C. 24. 69-73.
- Attalı, J. (2014). **Yahudiler Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**. (Çev. Berna Günen). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Aydın, M. (2002). “Kilise”. **DİA**. Ankara: C. 26. 11-14.
- Aydın, M.A. (1993). “Osmanlı Ceza Hukuku”. **DİA**. İstanbul: C.7. 478-482.
- Bahar, L. Beki, (2003). **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Barkan, Ö. L. (1943). **Kanunlar**. C.1. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Barkan, Ö. L. (1953). “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. **Türkiyat Mecmuası**.1-25.
- Barkan, Ö. L. (1964). “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançosu”. **Belleten**. 1(1).1-119.
- Barkan, Ö. L. (1970). “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”. **Studies in the Economic History of the Middle East from the ise of İslam to the Present Day**. Çev. (Mehtap Özdeğer). Newyork: London Oxford University press.163-171.
- Barokas, Y. (1987). **Türkiye’de Yahudi Toplulukları**. İstanbul: Özel Yayın.
- Baykara, T. (2012). “Bir Selçuklu Şehri Olarak Ankara”, **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu**. Ankara: C.1.127-130.
- Baytimur, S. O. (2018). “Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar (1789-1839)”. **Studies of The Ottoman Domain**. 8(15). 91-108.
- Bilgin, A., Bozkurt, F. (2010). “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları”. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 20(2), 1-31.
- Bostancı, A. (1999). **İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslimler (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. İstanbul: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Bozkurt, G. (1989). **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bölükbaşı, Ö. F. (2016). “Riyal”. **DİA**. C.2. 430-432.
- Busbecq, O. G. (Tarihsiz). **Türkiye’yi Böyle Gördüm**. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Cahen, C. (1979). **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**. (Çev. Yıldız Moran). İstanbul: E Yayınları.

- Cahen, C. (2012). **Osmanlılardan Önce Anadolu**. (Çev. Erol Üyepazarcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cengiz, K. (2005). "Mudârebe". **DİA**. İstanbul: C. 30. 359-363.
- Ceyhan, M. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Cezar, M. (2010). **Mufassal Osmanlı Tarihi**. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Clot. A. (1994). **Fatih Sultan Mehmet**. (Çev. Necla Işık). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cohen, M. R. (2013). **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2019). **Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi**. İstanbul: Yayın No 2.
- Çadırcı, M. (1980). "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları I**.109-132.
- Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. 483-511.
- Çelik, E. Yavuz, M. (2018). "Pierre Belon Du Mans'ın Filistin Seyahati ve Bitkibilim Tarihi Açısından Önemi". **Filistin Araştırmaları Dergisi (FAD)**, 3(3). 65-80.
- Çetin, F. (2011). "Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Çetin, O. (1994). **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çınar, H. (2011). "Türkiye'de Üniversitelerde Şer'iyeye Sicillerine Dayalı Olarak Yapılan Çalışmalar". **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 359-422.
- Çınar, H. (2018). "Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Ankara'da Bir Kaza: Zir". **Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara**. Ankara: Akçağ Yayınları. 433-457.
- Çolak, K. (2000). **XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida hareketleri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Dağ, M. N., İnan, A. S. (2016). **Ankara Vakıf Eserleri**. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı.
- Dağcı, Ş. (2002). "Kıyas". **DİA**. C.25. 488-495.
- Dakuki, H. A. (1998). "Hîre". **DİA**. C.18. İstanbul: 122-124.

- Dalsar, F. (1942). "XV. XVI. Asırlarda Bursa'da Ankara Sofları". *Ülkü Milli Kültür Dergisi*. (27). 9–11.
- Dalsar, F. (1947). "400 Yıl Önce Ankara". *ÜLKÜ Halkevleri ve Halk Odaları Dergisi*. 1(10).
- De La Motraye, A. (2007). **La Motraye Seyahatnamesi**. (Çev: Nedim Demirtaş), İstanbul: İstiklal Kitabevi.
- Demir, E. ((2018). Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler Ayıntab Örneği (1785-1865). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep: **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Demir, M. (2016). 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Demirtaş, M.(2010). **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Dernschwam, H. (1992). **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**. (Çev. Yaşar Önen). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Deveci, Z. (2015). Şeyhülislam Ebu's-suûd Efendi'nin Fetvâlarında Osmanlı Gayrimüslimleri, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Develioğlu, F. (2000). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Düzgün, Ç. (2007). Şer'iyye Sicillerine Göre Tarsus'ta Gayrimüslimler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Emecen, F. (1997). **Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri**. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Emecen, F. (2016). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emecen, F. M. (1989). **Manisa Kazası**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erbay, C. (2006). "Nafaka". **DİA**. İstanbul: C. 32.
- Ercan, Y. (1988). **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercan, Y. (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar". *BELLETTEN*, C.LV/S.213. 371-392.
- Ercan, Y. (2001). **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kurulardan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erdemli, A., Urhan, S. A., Arvas, E. P., (2018). "Ankara Keçisi Tiftik ve Sof". (ed. Nurten Gülbay). Ankara: **Ankara Kalkınma Ajansı**.

- Erdoğan, A. (2019). "Suç Ve Ceza : Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar Ve Cezalar (1559-1609)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.**
- Erdoğan, A. (2019). "Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun". Ankara: **Hacı Bayram-ı Veli / IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu.** 315-335.
- Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. (2007). **Osmanlı'da Ankara.** Ankara: Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2.
- Erdoğan, E. (2004). **Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Erdoğan, E. (2005). "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(6). 249-262.
- Ergenç, Ö. (1984). "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle'nin" İşlev ve Nitelikleri Üzerine". İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları IV.* 69-78.
- Ergenç, Ö. (2012). **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erkal, M. (1993). "Cizye". *DİA.* Cilt 8. İstanbul: 45-48.
- Ertaş, F.C., Şişman, Bülent, (2012). "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi - Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi.* (4). 197-222.
- Eryılmaz, B. (1996). **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi.** İstanbul: Risale Yayınları.
- Esirgen, S. Ö. (2015). "İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmiler", Ankara: **Mehmet Akif Aydın'a Armağan.**187-213.
- Esirgen, S. Ö. (2016). "Aile Hukuku Ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 65(3). 893-935.
- Eyice, S. (1972). **Ankara'nın Eski Bir Resmi.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Faroqhi, S. (1982). "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri". 41(1-4). **İktisat Fakültesi Mecmuası.**
- Faroqhi, S. (2000). **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler.** (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2009). **Orta Halli Osmanlılar.** (Çev. Hamit Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.** (Çev. Ercan Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Faroqhi, S. (2010). **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**. (Çev. Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. N. (2011). "Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839". **Türkiye Tarihi**. C. 3. (Çev. Fethi Aytuna) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Fayda, M. (1997). "Halid b. Velid". **DİA**. C. 15. İstanbul: 289-292.
- Fayda, M. (2013). "Zimmî". **DİA**. C. 44, İstanbul: 428-434.
- Fulya, M. (1990). "Ankara'nın 19 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Şehir İçindeki Yaşayış, Etkinlikler ve Gelen Fermanların Tahlili". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Galanti A. (2005). **Ankara Tarihi I-II**. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Galanti, A. (1947). **Türkler ve Yahudiler**. İstanbul: Tan Matbaası.
- Genç, M. (2000). "İltizam". **DİA**. C. 22. İstanbul: 154-158.
- Genç, M. (2000). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**. Ankara: Kültür Serisi.
- Genç, M. (2006). "Mukataa". **DİA**. C. 31. İstanbul. 129-132.
- Gerlach, S. (2007). **Türkiye Günlüğü 1573-1576**. C.1. (Çev. Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gerlach, S. (2007). **Türkiye Günlüğü 1577-1578**. C.2. (Çev. Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gökdemir, O. (2012). **Türkiye'de Yahudi Hıristiyan Savaşları**. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Göyünç, N. (1979). "Hane Deyimi Hakkında". İstanbul: **İÜEFTD**.
- Gözübenli, B. (2005). "Mufâvada". **DİA**. C. 30. İstanbul: 371-372.
- Gözübenli, B. (2010). "Şirket". **DİA**. C. 39. İstanbul: 198-201.
- Greene, M. (2019). **Katolik Korsanlar ve Rum Tüccarlar**. (Çev. Ayşe Betül Sayın). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güllü, R.E. (2020). "Osmanlı Toplumunda Ermeniler". **Osmanlı Toplum Yapısı ve Millet Sistemi**. Ankara: Nobel Yayınları. 213-248.
- Günalan, R. (2016). "Anadolu ve Rumeli'de Gayrimüslim Cemaat Liderlerinin Vazifeleri Bağlamında Patriklik Makamı ve Patrik Yermiyalar (16. Yüzyıl)". **Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**. Balkan Tarihi, C. II. 63-82.
- Güner, O. (2006). "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye: Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma". **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. (22). 59-74.

- Güneş, G. A. (2015). “16-17. Yüzyıllarda Anadolu Eyaletinde Gayrimüslimler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi.** (2008). (Haz: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) C.2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürkan, S.L. (2003). “Manastır”. **DİA**. C. 27. Ankara: 558-560.
- Hammer, J. V. (2015). **Osmanlı Tarihi.** (Haz: Hüseyin Tekinoğlu). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). “Konsil”. **DİA**. C.26, Ankara: 175-178.
- İmber, C. (2017). “Osmanlı Hukukunda Zina”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. (29). 505-538.
- İlgürel, M. (1995). “Osmanlı’larda Eşkîyalık Hareketleri”. **DİA**. C. 11. İstanbul: 466-469.
- İnalcık, H. (1959). “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”. *BELLETTEN*. 23(92). Ankara: 575-610.
- İnalcık, H. (1993). “Osmanlı’da Cizye”. **DİA**. İstanbul: 45-48.
- İnalcık, H. (2004). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600.** İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2006). “Murad I”. **DİA**. C. 31: İstanbul: 156-164.
- İnalcık, H. (2009). **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2014). **Devlet-i Aliyye II:** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnternet: **Kubbealtı Lugatı.** <http://lugatim.com/s/çuha>, t. 10.12.2020.
- İnternet: **Kubbealtı Lügatı.** <http://lugatim.com/s/Külhancı>, t. 10.12.2020.
- Johnson, P. (Tarihsiz). **Yahudi Tarihi.** (Çev. Filiz Orman). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Jorga, N. (2009). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.** İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kanitemiz, C. (2018). “Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi ve Vakfı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**.
- Karagöz, S. (2012). “Şer’iye Sicil Defterlerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Önemi 1 No’lu Ayntab Şer’iye Sicili Örneği”. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri (Muğla)*. (1). 681-694.
- Karagöz, S. (2013). “Şer’iye Sicillerinin Türk Dili ve Kültürü Açısından Kaynak Değeri”. *Yeni Türkiye Dergisi*. 9(55). 452-460.

- Karataş, A. İ. (2005). “Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı**.
- Karataş, A. İ. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(1). 267–284.
- Kasap, S. (2011). “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**.
- Kaynar, H. (2014). “Muhabbet Bâki Mahbubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı 3*. 1-21.
- Kazıcı, Z. (2007). “İslam Devletlerinin Zımmi Tebaaya Bakışı”. İstanbul: **Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Kitab**. 305-324.
- Kenanoğlu, M. M. (2017). **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M.(2013). “Vergi”. *DİA*. C. 43. İstanbul: 52-58.
- Kenanoğlu, M.M. (2003). "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak “Ruhani İltizam” Sistemi". *Divan İlmî Araştırmalar*. (14). 67–84.
- Kılıç, M. (2009). “Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836 -1876)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Kılıç, O. (1999). "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri". **Osmanlı 3 İktisat**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 180-187.
- Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A., Çam, M. (2015). **Şehr-i Kadim Ankara**. C. 1. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Kızkapan, A. (2009). “Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Tokat'ta Gayrimüslimler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Kocaoğlu, B. (2017). Osmanlı Devletinde Cizye Vergisi ve Tanzimat Devri Uygulamalarından Bir Kesit: Kastamonu Örneği. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Kırıkkale: **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Koç, M. (2017). Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**.

- Koç, M. (2019). "Osmanlı Ceza Hukukunda Hile (Aldatma-Dolandırıcılık) Suçları Ve Cezaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. 19(1). 119–139.
- Koç, Y. (2007). "Nüfus". *DİA*. C.33. İstanbul: 294-299.
- Koç, Y. Tuğluca, M. (2006). "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. (2). 7–24.
- Koçak, Z. (2017). "1691 tarihli Cizye defterine göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman kazaları". Ankara: *OTAM*. (41). 191-218.
- Koçak, Z. (2018). "Osmanlı Toplumunda Zımmi Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 7(1). 167-210.
- Koçak, Z. Toprak, S. (2013). "Fatih Döneminde Gayrimüslimlere Gösterilen Hoşgörü". **I. Uluslararası Hünkâra Vefa Sempozyumu**. Gebze: Gebze Belediyesi Kültür Yayınları 2. 405-4019.
- Konan, B. (2011). "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. C.29. 149-172.
- Köç, A. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümera Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı**.
- Köç, A. (2014). "Sicillerden İhtidaları Okumak: Tanzimat Öncesinde Ankara'da Mühtediler". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. 1(2). 1-13.
- Köse, A. (2000). "İhtidâ". *DİA*. C. 21. İstanbul: 554-558.
- Kritovulos, (2018). **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**. (Çev. Ari Çokona). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kundakçı, S. K. (2017). "Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar (1624-1650)". *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. XIV(54). 153-170.
- Küçük, C. (1986). "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi". Ankara: **Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu**. 61-86.
- Kütükoğlu, M. (2011). "Temessük". *DİA*. C. 40. İstanbul: 413-414.
- Kütükoğlu, M. (2018). **Osmanlı Belgelerinin Dili**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). "Mühimme Defteri". *DİA*. C. 31. İstanbul: 520-523.
- Lewis, B. (1996). **İslam Dünyasında Yahudiler**. (Çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: İmge Kitabevi.
- Lewis, B. (1996). **Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**. (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Lewis, B. (2006). **Ortadoğu'da Irk ve Kölelik**. (Çev. Enver Günsel). İstanbul: Truva Yayınları.
- Mamboury, E. (1934). **Ankara Gezi Rehberi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Nedkoff, B. C. (1944). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)". (Çev. Şinasi Altundağ). *Bellekten*. 8(32). 599-652.
- Okur, K. H. (2007). "İslam Hukukunda Miras Engeli Olarak Müslüman ve Gayrimüslim Arasındaki Din Ayrılığı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi VII*. (3). 95-119.
- Ongan, H. (1958). **Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ongan, H. (1974). **Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyeye Sicili**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Orhonlu, C., Göyünc, N. (1997). "Has". *DİA*. C. 16. İstanbul: 268-270.
- Ortaylı, İ. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Kadı". *DİA*. C. 24. İstanbul: 69-73.
- Ortaylı, İ. (2008). **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2016). **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Osmanağaoğlu, C. (2008). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 66 (1). 109-178.
- Örtsen, S. E. (2016). "Aile Hukuku Ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 65(3). 893-935.
- Özaydın, A. (2002). "Kılıçarslan II". *DİA*. C.25. Ankara: 399-403.
- Özcan, A. (2002). "Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa". *DİA*. C. 26. Ankara: 263-265.
- Özcan, T. (2003). "Mehmed Emin Efendi, Ankaravi". *DİA*. C. 28. Ankara: 461-462.
- Özcoşar, İ. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (7). 124-139.
- Özdemir, R. (1991). "Ankara". *DİA*. C.3. İstanbul: 204-209.
- Özdemir, R. (1998). **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özel, A. (1996). "Gayri Müslim". *DİA*. C. 13. İstanbul: 418-427.
- Özel, A. (2006). "Müste'men". *DİA*. C. 32, İstanbul: 140-143.
- Özel, M. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 10(18). 304-317.

- Özel, O. (2001). “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”. (Haz. Halil İnalçık- Şevket Pamuk). Ankara: **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**.
- Özgökmen, A. (1996). Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Müslim Gayrimüslim Münasebetleri (1700-1800), Yayınlanmamış Doktora Tezi. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı**.
- Öztürk, L. (2003). “Manastır”. **DİA**. C. 27. Ankara: 560-561.
- Öztürk, N. (2001). “Osmanlı’nın Gayrimüslimlere Bakışı”. **Türk Dünyası Araştırmaları**. (131). 11-18.
- Öztürk, S. (2001). “Kassâm”. **DİA**. C. 24. İstanbul: 579-582.
- Pakalın, M. Z. (1993). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rozen, M. (2011). “Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839”. **Türkiye Tarihi**. C. 3. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Rozen, M. (2013). **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)**. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruderman, D.B. (2013). **Erken Dönem Yahudi Tarihi**. (Çev. Lizet Deadato) İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Sabev, O. (2013). “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke Ve Muhallefat Kayıtları”. Ankara: **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**. (1). 259-272.
- Sahillioğlu, H. (1995). “Esedi”. **DİA**. C.11. İstanbul: 368-369.
- Sak, İ. (1992). “Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler: 17. ve 18. Yüzyıllar”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Sak, İ. (2012). “Şer’iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)”. **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**. (7). ss.117-135.
- Sak, İ. Firathan, M. T. (2019), “Şer’iye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)”. **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (22). 189–251.
- Sami, Ş. (1989). **Kamus-ı Türkî**. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sargon, E. (1991). “Ankara”. **DİA**. C. 3. İstanbul: 201-203.
- Schweigger, S. (2004). **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**. İstanbul: (Çev. S. Turkis Noyan).
- Sevengil, A. R. (1990). **İstanbul Nasıl Eğleniyordu**. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sharon, M. S. (1992). **Türkiye Yahudileri**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Singer, A. (1996). **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**. (Çev. Sema Bulutsuz). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Simeon, P. (2007). **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye**. (Çev. Resul Bozyel). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Solak, İ. Uysal Z. (tarihsiz). "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)". **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır**. 991-1004.
- Soydaş, H. (2018). "Nicolas De Nicolay'ın Musavver Seyahatnamesinde Kanuni Devri Osmanlı İmparatorluğu". **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. (63). 267-288.
- Soykan, T. T. (2000). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**. İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.
- Söylemez, M. M. (2010). "İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü". **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. (22). 99-124.
- Söylemez, M. M. (2016). "Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar". **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 1(2). 33-56.
- Şahiner, Y. (2018). "Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-1648". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Şerefliçil, M. E. (1982). "Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kadar Ankara". **Türk Dünyası Araştırmaları**. 44-85.
- Şahak, İ. (2004). **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**. İstanbul: Anka Yayınları.
- Tahiroğlu, R. K. (2010). "Ankara Ermenileri (1910-1920)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Tak, E. (2019). "XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı Katl Davalarında Bürokratik Prosedür: Mahkeme ve Dîvân Kayıtları Üzerine Bir İnceleme". **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**. 17(27). 127-141.
- Tak, E. (2019). **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyeh Sicilleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taş, H. (2004). **XVII. Yüzyılda Ankara**. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Taş, H. (2015). "Osmanlı Şehrinde "Mahalleli"nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?". Ankara: **XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara:20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler**. IV(1). 535-543.

- Tekbaş, M. (2007). "II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Kadar Sivas'ta Gayrimüslimler". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı**.
- Tekin, R. (2014). **İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı**. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Tezal, F. (2006). "61 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterine Göre "Ankara'da İctimai ve İktisadi Hayat" (1680-1682)". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Tok, Ö. (2008). "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)". *Turkish Studies*. 3(4). 788-804.
- Tournefort, J. de. (2013). **Tournefort Seyahatnamesi**. (Ed. Yerasimos Stefanos). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Uğur, Y. (2003). "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri) Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1(1). 305-344.
- Uğur, Y. (2010). "Şer'iyeye Sicilleri". *DİA*. C. 39. İstanbul: 8-11.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). **Osmanlı Tarihi**. C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Varlık, M. Ç (1991). "Anadolu Eyaleti". *DİA*. C.3. İstanbul: 143-144.
- Yağcı, Z. G. (2005). "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği". *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*. VI(2). Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi. 51-81.
- Yazıcı, M. (2012). "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5(8). 1317-1332.
- Yıldız, B. (2013). "Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı**.
- Yurtseven, Y. (2001). "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 9 (3-4). 265-292.
- Zelkif, P. (2005). "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar'da Gayrimüslimler". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon: **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**.
- Zenbilci, İ.K. (2019). "Ankara'da Osmanlı Döneminden Bir Yerleşim: Büyük İstanos". *V. International Congress on Social and Education Sciences (INCSES- 2019)*. 327-366.
- Zeydan, A. (1994). "İslam Hukukuna Göre Zımmiler". (Çev. Hasan Güleç). *D .E. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (VIII). 431-440.

Zilfi, M. (2018). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar**. (Çev. Ebru Kılıç).
İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

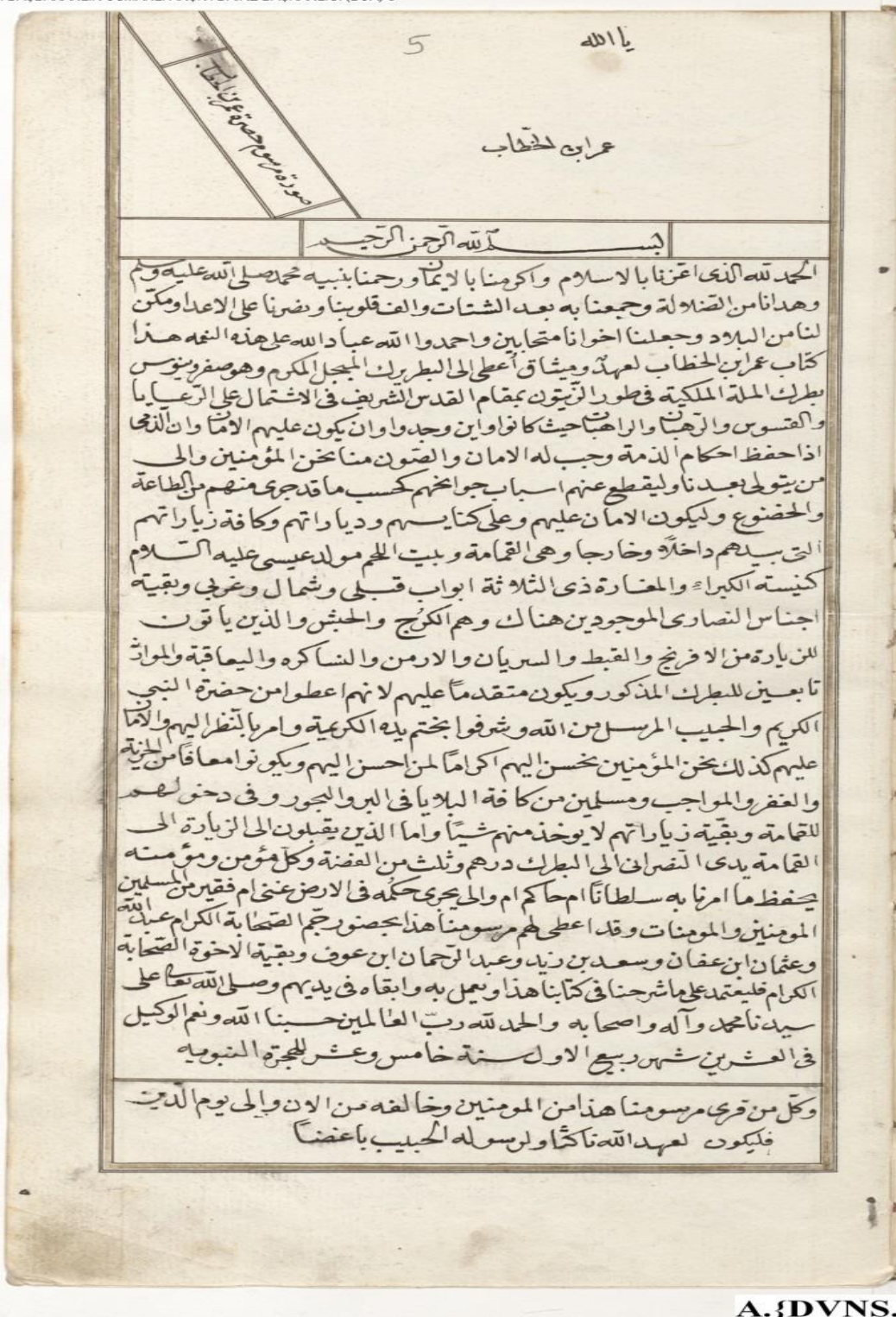

EKLER

EK-1. Hz. Ömerin Kudüs'teki Gayrimüslimlere Verdiği Ahitname Sureti

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

EK-2. Hz. Ömerin Kudüs'teki Gayrimüslimlere Verdiği Ahitname'nin Türkçesi

“Kitab-ı Ömer bin el- Hattab radiyallahü anh

Bismillahir'rahmanir-rahim. Hamd-ü sena ol- Zât-ı Ecell-ü A'lâ'ya mahsusdur ki bizleri İslamla aziz eyledi ve bizlere imânla ikram eyledi ve Peygamberi olan Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâm sebebiyle merhamet eyledi ve delaletden bizi kurtarıp hidayet eyledi ve dağımk iken bizi cem ile cemaât eyledi ve kulûbumuzu t'elif ve a'damıza galibü mansur eyledi ve bizi biladü kasabâtda temkin eyledi ve birbirimize muhabbetlü ihvan eyledi. Ey ibadullah işbu ni'met mukâbili sizler dergâh-ı Hudâ'ya hamd'ü senaya müdavemet edesiz. İşbu kitab Ömer bin Hattab radiyallahü anh hazretlerinin ahd'ü mîsâkı havî nameleridir ki millet-i Melekiyye-i Nasara'nın mübeccel'ü mükerrerem Patrikleri olan Sofronyos nam Patriğe Tûr-ı Zeytun'da kain makam-ı Kudüs'ü Şerif'de 'i'ta eyledi ki: Cem'i reaya ve papas ve râhip ve râhibeler nerede olurlar ise ve nerede bulunurlar ise tarafımızdan onlara eman olup ve bir zimmi ahkâm-ı zimmeti hıfz-ı riayet eder ise bizler ki halâ mü'minleriz ve bizlerden sonra gelip mütevellî umûr olan ehl-i iman tarafından ol zimmiyi sıyanet ve emanla vikayet etmek vacip olduğunu müştemildir. Ve bizlerin ve bizlerden sonra gelip veliyyü'l-emr olanların tarafından zikrolunan taifenin huzû'u itaatleri câri ve müstemir olduğu muktezasınca esbâb-ı havâyicileri onlardan kat' olunmaya. Yani redd'ü dirîğ olunmaya. Ve onlara ve cümle kilise ve diyarlarına ve dâhilen ve hâricen bi'l-cümle ziyaretgâhlarına ki Kumame ve Mevlid-i İsâ aleyhisselâm olan Beytüllahm ve Kenise-i kübra ve kıbeli ve şimali ve garbi üç babı müştemil mağaradır; ve mahallî mezburda mevcut olan Gürc ve Habeş ve sair ziyarete gelen Efrenc ve Kıpt ve Süryan ve Ermen ve Nasturi ve Yâkubi ve Mevârine taifesi ki Patrik-i mezkura tâbilerdir. Bi'l cümle onlara ve bakıyye-i ecnas-ı Nasara'ya eman olsun ve ol Patrik onların mecmûna müttekaddim ve muktedâ olsun. Zirâ ol taifenin cümlesine Nebiyy'i Kerim ve Mürsel min indillâh olan Habibu'llâh canibinden emân i'tâ ve hatm-i yed-i kerimeleriyle şerefyab oldular. Ve onlara daima nazar ve hürmet ve emân ve himayetle emir buyurdular. Onun gibi bizler ki mü'minleriz, ol taifeye ihsan eden Fahr-i Âlem'e ikrâmen bizler dahi ihsân ederiz ve ol Patrik ve rehâbineler cizyeden ve gadr ve sair mevacibden muaf ve berr'ü bahrda kâffe-i belayâdan müsellemler olalar ve Kumâme'ye vesair ziyaretgâhlarına dâhil olur iken onlardan bir nesne ahz olunmaya ve ammâ Kumâme'ye ziyarete gelen Nasârâ Patriklerine fidadan üç dirhem edâ eyleye ve her Mü'min ve Mü'mine bizim bu emrimizi hıfz-u riayet eylesin. Gerek sultan ve gerek hâkim ve gerek hüküm-ü arzda câri vâli olsun ve gerek ganî ve gerek fakîr bi'l-cümle mü'min ve mü'minat bu emrimize mürâât eylesün ve işbu mersûm'ı emân ol taife-i Nasârâ'ya Abdullah ve Osman bin Affân ve Sa'd bin Zeyd ve Abdurrahman bin Avf ve sair ihve-i sahabe-i kirâm huzurunda i'tâ olundu. İşbu kitabımızda şerh'ü beyan eylediğimiz ahd'ü emâna i'timad ve onunla amel ve eydi-i Nasârâda ibkâ oluna. Fi 20 Rebi'ül-evvel sene 15. Ve bir mü'min ki, işbu mersûmumuzu kıraât ve mazmununa hâlen ve kıyâmete kadar muhâlefet eyleye ahd'ullah-ı nâkız ve Habibu'llâh olan Resûl-i Ekrem'e bağz olunur.”

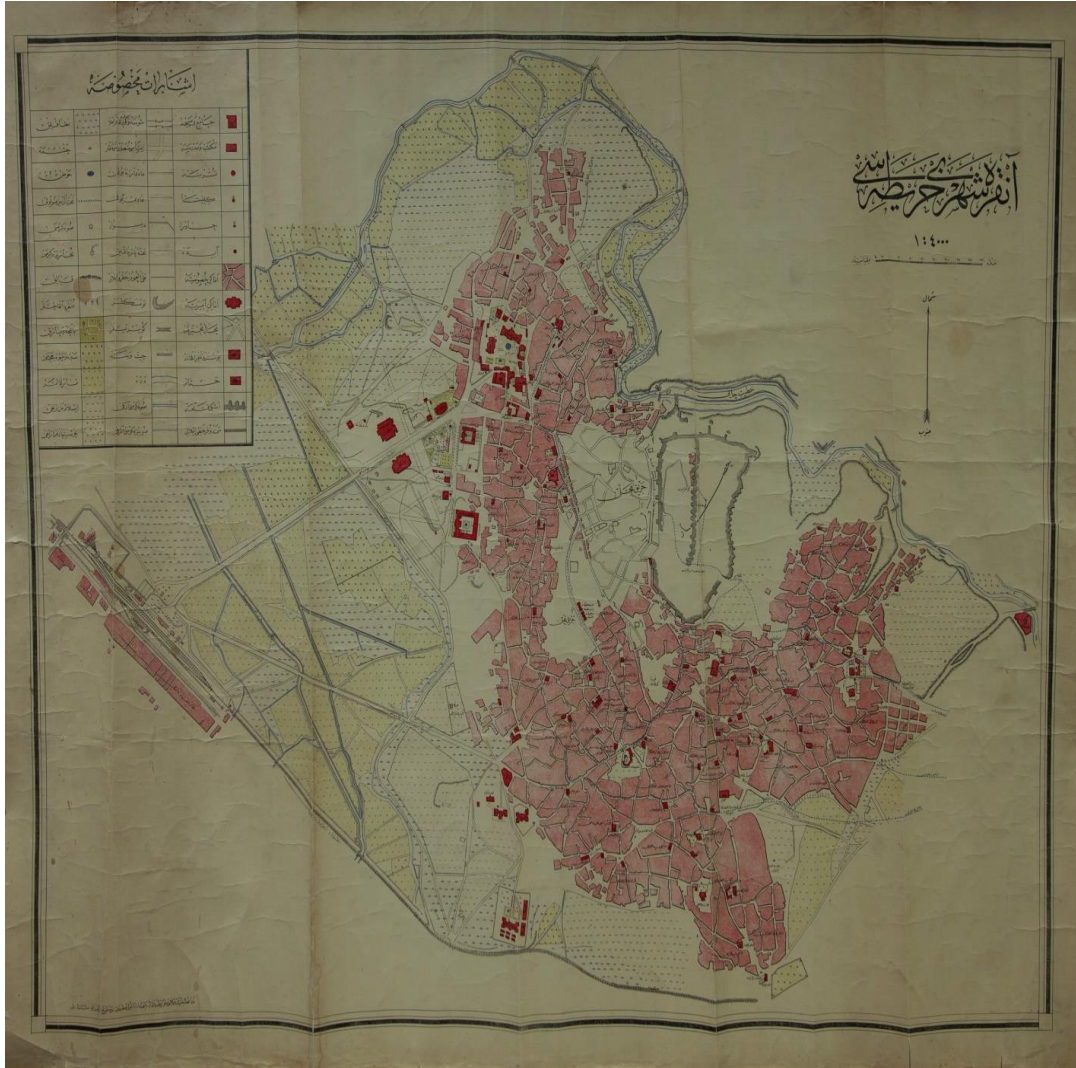
EK-6. Ankara'da Vaki Eşenhor Mahallesi'nde Sakin 54 Hane Zimminin Mahallede
Bulunan Yeğen Bey Camisi Çevresinde İkamet Ettikleri Evlerinden İhraç
Edilmelerine Dair

مدینه انقاره ده اشخو محله سے کاندہ کراس و دیعتری و کابریل و امینی و دولت نام ذمیلہ و سایر ری مجلس شرع حیط لازم
التوقیرہ باغث السفرینہ محله دنورہ اعالیہ سندن صفو و دتیا و وارترسی و قرہ اوغلان و غزل و دلخایہ در نام ذمیلہ
مخصر لری دی و تقریر کلام ایدوب محله دنورہ ده واقع یکان بیک جامع شریفنگ حرمی احرا افندہ اول کوفہ لایہ
منزل لری بعد کشف و التقریر مسلمانہ بیع اولینق ایچونہ بوندنہ اقدام مدینہ دنورہ ده خلافت مولد اولی نغان افندلی
خطابا امر شریف جاعطاع وارد اولوب بعضیہ منیفندہ مدینہ دنورہ ده ساکن علما و صلحا ایجا جامع دنورک اوز سینی
واروب وقوع اوز س عرض و محضر اید س دیوبور لغین معنی ایله افندری باقرمان عالی اہل دیار ایله جامع دنور
اوزرنہ واروب جمعا ایلدرت عدد کوفہ منزل لری کشف و تحیر و دفتر اولوب اعلام ایله کلنہ صکرہ بزانی بر وجوب اعلی
هر بختی منزل لری غری مسلمانہ بیع صد ندہ ایکن دستور حکم مشیر معتمد نظام العالم بر وجہ اربہ بق انورہ سخاغتہ متصرف اولان
وزیر وطن ضمیمہ محیا شام حضرت لری مجد سنا امر شریفہ اطاعت ایله کلنہ دیوسکرہ یوزغوش اخذ و بعضی احکامہ بزانی
مبلغ دنورک بیغزده توزیع و تقیم و دنوروز صفو و وارترسی و قرہ اوغلان و غزل دن محله م اہالی سندن
اولمغله حصہ لریہ کون سالیانہ تحمیل ایله کلنہ ویردہ نعلل ایدر کرسنوال اولوب تقریر لری تحیر و حصہ لریہ
اصابت ایدن سالیانہ لری ایوبیر کلک مطلب بجز ز دید کلنہ غیب السنوال دنوروز صفو و وارترسی و قرہ اوغلان
و غزل جوایلرن 2 حقیقہ بز محله حرقوم اہالی سندن اولوب کلن منزل لری مرکز جامع حرقوم بعد اولمغله حی کشف کفر
حرقوم قید و تحیر اولغان سدر دیو دفع ایله مقابلہ ایله کلن دنوروز کراس و دیعتری و امینی و کابریل و دولت
وسایر لری ح حقیقہ دنورک منزل لری جامع حرقوم بعد اولمغله حی تحیرہ دفتر حرقوم قید اولغان سدر
دیوم بری اقرار و اعتراف عملی ایله اقرار لری بموجب حرقوم کراس و دیعتری و امینی و سایر لری بموجب حرقوم
مفع یرلہ ماہو الواقع بالطلب کتب اولندر 1911 ایوم السابع من جمہ الام 11

EK-7. Ankara Kalesi'nde Sakin Gayrimüslimlerin Kaleden İhraç Edilmeleri Talebi ve Gayrimüslimlerin Kaleye Hizmetlerinden Dolayı Elllerinde Muafname Olduğundan İhraç Talebinin Reddini İçeren Sicil Kaydı

بود که سلطه لوزم سنده خزا آخر الجون سکر بیدار در حاد توبه جانیه خطا با فرما مان ابرار ایوب منومند
انقر قلعه من قیدی سکن اشته و مکن در کلب توطن این کفر لری قلعه زنبوره در آخر ایوب منومند
الین بر قوم عبد الجون بیکر قلعه زنبوره کفر سندن ابرام و لواقب و اقا ذول و اصل و کن کوس و لاقوس
و کلابی و لرنجسار و کن کوس و لرنجسار و انا پیوس و لواقب و فر حناد و لوانر و و کن کوس و لرنجسار
فر کوز و لرنجسار و لوبیاس خردی و لرسر اصلا و لراد اقب و لطار تر سس و لوما جات
صناه و لرنجسار چکر و لرقواق ناز میلری احضا و مخر لرنز تقریر کلام ایوب و اراجه امر لرنجسار
زنبوری زبیلر قلعه زنبوره در آخر ایوب و لمانی طلب ایوب و یو بکر فیک و لرنجسار زبیلر جو بار لرنجسار
قلعه زنبوره ایچدی ویدانه ایوب و لمانی طلب ایوب و یو بکر فیک و لرنجسار زبیلر جو بار لرنجسار
حاقانیدری بیکر لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
و کفر ایوب معرفتله فدای قلعه خردی و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
امر لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
مخر لری زکاح و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
مقوم موافقین فرانت و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
قلعه زنبور مرد لری فی الحقیقه قلعه زنبوره و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
کلدر یو ایات فرضا ایوب کلرن طائفه زنبوره نکر ایماز ایوب کلری امر لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
منج و دفع این زبیلر منجی در چوب حاقانیه هابیه و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار
ماهو کو اقا قح بالطلح خیر و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار و لرنجسار

EK-9. Ankara Şehri Haritası (1924)

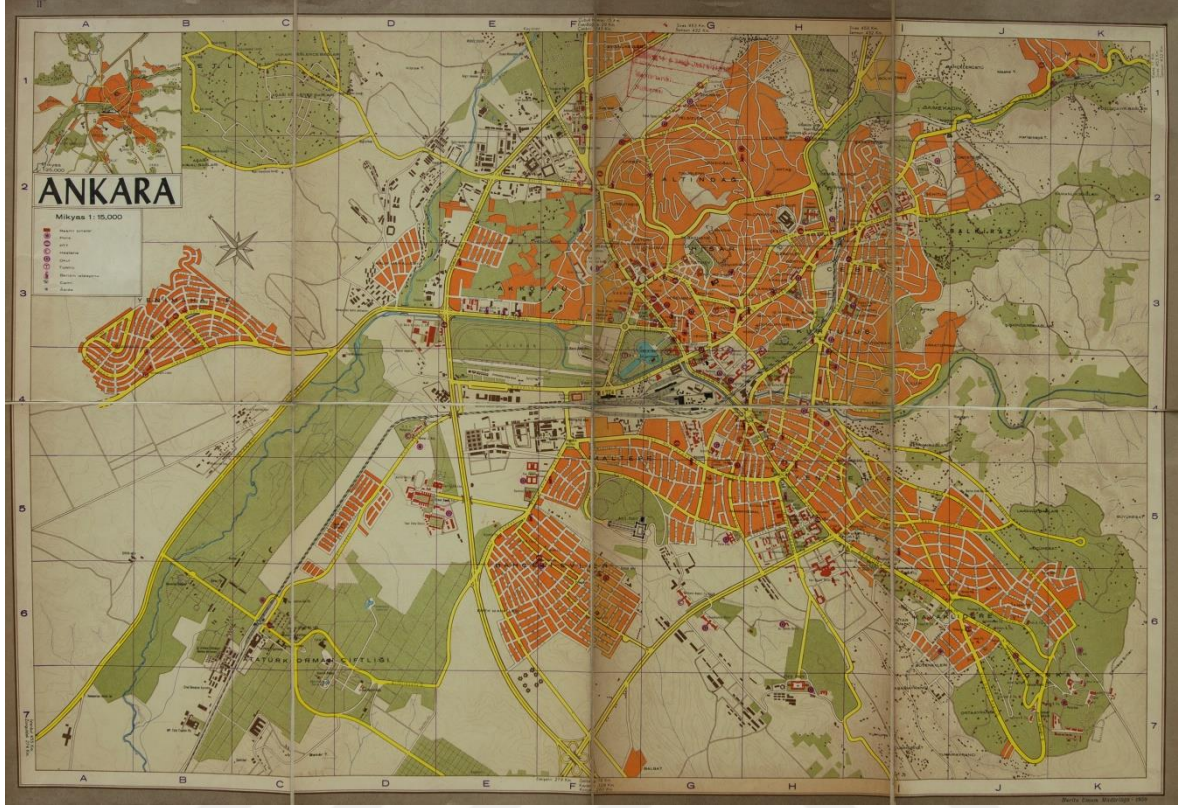
Haritada, kale, hanlar, hamamlar, camiler, mescitler, okullar, resmi binalar, mezarlıklar, demiryolu ve karayolları, bendler, çaylar, köprüler, çeşmeler görülmektedir. **Koç Üniversitesi, Vekam Arşivi, Envanter No. H004**

EK-10. Ankara Merkez İdari Haritası

1/25.000 ölçekli, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harita Müdüriyeti Umumiyesi Matbaasında 1928 senesinde basılmış olan Ankara merkez ve Bağlum haritası ve şehir merkezindeki numaralandırılmış şekilde mahalleler ve önemli yerler. **Koç Üniversitesi, Vekam Arşivi, Envanter No: H114**

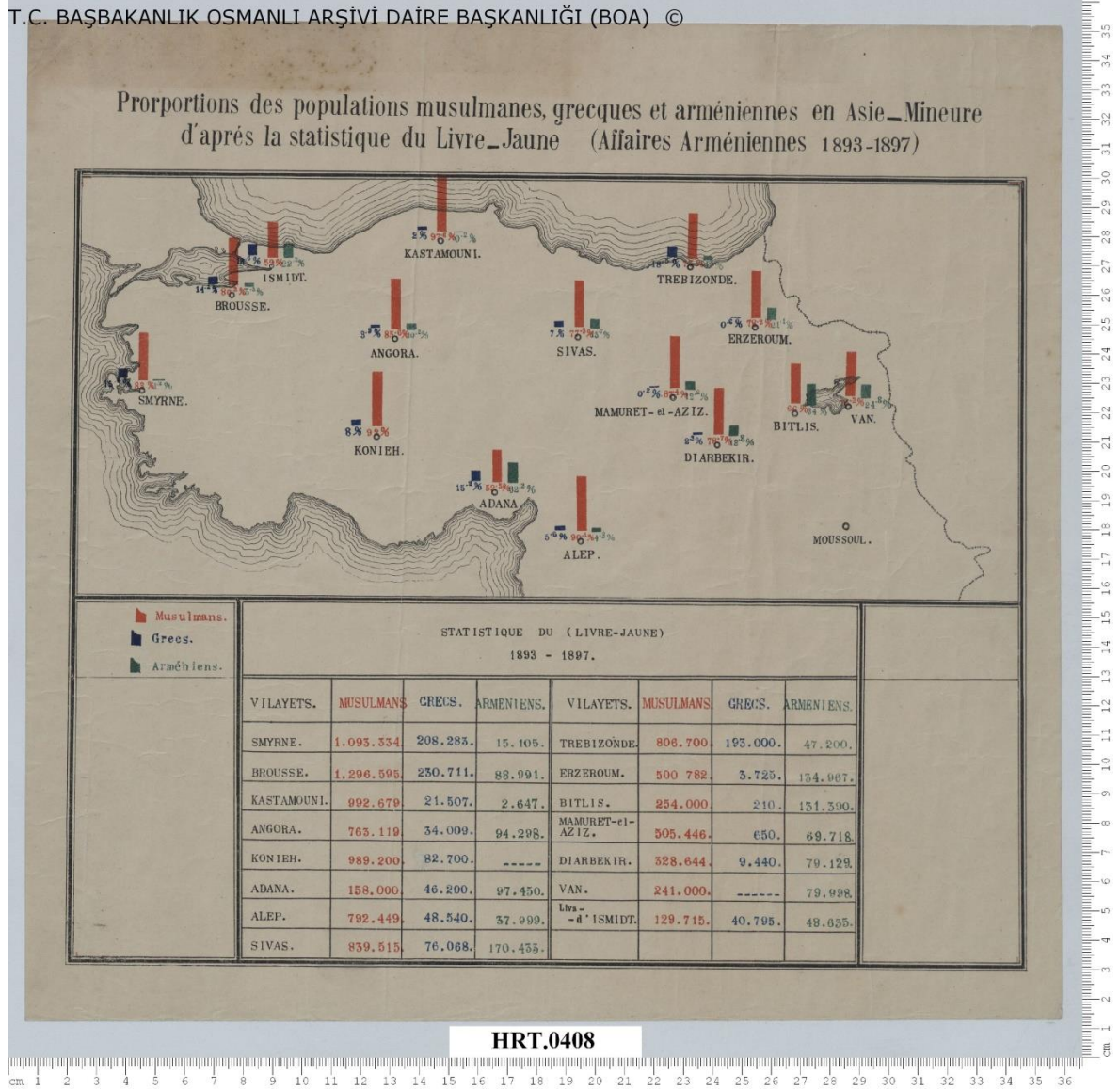
EK-11. Ankara Şehir Planı (1959)

Harita Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır. Planda Ankara'da bulunan resmi binalar, polis merkezleri, PTT, hastane, camiler, abideler, sokaklar ve caddeler gösterilmektedir. **Koç Üniversitesi, Vekam Arşivi, Envanter No: H162**

EK-12. İzmir, Bursa Kastamonu, Ankara, Konya, Adana, Halep, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Van Vilayetlerindeki Grek, Ermeni ve Müslüman Ahaliyi Gösterir Harita (1893-1897)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

BOA, Haritalar, HRT.h, 408

EK-13. Yahudi Mahallesi

Anafartalar Mahallesi Altındağ/Ankara, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 1313

EK-14. Havra Yahudi Kilisesi

“Tek katlı avlulu, yığma taş bir yapıdır. Avlu kapısı çift kanatlı, tabanı taş döşeme ana giriş kapısı çift kanatlı, muhtemelen sonradan ilave rüzgârlıklı bir girişle çift kapılı oluşturulmuştur. Yüksek pencere üstü kemerli, demir parmaklıklıdır. Kıırma çatı olan bir saçakla son bulmaktadır.” **Havra Yahudi Kilisesi, Birlik Sokak Sakalar, Ankara, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: TKV0213**

EK-15. Ermeni Mezarlığından Hacı Bayram İstikametine Bakış

Hacı Bayram Mahallesi, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No:3088

EK-16. Tiftik Eğiren Ermeni Kadınları

“Kartpostalda, Ankara'da tiftik eğiren Ermeni kadınları ve çocukları görülmektedir. Kartpostalın yanında eski Türkçe "Milli Talim Terbiye Kartları; "Ankara'da Ermeni kadınları tiftik eğirirken" yazılıdır. Kartpostalın arkasında eski Türkçe "Memalik-i Osmaniye Kartpostal" yazılıdır.” **Tiftik Eğiren Ermeni Kadınları, Ankara, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 2003**

EK-17. Tiftik İşçileri ve Tiftik Tüccarları

“Kartpostalın sağ üst köşesinde Fransızca, Ankara Tiftik(Keçi kılı) işçileri yazılıdır. Kartpostalın arkasında, Ankara Mughamyan Biraderler yayını yazmaktadır.” **Tiftik İşçileri ve Tiftik Tüccarları, Çengelhan Ankara, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 0763**

EK-18. Geleneksel Kıyafetler İçerisinde Ankara'lı Müslüman ve Gayrimüslim Esnaf

Üstte Ankara Vilayeti, Sağ üstte Ankara İslam Esnafı, Ortada Ankara Hıristiyan Esnafı, Solda Yozgatlı Kürt yazılıdır. Geleneksel Kıyafetler İçerisinde Ankara'lı Müslüman ve Gayrimüslim Esnaf, Ankara 1873, Koc Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: LF020

EK-19. Bent Deresi Mahallesi Tabakhane ve Bent Deresi

Kartpostalda, Tabakhane (Bentderesi) Mahallesi ve Bentderesi görülmektedir. Bentderesi'nin aşağı bölümlerinde deri işleyen atölyeler bulunduğu için bu bölgeye Tabakhane Mahallesi adı verilmiştir. 1957 tarihinde Ankara'da meydana gelen yağışlardan sonra oluşan su baskınından sonra derenin üzeri tamamen kapatılarak Dış kapı'dan Cebeci'ye giden yol yapılmıştır. **Bent Deresi Mahallesi Tabakhane ve Bent Deresi, Ankara 1930**, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 1265

EK-20. Ankara Keçisi Gravürü

“Anavatanı Ankara olan tiftik keçilerinin yetiştirilmesi Orta Anadolu'da 1850'lere kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Ankara'da tiftiğe dayalı bir dokuma zanaat kolu oldukça gelişmiş, tiftik ipliğinden elde edilen Engürü Sofu pek çok Avrupa kentinde uzun yıllar alıcı bulmuştur. Tiftiğinin kalitesi nedeniyle oldukça değer kazanan Ankara keçisi, endüstriyel gelişmelerin de etkisiyle 19. yüzyılda, Güney Afrika, Avrupa, Amerika ve Avustralya'ya götürülerek buralarda da yetiştirilmeye başlanmıştır. Ankara'nın tiftik üretimindeki tekeli de giderek sona ermiştir.” **Ankara Keçisi Gravürü, Ankara 1741, Koç Üniversitesi Vekam Arşivi, Envanter No: 2684**

EK-21. 17. Yüzyılda Ankara Mahalleleri

Afi Mahallesi
Ahi Elhac Murad Mahallesi
Ahi Mahallesi
Ahi Yâkub Mahallesi
Ali Bey Mahallesi
Bademlü Mahallesi
Baklacı Mahallesi
Balaban Mahallesi
Behlül Mahallesi
Belkıs Mahallesi
Bestâni Mahallesi
Beypazarı Mahallesi
Boyacı Ali Mahallesi
Börekçiler Mahallesi
Buryacı Mahallesi
Çakırlar Mahallesi
Debbağın/ Debbağlar Mahallesi
Dellal Karaca Mahallesi
Dibek Mahallesi
Elhac Doğan/ Hacı Doğan Mahallesi
Ermeni Kapısı Mahallesi
Erzurum Mahallesi
Eşenhor Mahallesi
Hacendi Mahallesi
Hacı Ahmed Mahallesi
Hacı Arab Mahallesi
Hacı Ashab Mahallesi
Hacı Bayram Veli Mahallesi
Hacı Halil Mahallesi
Hacı İvaz Mahallesi
Hacı Mansur Mahallesi
Hacı Musa Mahallesi
Hacı Sinan Mahallesi
Halife Bayezıd Mahallesi
Hallacı Mahmud Mahallesi
Hankâh Mahallesi
Hatun/ Hatuni Mahallesi
Helvacı Mahallesi
Hendek Mahallesi
Hisar İçi Mahallesi
Hisar Mahallesi
Hoca Paşa Mahallesi
İbn Gökçe Mahallesi
İmam Yusuf Mahallesi
İmaret Mahallesi
Kâfir Köyü Mahallesi
Kale Mahallesi
Kattanin Mahallesi
Kayabaşı Mahallesi
Kazur Ali Mahallesi
Kebkebur-1 Müslim Mahallesi
Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi
Kethüda Mahallesi
Keyyalin Mahallesi
Koçhisar Mahallesi

EK-21. (devam) 17. Yüzyılda Ankara Mahalleleri

Konurca Mahallesi
Koyun Pazarı/Bazar-ı Ganem Mahallesi
Kös Mahallesi
Kurd Mahallesi
Kureyş Mahallesi
Leblebici Mahallesi
Makramacı Mahallesi
Mervarid Mahallesi
Mescid-i Şerif Mahallesi
Mevcud Mahallesi
Mihriyar Mahallesi
Monla Büyük Mahallesi
Mukaddem Mahallesi
Öksüzce Mahallesi
Örtmeli Mahallesi
Papâni Mahallesi
Rüstem Na'al Mahallesi
Sabûni Mahallesi
Saka Mahallesi
Sarrac Sinan Mahallesi
Sed Mahallesi
Sulak Mahallesi
Şehabeddin Mahallesi
Şemseddin Mahallesi
Şeyh İzzeddin Mahallesi
Tabakhane Mahallesi
Taş/ Taşra Hisar Mahallesi
Tiflis Mahallesi
Tülüce Mahallesi
Ürgüp Mahallesi
Valtarin Mahallesi
Ya'kub Na'al Mahallesi
Yahudi Mahallesi/ Mahalle-i Yahudiyan
Yanartaş Mahallesi
Yeğen Bey Mahallesi
Yeni Cami Mahallesi
Yenice Mahallesi
Yenişar Mahallesi
Yenişehir Mahallesi
Yusuf Habbaz Mahallesi

EK-22. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Sistemi Veri Tabanında Bulunan Meşihat Kataloğu'na Göre 17. Yüzyıl Ankara Şer'îye Sicilleri'nin Defter, Dosya ve Varak Numaraları ile Hicri Tarihleri

Defter No	Dosya No	Varak	Tarih
8	492	213	H.29-12-1010 ¹¹¹²
9	493	198	H.29-12-1014
10	494	151	H.29-12-1015
320 ¹¹¹³	804	37	H.29-12-1016
11	495	83	H.29-12-1017
12	496	111	H.29-12-1021
13	497	59	H.29-12-1021
14	498	89	H.29-12-1026
15	499	132	H.29.12.1024
16	500	183	H.29-12-1026
17	501	140	H.29-12-1028
18	502	147	H.29-12-1029
19	503	139	H.29-12-1031
20	504	138	H.29-12-1032
21	505	184	H.29-12-1034
22	506	91	H.29-12-1036
23	507	98	H.29-12-1037
24	508	128	H.29-12-1040
25	509	173	H.29-12-1041
26	510	39	H.29-12-1044
27	511	193	H.29-12-1045
28	512	140	H.29-12-1047
29	513	103	H.29-12-1048
30	514	135	H.29-12-1052
31	515	130	H.29-12-1053
32	516	135	H.29-12-1055
33	517	34	H.29-12-1055
34	518	102	H.29-12-1057
35	519	49	H.29-12-1058
36	520	67	H.29-12-1059
37	521	101	H.29-12-1062
38	522	74	H.29-12-1063
39	523	114	H.29-12-1064
40	524	81	H.29-12-1065
41	525	103	H.29-12-1066
42	526	101	H.29-12-1067
43	527	94	H.29-12-1068
44	528	87	H.29-12-1068
45	529	99	H.29-12-1070
46	530	102	H.29-12-1071
47	531	98	H.29-12-1072

¹¹¹² Sistemde gün ve ay bilgisi standart olarak verilmiş.

¹¹¹³ Arşiv sisteminde yapılan bir kayıt hatasından dolayı farklı numaralandırılmıştır.

EK-22. (devam) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Sistemi Veri Tabanında Bulunan Meşihat Kataloğu'na Göre 17. Yüzyıl Ankara Şer'iyeye Sicilleri'nin Defter, Dosya ve Varak Numaraları ile Hicri Tarihleri

48	532	102	H.29-12-1073
49	533	107	H.29-12-1074
50	534	90	H.29-12-1074
51	535	110	H.29-12-1078
52	536	100	H.29-12-1079
53	537	100	H.29-12-1080
54	538	93	H.29-12-1082
55	539	100	H.29-12-1083
56	540	175	H.29-12-1085
57	541	96	H.29-12-1086
58	542	101	H.29-12-1087
59	543	201	H.29-12-1088
60	544	241	H.29-12-1091
61	545	91	H.29-12-1092
62	546	144	H.29-12-1093
63	547	138	H.29-12-1094
64	548	107	H.29-12-1095
65	549	149	H.29-12-1096
66	550	252	H.29-12-1098
67	551	119	H.29-12-1098
68	552	125	H.29-12-1100
69	553	125	H.29-12-1102
70	554	96	H.29-12-1102
71	555	158	H.29-12-1103
72	556	149	H.29-12-1104
73	557	153	H.29-12-1105
74	558	252	H.29-12-1107
76	560	236	H.29-12-1108
77	561	197	H.29-12-1109
78	562	150	H.29-12-1111
79	563	197	H.29-12-1111

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çetinkaya, Canan
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 11.11.1984
Medeni hali : Bekâr
E-mail : c.cetinkaya57.cc@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Yüksek Lisans	Süleyman Demirel Üniversitesi	2015
Lisans	Süleyman Demirel Üniversitesi	2011
Lise	Açık Öğretim Lisesi	2006

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Kitap okumak

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

